3693

РЛЗ Ср II 764/1.1

ИСТОРІА
КЊИЖЕВНОСТИ
ПОГЛАВИТИХЪ НА СВЕТУ НАРОДА
ОДЪ НАЙСТАРІИХЪ ВРЕМЕНА
ДО САДАШЊЕГА ВЊКА.

НАПИСАО

Д-РЪ БОЖИДАРЪ ПЕТРАНОВИЋЪ.

ЧАСТЬ I.

Аркадије Варађанац ученик

У НОВОМЪ САДУ.

ПЕЧАТНЯ Д-РА ДАН. МЕДАКОВИЋА.

1858.

Инв. бр. 157902

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

Ipse ad meam utilitatem semper cum graecis latina conjunxi.

Cic. de Off. lib. 1.

САДРЖАЈ.

		страна
ПРЕДГОВОРЪ.		
ПРВИ РАЗРЕДЪ.	Одъ саздања свѣта до потопа — 1656 година'. §. 1 — 8. Првобитна изображеность	1 — 11
ДРУГИ РАЗРЕДЪ.	Одъ потопа до пропасти царства римскогъ на западу; одъ 2348 пре до 476 послѣ Христа.	
Евреи.	§. 9 — 34.	15 — 42
	§. 9 — 13. Прегледъ историе грађанске	15 — 20
	§. 14 — 18. Єзикъ	20 — 23
	§. 19. Умѣтность и занати	— — 23
	§. 20. Раздѣлѣнѣ књижевности	— — 24
	§. 21 — 23. Характеръ и строй поезіе	24 — 27
	§. 24 — 25. Мойсей историкъ и законотворацъ	27 — 28
	§. 26. Књиге историјске	— — 28
	§. 27. „ правоучителне	— — 29
	§. 28. Мойсей пѣсникъ	— — 29
	§. 29. Царъ Давидъ	— — 30
	§. 30 — 34. Поезіа пророка'	31 — 35
Хинези.	§. 35 — 40.	43 — 48
	§. 35. Погледъ на исторію политичну	— — 43
	§. 36. Єзикъ	— — 43
	§. 37 — 39. Садржај и раздѣлѣнѣ књижевности	45 — 47
	§. 40. Њено станѣ непокретно	— — 47
Инди.	§. 41 — 56.	49 — 58
	§. 41. Погледъ на праетару исторію	— — 49
	§. 42 — 43. Религіозни и грађански уставъ	50 — 51
	§. 44. Главни индијски єзици	— — 51
	§. 45 — 48. Мудролюбіе	53 — 54
	§. 49. Поезіа	— — 54
	§. 50. Епосъ	— — 54
	§. 51. Приповѣдке и басне	— — 55
	§. 52. Лирика	— — 55
	§. 53. Драматика	— — 56
	§. 54. Исторіа	— — 56
	§. 55 — 56. Умѣтности	— — 56
Халдеи, Перси, Финиціани.	§. 57 — 61.	59 — 67
	§. 57. Изображеность халдејска	— — 59
	§. 58. Погледъ на исторію перску	— — 60
	§. 59. Зороастрова Зендавеста	61 — 64
	§. 60 — 61. Изображеность финиціанска	64 — 65
Египтяни.	§. 62 — 68.	68 — 74
	§. 62. Погледъ на исторію народну	68 — 70
	§. 63. Астрономіа, математика и религіа	70 — 71
	§. 64. Филозофіа	71 — 72
	§. 65. Єроглифи	— — 72
	§. 66. Поезіа	— — 72
	§. 67. Законотворство	— — 72
	§. 68. Умѣтности	— — 73
Грци.	§. 69 — 132.	75 — 177
	§. 69 — 87. Прегледъ историе грчке	75 — 91

	страна
§. 88 — 89. Єзикъ и нѣгова наръчія	91 — 92
§. 90 — 93. Поезіа епійска	92 — 97
§. 94. Поезіа поучна (дидактична)	97 — 99
§. 95. Басна	— — 99
§. 96 — 98. Лирика	99—104
§. 99 — 104. Трагедіа	104—114
§. 105 — 107. Комедіа	114—117
§. 108. Драма сатирна	— —117
§. 109. Поезіа буколійска или сеоска	117—118
§. 110 — 113. Историа	118—124
§. 114. Географіа	124—126
§. 115 — 124. Филозофіа	126—142
§. 125. Физика	142—145
§. 126. Математика	145—147
§. 127. Астрономіа	147—150
§. 128 — 129. Краснорѣчіе	150—156
§. 130. Риторика	156—157
§. 131 — 132. Станѣ изображености и наука' послѣ смрти Александра великогъ	157—158
Римляни. §. 133 — 176	178—271
§. 133 — 146. Историйски прегледъ	178—198
§. 147. Єзикъ	198—201
§. 148. Драма	201—203
§. 149 — 153. Комедіа	203—208
§. 154. Трагедіа	208—209
§. 155 — 156. Епосъ	209—213
§. 157. Поезіа поучна (дидактична)	213—216
§. 158. Сатира	216—218
§. 159. Епиграмми	218—219
§. 160. Басна	220—222
§. 161. Лирика	222—223
§. 162. Елегіа	223—226
§. 163 — 166. Историа	226—237
§. 167. Краснорѣчіе	237—242
§. 168. Риторика	242—244
§. 169 — 171. Филозофіа	244—253
§. 172. Математика, астрономіа, медицина	253—254
§. 173. Филологіа	254—255
§. 174 — 175. Правознанство	255—261
§. 176. Заключенѣ	— —261
Црквено-христянска кньижевность. §. 177 — 190.	272—294
§. 177. Исусъ Христосъ и Нѣгова наука	— —272
§. 178. Евангелисти и апостоли	272—276
§. 179. Мужеви апостолски	276—277
§. 180. Єзгра науке ньихове	277—278
§. 181 — 185. Апологети	279—285
§. 186. Систематичность у списима ньиховимъ	285—286
§. 187 — 189. Сабори васеленски. Борбе съ ересима. Црквена свѣтила и учителъи	286—292
§. 190. Заключенѣ	— —292
Додатци, примѣтбе и преводи	295—340

ПРЕДГОВОРЪ.

„Тко є србство у развіяню умствености нѣгове съ почетка текућегъ столѣтія до данасъ иоле съ помньомъ сматрао, признати мора, да изображености нѣговой чврсти и стални темель єднако не достае. Узрокъ оскудице ове наше мислимъ да є тай, што у средъ 19-тогъ столѣтія, у комъ темельно одгоенѣ єдно є одъ найпрвихъ потреба живота, ми Срби потребу ову живо и узвишено іоштъ не осѣћамо. Одтуда она мал' не обшта немарность наша, да се съ умнимъ плодовима туђихъ просвѣштенихъ народа старогъ и новіегъ времена упознамо, чимъ би текъ познавши потребе и оскудице властите свое књижевности исту подпомоћи и обогатити могли. Нѣмци — да друге народе не споменемъ — непрестанимъ ученѣмъ классичке древности, онихъ вѣчитихъ правогъ изображеня узора', могли су єдино свое Халлере, Лессинге, Винкелманне добити. Стазомъ овомъ треба да и ми свакако напредъ пођемо, ако збильски желимо и хоћемо, да намъ се књижевность не толико броемъ књига' и изваньскомъ красоте одѣћомъ, колико у самой єзгри обогати и окористи. А како намъ у томе стопрвъ започети валя, судимъ да намъ є пре свега нужно таково дѣло, кое ма у краткомъ чртежу показујући окретность духа и ума людскогъ у найлѣпшимъ производима своимъ одъ найдублѣ древности до данасъ, кадро є да подстакне и развіе умове учеће се младежи наше, свети у њой огань и любавь къ правомъ изображеню и просвѣти ужеже, ню на читанѣ и ученѣ старогъ и новіегъ времена классика' примами, и путъ іой покаже, по коемъ би чисти утанчанъ вкусъ, одъ когъ добро одгаенѣ найвише зависи, задобила и нѣга

то више усавршила. То є цѣль настоећегъ труда могъ. Єсамь ли и колико успѣо, некъ строга ал' и безпристрастна критика пресуди!"

Съ овимъ рѣчма я самь іоштъ 1847-ме године позвао Србе да се предброе на исторію свеобште кньижевности. Што тада кньига ніе могла свѣта угледати, томе ніе толико узрокъ брой предброителя' (єръ ихъ се є около 400 пріявило било), колико найвише политични догаћаи, кои су мало за тимъ сву Европу, па и царевину нашу силно протресли били. Али и овако, што дѣло касніе на свѣтъ излази, мислимъ да є кньижевность наша тиме пре добила него изгубила, єръ самь одъ онда доста прилике и згоде имао много новіихъ дѣла прочитати и у претресъ ихъ узети, те самь тако кньигу и у томъ обзиру знатно умножіо и усавршіо. Узто назначена су сада при свакомъ знатніемъ списателю и найболя изданя нѣговихъ списа' у извору и у преводима, међу коима налазе се и она спомагаюћа дѣла, коима самь се у кньизи служіо. Къ овоме додаћу іоштъ само то, да самь се около дѣла овогъ истина іоштъ одъ 1842-е године бавити почео, али само у оно мало празна времена, што ми одъ званичнихъ послова преостаяше, те съ тога и надамъ се, да ће ми србство за недостатке, коихъ ће у кньизи ямачно бити, благонаклонѣно опростити тимъ више, што є оваково дѣло прво на єзику србскомъ, а почетакъ є свакоме послу тежакъ. У осталомъ

— — Feci quod potui,
Faciant meliora potentes.

У Задру, мѣсеца Юлія, 1857.

Д-ръ Петрановићъ.

ПРВИ РАЗРЕДЪ.

Одъ сазданя свѣта до потопа — 1656 година'.

ПРВИ РАЗРЕДЪ.

Одъ саздања свѣта до потопа — 1656 година'.

ПРВОБИТНА ИЗОБРАЖЕНОСТЬ.

§. 1. Богъ када е створіо човѣка, дао му е разумъ, а поредъ разума и моћь, да свое мисли и своя осѣћаня єзикомъ явля. (1) Одовудъ се види, да е покретъ духа и ума людскогъ настао кадъ и први човѣкъ. Но докъ се бесѣда и мисао та сасвимъ у човѣку разви, те изъ првобитнога малога знаня изниче познія дивна грчка и римска просвѣта, морала су наравно многа столѣтія протећи; єръ насъ исторіа учи, да е човѣка на већи и зрелій ума и свѣтила животъ свагда други већъ просвѣштени народъ упућивао и водіо. Такимъ е начиномъ улюдность изъ Индіе у Египетъ прешла, а Грчка свою прву изображеность изъ Египта примила; тако су Римляни постали ученици Грка'; тако се найпослѣ на развалинама умотворне класичне древности новія европейска подигла изображеность.

§. 2. Први люди на земльи, што се улюдности тиче, били су прави дивляци. Сурови и безъ икакове дружбене свезе, осимъ єднога свима обштегъ єзика, живили су на отворену полю, скитали су се по шумама, одъ прилике као данашньи американски и аустралски чергаши, ранили су се билѣмъ и коренѣмъ, и наймилія забава била имъ е, да туђе грабе и отимлю. А у овомъ природномъ станю налазећи се, биће по свой прилици мисао найпре ставили, да потребама тѣла своегъ задоволѣ. Такимъ начиномъ землѣдѣлство постане први човѣчій занатъ, а плугъ прво орудіе, кое е изъ нѣговихъ руку изишло. Да би пакъ дивляци ти сачували животъ свой одъ непогоде и зла времена, мѣсто влажнихъ пећина, у кое су се испрва увлачили, или гу-

стихъ и гранатихъ дубова, подъ кое су се закланяли, стану колибе и чадоре правити, те съ неурађенима звѣриньскима кожама голотиню тѣла покривати. Мойсей повѣда намъ, да є Іовилъ, синъ Ламеховъ одъ жене му Аде, први подъ пастирскимъ чергама живити почео: Сей (Іовилъ) бяше отецъ живущихъ въ селеніихъ скотопитателей (Быт. гл. 4.). Принуђени пакъ, да се сваки часъ одъ дивлѣ звѣради бране, морали су свакако іошъ съ почетка и на средства мислити, како да се одъ ньихъ учуваю. Ово буде узрокъ, те изнађу оружіе, и одъ лова живити почну. Валяло є, да се скотоводству іошъ за рана привикну и да стада држе, пошто спазише, каква се велика користь одъ питоме узъ човѣка живеће животинѣ вадити може. Библіа намъ представля іошъ Авеля, сина Адамова, као пастира ованца: и бысть Авель пастыръ овецъ (Быт. гл. 4). — Што є землѣдѣлство међу людма болѣ напредовало, нестаяло є поредъ нѣга мало по мало и скитничкогъ живота; єръ текъ што є човѣкъ одредіо комадићъ землѣ, да на нѣму усѣе жита или виноградъ посади, то га є вѣчъ и за свою властность прогласіо, нити се онъ одъ тада могао ласно съ ньиме растати. Тимъ су се начиномъ стална обиталишта на земльи темельила, и съ почетка мала сеоца постаяла, коихъ први жительи чинили су понайвише єдну обитель, єдно племе.

§. 3. Да є пре потопа било на земльи малихъ држава, то се текъ нагађати дае, премда у библіи о ньима ни спомена нема. Како не біяше казни, да дивлѣгъ човѣка у силномъ таласаню страсти' крѣпко обузда, то су се у нѣму, што се већма родъ людски множіо, нове желѣ и нове лакомости рађале. Ревньивость, учинивши Каина братоубійцомъ, за рана појави се у срдцу човѣчіемъ. А кодъ овакога срдца людскогъ изиђоше наскоро на гласъ люди тѣлесномъ снагомъ одлични, понайвише главари или воће цѣлихъ племена ловаца', кои су юначки бранили дружину свою, а ова се опетъ ньима ради обште и свое сигурности радо покоравала и заповѣдништво у четованю уступала. Дѣца поглавица тихъ постану први племићи, а служителъи, што су кодъ ньихъ помоћи и обране тражили, буду први тежаци. Ето заметка државе.

§. 4. Како є човѣкъ потребе тѣлесне єдномъ задовольіо, морао є наравно и о потребама духа постарати се. Природно є

нѣму любопитство, да сазна природу, и да уђе у трагъ тайностима нѣнимъ. Окруженъ човѣкъ множтвомъ тѣлеса', и очевидни свѣдокъ, како се непрестано мѣняю, иста къ савршенству тежења наравь нѣгова нагонила га е, да позна биће тихъ тѣлеса, да очи и помисао на сматранѣ звѣзда и ньиногъ кретаня подигне, да законе и изъ ньихъ рађаюће узроке одкрити потражи. А одъ тихъ природнихъ появляя, што е онъ надъ собомъ и поредъ себе опажао, како су нѣки сретни, а други пагубни уплив на нѣга имали, то е онъ ньихъ у своемъ дивляштву и простоти себи представляо као толика блага или непріятельска суштества, па држећи те изванредне появляе за непосредно дѣланѣ богова, мисліо е, да му е света дужность, да имъ свою признателность и почитанѣ указуе. Овимъ се начиномъ роди іошъ съ почетка идеа о Богу, а изъ нѣ съ временомъ, када су люди гледали, да милость реченихъ суштества молитвама или жертвама задобію, идолатріа.

§. 5. Међутимъ се прва невиность праотаца нашихъ то већма кварила, уступаюћи мѣсто блуду и свакоякимъ пороцима и пакостима. А кадъ се найпослѣ земля напуни свакога зла, неправде и злобе — растлѣся же земля предъ Богомъ, и наполнися неправды (гл. 6.) — науми Богъ, да родъ людски обштимъ потопомъ искорени; зато спусти на землю даждъ за 40 дана, те у одтуда узрокованомъ поплаву съ людствомъ, осимъ едне обительи Ноеве, и првобитна премда слаба изображеность пропадне (г. 2348 пре Хр.). Иста казиваня о нѣкомъ великомъ потопу налазе се и у Халдеа', Хинеза', Грка' и т. д., (2) чимъ се истинитость библіе, коя намъ га у цѣлой обширности сачува, то већма потврђуе. Изъ воденихъ дубина свѣтъ опетъ ускрсне; остатакъ првога знаня, прешавши на Ноя и обитель нѣгову, просу се по земльи, и по различію мѣста и потреба роди нове занате и изнашастія.

§. 6. Іошъ за патріарха Ноя налазимо савъ людски родъ скуплѣнъ у Арменіи. Ту су сви люди били еданъ народъ, и еднимъ су езикомъ говорили: и бѣ вся земля устнѣ единѣ и гласъ единъ всѣмъ (гл. 11.). Пошто се люди и стада ньихова яко умноже у ономъ брдовитомъ краю, те на истомъ мѣсту због оскудице у рани неузмогу далѣ пребивати, дигну се одтуда, па край обале Еуфрата и Тигра, гдѣ су обилне паше за стада нала-

зили, дођу у пріятно и пространо полѣ у земльи Сенааръ. Ондѣ се зауставе, и мислећи, како да име свое прославе пре него ће се на све стране свѣта разићи, почну градъ и превисоку кулу зидати около 1770 одъ створ. свѣта, или 2793 по рачуну наше цркве, 114 по потопу, а 2234 пре Р. Х. Одъ зиданя куле те и послѣдовавшега одмахъ смѣшеня говора и разсѣяня люди' св. писмо доводи почетакъ различія єзика'. Навесћу о преважномъ томе догађаю, о комъ извѣстне премда аллегоріомъ застрте трагове и у старихъ язичника находимо, (3) исте у простоти своіой величествене рѣчи историка Мойсеа: И рекоша, пріидите созиждемъ себѣ градъ и столпъ, єгоже верхъ будетъ даже до небесе: и сотворимъ себѣ имя, прежде неже разсѣятися намъ по лицу всея земли. И сниде Господь видѣти градъ и столпъ, єгоже созидаша сынове человѣчестіи. И рече Господь: се родъ єдинъ и устнѣ єдинѣ всѣхъ, и сіе начаша творити, и нынѣ не оскудѣютъ отъ нихъ вся, єлика аще восхотятъ творити. Пріидите, и сошедше смѣсимъ тамо языкъ ихъ, да не услишатъ кіиждо гласа ближняго своего. И разсѣя ихъ отуду Господь по лицу всея земли, и престаша зиждуще градъ и столпъ (гл. 11.). — Пошто є Богъ помео людима єзикъ, живили су они іошъ по за дуго скоро на дивлячку као и пре потопа. Човѣкъ се ніе старао, да прибави себи већа знаня, нити да настои око онихъ, што су иза потопа заостала била; већъ є само гледао да прирани себе и обитель, не мислећи ни мало на ствари, кое особито ученѣ и промишлянѣ изискую. Текъ када се сединише обительи и установише обштине, те нѣки народи дођу до већега добра, могоше се ови дати на науке и кньигу. Роде се тада срећни умови, кое є вѣчни промисао слао свакога столѣтія, и єднако шалѣ на користь и срећу людства. Ови опазе несталне, неопредѣлѣне и самовольне обичае, коихъ су се люди донда придржавали, те ихъ нужда натѣра, да створе системе, кои би ньихъ сигурніе у своме раду и дѣланю руководили, као што ћемо то изближе кодъ поединихъ народа доцніе видити. Тако нужда буде матерь знаня, као што є била и заната'! (4)

§. 7. Одъ потомака Ноевихъ унукъ му Немротъ одъ сина Хуса — исполинъ ловецъ (гл. 10. 9.) — први є почео надъ народомъ заповѣдати и градове зидати. Кадъ околна племена нешто хитросћу, а нешто силомъ себи подчини, оснуе прву на свѣту

државу у Вавилонiи. По нѣкомъ времену єданъ одъ наслѣдника нѣговихъ, Нинъ, подигне градъ Нинивe, у комъ є послѣ славна Семирамисъ царовала. Потомци Мизраима, сина Хамова, отиду као пастири у Египетъ, и тамо различне државе осную. Око 2100 пре Христа видимо людство већъ по цѣлой земльи разсѣяно и на многе особите народе подѣлѣно. Што су се већма народи ти удалявали єданъ одъ другога, нестаяло є све више и више међу ньима оне првобитне єднакости у виду и саставу тѣлесномъ, у начину живлѣня, ћуди, обичаима, у влади и изображености. А одѣлѣни пустиняма, горама, рѣкама и моремъ, свакъ є одъ ньихъ подъ упливомъ особитихъ и често противуположенихъ околности свой природни изобразiо єзикъ, — благогласанъ у предѣлима умѣренимъ, мукао и сухъ подъ усянимъ небомъ, опоръ и снажанъ међу леденимъ полусима.

§. 8. Разсѣянѣ Ноева потомства по земльи иде у свеобшту исторiю. Споменућу овдѣ само то, да су потомци Хама населили Сирiю, Аравiю, предѣле међу Еуфратомъ и Тигромъ, па одтуда у Африку прешли; Симовци насупротъ остали у источной Азiи и преко водоуза Беринга у Америку продрли, а Яфетовци на сѣверъ и западъ Азiе и къ Европи кренули. Важнiе и спадающе управъ у исторiю кньижевну єсть питанѣ, кои су, и колико є на земльи єзика', и какво є међу ньима сродство. То ће найболѣ показати слѣдующи етнографски прегледъ:

Азiа. Єзици ове части свѣта дѣле се уобште на седамъ главнихъ стабала:

1. Стабло семитично. Нѣгове поглавите гране єсу: а) єзикъ еврейски, бивши у обичаю кодъ Евреа до робства вавилонскогъ; б) финицiански, мало различанъ одъ првога и нѣгда распространѣнъ по свой Сирiи, држави картагенской у сѣверной Африци, и одъ нѣ зависећимъ провинцiама, Шпанiи, Сицилiи, Сардинiи, Малти и т. д.; в) сирски или арамейски, коега златни вѣкъ спада у V. и VI. столѣтiе послѣ Р. Х. Давно се затро, но є остао одъ нѣга єзикъ црквени и кньижевни кодъ Якобита, Несторiана и Маронита; г) медiански, нѣгда у обичаю у цѣлой западной Персiи и древной Медiи, у комъ су кньиге Зороастра написане. Сроданъ є Зенди; д) арапски древни, кои є пре Мухамеда у Аравiи бiо єзикъ народни, — кньижевни, углађенъ и усавршенъ одъ пророка и наслѣдника нѣговихъ, у

комъ є коранъ написанъ, — и прости или пучки у обичаю и данасъ у Аравіи, Сиріи, а одъ части и у Индіи, Египту, Нубіи и у сѣверной Африци; е) абисински, у Абисиніи и у сусѣднимъ кралѣвствима Амхари, Анкофри и т. д.

2. Стабло кавкаско, обузимаюће савъ просторъ одъ каспійскогъ па до црногъ мора, сѣверне Персіе и южнихъ предѣла рускогъ царства. Нѣгови већи огранци єсу єзикъ єрменски и ђурђански.

3. Стабло перско, т. є. данашньи єзикъ перски, поставши одъ изчезлихъ древнихъ єзика Зендъ и Парси. Наречія су му авганско и курдско.

4. Стабло индійско. Амо спадаю мртви и живи єзици. Међу прве иде Санскритъ, и данъ данашньи књижевни и црквени єзикъ у Индіи, коренъ по свой прилици многихъ єзика и сроданъ славянскомъ, грчкомъ, латинскомъ, нѣмачкомъ и Пелви. Одъ живихъ є индостански, малабарски, бенгалски, маратски и т. д.

5. Стабло прекогангско. Обузима многе єзике, кои се у обзиру грамматичномъ не само међу собомъ, но и одъ другихъ єзика врло разликую. Одъ тихъ єзика найзнатніи су хинески, тибетски, японски, бирмански, сіамски и т. д.

6. Стабло татарско, кое се одъ уша Амура къ истоку, па до мора каспійскогъ къ западу, и одъ рѣке Оба на сѣверу, па до Тибета къ югу простире. Дѣли се на двѣ главне гране: тунгуску или мандурску и татарску или монголско-турску, а свака опетъ на безбройна наречія.

7. Стабло сибирско, обузимаюће различне мало познате єзике у сѣверо-истоку Азіе, међу коима знатніи су самоедски, єнисейски, коріетски, камчатски и курилски.

Европа.

1. Стабло иберо-целтійско. Првобитни овогъ стабла єзици били су нѣгда на далеко разширени по европейскомъ западу и югу, но давно ихъ є нестало осимъ цигла три, т. є. баскійскогъ (escuara) у шпанскимъ провинціама Бискаи и Наварри, а одъ части и у южной Француской, — Gaelic у Ирской и Шкоціи, — и кумбрійскогъ у нѣкимъ краевима Енглеске и Француске.

2. Стабло трако-пелашко. Нѣгове су гране четири:

а) Трако-иллирска, тако названа, єръ обузима єзике, коима су у прастаро време говорили тракійски и иллирски народи у малой Азіи и источной Европи одъ извора до ушћа Дунава, па чакъ до преко Днѣпра. Єзици ти већиномъ су изчезли, или су се съ другимъ єзицима смѣшали. Єдини арбанашки или шћипски и данасъ живе у Албаніи, Руменліи, Бугарской, Мацедоніи, у сремскимъ селима Хртковцима и Никинцима и кодъ Задра; — б) етрурска. Єзикъ ове гране біо є нѣгда у обичаю кодъ силнога етрурскогъ народа у Италіи, когъ са сѣвера Галли, а Римляни съ юга искоренише; в) Пелашко-еллинска. Дѣли се на два главна єзика: еллински или древни съ нарѣчіяма еолскимъ, дорійскимъ, аттичкимъ и іонскимъ; — ромеика или новогрчки у кралѣвству грчкомъ, Ливадіи, Тессаліи, Кандіи, на архипелашкимъ и іонскимъ островима, а одъ части и у Албаніи, Мацедоніи, Руменліи, малой Азіи, у Ципру и т. д.

3. Стабло италско, на кое спадаю єзици: а) латински; б) романски или прости римски, одржавши се до данасъ у нарѣчіяма каталанскомъ, Languedoc, савойскомъ, ретскомъ (churwälsch — rhetisch) у Швайцерской; в) италіански; г) француски; д) шпански или кастилянски; е) португалски; ж) влашки или румунски.

4. Стабло германско, коегъ су огранци: а) нѣмачки (Deutsch) съ многимъ поднарѣчіяма; б) батавски; в) холландски; г) норвешки; д) шведски; е) дански. Амо иде и древни англо-саксонски, одъ коега произлази енглески.

5. Стабло славянско. Обузима єзике: руски, србски и бугарски, словенски (виндски и краински), чешко-словачки, польски, сорабски и т. д.

6. Стабло уралско или финнско, съ єзицима финнскимъ, естонскимъ, лапонскимъ, черемискимъ, мордва, пермскимъ, вотяшкимъ, мађарскимъ и т. д.

Прећимо сада на поедине народне књижевности.

ПРИМѢТБЕ.

(1) О постаню єзика види: Herder, über den Ursprung der Sprache. Berlin 1772. 8. — Monboddo, Origin and progress of language. Edinburgh 1773. 8. (нѣмачки то исто Riga 1784. 8.). — W. von Humboldt, über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachenbaues und ihren Einfluss an der Entwickelung des Menschengeschlechts. Berlin 1836. 4. — M. Martin, Essai sur l'origine du language et de l'écriture. Paris 1835. 8. — Anton Günther, Peregrins Gastmal. Wien 1830. стр. 254—269 и 313—325. — Єзикъ є постао, када човѣкъ поче нѣке ствари живлѣ осѣћати него друге, те се око првихъ дуже времена бавити. Да не би стваръ такову ласно заборавіо, тражіо є коигодъ знакъ, да га на ню опомене, и тако постаде природни єзикъ (Natursprache), т. є. гласни изразъ нашихъ осѣћаня и представляня, а то съ почетка у врло простимъ звуцима. Ови звуци біяху више или манѣ наликъ на стваръ, кою су изразити хтѣли, и спрва означавали су само осѣћаня радостна и жалостна и тѣлесне потребе. По томе Адамовъ єзикъ не можемо држати за єзикъ грамматични, као што є на пр. грчки и нѣмачки, съ именима суштествителнимъ, прилагателнимъ, глаголима, но само за єзгру и стихію говора. Али кадъ узаймни то већма растећи прометъ међу людма умножи брой понятія и предмета, валяло є свакако да се и брой тадашньихъ рѣчи, и къ назначеню ньиномъ служећихъ знакова разшири и умножи. Овимъ начиномъ съ напредованѣмъ нравствене и умне изображености народа, напредовао є брже или споріе и дотични нѣговъ єзикъ. Одтуда долази, да су вазда убоги єзици кодъ неизображенихъ и дивльихъ народа, а богати и обширни кодъ просвѣштенихъ, као што су у прастаро време били Грци и Римляни. — Св. писмо о постанку єзика говори овако: И созда Богъ еще отъ земли вся звѣри селныя, и вся птицы небесныя, и приведе я ко Адаму, видѣти, что наречетъ я; и нарече Адамъ имена всѣмъ скотомъ, и всѣмъ птицамъ небеснымъ, и всѣмъ звѣремъ земнымъ (Быт. гл. 2. ст. 19. 20.). Ко би изъ овихъ рѣчи извести хтѣо, да є Адамъ самъ собомъ до говора дошао, безъ помоћи створителя Бога, тай би тиме само показао, да природу човѣчію, и колико є у свачему оскудна, управо не познае. — Сва є прилика, да є испрва морао бити єданъ едини єзикъ, изъ коега су се као одъ обште матице сви позніи єзици препородили. Да є тако, осимъ аукторитета библіе (Бытія гл. 2. 19—11. 1. 7.) доказую најболѣ наликости у рѣчма, и савршена она истоветность у грамматичномъ саставу, коя

се између најудаљенијих језика и данъ данашньи опажа, као на пр. између санскритскогъ, грчкогъ, славенскогъ и нѣмачкогъ. Много є теже на питанѣ одговорити, кои є біо први онай језикъ, коимъ є Богъ съ Адамомъ говоріо, те се послѣ кодъ потомака нѣговихъ до зиданя куле вавилонске у цѣлости сачувао? Колико є списателя о той ствари писало, свакъ є скоро другчіе о ньой умствовао и судіо. Єдни су држали, да є еврейски, други да є сирски, а трећи опетъ да є халдейски, єрменски и т. д. Изъ єднога своелюбія, кое є народима као и поєдинимъ людма прирођено, свакъ є тражіо и упиняо се, да свой єзикъ постави на прво мѣсто. Кадъ би я о томе свое мнѣніе казао, рекао би одъ прилике овако: Знамо изъ Мойсеа, да є до потопа біо єданъ само єзикъ на земльи, а тай биће се по свой прилици и послѣ потопа до зиданя куле вавилонске сачувао кодъ Ноя и нѣгова потомства; єръ є тежко вѣровати, да се Ное по потопу служіо другимъ єзикомъ, нег' онимъ, што га є одъ отца своегъ Метусала, а овай опетъ одъ Еноха и т. д. приміо и нѣму се научіо. Да є пакъ єзикъ Адамовъ съ незнатномъ промѣномъ прешао далѣ на Авраама и породицу нѣгову, дае се одтудъ мислити, што є Ное умро кадъ є Аврааму било већъ 29 година. У овой мисли крѣпе ме и оне рѣчи Єхове къ Аврааму: Изыди отъ земли твоея (Быт. гл. 12. 1.), и што є Богъ, како намъ свѣдочи кньига Бытія, и са Исакомъ и Яковомъ у говорномъ саобштаю біо. При чемъ валя примѣтити и то, да є колѣно Авраамово управъ Богомъ избрани народъ, кои є позиву нѣговомъ слѣдовао, дочимъ су остали люди на земльи Єхову забацили били. Тако првобитни єзикъ и послѣ смѣшеня єзика' при грађеню куле, биће се іошъ за дуго времена сачувао чистъ кодъ Авраамида, те га є мало по мало нестало сасвимъ. А да є коначно изчезнуо, тога є мнѣнія и св. Григорій Нисски (Orat. 12 contra Eunom. стр. 354.). Други къ томе додаю, да є одъ тога првогъ єзика заостала по гдѣкоя само рѣчь у еврейскомъ и у другимъ нѣму сроднимъ єзицима. — О постаню єзика' била су различна и доста смѣшна мнѣнія или системе кодъ старихъ Грка и Римляна. Нѣки су држали, да у почетку свѣта не само люди, но и живина — птице и рибе — имаше єданъ исти єзикъ; други опетъ мишляху, да су люди испрва били и безъ єзика и безъ писменихъ знакова, па да су текъ по времену изнашли означуюће нѣке гласове, те да су одтудъ постали єзици, кои су по различію мѣста', околности', ћуди', обичая', потреба' различни били. Тако Орацій (Satyr. lib. 1. sat. 3.):

Cum prorepserunt primis animalia terris,
Mutum, et turpe pecus glandem, atque cubilia propter
Unguibus, et pugnis — — — pugnabant,
Donec verba, quibus voces sensusque notarent,
Nominaque invenere — — —

А Лукрецій (lib. V. vers. 1040):

— — Putare aliquem tum nomina distribuisse
Rebus, et inde homines didicisse vocabula
Prima, desipere est.

Дакле по Лукрецію лудъ є, когодъ мисли, да є съ почетка нѣко дао име ствариа. По нѣговомъ мнѣнію природа начини єзичне гласове, а користь произведе имена, коя се ствариа надѣваю:

At varios linguae sonitus natura subegit
Mittere, et utilitas expressit nomina rerum.

Витрувій (lib. 2. cap. 1. de architectura) ясно говори: Primos homines sine sermonis articulati usus, diu in cavernis terrae ferarum instar habitasse, ac crebris nutibus, spiritu vocali, et voce rudi animi sensus designasse, ac sic demum ex eadem voce, de eadem re saepius repetita, vocem articulatam, vocabula significativa, ac sermonum usum ortum esse. — Када су писмена пронађена, ніе могуће опредѣлити. Нѣки држе, да ихъ є изнашао Ное (вид. Журналъ министерства нар. просвѣщенія за 1843.), а други іошъ праотацъ Адамъ (в. Annales de Philosophie chrétienne, Paris, 1830 N. 5.). Али су то гола нагађаня или управо басне, кое се ничимъ доказати немогу. Вѣроватно є пакъ, да су люди іошъ пре Мойсеа употреблявали нѣке писменне знаке, и да су те знали Ассиряни іошъ пре граѣеня куле вавилонске. Но тежко є опредѣлити, какви су то били знаци, и како су люди съ почетка свое мисли писменно изявльивали. По свой прилици они су испрва представляли предметъ знакомъ, кои є наличіо предмету томе, на пр. сунце обручемъ, мѣсецъ полукругомъ, воду двѣма кривудаюћимъ линіама наликъ на валове ≈≈ и т. д. Права писмена изнађена су позніе у Египту, или као што други мисле у Финиціи Таутомъ, одакле ихъ Кадмусъ около 1455 пре Хр. у Грчку донесе. — Што се тиче начина писаня, било ихъ є 24 коекаквихъ, а найобичнія біяху: 1. п л ь о с н а т о — horizontal — съ десна на лѣво (као кодъ Финиціана, Евреа, Сиряна, Арапа, Перса, Турака, Индуса и кодъ старихъ Грка), или съ лѣва на десно, као у позніихъ Грка, почемши одъ Пронапидеса (Diod. Sic. III. 66.) и кодъ свію западнихъ народа; 2. с т р м е н о — perpendiculär —

по комъ свако писме стаяше поєдинце и єдно испод ъ другога одоздо горе, као код ъ жителя острова Филипинских ъ, или одозго долѣ, као код ъ Хинеза и Японаца; 3. округло или циркуларно — zirkelförmig — у обичаю само на новцима.

(2) Види: Hugo Grotius, de veritate relig. christianae, lib. 1. c. 8. — Annales de Philosophie chrétienne. Paris 1830.

(3) B. Origenes, lib. 4. contra Celsum; — Cyril. Alex. lib. 4. contra Julianum; — Philo de confusione linguarum. Сравни Омирову Одисею, Виргиліа Енеиду VI. и Овидіа fastor. lib. 5:

Extruere hi montes ad sidera summa parabant,
Et magnum bello sollicitare Jovem.

(4) B. Goguet, de l'origine des lois, des arts et des sciences. J. I. p. 149. 150.

ДРУГИ РАЗРЕДЪ.

Одъ потопа до пропасти царства римскогъ на западу.

(Одъ 2348 пре до 476 послѣ Христа.)

ДРУГИ РАЗРЕДЪ.

Одъ потопа до пропасти царства римскогъ на западу.

(Одъ 2348 пре до 476 послѣ Христа.)

ЕВРЕИ. (1)

§. 9. Послѣ разсѣяня люди' по земльи, како су се различна друштва и државе на све стране подизале, те люди у обзиру религіозномъ и нравственомъ съ правогъ пута то већма залазити почну, то е Богъ изабрао народъ єданъ, и нѣга одредіо, да чува преданія и обећаня нѣгова. Народъ тай есть еврейски. Да би се изображеность нѣгова могла болѣ познати, потребно е свакако, да главніе баръ черте политичнога бића нѣгова овдѣ найпре посмотримо. Око 2366 године одъ постаня свѣта Авраамъ са женомъ Саромъ, Лотомъ синовцемъ и съ цѣлимъ своимъ иманѣмъ дигне се изъ Харана, града мессопотамскогъ, и прешавши Еуфратъ, стани се у земльи, кою му Богъ бѣше обећао, и коя се потомъ по Якову прозвала Израиль. Праунукъ му Іосифъ, коме су браћа завидѣла, те га найпослѣ у Египетъ продала, удвори се кодъ Фараона и први до нѣга постане. Гладь, коя г. 2297 настаде у земльи ханаанской, и господство Іосифово буде узрокъ, те многи Евреи дођу у Египетъ, гдѣ се по времену яко умноже, но и свакояка прогонства трпити почну. Послѣ 250 година тежкога робованя добію страдалци у Мойсею (2433) избавителя и заедно законотворца. Овай буде іошъ као дѣте баченъ у рѣку Нилъ, одакле га избави Термутъ, кћи Фараонова, па га да, те изучи кньигу и сву мудрость египетску. Єданъ данъ видећи, гдѣ нѣки Египтянинъ біе Евреа, поможе овоме и убіе Египтянина, те зато побѣгне у землю мадіамску. Чуваюћи у той земльи овце таста своегъ Іотора, укаже му се

едномъ Єхова у пламену на гори Хориву, и заповѣди му, да иде у Египетъ, и да изведе гонѣну Фараономъ сиротиню израильску. Дошавши онамо, искупи око себе народъ, те съ два милiона одъ прилике душа, међу коима е било до 600,000 ратника, крене се къ мору црвеномъ. Истомъ Израиль приспѣ на море, па се край нѣга утабори, да би мало одъ труднога пута одпочинуо, а раскаявши се Фараонъ са силномъ војскомъ, двѣста хиляда пѣшака, педесетъ тисућа коньика и шестъ стотина кочія, нагне за ньимъ у потѣру. У то Израильци прећу сухимъ ногама пучину, а валови улѣзавшу по трагу Мойсеовомъ војску Фараонову одасвудъ склопе и прождру. Съ обале е пѣвао тада побожни војвода ону виспрену пѣсну: „Поимъ Господеви, славно бо прославися,“ о коiой ћемо ниже говорити.

§. 10. Одтуда настане путъ у землю ханаанску и живлѣнѣ народа у пустиньи. Али народъ еврейски не бiяше више онай, што е бiо за Авраамова времена. Израильци за дугога робованя своегъ у Египту поприме пороке и цѣло мучителя своихъ суевѣрство, те приставши за туђимъ боговима, забаце сасвимъ Єхову, коме су негда стари ньихови подъ прекраснимъ Халдее небомъ усрдно служили. Зато прва брига Мойсею бiяше, да еднoплеменике свое преобрази, и ньихъ у прећашнѣ чистiе и простiе вѣрованѣ поврати. Трећега мѣсеца по изласку синова израильскихъ изъ Египта видимо Боговидца међу рикомъ громова и сѣванѣмъ муня на горећемъ врху димомъ задушеногъ Синая. Одтуда, съ таинственога своегъ съ Єховомъ разговора, слази онъ са законикомъ у руци къ народу, кои га е дркћући у долини очекивао. Накомъ тога онъ е многе уредбе учиниo, Арона брата своегъ првосвештеникомъ поставiо и народъ на 12 племена раздѣлiо. Али ниe доживiо радости, да уведе народъ у землю ханаанску, коју му е Богъ бiо обећао, еръ се преставiо, кадъ му е 120 година било. Исусъ Навинъ, наслѣдникъ нѣговъ, прећe Iорданъ, освои Єрихонъ (2494) и сву Ханаанску (2559) и ову потомъ међу 12 племена подѣли. По смрти нѣговой, оставши Израильци безъ предводителя, одустану Єхову и почну служити туђимъ боговима; зато и Богъ ньихъ остави, те дођу подъ ярамъ оближньихъ народа, кои су за много година землю немилице плѣнили. Одъ робства тога ослободи ихъ Гедеонъ (2759) и Єфте (2817), разбивши први Мадiанце, а други Амо-

нитяне. Одъ тада су судіе владали надъ народомъ, одъ коихъ є найзнатніи біо Самуилъ пророкъ. Овай є обратіо Еврее къ Богу ньиховихъ отаца, сажгавши идоле и ньихове храмове, и преотео градове, што имъ біяху Филистимци узели, па кадъ є побѣдама надъ сусѣднимъ народима политично станѣ санародника своихъ утврдіо, одрече се своевольно достоинства судіе, и на молбу ньихову помаже имъ за краля Саула одъ племена Веніаминова г. 2860. Али Саулъ буде свирѣпъ, суевѣранъ и неправеданъ, те на скоро привуче на се мржню и незадовольство народа, и найпослѣ пошто се и съ првосвештеникомъ свадіо біо, убіе самъ себе мачемъ. По смрти нѣговой старѣшине землѣ Юдине изберу за цара пастира Давида. Овай є найвећи владатель, што су имали Израильци. Освои найпре Єрусалимъ одъ Євусея и премѣсти унь царску столицу, па біюћи многе и жестоке боеве, разшири свое царство одъ Еуфрата до мора средиземногъ и одъ Финиціе па до саме Аравіе. Царовао є 33 године и преставіо се у 90 години живота своегъ. Онъ є послѣдньихъ година многе жалости и яде одъ роћенихъ своихъ синова претрпити морао. Одъ Вирсавіе имао є сина Соломона, кои га на престолу измѣни. Соломонъ како є на престолъ родительски сѣо (2989), развіе невиђену до онда раскошность и великолѣпіе. Оснуе градове Балбекъ и Палмиру, сазида палату у Єрусалиму и предивни онай храмъ, кои є у дужину имао лаката 90, у ширину 30, а у висину 180 стопа, оклоплѣнъ изнутра цедровимъ позлаћенимъ даскама, и скупоцѣнимъ мраморомъ патосанъ, о коемъ є храму онъ исти пѣвао: Азъ же создахъ домъ имени твоему святъ тебѣ и готовъ, и престолу твоему еже обитати тебѣ въ немъ во вѣки (Царствъ 3. гл. 8). Али пошто се ожени кћерима царева безбожнихъ, ханаанскогъ, сидонскогъ, сирскогъ и египетскогъ, те ове донесу свое идоле у Єрусалимъ, облюби найпослѣ и самъ идолопоклонство и туђе богове свуда у царство уведе. Преставіо се у 62. години живота, а четрдесете царованя своегъ.

§. 11. По смрти нѣговой синъ му Ровоамъ (3028.) стаде за цара израильскога. Треће године владаня нѣгова десетъ племена одпадну одъ нѣга и начине за себе царство, изабравши за цара славнога войводу Єровоама. Тако два кралѣвства постану: израильско наймноголюдніе, и Юдино, ако просторомъ и манѣ,

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

али богатіе и важніе, съ Єрусалимомъ престолнимъ градомъ. Іошъ Єровоамъ прекине сваки савезъ съ царством Юдинимъ, забранивши строго поданицима своимъ, да иду у Єрусалимъ о празницима, те тако сродна племена постану жестоки непріятельи у мирно и ратно доба. Идолопоклонство Єровоамомъ уведено не само што остане при наслѣдницима нѣговимъ, него се іошъ већма у народу распространи. Одъ тога доба мало є било среће међу Израильцима. Смутнѣ настану єдна за другомъ. Текъ што єданъ царъ сѣдне на престолъ, а други га збаци и погуби нѣга и сву родбину нѣгову; и стану се тако мѣняти гори иза горега. Родолюбцима друго не остаяше, до єдна снага бесѣде. Тада се подигну они богодухновени люди — пророци звани — кои побожнимъ живлѣнѣмъ своимъ стекоше милость у Господа, као Иліа противъ цара Ахава, Елисей у време Іорама и т. д. те Евреима гнѣвомъ божіимъ претити стану. Послѣдньи є владатель біо Осіа (3275 или 726 пре Хр.), подъ коимъ Салманасаръ царъ ассирски кралѣвство израильско укине, Самарію развали, а житељ дублъ у Азію одведе. Међу развалинама Самаріе и у опустѣлой земльи стане се дошляци ассирски, те се помѣшаю съ оно мало старосѣдіоца што оста у Израильской, и тако почетакъ мѣшовитомъ народу самарянскомъ поставе.

§. 12. У царству юдейскомъ, пошто десетъ племена одустану, владали су на престолу Давидову 20 князева одъ отца на сина, и у Єрусалиму су пребивали. И међу овима є било више идолопоклоника него онихъ, кои су єдномъ Єхови служили. Међу послѣдньима є особито славанъ Езекіа (3278 или 723), побожни синъ безбожногъ Ахава, за коега су живили и цвѣтали Исаіа, Осіа, Амосъ. Одъ тада, па крозъ 300 година претили су непрестано грозећимъ гласомъ пророци. Године 587 пре Хр. Навуходоносоръ халдейски разори Єрусалимъ и мѣсто Єхоніе постави за цара Седекію, но кадъ овай одпадне одъ цара халдейскога и стане тражити помоћи у Египтяна, тада войска халдейска удари опетъ у Юдейску и освои сву землю. Найвећи дѣо народа са Седекіомъ дигне царъ оданде и далеко га у срдце Азіе пренесе. Са Седекіомъ є царство Юдино престало, пошто се одъ Давида до нѣга за 468 година одржало, а за 388 година одъ како се одъ Израиля одвргло било. У робству вавилонскомъ видимо Еврее, гдѣ имаю свое землѣ, судове и права као и остали Халдейци;

синови старѣшина ньиховихъ воспитаваху се при двору у свакой науци и о трошку царскомъ, и многи су долазили до највећега господства и власти. Тежину робства пророци су гледали да олакшаю народу, а стихотворци су међу тимъ подраньивали у нѣму жаръ народни и любавь къ старой отачбини. Тако є Данійлъ, отворивши прозоре, и съ лицемъ према Єрусалиму, по три пута на данъ уздисао и плакао предъ Богомъ, да му ослободи народъ и отечество, а међу то є Єреміа на развалинама Єрусалимскимъ нарицао свою жалостну пѣсму: „На рѣкахъ Вавилонскихъ, тамо сѣдохомъ и плакахомъ, внегда помянути намъ Сіона: на вербіихъ посредѣ его обѣсихомъ органы наша. Яко тамо вопросиша ны плѣншіи насъ о словесѣхъ пѣсней, и ведшіи насъ о пѣніи: воспойте намъ отъ пѣсней Сіонскихъ: како воспоемъ пѣснь Господню на земли чуждей? Аще забуду тебе, Іерусалиме, забвенна буди десница моя. Прилипни языкъ мой гортани моему, аще не помяну тебе, аще не предложу Іерусалима въ началѣ веселія моего. Помяни, Господи, сыны Едомскія въ день Іерусалимль, глаголющыя: истощайте, истощайте до основаніи его. Дщи Вавилоня окаянная, блаженъ иже воздастъ тебѣ воздаяніе твое, еже воздала єси намъ: блаженъ иже иметъ и разбіетъ младенцы твоя о камень.“ (Псал. 136.)

§. 13. Седамдесетъ година одъ разореня Єрусалима Навуходоносоромъ Киръ владатель перски, кои є међу то Халдею освоіо біо, допусти године 536 пре Хр. зароблѣнимъ Евреима, да се могу слободно вратити у свой завичай. Али само єданъ дѣо, свега 42,360 мужкихъ старѣшина са своимъ фамиліама употребе ову згодну прилику, те се врате на развалине єрусалимске, єръ остали, будући се намѣстили и обогатили, волѣли су остати у новомъ отечеству. Када дођу у Палестину, прво имъ є било, да понове зидове Єрусалима и осталихъ градова, и да саграде нови храмъ на пређашнѣму мѣсту. Одъ тада су првосвештеници управляли народомъ, но били су подложни најпре Персима, а потомъ Александру Великомъ. Кадъ се царство самодржца мацедонскогъ по смрти нѣговой раскомадало, налазећи се Юдеа међу Сиріомъ и Египтомъ, отимаху се о ню сирски и египетски цареви. Но найвећа зла и право прогонство претрпіо є бѣдни народъ за цара сирскогъ Антіоха Епифана. Овай, пошто є зидове Єрусалима развалити дао, сагради у храму юдейскомъ

погани олтаръ богу своме Іовишу, а узъ храмъ яку тврђу, у кою постави войнике, да градъ чуваю и народъ подъ ярамъ држе. Незадовольство съ почетка у потаи тиняюће букне у очити пламенъ подъ Маккавеима. Юда Маккавей и юначка му браћа Іонатанъ и Симонъ приме се заповѣдништва надъ народомъ, и срећно біюћи се съ Антіохомъ и наслѣдницима нѣговимъ, збаце съ народа туђи ярамъ и право богослуженѣ понове. Али се на скоро роде међусобни ратови о владаню међу наслѣдницима Юде Маккавеа, и слаби Хирканъ зовне у помоћь Римляне, да га противъ Аристовула бране, те ови найпослѣ подъ войводомъ Помпеомъ завладаю Юдеомъ године 63 пре Хр. и мало потомъ 35. године платежну круну предаду Ироду, Антипатра нѣкогъ сину. У то време пада рођенѣ спасителя свѣта, господа нашега Исуса Христа. Седамдесетъ година за тимъ Титъ цесаръ римски разори сасвимъ Єрусалимъ и храмъ, и тиме Спасителѣво пророштво изврши.

§. 14. Будући да є темель свакой умной радиности єзикъ, (2) то ћемо съ нѣга и прегледъ еврейске кньижевности започети. Далеко би насъ съ намѣре наше завело, да се овдѣ упустимо у равлаганѣ безплоднога и онако питаня, да л' е єзикъ еврейски найстаріи одъ єзика, за кое знамо, а навластито одъ халдейскога, сирскога и арапскога. Ми ћемо се овдѣ само ограничити, да покажемо у кратко наравно свойство нѣгово, па грамматички нѣговъ составъ. У првомъ обзиру налазимо, да є врло благогласанъ. Благогласіе то долази найвише одтуда, што ни єдна словка не починѣ самогласникомъ; што два самогласника нигда не слѣдую редомъ єданъ за другимъ у истой рѣчи; што не трпи, да се ни више сугласника у єдну словку састаю. Има истина у алфавиту своемъ и грленихъ писмена (litterae gutturales), али ихъ нигда не двоструки, да не би тимъ изговаранѣ отежало; па ради благозвучности премѣшта два засобце слѣдующа сугласника, укланяюћи премѣштаемъ тимъ сваки непріятни за ухо слухъ. — Да єнѣкадъ богатъ бити морао, осимъ великога броя кореннихъ рѣчи — до 13,248 — показуе намъ и мноштво нѣговихъ синонима. Тако за идеу глагола с к р ш и т и има до 18 разныхъ рѣчи, осамъ да изрази таму, десетъ да означи чинъ или актъ траженя, деветъ да покаже прелазъ съ овога свѣта на други, четрнаестъ да опише надежду у Бога, деветъ — одпуштенѣ грѣхова, двадесетъ да изрази силу, якость и т. д.

§. 15. Глаголи имаю само єдно спрезанѣ, али се ово претвара у различне обрасце или форме, одъ коихъ прва, названа изворна, єръ рађа све остале, састои се понайвише изъ три писмена. Форме изведене разликую се одъ изворнихъ придавкомъ нѣколико писмена или мѣнянѣмъ самогласника. Съ помоћу овихъ различнихъ образаца єзикъ еврейски добія снагу и точность, какова се рѣдко налази у другимъ єзицима. У глаголу су само два права начина: опредѣлѣни (indicativus) и заповѣдни (imperativus). Начинъ неопредѣлѣни (infinitivus) и причастіе само су глаголи суштествителни, єръ не доносе собомъ никакве мисли о времену. Дивно є у нѣму то, што се єднимъ временомъ минулимъ или будућимъ крозъ нѣке измѣне могу изразити све постепености прошлога и будућега времена, чему се у другимъ єзицима хоће мноштво помоћнихъ образаца. Глаголъ прилагателни, када є споенъ съ личнимъ, значи као у арапскомъ време садашнѣ. Остало є у глаголима као у другихъ народа: два броя, єдинствени и мноштвени; три лица, одъ коихъ начинъ заповѣдни има само друго лице, и два рода, мушки и женски. — Суштествителна у еврейскомъ постаю найвише одъ глагола, и вазда представляю какву форму. Осимъ два рода, као у глаголима, имаю и трећи брой, речени двойствени, за изразъ ствари', кое природа и умѣтность ствара двоструке. Како падежи немаю више окончаваня, да изразе разна одношеня имена суштествителнихъ, то су Евреи оскудицу ту замѣньивали разређуюћи и ставляюћи гдѣ треба предлоге, или употребляваюћи нѣке частице. — Заиме (pronomen) има три лица, два броя и два рода. Када се довршуе ньимъ какво суштествително, глаголъ или друга коя частица говора, онда не стои поединце, него се єдинюе съ глаголомъ, съ именомъ суштествителнимъ или частицомъ, те чини съ ньомъ єдну рѣчь. При томъ треба напоменути као нѣку особитость, да се разна лица глаголска начиню съ помоћу заимена, а то съ тога, што се измѣньиванѣ или спрезанѣ у еврейскомъ глаголу рађа одъ рѣчи коренне и одъ єднога или више писмена, узетихъ изъ заимена личнога. — Већи дѣо частица єсу имена суштествителна, што време и говоръ претвори у изразе елиптичне. Зато се у прислову, у предлозима и у везницима налази исти брой, родъ и падежъ као кодъ суштествителнихъ.

§. 16. Ако сматрамо єзикъ еврейски съ точке чисто грамматичне, има идіотизма или рѣчи, кое одступаю одъ чистога и правилнога єзика, и фигура, кое засѣцаю у саставъ и свойство нѣгово, те ихъ валя добро познати, ако хоћемо да разумѣмо прави смисао св. писма, и да окусимо велике у свакомъ роду красоте, коима нема примѣра у другимъ єзицима. Богатъ є такођеръ у фигурама преноснимъ и риторскимъ. Ове су важне за свакога, кои жели, да дублѣ проникне у смисао свештенихъ кньига; оне су особити видъ еврейске кньижевности, коима су се пѣсници и прозаици вазда радо служили, и съ помоћу коихъ могоше онако любко, ясно, а при томъ и кратко писати. Све те фигуре съ мноштвомъ додатихъ примѣра налазе се у кньизи: Glassius Philologia sacra, lib. II. tract. I. cap. XVIII. стр. 1277 изданѣ паришко J. A. Daciè.

§. 17. Єзикъ еврейски спада међу єзике стабла семитичкога. Волней држи га за наречіе финиціанско, кое се образовало, пошто є Авраамъ дошао у землю ханаанску, те се нови дошљаци съ ондашньимъ пражитељима сединили. Мойсей му є дао први постояна правила, и одъ тада, па до робства вавилонскогъ крозъ 9 столѣтія уздржао є безъ икаквихъ промѣна свое природно савршенство и чистоту; но кадъ народъ подъ ярамъ вавилонски подлегне, осимъ грчкихъ рѣчи увуку се унь многи изрази небиблійски и начини говора арамейски, те се тако помѣша съ халдейскимъ и стари изговоръ и чистоту сасвимъ изгуби. Позніе престаде бити у обичаю, и на само богослуженѣ ограниченъ буде. Гледаюћи на промѣне разликую се у нѣму три вѣка: з л а т н и или чистобиблійски, садржаваюћи кньиге написане пре робства вавилонскогъ, као на пр. Пентатевхъ, кньиге Осіе, Судія, Рутъ, Царства', Паралипоменонъ, Исаіе и т. д.; с р е б р н и, у кои спадаю списатељи послѣ поменутога робства, као Єзекійлъ, Данійлъ, Естиръ, Ездра, Аггей, Малахіа, и вѣкъ м ѣ д н и, кои садржава у себи позніи єзикъ еврейски или раббински, тако названъ, єръ ніе біо нигда народни, но само у обичаю кодъ раббина и кньижевника.

§. 18. Алфавитъ еврейски сходанъ є свойству єзика. Сва су писмена сугласници. Знакова за самогласнике съ почетка ніе било, нити се оскудица та осѣћала, докъ є єзикъ біо само говорни, єръ є читатель самъ собомъ оскудицу самогласнихъ

надокнађавао. Текъ позніе, пошто єзика изъ употребльня нестаде, уведу Массорети за изговаранѣ самогласника' нѣке точке, ставивши ихъ поврхъ и исподъ сугласника. Писало се ньимъ съ десна на лѣво. Садашньи четверокутни алфавитъ еврейски ніе старіи одъ 4-га вѣка пре Христа, и происходи по свой прилици одъ палмирскога, или древногъ коегъ семитичкогъ єзика.

§. 19. Пре него што пређемо на саму кньижевность еврейску, вредно є свакако да штогодъ о умѣтностима и занатима, што су Евреи тѣрали, овдѣ предпоставимъ. Тако ћемо моћи, ако и не обширно, а оно баръ доста свестрано познати напредакъ и станѣ просвѣте божіега народа. Евреи бавећи се у Египту много су се окористили у занатима одъ Египтяна, кои су у томе и у обрту били тада први народъ на свѣту. Када су дошли у пустиню, знали су већъ многе работе, сѣкли су мраморъ, ткали су богате чохе, ковали су злато, сребро, мѣдъ, резали су у драго каменѣ и т. д. Повѣсть о златномъ телету, кою намъ є св. писмо сачувало, показуе довольно, да су Евреи работама механичнимъ доста вѣшти били. (3) Мойсей своимъ законима истина ніе унапредіо занате, али ніе ихъ ни сметао, нит' є презирао оне, кои су ихъ тѣрали. Главна мисао тога великога законотворца била є, да уздигне землѣдѣлство, оставивши народу самомъ бригу, да ради и настои око заната. Ствари найнужніе за домаћу потребу и польску радню свакъ є самъ себи правіо. Жене безъ разлике станя преле су, ткале и везле не само за се и свое укућане, но и за друге, кои су потомъ рукодѣлима тимъ трговали. (4) Само за теже послове наимали би работнике, на пр. да граде кола, сѣку каменѣ, да чисте и топе руде, да дѣлаю у злато, сребро и т. д. (5) Ови посленици нису били робови, као кодъ Грка и Римляна, но слободни и понайвише иностранци, и біяху се яко умножили подъ кралѣвима. Найвѣштіи били су зидари за владаня Давидова и Соломонова. У сужаньству вавилонскомъ многи прави Евреи немаюћи землѣ да раде, даду се на занате и трговину. Позніе занатлійски животъ постане кодъ ньихъ у великой чести. Сачинителъи Талмуда налагали су строго родителъима, да свою дѣцу уче каквомъ занату или умѣтности. Изъ евангелія видимо, да є Іосифъ, мними отацъ Исуса Христа, біо дрводѣля (Мат. XIII. 55). Дѣянія апостолска споминю нѣкога Симона кожара у граду Іопие (IX. 43. X. 32). Александръ, учени

Еврей, радіо є у мѣду (посл. Титу XV. 14); св. Павао и Аквила правили су чадоре. — Било є нѣкихъ работа, што су Евреи попутъ Грка' презирали, као посао бріячки, чобански, гостіониковъ, люде, кои су тимарили магарце и деве и т. д. Одъ осталихъ заната любили су музику, те су є употреблявали, кадъ би годъ светковали празнике домаће, грађанске и црквене, као на пр. при вѣнчаню, годовнимъ дневима, при побѣдама надъ непріятелѣмъ, при богослуженю и т. д. На ню се особито пазило у воспитаваню младежи; узто предавала се она и у нарочитимъ школама и цвѣтала є найвише за владаня цара Давида. Овай владатель біо є и самъ изврстни музикъ; онъ є 4000 левита у 24 лика разредіо біо, да при явнимъ светковинама свираю и пѣваю. Музику и пѣванѣ спроводіо би понайвише плѣсъ, о комъ св. писмо на више мѣста говори. (6) Нѣки списатељи држе, да се плѣсъ обичавао и у синагогама при богослуженю, и наводе за примѣръ Давида, кои є пѣваюћи узъ арфу и поскакуюћи предъ ковчегомъ господньимъ ходіо. (7)

§. 20. Сва се кньижевность еврейска садржава у библіи, и на религіи се исключиво оснива. Ова свештена кньига дѣли се на два завѣта — стари и нови. Стари завѣтъ, кои се насъ овдѣ управо тиче, има у себи све кньиге одъ почетка библіе до евангелія, и дѣли се обично на четири части: законску, историйску, мудростну и пророчку. На прву спада Пентатевхъ Мойсеовъ, у комъ Свевишньи дае законе и уставе народу еврейскомъ. У историйской описую се найглавніи догађаи, кои су се збили у царству юдейскомъ, и састои се изъ кньига: Исусъ, Судія', Рутъ, Царства', Паралипоменонъ, Ездре, Товіе, Юдитъ, Естиръ, Іова кньига маккавейскихъ. Премудростна обузима Притче, Еккле-зіастъ, Пѣсне пѣсама, премудрость, кньигу Исусъ Сираховъ. У пророчку иде Псалтиръ, пророштва Исаіе, Єреміе, Варуха, Єзекійля, Данійла, Іоиля, Амоса, Авдіе, Іоне, Наума, Аввакума, Софоніе, Аггеа, Захаріе, Малахіе и т. д. — О новомъ завѣту, кои се као и стари дѣли на четири части, говорићемо на другомъ мѣсту. (8)

§. 21. Поезіа (9) є кодъ Евреа била тѣсно споена съ религіомъ ньиховомъ. Као што су нѣкадъ барди кодъ Каледоняна пратили у бой войнике, да ихъ побуђую на храбрость и пѣваю юначка дѣла ньихова, и Евреи имали су читава дружтва люди одуше-

влѣнихъ, коима є біо посао да хвале и узносе славу и свемогућство Єхове и чудесна доброчинства нѣгова. Религіозни овай темель огледа се најболѣ у поетичкимъ исполинскимъ фигурама Евреа'. У њима цѣла природа рекао би ступа у нѣко лично одношенѣ къ Єхови, комъ су вѣтаръ и пламенъ вѣстници, мѣсецъ и сунце служителји, звѣзде уресъ хальине, а небо одѣло нѣгово. Природа та и све што у њој дише и расте — човѣкъ, животно и билѣ — створено є само за то, да Творца своѓъ хвали и слави, те да се све силе одушевлѣне и неодушевлѣне у овомъ єдномъ чисте радости и признателности чувству усредоточити имаю: „Воспојте Господеви пѣснь нову," усклицава псаломникъ, „воспојте Господеви вся земља. Воспојте Господеви, благословите имя єго — — — — Исповѣданіе и красота предъ нимъ: святыня и великолѣпіе во святилѣ єго — — — — Рцыте во языцѣхъ, яко Господь воцарися: ибо исправи вселенную, яже не подвижится: судитъ людемъ правостію. Да возвеселятся небеса, и радуется земля: да подвижится море и исполненіе єго. Возрадуются поля, и вся яже на нихъ: тогда возрадуются вся древа дубравная отъ лица Господня, яко грядетъ, яко грядетъ судити земли: судити вселеннѣй въ правду, и людемъ истиною своею." (Пс. 95.) — Єдномъ рѣчи, свака виспрена мисао тражи свое значенѣ у природи, у савезу съ Єховомъ силнимъ и страшнимъ; свашто є у њој подчинѣно идеи највишега и єдинога суштества тогъ, на чіи мигъ силе єстествене служе и дѣлаю по начелима, коя имъ є оно за увѣкъ назначило.

§. 22. Четири главна свойства или характера, што се повлаче кроза сву поезію Евреа, єсу простота, краткорѣчіе, снага и виспреность. И заиста єдва ће се у другимъ кньижествима наћи израза, да су смѣлји и поетичњи; мисли, да су веће и племенитіе, или осѣћаня' срдца људскогъ, да су живлѣ и виспреніе описана. У послѣднѣмъ роду поете еврејски немаю себи пара. Ако тражимо узрокъ толикомъ одушевлѣню, наћи ћемо, да га ніе єдино чувство религіозно раѓало; било є и споляшњихъ ствари томе у помоћи. Пастирски животъ праотаца њиховихъ, велелѣпна природа землѣ, чудесима богата исторіа народа, употребляванѣ пѣваня и плѣса при богослуженю, све є то Еврее силно къ поезіи вукло и побуѓивало. Тако на пр. Мојсей сухимъ пустињама Аравіе противу ставља рѣке, пуне млека и меда, кое

у земльи обећаня теку; Давидъ тугу и жалость свою сравнюе съ водама Іорданскимъ, кадъ у време поплаве лугове и поля на далеко покриваю; Соломонъ у Ливану, накићеномъ превисокимъ цедрима, представля намъ образъ величества и силе, а у Кармилу, когъ виногради и воће свакояко краси, образъ милине и лѣпоте. Изъ сматраня природе вадіо є Исаіа оне нѣжне и силно изражаваюће фигуре, кадъ є прорицао, да ће црква Христова кадъ тадъ предобити язичнике: „Радуйся пустыня жаждущая, да веселится пустыня, и да цвѣтетъ яко крінъ. И процвѣтетъ, и возвеселится пустыня Іорданова: и слава Ливанова дадеся ей, и честь Кармилова, и узрятъ людіе мои славу Господню, и высоту Божію“ (гл. 35.). — Исто тако овнови Васански, бикови, лавъ Іорданьски, и друга нечиста животиня, коя жительима палестинскимъ мрска біяху, представляю гонителѣ божіегъ народа. На ове и многе друге изъ домаћегъ живота ваћене фигуре, пуне красне простоте и силе изразне упућуемо читателѣ, да ихъ у библіи читаю. (10)

§. 23. Стихъ еврейски ніе имао слогомѣрія, као нашъ, нити ритма, као у старихъ Грка и Римляна. (11) Одъ прозе мало се разликовао, и читатель неосѣћаюћи прелази одъ найпростіе прозе къ найвиспреніой поезіи. Свойственость поезіе те састои се поглавито у томъ, што є сваки періодъ раздѣлѣнъ на два или више чланова, понайвише еднакихъ. Чувствованѣ изражено у првомъ члану повторава се съ другимъ рѣчма у слѣдуюћемъ; често се други чланъ, гледаюћи на смисао, не слаже ни мало съ првимъ, но садржава при свемъ томъ исти саставъ и готово исти брой рѣчи, кое први чланъ има. Біяше дакле симетрично — складно — послѣдованѣ мисли', образа' и чувствованя' — parallelismus membrorum — чимъ се полетъ духа већма развіяо, те поезіа постала природнія, величественія, простія и достойнія величія Божіегъ, него да є у окове складова и ритма сапета била. Родъ овай поезіе постао є по свой прилици одтуда, што су Евреи духовне пѣсме у синагогама пѣвали на два лика, на пр. кадъ би една страна запѣвала: „Господь воцарися, да радуется земля,“ други є ликъ одговарао: „Да веселятся острови мнози.“ Прва би страна продужила: „Облакъ и мракъ окрестъ его,“ а други ликъ: „Правда и судба исправленіе престола его“ и т. д. Колико є поезіа та кодъ Евреа народна била, и у савъ имъ се животъ

упила, познаћемо стопрвъ, кадъ найславніе стихотворце ньихове ближе посмотримо.

§. 24. Мойсей, први историкъ на свѣту, живіо є 500 година пре стихотворца Омира, а 1571 пре Христа. Сачинитель є Пентатехва, или првихъ петъ кньига старога завѣта, одъ коихъ се прва зове Бытія. У ньой Мойсей описуе исторію божіегъ народа, развія намъ величествено позоріе предмета и пѣснички високи свой духъ найсяйніе показуе. Па казуюћи порекло народа своегъ, како у томъ поступа? Онъ се до самога почетка свію ствари пенѣ; повѣда чудесно сазданѣ свѣта съ величественомъ простотомъ!, коя є найбольи доказъ, да су казиваня нѣгова истинита; међу простимъ изразима спроводи онъ читателя своегъ до необичнога и дивногъ позоришта, на комъ гледа, како се Богъ у єданпутъ диже одъ покоя своегъ, и єдномъ рѣчи ствара свѣтъ, звѣзде и штогодъ дише: И рече Богъ, да будетъ свѣтъ, и бысть свѣтъ. Како живо и трогателно описуе свети аукторъ исторію првихъ нашихъ отаца, обичае патріарха и свега древногъ истока? Онай епизодъ о Каину, (12) онай опис красногa обличія Ревекке, кћери Ватуилеве, (13) ніе ли сама найнѣжнія поезіа? Какво є страхопочитанѣ, каква ли нѣжность и любавь у састанку Исаака и тобожнѣгъ му сина Исава?! (14) Било є люди, кои су Мойсеа съ Омиромъ сравнити хтѣли; али є велика разлика између палате на бѣдной Итаки и чадора скитаюћегъ се Авраама, — између туга Андромахе и туга, што срдце Рахилино трзаю, коя є неутѣшна, єръ іой дѣце више нема. — Исходъ є друга кньига Мойсеовогъ Пентатевха. У овой кньизи историкъ, желећи да на великомъ политичномъ ослобођеню санародника своихъ изъ робства египетскогъ оснуе и учврсти главне части законотворства, повѣда имъ робованѣ египетско, прелазъ преко мора црвенога, чудеса у пустиньи, те съ овима славе и туге пунимъ успоменама скопчава светкованѣ пасхе, установлѣнѣ субботе, обновъ савеза између Бога и народа, одустанѣ идолопоклонства, десетословіе, празнике и обреде црквене. Особито є у Исходу узвишена она пѣсна, што є благодарносћу преиспунѣни войвода по прелазу преко мора Єхови запѣвао (в. ниже). У ньой є Мойсей у исто време драматикъ, лирикъ и епикъ! — Остале три кньиге Пентатевха єсу Левитъ, т. є. уставъ за свештенике, садржаваюћи законикъ полицайни,

богослужбени и морални; — Числа или изброенѣ народа и живлѣнѣ нѣгово у пустиньи, и Второзаконіе, у комъ су послѣдня напоминяня Мойсеова Израильцима, па се свршуе съ виспреномъ благодарности пѣсномъ.

§. 25. Законотворство Мойсеово у Пентатевху єсть дѣло безсмртно, препуно дубоке науке и проницателнога духа. Онъ є први своимъ законима прогласіо независность човѣка, наредивши, да ни єданъ Еврей вѣчно робовати неможе. Поредъ наредба' о женидби, коима се точно опредѣлюю дужности мужа спрочу жене, налазе се мудри прописи, да се грађанину сачува животъ, здравлѣ и иманъ. Будући да се фамиліе често затираху, што нису имале добара, да се приране, то є мудри законоша уредіо, да се добра та не могу ни по што отуђивати, но єдино да се даю подъ залогъ и то найвише за 50 година. Съ друге опетъ стране хотећи предупредити нагомилаванѣ богатства', позвао є жене, да наслѣђую отчинство, кадъ не би било мужкихъ наслѣдника, као што се види изъ повѣсти о кћерима Зелафхода. Ако и ніе успѣо, да изедначи савршено све люде предъ закономъ, старао се ипакъ, да обезбѣди свакоме по могућству єднако уживанѣ земнихъ добара. Вѣровникъ ніе могао конфискати дужнику одѣћу, постелю и алатъ; господаръ валяло є да плаћа сваки данъ надницу посленику своме. Злочинацъ могао є бити на смрть осуђенъ, пошто су два очевидца казала, да се крвно дѣло заиста догодило. Ова наредба валяла є и за жену прелюбочинку. Онъ се найпослѣ и за тѣлесно здравлѣ своихъ санародника старао, издавши правила, по коима су се у єлу, пійћу и одѣваню строго владати имали. Єдномъ рѣчи, трезность, милосрђе и дужности посебне грађанина биле су темель, на комъ се оснивало цѣло законотворство Мойсеово. Нѣгови прописи за иностранце били су улюдніи и блажіи, него што су и данасъ многе истогъ рода постанове у нѣкимъ државама европейскимъ. Достойне су спомена оне рѣчи, кое велики мужъ често говораше Евреима: Спомени се, народе мой, да си біо убогъ и туђинъ у земльи египетской!

§. 26. Историйске кньиге пророка Осіе, Судія', Царства', два Паралипомена', два Ездре продужую историю еврейскога народа крозъ готово хиляду година и повѣдаю намъ среће и несреће Богомъ избранога народа, наводећи многе и велике примѣре сваке

добродѣтельи и чудесне догађае, што є рука Свевишнѣга или храброст люди произвела. Предузећа Осіе, Самсона, Самуила, Давида, Соломона, зиданѣ храма, раздѣлѣнѣ народа на племена, чудеса Иліе и Єлисеа, безчойства Ахава, разоренѣ Єрусалима и првога храма, растрканѣ и робство народа у Вавилону, поновъ Єрусалима и храма подъ Ездромъ и толики други чудесни догађаи описани су у кньигама тимъ са своимъ живосћу простога и наравнога слога, изъ когъ промиче посвудъ рука божіегъ промисла, коя ако и есть сакривена подъ завѣсомъ удалѣнихъ узрока, опетъ намъ свуда ясно и чисто показуе, да є Єхова врховни и страшни судія кралѣва и народа, кои съ неба, свога високога престола, земльомъ, подножіемъ своимъ, мудро управля. — Међу историйске списе спадаю и двѣ кньиге Маккавеа. Садржаваю исторію ратова, кои су крозъ 46 година подъ сирскимъ царевима Юдею немило опустошавали. — Кньига Естиръ прави є историйски романъ.

§. 27. Сачинѣня нравоучителна есу Притче, Екклезіастъ и Премудрость — сва три Соломонова, кньига Исуса Сираха и нѣколико псалмова Давидовихъ. Съ дивнимъ краснорѣчіемъ Соломонъ доводи намъ сваки данъ предъ очи ону велику, преполезну и преважну истину, да подъ сунцемъ нема ништа вѣчно и постояно, но сама суета, сѣнка и санъ. Вѣчиту сталность налази онъ само у страху божіемъ и у точномъ извршиваню божественихъ заповѣди, те препоручуюћи заповѣди ове и остале добродѣтельи, као невиность и незазорно живлѣнѣ, показуе човѣку путъ, коимъ до праве среће и задовольства доћи може. — У премудростима Исуса сина Сирахова особите є лѣпоте прозопопея, или разговоръпремудрости, представлѣнъ у глави XXIV.

§. 28. У струци поетичной узвишена она благодарности пѣсна, кою смо горе већъ споменули, оправдава подпуно силни пѣснички духъ полководца Мойсеа. Ово є побѣдна пѣсна изъ дна срдца извирућа, не на честь богова египетскихъ, лишенихъ живота и крѣпости, но на славу и честь Онога, кои толика на суху и води знаменя и чудеса учини, те избави народъ свой одъ вѣчне пропасти и египетскогъ робства. Снага, величество и ентузіазмъ мѣшаю се складно у дивномъ томе стихотворію съ виспренимъ, а притомъ и простимъ мислима, кое само религіозно, признателно срдце, као што є било Мойсеово, зачети и изразити

кадро єсте. „Виргилій и Орацій," вели знаменити Ролленъ (Rollin, Oeuvres, Paris, 1741), „два найсавршенія обрасца пѣсничкогъ краснорѣчія, немаю супарника, кои би се съ ньима упоредити могао. Па при свемъ томъ што ихъ любимъ и почитуемъ, инакъ када станемъ читати оно што Виргилій написа у похвалу Августа, у почетку треће кньиге Георгика' и при свршетку осме кньиге Енеиде, и оно што представля као да пѣва свештеникъ Евандеръ на славу Херкулеса, ако и єсу прекрасни твори, држимъ, да су опетъ ниски према узвишеной Мойсеовой пѣванiи. Виргилій чини ми се, да є као ледъ, а Мойсей као огань." Изъ нѣ не даю се одломци навести, и зато за доказъ вишереченога ставлямо є овдѣ цѣлу: „Поимъ Господеви, славно бо прославися; коня и всадника вверже въ море. Помощникъ и покровитель бысть мнѣ во спасеніе: сей мой Богъ и прославлю єго, Богъ отца моего, и вознесу єго. Господь сокрушай брани, Господь имя єму. Колесницы фараоновы и силу єго вверже въ море: избранныя всадники тристати потопи въ чермнѣмъ мори. Пучиною покры ихъ: погрязоша во глубинѣ яко камень. Десница Твоя, Господи, прославися въ крѣпости: десная твоя рука, Господи, сокруши враги. И множествомъ славы твоея стерлъ єси сопротивныхъ: послалъ єси гнѣвъ твой, (15) пояде я яко стебліе. И духомъ ярости твоея, разступися вода: огустѣша яко стѣна води, огустѣша и волны (16) посредѣ моря. Рече врагъ: гнавъ постигну, раздѣлю користь, исполню душу мою, убію мечемъ моимъ, господствовати будетъ рука моя. Послалъ єси духа твоего, покри я: погрязоша яко олово въ водѣ зѣлнѣй. Кто подобенъ тебѣ въ бозѣхъ, Господи, кто подобенъ тебѣ: прославленъ во святыхъ, дивенъ въ славѣ творяй чудеса" (Исходъ гл. 15).

§. 29. Царъ є Давидъ псалтиромъ заслужіо, да се назове отацъ свію свештенихъ поета. Съ каквимъ светимъ жаромъ пѣва узъ арфу вѣнчани пророкъ велика Творчева дѣла при стваранію свѣта, найсяйніе догађае Яковлѣвогъ дома, чудеса и таинства новогъ савеза! У псалмима, гдѣ се лирика у цѣлой своіой виспрености блиста, туга и утѣшенѣ обузимлю людство, свака стварь добія животъ и дѣйство, планине трепећу или кликую, бездна подиже гласъ свой, воде сматраю Бога и предаю. Према ньима како су ниске, хладне оде старихъ грчкихъ и римскихъ

классика! Псаломъ XLIX. Асафу превосходи све, што човѣкъ може уобразити; онъ є еданъ одъ найдивніихъ лиричкихъ производа царственоґъ пѣсника. Ево га на угледъ цѣла: „Богъ боговъ Господь глагола, и призва землю отъ востокъ солнца до западъ. Отъ Сіона благолѣпіе красоты его, Богъ явѣ пріидетъ, Богъ нашъ и не премолчитъ: огнь предъ нимъ возгорится, и окрестъ его буря зѣлна. Призоветъ небо свыше и землю, разсудити люди своя. Соберите ему преподобныя его, завѣщающыя завѣтъ его о жертвахъ. И возвѣстятъ небеса правду его: яко Богъ судія есть. Услишите, людіе мои и возглаголю вамъ: Исраилю и засвидѣтельствую тебѣ: Богъ Богъ твой есмь азъ. Не о жертвахъ твоихъ обличу тя, всесожженія же твоя предо мною суть выну: Не пріиму отъ дому твоего телцовъ, ниже отъ стадъ твоихъ козловъ. Яко мои суть вси звѣріе дубравніи, скоти въ горахъ и волове: познахъ вся птицы небесныя, и красота сельная со мною есть. Аще взалчу, не реку до тебѣ: моя бо есть вселенная и исполненіе ея. Еда ямъ мяса юнча, или кровь козловъ пію; пожри Богови жертву хвалы, и воздаждь вышнему молитвы твоя. И призови мя въ день скорби твоея, и изму тя, и прославиши мя. Грѣшнику же рече Богъ: Вскую ты повѣдаеши оправданія моя, и воспріемлеши завѣтъ мой усты твоими. Ты же возненавидѣлъ еси наказаніе, и отверглъ еси словеса моя вспять. Аще видѣлъ еси татя, теклъ еси съ нимъ, и съ прелюбодѣемъ участіе твое полагалъ еси. Уста твоя умножиша злобу, и языкъ твой сплеташе льщенія. Сѣдя на брата твоего клеветалъ еси, и на сына матере твоея полагалъ еси соблазнь. Сія сотворилъ еси и умолчахъ, вознепщевалъ еси беззаконіе, яко буду тебѣ подобенъ, обличу тя, и представлю предъ лицемъ твоимъ грѣхи твоя. Разумѣйте убо сія, забывающіи Бога, да не когда похититъ, и не будетъ избавляяй. Жертва хвалы прославитъ мя; и тамо путь, имже явлю ему спасеніе мое.“

§. 30. Врло су поетични такоѣеръ пророци — четири велика и дванаестъ малихъ — они чудесни люди, кое Богъ изабра за орудіе свое свемогуће волѣ. Ако се у псалмима излива чувствованѣ побожно, кньиге пророчке напротивъ кипе яросћу и тугомъ надъ изопаченимъ народомъ, прете одпадницима и смирене тѣше. Обећанѣ помазанога Мессіе, кои ће спасти народъ

одъ робства и поновити златна Давидова времена, протеже се кроза сву поезію пророка', и у краткимъ но снажнимъ изразима любко и ободраваюћи одекуе. Списи њихови немаю истина еднако унутрашнѣ савршенство, што одъ различія умнихъ даровања и пророштва', а и одъ покваренога језика зависи; али се опетъ налази у њима свуда еднака изразна сила, еднака узвишена поезіа, еднако трогаваюће краснорѣчіе, високи полетъ и занесени ентузіазмъ. Тако Єзекіилъ повлачи собомъ читателя съ неодольивомъ своіомъ снагомъ, — Данійлъ кадъ навѣсћуе Валтазару предстоећу осветy Єхове, опоминѣ насъ на найвеће грчке подлинике (гл. 5), а Наумъ кадъ повѣда, како є пала горда Ниневіа, рекао би, да сматрамо очима неброену ону войску, што градъ у обсади држи; звекъ оружія и кола, бахатъ ратника и коня уши намъ пробія; свуда насъ найживля предусрета живопись! „О граде кровей, весь лживый, полнъ неправды, не осяжется ловитва. Гласъ бичей, и гласъ труса колесъ и коня текуща, и колесницы шумящія, и конника ѣдуща, и блистающа меча, и блистающихъ оружій, и множества язвенныхъ, и тяжкаго паденія, и не бяше конца языкомъ ея: и изнемогутъ въ тѣлесѣхъ своихъ отъ множества блуженія. Блудница добра и пріятна, началница волхвованіи, продающая языки въ блуженіи своемъ, и племена въ чародѣяніихъ своихъ. Се азъ на тя, глаголетъ господь Богъ вседержитель, и открыю задняя твоя къ лицу твоему, и покажу языкомъ срамоту твою, и царствамъ безчестіе твое. И возвергу на тя огнущеніе по нечистотамъ твоимъ, и положу тя въ притчу. И всякъ видяй тя речетъ: окаянная Ниневіа, кто постенетъ по ней; откуду взыщу утѣшеніе ей“ (гл. 3).

§. 31. Єреміа, оставши у отечеству съ голомъ сиромаши, плакао є надъ невольомъ санародника своихъ. Има ли у свой класичной древности штогодъ, да є наликъ риданю нѣговомъ? Читаюћи, вели горе поменути Ролленъ, тужна нарицаня Єреміе надъ развалинама Єрусалима, видећи градъ овай, препунъ негда становника', претворенъ у страшну самоћу; господара народа', кои постаде као неутѣшна удовица; плачне путове Сіонске, што не доходи нитко на светковине; свештенике и дѣвойке гдѣ се даню ноћу у тузи кончаю; старце пепеломъ посуте и врећомъ покривене, гдѣ међу развалинама отечества испуштаю найжешће

жалбе; дѣчицу гладну, коя хлѣба ишту и одъ глади умиру, — онда умилѣна и смуѣна душа мора да съ пророкомъ ваніе: Тко ће очима моимъ изворъ суза дати, да оплакуемъ несрећу Єрусалима? Но чуймо нѣга самогъ: „Како сѣде єдинъ градъ умноженый людмы; бысть яко вдовица умноженый во языцѣхъ, владяй странами, бысть подъ данію. Плачя плакася въ нощи, и слезы єго на ланитѣхъ єго, и нѣсть утѣшаяй єго во всѣхъ любящихъ єго: вси дружащіися съ нимъ отвергошася єго, быша єму врази. — — Путіе Сіони ридаютъ, яко нѣсть ходящихъ по нихъ въ праздникъ, вся врата єго разорена, жерцы єго воздыхаютъ, дѣвицы єго ведомы, и самъ огорчаваемь въ себѣ. — Руку свою простре стужаяй на вся вожделѣнная єго, видѣ бо языки вшедшыя во святыню свою. — — Вси людіе єго воздыхающе ищутъ хлѣба: даша вожделѣнная своя за пищу, єже бы обратити душу. — — Вси, иже къ вамъ проходящіи путемъ, обратитеся и видите аще єсть болѣзнь, яко болѣзнь моя. — — Бысть Господь аки врагъ, погрузи Израиля, погрузи вся домы єго, разсыпа вся стѣны єго, и умножи дщери Юдинѣ смирена и смирену. — — Сѣдоша на земли, умолкоша старѣйшины дщере Сіони, посыпаша персть на главы своя, препоясашася во вретища. — — Оскудѣ младенецъ и ссущій на стогнахъ градскихъ. Матеремъ своимъ рекоша: гдѣ пшеница и вино? и изливахуся душы ихъ въ лоно матерей ихъ. Что ти засвидѣтелствую, или что уподоблю тебѣ, дщи Іерусалимля; кто тя спасетъ, и кто тя утѣшитъ. — — Пророцы твои видѣша тебѣ суетная и безуміе и не открыша о неправдѣ твоей, єже возвратити плѣненіе твое. — — Восплескаша рукама о тебѣ вси минующіи путемъ, позвиздаша и покиваша главою своею — — рекуще: сей ли градъ, вѣнецъ славы, веселіе всея земли? Отверзоша на тя уста своя вси врази твои, позвиздаша и поскрежеташа зубы своими, и рѣша поглотимъ ю; обаче сей день єгоже чаяхомъ, обрѣтохомъ єго, видѣхомъ. Виждъ, Господи, и призри, кого єси отребилъ сице; еда снѣдятъ жены плодъ утробы своея; избіютъ ли младенцевъ ссущихъ сосцы; убіеши ли во святыни Господни жерца и пророка. — — — Мы согрѣшихомъ и нечествовахомъ, сего ради не помиловалъ єси. — — Радуйся и веселися, дщи Идумейска, живущая на земли, и на тебе пріидетъ чаша Господня, и упіешися и изліеши.“

§. 32. А кадъ пророци о Богу разсуђую и говоре, како є

высокъ, недосежанъ полетъ ньиховъ! Чуймо найпре Исаію: „Слыши, небо, и внуши, земле, яко Господь возглагола: сыни родихъ и возвысихъ, тіи же отвергошася мене. Позна волъ стяжавшаго и, и оселъ ясли господина своего: Исраиль же мене не позна, и людіе мои не разумѣша. Увы языкъ грѣшный, людіе исполнени грѣховъ, сѣмя лукавое, сынове беззаконніи, остависте Господа и разгнѣваste святаго Исраилева“ (гл. 1). — „Небо престолъ мой, земля же подножіе ногъ моихъ: кій домъ созиждете ми, и кое мѣсто покоища моего; вся бо сія сотвори рука моя, и сія суть вся моя“ (гл. 66). — Наумъ: „Въ скончаніи и трусѣ путь его, и облацы прахъ ногъ его; запрещаяй морю и изсушаяй е, и вся рѣки опустошаяй“ (гл. 1). — Аввакумъ: „Ста и подвижеся земля: призрѣ и растаяша языцы; скрышася горы нуждею, и растаяша холміи вѣчніи шествія вѣчная его.“ А за тимъ одмахъ поетички узвикъ: „Еда въ рѣкахъ прогнѣваешися, Господи, еда въ рѣкахъ ярость твоя или въ мори устремленіе твое!“ (гл. 3.)

§. 33. Ни єданъ єзикъ нема тако любкихъ идилла, да простіе, природніе и дражестніе живописуе обичае пастирске народа израильскога, што еврейски. То є Пѣснь пѣсней, коя се Соломону приписуе. Слѣдуюће изъ нѣ на угледъ: „Черна єсмь азъ и добра, дщери Іерусалимскія, якоже селенія кидарска, якоже завѣсы Соломони. Не зрите мене яко азъ єсмь очернена, яко опали мя солнце: сынове матере моея сваряхуся о мнѣ, положиша мня стража въ віноградѣхъ: Віограда моего не сохранихъ. Возвѣсти ми, єго же возлюби душа моя, гдѣ пасеши, гдѣ почиваеши въ полудне; да не когда буду яко облагающаяся надъ стады друговъ твоихъ. Аще не увѣси самую тебе, добрая въ женахъ, изыди ты въ пятахъ паствъ, и паси козлища твоя у кущей пастырскихъ. Конемъ моимъ въ колесницѣхъ Фараоновыхъ уподобихъ тя ближняя моя. Что украшенни ланиты твоя яко горлицы, выя твоя яко монисты; подобія злата сотворимъ ти съ пестротами сребра. — — Се єси добра искренная моя, се єси добра: очи твои голубинѣ. Се єси добръ братъ мой и єще красенъ: одръ нашъ со осѣненіемъ, преклади дому нашего кедровыя, дски наши кипарисныя“ (гл. 1). Изъ овога поетичкогъ комада, и изъ кньиге Рутъ познае се найболѣ пастирска и тежачка природа народа еврейскогъ, кои є у полю простоту и бе-

зазленость свою сачувао, пошто су градови давно већъ покварени били.

§. 34. Нови завѣтъ у сасвимъ новомъ духу тѣкъ свой починѣ. Главна черта у характеру нѣговомъ есть благость; цѣли темель, на комъ стои, есть милосрѣе и сладость. О нѣму говорићемо на другомъ мѣсту.

ПРИМѢТБЕ.

(1) О кньижевности еврейской види: J. Chr. Wolf, Biblioth. Hebraica. Hamburg 1715. IV. 4. — H. F. Koecher, Nova biblioth. Hebraica. Jen. 1783. II. 4. — G. B. de Rossi Dizionario degli autori ebrei e delle loro opere. Parma 1802. II. 8; нѣмачки одъ Хамбергера, Leipzig 1840, 8. — J. Bartolocci Biblioth. magna rabbinica. Romae, 1675. IV fol. и т. д.

(2) Сравни дѣло: Gesenius, kritische Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift. Leipzig 1815. 8, коме самь, што се тиче езика, найвише слѣдовао.

(3) Исходъ XXXI. 1—11; XXXII. 1—5; XXXV. 30-35; XXXVI. 1-4.

(4) Исходъ XXXV. 25; Царства II. 19; Притче XXXI. 18—34; Дѣян. IX. 39.

(5) Судія XVII. 4; Исаіа XXIX. 16; XXX. 14; Брем. XXVIII. 23; Захар. XII. 13.

(6) Исходъ XV. 20; Суд. XI. 34; I. Царств. XVII. 1. 6. 7; Брем. XXXI. 3. 4; Псал. LXVII. 26.

(7) Да е плѣсъ съ музикомъ и пѣванѣмъ у црквене еврејске обреде тако рећи уткань бio, показуе и слѣдующе мѣсо:т

Оза же и братія его сынове Амінадавли везяху колесницу съ ківотомъ (Господнимъ). И братія его идяху предъ ківотомъ. Давідъ же и сынове Ісраилевы идяху предъ Господемъ, играюще во органы устроенныя въ крѣпости, и въ пѣніихъ, и въ гуслехъ, и въ свирѣлехъ и въ тимпанѣхъ, и въ кимвалѣхъ, и въ цѣвницахъ. (Кн. 2 Царства' гл. 6.)

(8) Вредно є да нешто кажемо овдѣ о преводу старога завѣта съ еврейскога на еллински одъ LXX. толковника, (*) а узань и о преводима цѣле Библіе у друге єзике. Ови LXX. толковници често се споминю у исторіи црквене књижевности, били су роѣени Евреи и врло вѣшти светомъ писму и єзицима еврейскомъ и грчкомъ. Люде ове пошлѣ Елеазаръ, првосвештеникъ еврейски, Птоломеу Филаделфу, цару египетскомъ, те по жељи нѣговой преведу св. писмо съ еврейскога на еллински. Св. Ириней у трећой књизи противу еретика' у гл. 25 говори о томе овако: Прежде даже Римляне одержаша царство свое, Македоняномъ еще Азіею обладающимъ, Птоломей сынъ Лаговъ желая библіотеку, сіе есть книгохранителницу во Александріи отъ себе устроеную всѣхъ человѣкъ достойными писаній украсити, проси Іеросолимитянъ, да писанія ихъ на гречески языкъ преложенная возможетъ имѣти. Они же (еще бо тогда подъ властію Македонянъ бяху) священныхъ писаній, и обоего языка искуснѣйшихъ вѣдателей, ихже имѣяху, седмъдесятъ старцевъ послаша Птоломею, да сотворятъ то єже онъ желаетъ. Онъ же искусити ихъ хотя, и бояся да не согласившеся, истину въ писаніихъ содержимую претолкованіемъ утаятъ, раздѣливъ ихъ особъ, повелѣ всѣмъ тоежде толковати писаніе; и сіе со всѣми книгами сотвори. Сшедшымся же имъ вкупѣ у Птоломеа, и снесшымъ своя толкованія, Богъ прославленъ есть, и увѣрено, яко писанія воистину божественная суть, єгда вси таяжде єдиными реченіями, и єдиніемъ разумомъ чтяху отъ начала даже до конца, яко и язычникомъ ту присущымъ познати, яко вдохновеніемъ Божіимъ преложенна суть писанія и т. д. Премда є свѣдочанство ово ясно, опетъ се препиру критици, докле се преводъ LXX. толковника' простире. Нѣки држе, да су превели само Пентатевхъ, (**) єръ веле, да є у осталимъ књигама начинъ писаня тако неєднакъ, да би човѣкъ морао управъ рећи, да су књиге те различни люди и у различно време преводили. Уссерій мисли, да одъ првобитнога превода LXX. толковника' ніе ништа остало. Будући да є преводъ тай често преписиванъ біо, то се єзикъ у нѣму мало

по мало много удаліо одъ првога LXX. толковника', па и одъ самога подлиника еврейскогъ. Зато позніе Симахъ, Теодоціонъ и нѣки други учине ине еллинске преводе, одъ коихъ є найвећу важность имао Теодоціоновъ. До Оригена било є седамъ различнихъ, више или манѣ савршенихъ грчкихъ превода; но црква придржавала се вѣрно само онога LXX. толковника' и Теодоціонова. Найновіи є старозавѣтни преводъ онай, коимъ су се служили Евреи, што су грчкимъ єзикомъ говорили. Направлѣнъ є по нѣкимъ списателима између 6-га и 9-га, по другима одъ 10-га до 12-га столѣтія, а по трећимъ іоште у 7 столѣтію послѣ Хр. и подудара се съ текстомъ еврейскимъ болѣ, него сви остали преводи. — Накомъ грчкога превода LXX. толковника' найстаріи є преводъ старозавѣтни сирски — названъ Peschito — съ еврейскога подлиника. Нови є завѣтъ пренесенъ у исти єзикъ мало послѣ доба апостолскога, али не савъ у єданпутъ. (***) — У четвртомъ столѣтію (а по нѣкима іошъ за св. Антоніа Великога) добію Копти съ еллинскога преведенъ стари и нови завѣтъ, (****) а у време св. Атанасіа добію га Етіопи такођеръ съ еллинскога. (†) — На свршетку четвртога, или у почетку петога столѣтія Єрмени преведу на свой єзикъ стари завѣтъ, а мало за тимъ (г. 410) и нови, оба съ грчкога LXX. толковника'. (††) — Пошто се турска власть по Азіи разшири, те на хиляде Христяни и Евреи єзикомъ аранскимъ говорити почну, требало є да се црква и за њихъ постара. Тако постане и арански преводъ. У позніе време налазимо несавршене преводе св. писма на перскомъ, турскомъ и ђорђіанскомъ єзику. — Одъ почетка Христянства па до блаж. Єронима у западной цркви біо є у обичаю древни старозавѣтни преводъ, речени италски (versio Itala), єръ су се њимъ христянске обштине у Италіи служиле, а одъ новозавѣтнога стара Вулгата; но будући да су оба превода била пуни погрѣшака, и на многимъ мѣстима сасвимъ неразумљива, то є бл. Єронимъ съ еврейскога подлиника стари завѣтъ изнова превео, али понайвише слободно, єръ є само гледао да смисао погоди. Но ако є Єронимъ и превео савъ стари завѣтъ, зато опетъ нѣке књиге у данашњой римской Библіи нису одъ нѣгова пера, на пр. псалми, премудрость, екклезіастъ, Маккавеи, дѣо єданъ Естира и Данійла, пророштва Варуха и Єреміе. Єронимовъ библійски преводъ познатъ є подъ именомъ vulgata seu communis versio, и одъ времена сабора тридентійскогъ држи се за едини истинни текстъ у цркви западной. (†††) — Библіа готска преведена є съ грчкога Еп. Улфиломъ (Wulfilas рођ.

око 318), одъ кое є остао до данасъ само мали єданъ комадъ. (††††) — Преводъ англосакски краля Алфреда, кои є по Полидору само Псалтиръ, а по Марешаллу цѣло св. писмо у єзикъ староенглески превео. — У IX. стол. спада славенски преводъ новога завѣта св. Кирилломъ (осимъ Апокалипсиса) учинѣни. Стари завѣтъ преведенъ є по свой прилици позніе. — Послѣ X. столѣтія почеше преводи св. писма у нове европске єзике. Найстаріи є (можда око XII. ст.) шпански старозавѣтни за живеће у Шпаніи Еврее одъ Равви Давида Кимчи; доцніе краль Алфонсъ преведе цѣлу библію. — Одъ таліанскихъ найстаріи є преводъ учинѣнъ при концу 1500, за тимъ одъ архіепископа Мартини, а найновіи одъ Н. Диодати. — Француски найстаріи преводъ учинѣнъ є около 1180 године. Ньимъ су се некадъ служили Валдензи, и зато га є престолъ римски біо забраніо и проклео оне, кои би га читали. Но било є и другихъ на франц. єзику превода, али су сви били слободни, єръ догађае само повѣдаю, а писма се строго не држе. — Нѣмци имаю преводъ св. писма одъ XV. столѣтія Лутеровъ. Да є іошъ Карлъ Велики нови завѣтъ на нѣм. превести дао, ніе ничимъ доказано. — Одъ енглескихъ превода найбольи є Виклефовъ изъ XIV. ст. Сви ти преводи у новіе европске єзике нису башъ найточніи, єръ су єдино (изузевши таліански Діодатовъ) съ лат. Вулгате безъ и найманѣга обзира на еврейски и грчки подлиникъ направлѣни.

(*) Види: Josephi Antiq. Jud. XII. 2—14; — Aristeae de legis divinae per LXX. interpr. translatione historia gr. et lat. rec. H. Hody. Oxon. 1692. 8. — A. van Dale, Diss. super Aristea de LXX. interpretibus. Amstel. 1705. 4. — H. Hody Diss. contra historiam Aristeae. Oxon. et Lond. 1685. 8. — Vetus Test. graecum juxta septuaginta ex auct. Sixti V. edit. st. A. Caraffae card. cum praefat. P. Morini. Romae 1586. fol. — Vetus Test. secundum LXX. lat. redd. ex auct. Sixti V. st. et cura Flam. Nobilii. Romae 1587. 1588. fol. — Divinae script. nempe vet. et novi Test. omnia gr. a viro doctiss. Fr. Junio aut Fr. Sylburgio recogn. et emend. variisque lect. auct. et illustr. Frcft. ad M. 1597 fol. — Vet. Test. graec. ex vers. LXX. interpr. juxta exempl. Vatic. praec. praef. J. Pearson; add. deuterocanonicis. Cantabr. 1665. III. 12. — Vet. test. graec. juxta exempl. Vatic. (edit. J. Leusden) Amst. 1683. 12. — Vet. Test. graece juxta ex. Vatic. acc. Nov. Testam. cura et studio M. J. Calveri et Th. Klumphii. Lips. 1697. II. 8. — Vet. Test. graece ex antiq. codd. ms. Alexandr. descr. cura et studio J. Er. Grabe. Oxon. 1709—20. IV. fol. nunc vero lect. var. nec non crit. diss. illustr. cura J. J. Breitinger. Tiguri. 1730—32. IV. 4. — Vet. Test. gr. ex vers.

LXX. interpr. rec. D. Millius. Amstel. 1725. II. 8. graecae c. var. lect. ed. Rob. Holmes et J. Parsons. Oxon. 1798—1825. V. fol. — Vet. Test. gr. c. cod. ms. Alexandr. qui Londini in bibl. Musei Britann. asserv. typis ad similitud. ips. cod. script. fideliter descr. cura et lab. H. Herveii Baber. Lond. 1816—28. IV. 4. — Vet. Test. graec. ex rec. LXX. interpr. sec. exemplar Vatic. acc. var. lect. e cod. Alexandr. nec non introd. J. B. Carpzov. Oxon. 1817. VI. 8. ad edit. Bos. et Holmes.

(**) Види: J. L. Hug de Pentateuchi vers. Alexandrina. Friburg. 1818. 4. — J. Pr. Plüschke lectiones Alexandr. et Hebr. s. de emendando textu vet. Test. gr. LXX. interpr. et inde Hebr. Bonn. 1837. 8. — H. Triersch de Pentateuchi versione Alexandrina. Erlang. 1841. 8. — Frankel, Vorstudien zur Septuaginta. Lpzg. 1841. 8.

(***) Види: Hirzel de vers. Syr. Pentat. q. voc. Peschito, indole. Lips. 1825. 8. — Credner, de prophet. minor. vers. Syr. q. Peschito voc. indole. Gotting. 1827. 8. — G. L. Spohn, Coll. vers. Syr. q. Peschito voc. c. fragm. in comm. Ephraemi S. obv. inst. Spec. I. II. Lips. 1785—94. 4. — N. Wisemann, Horae Syriacae. Rom. 1825. Tom. I. pag. 77—157. — Test. vet. Syr. eos tantum libr. sistens q. in can. disp. in usum eccl. Syr. Malab. rec. ad fid. mss. cod. ed. S. Lee. Lond. 1823. 4. — О новомъ завѣту види: Storr, Observ. super N. T. vers. Syr. Stuttg. 1772. 8. — G. Ridley, de Syr. N. T. rec. vers. indole atque usu. Oxon. 1761. 4. — Winer, de vers. N. T. syr. usu crit. caute instit. Erlang. 1823. 4. — G. H. Bernstein, de Charklensi N. T. interpretatione Syr. comm. Lips. 1837. 4. — Liber sacros. evang. de Jesu Christo char. et ling. Syr. scr. prelo dilig. expr. cur. J. A. Widmannstadt. Vindob. 1562. 4. — Nov. Test. Syr. c. punct. voc. et vers. lat. Matthaei emend. ed. acc. Aeg. Gutbirio. Hamb. 1664. 8. — Nov. Test. vers. Syr. simpl. Philoxen. et Hierosol. denuo exam. et ad fid. codd. mss. nov. obs. atq. novem tab. ill. a J. G. Chr. Adler. Hafniae 1759. 4.

(****) Види: V. libri Moysis proph. in ling. Aegypt. ex mss. descr. ac lat. vert. D. Wilkins. Lond. 1731. 4. — Libri psalm. copt. et arab. ed. R. Tuki. Rom. 1744. 4. — Fr. Münster. spec. versionis Danielis copt. Rom. 1786. 8. — Proph. min. duodecim. aegypt. edit. H. Tattam. Lond. 1836. 8. — Nov. Test. vulgo copt. ex mss. Bodlej. descript. c. Vatic. et Paris. coll. et in lat. vert. D. Wilkins. Oxon. 1716. 4.

(†) Види: Quatuor prima capita Genes. Aethiop. et Lat. ed. a G. Bürcklin. Freft. ad M. 1696. 4. — Liber Ruth aeth. et lat. e vet. ms. er. et lat. ver. et ed. a J. G. Nissel. Lugd. B. 1666. 4. — Psalter,

David aeth. et lat. ed. a H. Ludolf. Frcft. ad. M. 1701. — Cant. cant. Schelom, aethiop. e vet. cod. erut. a J. G. Nissel. Lugd. B. 1656. 4. — Proph. Joel, aethiop. interpr. lat. don. st. Th. Petraei. Lugd. B. 1661. 4. - Prophetia Jonae a Th. Petraeo Lugd. B. 1660. 4. — Proph. Sophoniae Aeth. et Lat. a J. G. Nissel. ib. 1660. 4. — Vaticinium Malachiae aeth. lat. idiom. don. a Th. Petraeo. ib. 1661. 4. — Frag. vet. Test. ex vers. aeth. interpr. C. A. Bode. Helmst. 1735. 4. — The book of Enoch the prophet, new first transl. from an Ethiop. ms. by R. Lawrence. Oxford 1833. 8. — Libri Enoch proph. vers. aeth. Oxon. 1836. 4. — Edw. Murray, Enoch rest. London 1836. 8. — A. G. Hoffmann, das Buch Enoch. Jena 1833. 8.

(††) Види: Vetus et Nov. Test. sec. nostr. vet. interpr. jussu Agopi patr. Armen. ed. p. Yuschavan. Amstel. 1666. — Bibl. Armen. juxta ed. 1666. jussu Abrahami patr. Venet. 1733 fol. — Jussu S. Steph. Akon archiep. S. Lazari. Venet. 1805. IV. 8. — Nov. Test. arm. ed. Amst. 1668. 8. — Nov. Test. ed. L. Nuridsjan. ibid. 1698. 12. — Nov. Test. ed. a J. Zohrabo. Ven. 1816. 8. —

(†††) Види: Biblia S. Vulg. ed. Sixti V. pontif. m. jussu recogn. atq. ed. et Clement. VIII. auct. recogn. et recusa. Romae 1592. fol. ib. 1593. 1598. 4.

(††††) Види: Quatuor D. N. Jesu Chr. Evang. vers. perantiqua duae, gothica scil. et Anglo Saxonica. Dordr. 1665. 4. — Evang. sec. Matth. vers. franc. saec. IX. necnon Goth. saec. IV. ed. J. A. Schmeller. Stuttg. et Tubing. 1827. 8. — Ulfilas, Goth. Bibelübers. d. älteste German. Urkde. Weissenfels und Lpzg. 1805. 4. — Савршено изданъ ово е: Ulfilas Vet. et Novi Test. vers. goth. fragm. q. supersunt c. comm. et gloss. ed. H. C. de Gabelentz et J. Loebe. Altenb. et Lips. 1836. 4.

(9) О еврейской поезіи види: J. H. Herder, Geist d. Hebräischen Poesie. Dessau 1783. II. 8. Ново изданъ von Justi. Lpzg 1825. II. 8. — Lowth, de poesi sacra Hebraeorum, ed. Rosenmüller. Lips. 1815. 8. — Kosegarten, Diss. accad. Sund. 1832 pag. 243 sq. — De Wette, Lehrbuch d. hist. crit. Einleitung in die canon u. apocryph. Bücher d. alt. Test. 5. Aufl. Berlin 1840. 8. — Bellermann, Vers. über die Metrik d. alt. Hebräer. Berlin 1813. 8. — Die Form der hebräischen Poesie nachgewiesen v. Ernst Maier. Tübingen. 1853. 8. — Сравни: Lezioni di eloquenza sacra per Guglielmo Audisio. III. Torino 1850. 8.

(10) Живи є аллегорійски образъ, гдѣно Єзекійлъ (XXXI.) у опису столѣтногъ гранатогъ цедра ливанскогъ, по мнѣнію толкователя' св. писма, представля цареве ассирске и Фараона, а у маньимъ стаблима сатрапе, министре и великаше народа; а іошъ живльи є поетички онай описъ трговачкогъ града Тира, когъ намъ умни пророкъ у виду лаѣе предъ очи доводи: „Кедръ отъ Саніра истесася тебѣ, тонкія доски кипарисныя отъ Ливана взяты быша, єже сотворити тебѣ ядрила єлова. Отъ Васанитиды сотвориша весла твоя; святилища твоя состроиша отъ слоновыхъ (костей), домы древяны отъ острововъ Хеттіимскихъ. Виссонъ со испещреніемъ отъ Египта бысть тебѣ постеля, єже обложити тебѣ славу и облещи тя въ синету и въ багряницу отъ острововъ Елиссе, и бысть одежда твоя. И князи твои живущіи въ Сідонѣ и Арадіане быша весленицы твои; премудріи твои, Соръ, сіи кормчіи твои и пр. (XXVII.)

(11) Противнога є мнѣнія J. L. Saalsmutz: Von der Form der hebräischen Poesie. Königsberg 1835.

(12) И рече Каінъ ко Авелю брату своему: Пойдемъ на поле, и бысть внегда быти имъ на поли, воста Каінъ на Авеля брата своего, и уби єго. И рече Господь Богъ ко Каіну: Гдѣ єсть Авель братъ твой: и рече: Не вѣмъ, еда стражъ брату моему єсмь азъ; и рече Господь: Что сотворилъ єси сіе; гласъ крове брата твоего вопіетъ ко мнѣ отъ земли. И нынѣ проклятъ ты на земли, яже разверзе уста своя, пріяти кровь брата твоего отъ руки твоея. Егда дѣлаеши землю, и не приложитъ силы своея дати тебѣ: стеня и трясыйся будеши на земли. И рече Каінъ ко Господу Богу: Вящшая вина моя, єже оставитися ми. Аще изгониши мя днесь отъ лица земли, и отъ лица твоего скрыюся, и буду стеня и трясыйся на земли: и будетъ, всякъ обрѣтаяй мя, убіетъ мя. И рече ему Господь Богъ: Не тако: всякъ убивый Каіна седмижды отмстится, и положи Господь Богъ знаменіе на Каінѣ, єже не убити єго всякому обрѣтающему єго. (Быт. гл. 4.)

(13) Дѣвица же бяше доброзрачна зѣло, дѣва бѣ, мужъ не повна ея (гл. 24).

(14) И рече Іаковъ отцу: Азъ Исавъ первенецъ твой, сотворихъ якоже реклъ ми єси: вставъ сяди, и яждь отъ лова моего, яко да благословитъ тя душа твоя. Рече же Исаакъ сыну своему: Что сіе, єже скоро обрѣлъ єси, о чадо! Онъ

же рече: Єже даде Господь Богъ твой предо мною. Рече же Исаакъ Іакову: Приближися ко мнѣ, и осяжу тя чадо, аще ты єси сынъ мой Исавъ, или ни. Приближися же Іаковъ ко Исааку отцу своему, и осяза его и рече: Глась убо глась Іаковль, руцѣ же, руцѣ Исавовѣ (гл. 27).

(15) Како є силна, жива фигура ова! Нешто є наликъ онай Виргиліевъ стихъ:

Sonitumque metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras. (En. 8.)

(16) Огустѣша волны: Stetit unda fluens — у Виргиліа и Орація.

ХИНЕЗИ. (1)

§. 35. Послѣ Евреа' Хинези по старини найпре погледъ нашъ на се привлаче, — народъ особити и єдини у исторіи, кои є лѣтописе свое крозъ тридесетъ столѣтія найвѣрніе сачувао, и са свима знацима истине повѣда намъ дѣлательность юнака своихъ и кньижника у време, до когъ историйска знаня найпросвѣштеніихъ народа никако не допиру. Ово чудесно историйско тѣло по хинескомъ єзуиту Петру Ко починѣ одъ Яо, основателя царства хинескогъ, кои є живіо около 2200 год. пре Христа, а по Аміоту (2) четири столѣтія раніе іошъ за времена Фо-хи'а и Хоанг-ти'а. Хинези пакъ почетакъ историе царства своегъ узносе до 3000 год. пре Хр. Клапротъ дѣли историю ньихову на неизвѣстну, коя око 2637 године починѣ, и на извѣстну одъ г. 782 у напредъ, а тога су мнѣнія готово сви новіи о Хини писавши Европейци. Историа хинескога царства ако и есть врло пространа и садржава у себи неброене догађае, окреће се ипакъ вазда у нѣкомъ колу, изъ когъ нигда не излази. Тако човѣкъ на свакомъ готово листу види, гдѣ неспособность, пороци или худо управлянѣ рађаю незадовольство, а за тимъ побуне народне, кое текъ што су уталожене, уступаю мѣсто новимъ нередима. У честимъ промѣнама владаюћихъ династіа исти узроци рађаю свагда исте догађае; докъ милость и благоволѣнѣ просте свѣтине губи слаби или несретни царъ, ползуе се тиме и гради себи срећу вѣшти и лукави войвода, кои богатствомъ или господаренѣмъ іошъ ніе окаляо характеръ свой, или омекшао свое срдце; изєдене, шуплѣ трупине замѣнюю чврсти, яки дубови, опредѣлѣни да управляю судбиномъ народа. Ово є у кратко повѣстница Хине, у коіой су премноге династіе владале редомъ за 35 и више столѣтія, па као што су ихъ срећне згоде на врхъ славе уздигле, тако су набрзо опетъ пале жертвомъ слѣпога и систематичногъ деспотизма. (3)

§. 36. Говорећи найпре о єзику хинескомъ, грамматични саставъ нѣговъ не наличи ни мало на остале єзике на свѣту, ако изузмемо оне, што су преко рѣке Гангеса, као тибетски, японски, корейски, међу кое и онъ спада. Рѣчи нѣгове понайвише су єднословке. Два сугласника ставлѣна напоредо Хинезацъ изговорити не може. У све има онъ 368 найпростіихъ ко-

ренних рѣчи, кое се умножаваю еди но гласоударанѣмъ, те тако гдѣкоя рѣчь има до 50 и више значеня. У нѣкимъ падежима синтаксисъ е сасвимъ противанъ природи; рѣчи су вазда исте и не скланяю се; одношеня зависимости и савеза, а и различія у времену и лицама познаю се само изъ положая рѣчи', или се означаваю одѣлѣнимъ рѣчма пре или послѣ суштествителнога или глагола. Толико о езику. (4) — Писмена, коима су се служили Хинези у самомъ почетку царства, биле су понайвише грубо начертане фигуре, представляюће предмете изъ природе или рукодѣле людске и понятія. Ове идеописне знаке слагали би Хинези на хиляду разних начина, у чемъ су тако вѣшти били, да су найскровитія дѣланя душе, найвиспреніе и найсмѣшніе полете фантазіе ньима изговарати могли. На примѣръ за идеу стрѣляня ставляли би успоредо знаке означаваюће стрѣлу и лукъ; кругъ съ точкомъ у среди знаменовао е сунце; два ока едно край другога изражавала су глаголе мотрити, испитивати; срдце (у коме по философіи хинеской пребива душа) представляло е духъ, разумъ; — рука занатлію и тежака; три людска успоредо обличія глаголъ слѣдовати и т. д. Ово е први почетакъ писма не само кодъ Хинеза, но и кодъ осталихъ народа. Али како изображеность поче напредовати, морао е свакако и начинъ тай писма преиначенъ бити. Дуго и теготно нађу Хинези послованѣ то; у 8. столѣтію пре Хр. нѣки Тзе-у први е скратіо знаке, учинивши ихъ нешто виткіе и течніе. Одъ тада су многи ставляли нань руке и поправляли га, а найвише Ли-су министаръ цара Тсинг-ки-ванг-ти у трећемъ вѣку и ученикъ нѣговъ Тсинг-міао. Овай е послѣдньи творацъ садашньихъ хинескихъ писмена, Тсао названихъ, за кое умѣтници веле, да нису права писмена, но стенографски знаци. Но ако су писмена та много и одступила одъ првога обрасца своегъ, опетъ ихъ е и данъ данашньи врло тежко сасвимъ изучити. Представимо само 30 до 40,000 свакоякихъ и многоструко међ' собомъ сплетенихъ писмена, у коима одъ промѣне едне чертице зависи значенѣ и смисао цѣле рѣчи, и познаћемо лако, колико е трудно и башъ немогуће савршено познанѣ хинескога писма. Срећа што одъ свега тога грдобнога мноштва знакова, многи су еднозначећи, многи опетъ застарѣли и нису више у обичаю, те познаванѣ двѣ до три хиляде знакова довольно е, да човѣкъ прочита и разумѣ обичне хинеске кньиге. Писмо ово

прешло є нешто преиначено къ народима, кои су изъ Хине изображеность примили, као у Тонкинъ, Кохинхину, Кореу, Јапанъ и т. д.

§. 37. Кадъ су Грци іоште жиромъ ранили се, те имъ ни на умъ не падаше, да се наукама забавляю, ове су у Хини успѣшно цвѣтале. Одъ 2697 до 2598 г. пре Христа Танг-іе министаръ цара Янг-ти изнађе нѣка груба писмена; нешто позніе Фо-хи први є сѣме полезнихъ наука и знања баціо, таблице є астрономичне саставіо, фигуре небеснихъ тѣлеса и движеня ньихова начертао, и землѣдѣлство у больи редъ довео, а Хоанг-ти, хинески такођеръ владатель, подигао є два на гласу заведеня, едно за науке математичне, друго за исторію. Овай послѣдньи заводъ благодатно є на изображеность Хинеза' дѣлао, еръ имъ є сачувао исторію, какве нема ни єданъ народъ на свѣту. Дужность є ученога тога тѣла била, да записуе найважніе у царству догађае и бесѣде, што су владатељи, великаши и савѣтници говорили, да сабира законе, обреде црквене и придворне, а узъ ньихъ и древне народне пѣсне. Оно постои и данасъ у Пекину, и има врховно надъ просвѣтомъ у царству надзиранѣ. Поредъ тога владатељи хинески имали су похвални обичай, те є сваки продуживао исторію племена своегъ, и да би повѣсгница та испала без пристрастна, било є слободно обѣлоданити є текъ пошто се владаюће племе затрло. Велика ова збирка допире до половине XVII. столѣтія послѣ Хр. и садржава драгоцѣна извѣстія о географіи, политики, статистики, законотворству, животописе славнихъ люди и т. д. По томе види се, да наука исторійска стариномъ и важносћу занима главно мѣсто у кньижевности хинеской, а и за Европейце она є одъ превелике важности, еръ є познато, да сеобе народа' у среднѣмъ вѣку могу се само кровъ исторійске хинеске кньиге савршено познати. — Послѣ исторіе налазимо кодъ Хинеза прилѣжно обрађену астрономію. За почетника нѣногъ држи се Яо, утемельитель царства, около 2400 пре Хр.; али извѣстни у той науки напредци Хинеза' ако и не прелазе 1000 година пре Христа, опетъ су много старіи одъ успѣха Халдеа. Око те добе установіо се шестдесетолѣтни кругъ сунчани, кои є и данъ данашньи кодъ ньихъ у обичаю; Шеу-конгъ написао є свое примѣтбе о сѣнки, а Іонг-чингъ сачиніо є разне астрономичне кньиге, кое умѣтници много похвалюю. Осимъ астрономіе обрађивали су поезію, (5)

и у найсавршеніемъ роду нѣномъ — драматици — похвално су се покушали. Драматика є Хинезима до тогъ степена мила била, да ніе било светковине, кою театрална каква забава не украшаваше. Али у драмама ньиховимъ не тражимо велике точности и правилности, єдинства у времену и дѣланю, живописи нарава', развитка чувствованя, нити правога краснорѣчія: била су само гола повѣданя о дѣлу каквомъ, коя пѣванѣ кадъ и кадъ прекидаше. Трагедію одъ комедіе нису разликовали. У лирици нѣжносћу и слаћу одликовао се Хинг-венъ, а особито Лит-са-опе и Тон-те-мо-си, први Анакреонъ, други Орацій хинески. Славни Ремиза (Rémusat) хвали веома романе хинеске, коима є вазда-шньи предметъ човѣкъ са своимъ страстима, намѣрама, добродѣтельима и пороцима. (6) Найбольи є романъ Ю-кіао-ли, или двѣ родице, што га є исти Ремиза превео. (7) — Поредъ исторіе и поезіе цвѣтала є кодъ Хинеза наука нравствености и политике. Напредке ньихове у тимъ наукама познао є западъ текъ пошто Европейци продру до у саму чаробну тайность хинескогъ наука' светилишта, кое є за нѣколико хиляда година не само удалѣной Европи, но и найближимъ азіатскимъ сусѣдима сасвимъ непознато било. Найвећу заслугу у той ствари имаю єзуитски миссіонари, коихъ многобройна кньижевна дѣла о Хини била су до найновіе добе готово єдини извори, изъ коихъ є Европа црпила извѣстія своя о стаю просвѣте и изображености онога пространога царства.

§. 38. Кньижевность хинеска морално-политична дѣли се обично на свештену и свѣтску. Прва зове се Кингъ, (8) и садржава у себи петъ кньига повѣстнога, моралнога и практичнога садржая. Прва є И-кингъ (Y-king) кньига князева, за кою веле Хинези, да є сачиніо Фо-хи (в. горе). Будући да є написана у загонеткама, зато се тежко разумѣти може, и одтуда долази, да толкователи садржай нѣнъ различно толкую, узимаюћи га нѣки у смислу природномъ, други у нравственомъ, а трећи у политичномъ. Друга є кньига Шу-кингъ (Chou-king). (9) Сачинитель є славни Конфуцій (Kung-fu-dsü), Сократъ хинески, кои се родіо по свой прилици г. 551, а умро 478 пре Хр. Цѣль є нѣгова у той кньизи, да политична и нравствена начела, коя су Хиномъ управляла, стално и конечно утемельи, те на тай конацъ наводи разговоре и правила изъ живота найстаріихъ хи-

нескихъ царева. Ши-кингъ (Chi-king) трећа є свештена књига, у кою є Конфуцій по реду хронологичномъ ставіо 311 древнихъ народнихъ стихотворія и пѣсама на похвалу владателя', државнихъ закона, обичая и богова. Іо-кингъ (Yo-king) била є четврта, и радила є о музики, но се некако изгубила, и њено мѣсто занима сада Чун-Тзіеу (Tschun-Tsieu), дѣло такођеръ великога Конфуціа, у комъ филозофъ казуе дѣланя царујуће за своегъ времена династіе Ліоу. Пета и послѣдня свештена књига есть Ли-ки (Li-ki). — Књижевность свѣтска, кою Хинези такођеръ, премда неправилно, Кингъ називлю, дѣли се на Таи-хіо (Tai-hio), или књига високе науке, и Чунг-сунгъ (Tschung-sung), књига вѣчне средине. Оба су кратки књижевни твори, и представляю скупъ нравствености и политике великога Конфуціа, кому ихъ умѣтници приписую.

§. 39. Три столѣтія послѣ Конфуціа појави се Менг-тсеу (10) (Meng-Tseu), други славни хинески филозофъ, умрши г. 314 пре Хр. сачинитель књиге о нравствености у седамъ части, гдѣ о дужностима владателя' обширно говори. Умствованѣ нѣгово яко се сударa съ мудрованѣмъ Сократовимъ; не задоволява се, што порокъ снагомъ дубокога ума своегъ напада, него га често сатирама и у посмѣхъ ставля. Умотвори нѣгови съ гореименованимъ књигама чине єзгру литературе и нравствености Хинеза', и ове су двѣ тако тѣсно међу собомъ скопчане, да би ихъ тежко било одвоити.

§. 40. Може се слободно рећи, да є књижевность хинеска чисто оригинална, еръ живећи народъ тай крозъ много столѣтія сасвимъ оцѣплѣнъ одъ осталога людства, и опасавши себе свуда наоколо високимъ зидомъ, имаюћи къ томе правительство преко мѣре ревньиво и боязльиво, ограниченъ буде на домаће свое изворе, и створіо є самъ себи науку и изображеность, коя съ усамлѣности те ніе ни найманю користь обштой литератури принети могла; штосе тиче напредка и изврстности нѣне, и данасъ є онака, како є била пре тисуће и више година, и према европейскомъ књижеству и улюдности іошъ се у правомъ дѣтинству налази. У томъ обзиру славни Хердеръ успоређуе Хину съ муміомъ помазаномъ, коя є опасана свиломъ, а покривена єроглифима. Многи су узроци назадку томе, а найглавніи су: привржености хинескихъ књижевника древнимъ наукама, теж-

коња и нередъ у начину писаня и задовольство съ наслѣђенимъ одъ праотаца своихъ знанѣмъ, те се никадъ нису постарали, да знанѣ то умноже и усаврше, и зато у далѣмъ опису развитка обште књижевности, премда и данасъ народъ тай постои, нань се повратити нећемо.

ПРИМѢТБЕ.

(1) О књижевности и исторіи хинеской види: J. B. du Halde, descr. géner. hist. polit. et phys. de l'empire Chinois. A la Haye 1736. IV. 4 (Нѣмачки Rostock 1747. IV. 4. съ додатцима ibid. 1756. 4). — Mémoir. concern. l'hist. les scienc. les arts, les moeurs, les usages d. Chinois p. l. missionn de Pekin. Paris 1776 — 91. XV. 4. — J. F. Davis, the Chinese. A descr. of the emp. of China and its habit. Lond. 1836. II. 8. (Trad. en franç. et augm. d'un append. Paris 1836. II. 8.)

(2) Види: Memoir. concern. l'histoire etc. par les missionn. de Pekin.

(3) Види: Histoire de la Chine trad. p. le pére de Mailla avec une descript. p. l'abbé Gosier. Paris, 1757. XII. 4.

(4) B. A. Fourmont, Gramm. Sinica. Paris, 1788. — Архимандрита Якинта Грамм. китайскаго языка. СПБ.

(5) B. H. Kurz, über die chinesische Poesie. St. Gallen 1836. 8. — Davis, poeseos Sinensis commentarii. On the poetry of te Chinenses, to which are added transl. and detach. pieces. Macao 1834. 8. — Brosset, Essai sur le Chiking et sur l'ancienne poésie Chinoise. Paris 1828. 8.

(6) B. Contes Chinois trad. p. Davis, d'Entrecolles etc. et publ. p. Ab. Rémusat. Paris 1827. III. 8. — Chinesische Erzählungen v. Ab. Rémusat, deutsch v. G. W. Becker, Lpzg. 1827. III. 8. —

(7) B. Ju-kiao-li ou les deux cousines, roman chinois trad. p. Ab. Rémusat. Paris 1826. IV. 8; Нѣмачки: Ju-kiao-li oder die beiden Basen. Stuttg. 1827. IV. 12.

(8) B. Sinensis imperii libri classici sex ex Sin. idiom. in lat. trad. a F. Noël. Prag. 1711. 4.

(9) Confucius works contain. the orig. text with a transl. by J. Marshman. Serampore. 1809. I. 4. — Werke des Tschinesischen Weisen Kung-fu-dsü und seiner Schüler. Aus d. Ursprache ins Deutsche übers. v. D. W. Schott. Halle 1826. I. Berlin 1832. Bd. II. 8. — Confucius et Mencius. Les quatre livres de philos. mor. et polit. de la Chine trad. du Chinois p. Pauthier. Paris 1841. 8.

(10) B. Meng-Tseu vel Mencius inter Sinenses phil. Confucio proximus ed. St. Julien. Paris 1824. II.

ИНДИ. (1)

§. 41. Нешто познатіи одъ Хинеза били су классичной древности Инди и ньихова изображеность. Гдѣкои любопитни Грци допирали су до граница Индіе, но извѣстія ньихова о земльи, народу и кньижевности била су одвећъ површна и мрачна. Страбонъ (кн. XV.) тужи се на земляке свога времена, што слабо познаю землѣ преко рѣке Гангеса, о коима ни онъ самъ ништа извѣстно казати не зна. Брахмини, врста циничкихъ филозофа, біяху узели подъ свою руку науке, те су ихъ брижльиво чували одъ осталогъ народа. Велики Александръ да би науку ньихову познао, позове єдномъ къ себи нѣколико брахмина, но добіе охоли одговоръ: некъ се царъ потруди до насъ, ако съ нама говорити жели. Онисикрата пошлѣ Александръ и изъ разговора, што га є филозофъ овай повео съ Мандани, найученіимъ и наймудріимъ одъ брахмина, не може се зачети добро мнѣніе о знаню ньиховомъ. На питанѣ грчкога филозофа, коя є найболя наука? „Она," одговори му брахминъ, „што духъ човѣчіи крѣпи и пріятно га забавля." Одговори, што ихъ гимнософисти — секта филозофа — дадоше Александру, одликую се точносћу и оштроуміемъ, али су лишени праве науке. У друштву цара мацедонскогъ біо є Каланъ, индійски филозофъ, кои се на ватри дао спалити, за когъ вели Цицеронъ, да є варваръ и простакъ. Еліанъ повѣда намъ, да су за Александра великогъ Инди на своемъ єзику пѣвали Омирове пѣсме; али то су биле по мнѣнію вѣштака' народне епопее, те Грци неразумѣваюћи ихъ, држали су ихъ за свое. Оволико одъ прилике знамо изъ грчкихъ и римскихъ кньига за старе Инде и ньихову изображеность. (Сравни Arrian. Ind. cap. 14; Exped. Alexandri M. VI. 13.) У супротъ томе, поредъ све ревньивости и стараня брахмина', да сакрію право станѣ и садржай наука у Индіи, велику су свѣтлость просула надъ народомъ тимъ новія истраживаня Европеаца, особито одъ године 1784, кадъ се подигло у Калкути учено азіатско друштво. Када сравнимо оно мало, што су о нѣму знали Грци и Римляни, може се слободно рећи, да є народъ индійски текъ услѣдъ новихъ европейскихъ успѣха западномъ свѣту познатъ постао. Таинствене природне и нравствене истине поредъ несланихъ и гаднихъ басна, мисли найвиспреніе и дубока знаня покрай бу-

даластихъ и смѣшнихъ изрека, високе красоте кодъ ужасногъ суевѣрія, свеучилиште у Бенаресу, Атини индійской, поредъ робске привржености формама и обредима, све то, пошто є едномъ пала тисућугодишња непрозрачна завѣса, кою брахминска ревньивость чуваше, указуе се сада у свой пуноћи зачуђеной Европи, коя на толикомъ одкритію валя да захвали едино неуморной радиности новіега духа синова своихъ. Посмотримо народъ тай изближе.

§. 42. За прастаре жителѣ Индостана, како немамо сталнихъ историйскихъ извѣстія, ништа се истино не зна, ако изузмемо едно догадателно мнѣніе, да су га яфетска одъ запада дошавша племена населила. Исто се тако у мрачность времена губи и почетакъ образованости ньихове. Понятія о постаню свѣта морали су Инди по свой прилици найпре себи створити. Као сусѣди древнихъ патріарха, сачували су многе првобитне истине, т. є. познанѣ единога Бога, паденѣ и слѣдовавше за тимъ исправлѣнѣ човѣка. Брамъ, суштество невештествено, безконачно и вѣчно, родіо є три божествене силе: Брахму, створителя, Вишну, хранителя и Шивана или Сиву, разорителя или преобразителя свѣта, — тройство, у комъ се силе и моћи састаю и мѣняю, три бое одъ истога зрака, три гране одъ истога стабла, три лица одъ истога почетка. У борби наставшой за тимъ између првога и трећега лица Шиванъ надвлада Брахму, и овай принуђенъ буде да служи за подножіе побѣдителю, те посредникомъ ступи Вишну. Овай, да би сачувао свѣтъ, претварао се у животиню и у люде, и то су воплоћеня нѣгова, представляюћа у иносказномъ смислу човѣка грѣшнога наликъ скоту, кои одлученъ єдномъ одъ Бога, може се крозъ дуга и тежка искушеня съ источникомъ свакога добра опетъ сединити. Сврхъ тога имали су Инди ниже или другогъ реда духове, зле и добре, вѣровали су у безсмртіе душе, премда душу людску одъ скотске нису разликовали, као и у источни грѣхъ, у нови животъ и у сединѣнѣ съ Богомъ, само што су здруженѣ то сматрали као преимућство єдне классе люди, о коіой ћемо говорити ниже. Поредъ овихъ наука вѣрую и данасъ, да є Богъ створіо душе много времена пре него овай свѣтъ, па да су у божественомъ суштеству дотле пребивале, докъ ихъ ніе у люде и скотове претворіо. Али суевѣріе преиначило є по времену прву простоту индійске религіе.

Умножаваюћи се секте умноже се и божества, те грдобни постану символи съ много глава, руку, очію, какови се у киповима представляю. Одъ тихъ домаћихъ индійскихъ раскола найважніи є буддизамъ, секта филозофска одъ Будде тако прозвана, кои є по Палласу живіо године 1022, по Хинезима 1027, а по Будистима около 638 — 619 — 744 г. пре Христа и древну є религію Брахмина пречиніо. Расколници ови одбацили су Веде, свештене кньиге, садржаваюће єзгру индійске религіе и филозофіе, држали су се за єдине православне, били су заклети непріятельи раздѣлѣня у чинове или касте, дошуштали су свакоме, кои є унутрашнѣ побуђенѣ осѣћао, да проповѣда науку. У шестомъ столѣтію пре Хр. буду прогнани изъ Индіе, но се позніе поврате међу Бирманце, у Пегу, Сіамъ, Яву, Тибетъ, куда изображеность и писмена собомъ пренесу.

§. 43. Народъ индійски дѣліо се у четири чина (касте) по уставу законотворномъ, што су га брахмини одъ самога Брахме примили. На први чинъ спадали су брахмини, т. є. свештеници. Као такови уживали су они многа преимућства; они сами біяху лѣкари, єръ болести долазе одъ разгнѣваногъ божества, — сами судіе, єръ су сами познавали законе. Узто назначивали би, кои су дани добри, а кои зли, чистили би нечисте и гнусне ствари, спроводили би мртваце, благосиляли домове, зле духове изгонили, жертве приносили, храмове чували, браке посвећивали. Поредъ овихъ исключивихъ преимућства нису могли ни съ кимъ одъ нижега реда, ма біо сами краль, за трпезомъ сѣсти. — Войници и судіе чинили су други чинъ Кчатріасъ или Кетріа. Ови су бранили оружіемъ државу, и біяше имъ строго забранѣно, да свештеничке послове одправляю. — Вазіа били су трговци, занатліе и тежаци, чинъ наймногољудніи, кои є около марве понайвише радіо. У четврти чинъ — Судра — ишли су људи найнижега реда и станя, кои су могли найвише дотѣрати, да буду слуге брахминске, войничке или трговачке. Ови су се женили међ' собомъ, и не само што нису познавали свештене кньиге, но бяше имъ и запрећено подъ смртномъ казни да ихъ читаю.

§. 44. Изворне индійске кньиге єсу у обште обширна толкованя закона божіегъ, митологіе и грамматике самскритске. Но пре него што поєдине части литературе у прегледъ узмемо, да видимо найпре народа тога єзике. И данасъ, као и у прастаро

доба, три су главна у Индіи єзика : Самскритъ или Самскританъ, (2) Пракритъ и индостански. Први є и данъ данашньи великой масси народа сасвимъ непознатъ; ньимъ се сами брахмини служе, држе га за свою исключиву властность, те гледаю свакако, да га одъ народа што могу већма сакрію. Найвећа и найстарія кньижевна дѣла, коя се лѣпотомъ съ грчкима надмећу, а пространствомъ ихъ надилазе, написана су у єзику самскритскомъ. Грамматични нѣговъ составъ наликъ є врло на строй єзика грчкогъ, одъ кога є правилніи и простіи. При томъ є богатъ, гибакъ, снажанъ и веома точанъ. Има три рода, три броя, осамъ падежа; спреванѣ са шестъ наклонѣня и толико опетъ времена изражава сваку постепеность бића и движеня. Европейци су га пронашли у почетку прошастога столѣтія, и учена истраживаня Шлегла, Аделунга, Клапрота и т. д. доказала су ясно, да є Самскритъ темель не само многимъ рѣчма, но и грамматичной системи разныхъ новихъ и древныхъ єзика, на пр. индостанскога, еллинскога, латинскога, нѣмачкогъ, славянскогъ и т. д. (3) — У єзикословномъ обзиру особиту позорность заслужуе пространа индостанска страна, много већу, него толико разглашена образованость жителя нѣныхъ. Високоизображени Грци и Римляни, кои су остале єзике придѣвкомъ варварскихъ жигосали, шта би сада рекли, видећи, да є ясно доказано, да класични єзици ньихови нису друго, до сама наречія прастарогъ єзика скито-индійскогъ народа, кои є негда у горньой Индіи, данашньой Бухари, пребивао, те се одтуда у разно доба и подъ разнимъ именима у Европу доселіо. — Пракритъ садржавао є исте стихіе што и Самскритъ, али много манѣ образованости, и по различію мѣста различно се у народу говоріо. — Єзикъ индостански подраздѣлюе се на многа нарѣчія, коя по већой части и данасъ обстое. На югу біо є у обичаю Пали, свештени єзикъ буддизма, те се съ овомъ сектомъ разширіо у Цейлану, преко Гангеса, у Пегу и међу Бирманце; и онъ происходи одъ самскритскога, одъ коега се найвише у благогласію разликуе. — Што се тиче индійскога писма, примѣтити имамо, да се прастари типъ нѣговъ сасвимъ изгубіо. Садашнѣ є писмо тако звано четверокутно, коимъ се пише Самскритъ и найближе є првобитноме; има 48 писмена, т. є. 14 едногласныхъ и двогласныхъ и 34 безгласника, кои су врло правилно разређени. Пише се съ лѣва на десно.

§. 45. Мудролюбіе индійско оснива се на религіи. И данасъ као пређе двѣ тисуће година вѣрую брахмини, да е непрестано размишлянѣ и савршено изумлѣнѣ духа, кои се у бездану суштества безконачногъ губи, єдино и найпрече средство, коимъ човѣкъ до земнога савршенства и душевногъ спокойства доћи може. При томъ учили су, да поменуто врховно суштество ніе створено, већъ да е изъ ничега произишло, а почетакъ ствари' и свега, што се на земльи миче, да се найболѣ крозъ матеріализамъ или многобожіе толковати дае. То су идее, коима су Филозофи брахмински вазда себи главе разбіяли, и ньима се найрадіе забавляли. (4)

§. 46. Одъ индійскихъ свештенихъ кньига стариномъ и важносћу предняче четири Веда, писани около 1300 г. пре Хр. и зову се по молитвама, што у себи садржаваю, Ригведа, Ядюрведа, Самаведа и Атарванаведа. Сваки Веда дѣли се на часть литургійску и научну или умѣтну, а разликую се међ' собомъ системима, временомъ и єзикомъ. Народъ ихъ понайвише не разумѣ.(5) За Ведама иду 18 Пурана, кои толкую Веде и као ови поредъ найбудаластіихъствари и грдобногъ суевѣрія садржаваю узвишене красоте. (6) Веде и Пурани зрцало су индійске идолатріе.

§. 47. Ману, єданъ одъ седморице божественихъ лица, коя свѣтомъ управляю, саставіо е као што нѣки мисле найстаріи нравствени законикъ Манава-Дарма-Састра (Manava-Dharma-Sâstra), а по другимъ списательима кньигу су ову за нѣколико столѣтія свештеници написали. Садржава она пропише за савъ животъ, мисли изъ метафизике, нравствене науке, богослуженя, политике, войништва; далѣ казни и награде по смрти, системъ створеня свѣта, єдномъ рѣчи представля намъ чудновати живописъ нарава и обичая крозъ дванаестъ столѣтія пре Христа. (7)

§. 48. Одъ нравоучителя Висну-Шарма, кои е изъ Веда и Пурана црпіо, ставлямъ овдѣ нѣколико моралнихъ изрека: „Люди, кадъ се раћаю, нит' су добри нити зли. Любавь и мрзостъ посташе случайно. Пріятель е онай, кои у невольи помаже. Не другуй съ опакимъ човѣкомъ. Главнѣ ако не пале, а оно гаре. Чувай се подмукла невалялца више, него срднѣ добра човѣка. Научанъ е зликовацъ аспида, коіой е глава бисеромъ искићена. Не мѣняй старо обиталиште пре но добро размислищъ. Ако се

десишъ у мѣсту, гдѣ є свак оме просто зло чинити, бѣжи. Мудрацъ никадъ ніе коловоћа. Не презири маленкости, єръ више мушица слона уставе. Животъ безъ поштеня не валя. Животъ се часомъ изгуби, поштенѣ трае вѣчито. Тко се за живота смрти не бои, тай и не осѣћа долазакъ нѣнъ. Тко не жели да є поштенъ, тай живъ умире. Мудрацъ не говори ни о своимъ годинама, ни о богатству, губитку, ни о манама фамиліе свое. Поштенъ човѣкъ цвѣтъ є закривенъ у трави или сплетенъ око власи', те вавда пріятанъ распростире мирисъ. Болѣ є мучати но лагати, убогъ бити него варанѣмъ се обогатити, самацъ у гори живити него међу глупацима. Спокойство є срећа. Религіа є любавь спроћу своихъ ближньихъ, есть лѣствица, по коіой се човѣкъ пенѣ на небо. Тко устеже свое страсти, тай за живота налази блаженство. Животъ людски на земльи наликъ є путованю, кое се за єдну ноћь сврши. Младость, лѣпота, живот, богатство снопъ є сламе, што га буица собомъ повлачи. Потокъ се неповрађа; дни су човѣчіи потокъ тай. Трпи радіе тисућу псовки пре но се заправдашъ; ако си парницу започео, гледай свакако да є добіешъ. Наукомъ познаћешъ свашто на свѣту, осимъ срдца опака човѣка. Не одбацуй здраво пійће, ако є и неповольно, нити пріятеля, ако є и сакатъ. Што имашъ, а ніе ти одъ потребе, туђе є и т. д.“

§. 49. Поезіа учинила є кодъ Инда велике напредке. Стихови су имъ и метрични као у Латина, и ритмички као кодъ новіихъ европейскихъ народа. У народу, комъ є свѣтъ овай чистилиште, а створеня душе утамничене, валяло є свакако да тужна елегіа преоблада остале родове поезіе. Валмики, кои є живіо око 1200. пре Хр., најстаріи є индійски елегіакъ.

§. 50. Разна претвараня богова у људе и у животиню величествено су представлѣна у юначкимъ песмама, одъ коихъ су најславніе двѣ: Рамаяна (Râmayâna) (8) и Махабхарата (Mahâbhârata), (9) оба стихотворіа епійска написана у єзику самскритскомъ. Валмики држи се за сачинителя прве поеме. У ньой се описуе побѣда Рама (учовѣченогъ Вишну) надъ Равана поглавицомъ діавола. Ови отму некако преимућство, да су невредими, добримъ духовима, кои не надаюћи се ни одъ куда помоћи него одъ човѣка, замоле Вишну'а, да се учовѣчи и да ихъ обрани. Нѣки комади преведени су и у европейске єзике. — Нешто новіи є Махабхарата, пѣсничка грдна повѣсть одъ стихотворца

Віаза. Представля такођеръ учовѣченѣ Вишну'а начиномъ величественимъ у 18 пѣсама и 200,000 стихова. Како годъ што су Грци пѣвали свое рапсодіе, тако є и народъ индійски пѣвао комаде одъ големе те пѣсме, те се тако проспу по цѣлой Индіи и постану прави народни источникъ, изъ коега су потомъ црпили идее стихотворци и позніи умѣтници. Тако є у првомъ столѣтію пре Хр. славни Калидасъ саставіо по обрасцу Рамаяне свой што се форме и потке тиче неоцѣнѣни епосъ Рагуванза (Raghuvansa) у 19 пѣваня, а по Махабхарати епопее Kumara Sambhava (т. є. рођенѣ Кумара) у 32 спѣва и Naladaya у шестъ пѣсама. На ове пѣсме смѣра Еліанъ говорећи, да су Инди одломке изъ Омира пѣвали. Међу епосе спада такођеръ Sisupalabadha (т. є. смрть Сисупала) у 20 пѣваня одъ краля Магха, — Kiratarjuniya одъ нѣкогъ Бхарави, — Bhatticavya, у комъ поета Бхартрихари (живши около 100 год. пре Хр.) пѣва чудне догађае Рама'за, и позніи око 1113—1125. писани епосъ краля кашмирскога, Shri-Harsha-Deva, т. є. о любави и женидби Нала и Дамаянти.

§. 51. Поредъ философскихъ и юначкихъ поема изобилую Инди у приповедкама и баснама. Басна била є природна народу, кои у многобожіе и странствованѣ душа слѣпо вѣроваше. Найзнатнія є збирка басна' Итопадеза, или пріятельско поучаванѣ, у коіой мудри Висва-Сарманъ съ измишлѣнимъ приповедкама препоручуе нравственость и поштенѣ изопаченимъ синовима, што му Раца Сударсана даде да ихъ воспитава. Збирка та приписуе се Глипе'у, кои є г. 400 пре Хр. изъ найдревніихъ казиваня извадіо, те є због изврстности свое у многе єзике преведена.

§. 52. У поезіи лирійско-любавной имаю велику цѣну чисто еротичне поеме Калидаса подъ именомъ Сринграратилака (Sringaratilaka, любавна гостба) и Мегхадута (Meghaduta, облакъ гласоноша), у коіой послѣдньой еданъ прогнаникъ изручуе облацима свою тугу и свое поздраве, да ихъ удалѣной любезници нѣговой однесу. Амо иду и 100 еротичнихъ изрека — Амарусатакамъ — одъ нѣкога Амару, за кое се незна управо, кадъ су написане,(10) као и любка, премда нешто таинствена пастирска пѣсма стихотворца Ядевасъ, Ѣитаговинда (Gitagovinda, т. є. пѣсна бога чобанскога), у коіой є описана любавь боравећега међу пастирима Кришне къ лѣпой чобанки Радха (Radha).

§. 53. За лирикомъ обраћивали су и полѣ драматично.(11) Драма кодъ Инда у почетку ніе била ино него ми ми (nritya), сединѣни съ плѣсомъ и пѣванѣмъ, и разликовала се формомъ сасвимъ одъ нашихъ драма, еръ є имала много разреда, а и другачіе сценичко раздѣлнѣ. Єзикъ є біо понайвише прозаиски, и само при вишемъ полету мисли' употреблявали су различне ритме; при чемъ валя као особитость нѣку споменути, да су юнаци и главнія играюћа лица на сцени самскритскимъ єзикомъ говорили, а Пракритомъ те кадкадъ и найпростіимъ пучкимъ жене и службена челядъ. Найзнатніи драматикъ опетъ є исти Калидасъ, сачинитель драма: Викраморвази (т. е. юнакъ и вила), Малавиканьимитра, а особито изврстне Сакунтала (суђени прстенъ). Међу драматике иде и краль Судракасъ (около 190 пре а по другима одъ 101—200 послѣ Хр.) своіомъ драмомъ Mritschchakati или дѣчия колица.

§. 54. За исторію може се рећи, да є нема у индійской кньижевности. Религіа Индостанаца истребила є све историйске споменике, еръ како она люде учаше, да є животъ човѣчіи само мимоходно време туге и искушеня, то имъ є представляла догађае као ствари недостойне да се сабираю. Треба изузети само три пластара лѣтописа Махаванси, Радявали и Радяватнакари, кои повѣдаю догађае кралѣва цейланскихъ и Буддизма.

§. 55. О умѣтностима кодъ Инда остае намъ мало што казати, еръ су само у нѣкима добро успѣли и то више подражаваюћи, као што су то и спутници Александра великогъ о ньима примѣтили, него ли умотвориомъ. Архитектура имъ є неједнака и чудноваста; умѣтность ваяня безъ размѣра, безъ израза и правога полета; ньихове пирамиде, одъ коихъ найвећа само є двѣста стопа висока, много иза египетскихъ заостаю. Са живописю и музикомъ слабо су се занимали, и съ тога су имъ успѣхи у майсторіама тимъ врло незнатни били.

§. 56. Ово є у кратко прегледъ индійске кньижевности и културе. Напредци ньихови били би много већи, да се нису слѣпачки придржавали старихъ форма и обреда, и да имъ образованость ніе била вазда стѣснѣна међу границама саме Индіе, па зато она ніе могла ни имати икакова уплива на кньижевность и изображеность грчку, а и садашня Европа (ако єдино єзикословіе изузмемо) ніе се ньомъ окористити могла.

ПРИМѢТБЕ.

(1) Види о индійской кньижевности: W. Ward, a view of the History, Literature and Religion of the Hindoos. III. Edit. Lond. 1817 — 20. IV. 1822. III. 8. — P. v. Bohlen, das alte Indien. Königsb. 1830. II. 8. — Lassen, Indische Alterthumskunde. Bonn 1843. II. 8. — Adelung, Biblioth. Sanscrita. Petersb. 1837. 8. — Garcin de Tassy, Hist. de la litterature Hindoni et Hindostani. Paris 1839. Tom. I. 8.

(2) О самскритскомъ єзику писали су многи у новіе доба. Навесћу овдѣ слѣдующе списателѣ: Енглезе: W. Jones, W. Carey, H. Th. Colebrooke, D. Forbes, J. Gilchrist, A. Hamilton, Haughton, James Prinseps, J. Stevenson, J. Taylor, Ch. Wilkins, H. Wilson. William Ward, W. Yates; — Французе: Burnouf, Chezy, Deslongchamps, Langlès, S. A. Langlois, G. Pauthier, Ab. Rémusat и пр.; — Данце: Rask, Westergaard; — Шведа O. F. Tullberg; — Нѣмце: Bohlen, Fr. Rückert, August Wilhelm u. Friedrich v. Schlegel, F. Bopp., Ewald, Frank, Gildemeister, Adelung и т. д.

(3) За доказъ сродства тога ево на огледъ ово мало самскритскихъ и србскихъ рѣчи:

Самскр.	Србски.	Самскр.	Србски.
ман, ма	мене	сваср	сестра
туан	тебе	асми	єсамь
вас	ви	аси	єси
мат	мой	асти	єсть
туат	твой	сма	єсмо
свас	свой	ста (stha)	єсте
унас	єданъ	санти	суть
дви	два	вид	видимъ
три	три	ед	єдемъ
катви	четири	сута	ситъ
сас	шестъ	вертате	вртити
питри)	отацъ	мри	мрети
тата)		кас	кои
матри	матерь	ка	коя
братри	братъ	кам	кое

(4) О индійской филозофіи писали су: Pauthier, Essai sur la philos. des Hindous. Paris 1835. II. 8. — J. G. Rhode, über relig. Bildung u. Philosophie d. Hindoos. Lpzg 1827. II. 8. — Windischmann, Philos. im Fortgang d. Weltgesch. Bonn 1827. Abth. II — IV. Indien. — F. P. Stuhr, d. chinesische Reichsreligion u. d. Systeme d. Indisch. Philosophie, Berlin 1835. 8.

(5) Види: Translation of several principal Books, passages and textes of the Veds and of some controversial works on Brahmanical theology by Ram-mohun-roy. Ed. II. Lond. 1832. 8. — Adelung Bibl. Sanscr. p. 109.

(6) B. Adelung, Bibl. Sanscrit. lib. 1. p. 133 sq. — Ancient Indian Literature, being a Summary of the Sheve Pouran, the Brehme Vivertte Pouran and the Arthee Prekasch Shastree with Extracts and Epitomes. Lond. 1807. 4.

(7) B. Institutes of Hindu Law or the ordonnances of Menu by W. Jones. Calcutta 1794. 4; Нѣмачки v. J. Ch. Hüttner. Weimar, 1797. 8. — Mánava Dherma Sástra or the Institutes of Menu by W. Jones. Calcutta 1824. II. 4. Lond. 1825. II. 4. — Les loix de Manou publ. en Sanscrit p. A. Loiseleur Deslongchamps. Paris 1838. 8.

(8) B. The Ramayana of Valmiki, Sanscrit with a prosa transl. and expl. not. by W. Carey and J. Marsham. Serampore 1806 — 10. T. I — III. 4. — Rameidos Valmiceiae libri VII. Ramayana id est carm. epic. de Ramae rebus gestis poet. antiquiss. Valmicis opus. Text. rec. interpr. lat. annot. crit. adj. A. G. a Schlegel. Bonn. 1829 — 38. I. II. 8. — Ramayana. Poema ind. di Valmici. Testo Sanscrito sec. i codici manoscrit. della scuola Gaudana p. G. Gorresio. Parigi 1843. Tom. I. 8.

(9) The Mahabharata, an. epic. poem, written by the celebr. Vida Vyasi Richi. Calcutta 1834. V. 4. —

(10) B. Anthologie erotique d'Amaru, texte sanscrit, trad. not. et glos. par A. L. Apudy. Paris 1831. 8. — Sanskr. Liebeslieder, deutsch v. Rückert у кньизи Wendt's Musenalman. 1831. Lpzg. 8. pag. 127.

(11) B. Chefs d'oeuvre du Theâtre Indien trad. de l'original Sanscrit en anglais p. H. H. Wilson, et de l'anglais en françois p. M. A. Loiseleur-Deslongchamps. Paris 1828. II. 8. — Klassisches Theater d. Hindus übers. v. Wolf. Weimar 1829—31 II. 8. — Adelung bibl. Sanscr. p. 311 sq.

ХАЛДЕИ. ПЕРСИ. ФИНИЦІАНИ.

а) Халдеи.

§. 57. Ако су знања наша о найдревніой улюдности Хинеза и Инда изъ классичнихъ извора слаба и несавршена, то о Халдеима и о култури ньиховой налазимо у списима пророка', Еллина и Римляна ясне доказе. Ньихову є државу утемельіо найпрви Набополазаръ пошто є побѣдіо Нека Фараона египетскогъ године 607 пре Христа, а Навуходоносоръ є на найвећи силе и сяйности степенъ подигне. Али іошъ за живота сина му Евилмеродаха († 555) почне падати, а подъ Набонедомъ, сливши се у монархію перску, г. 538 сасвимъ изчезне. — Іошъ у прво баснословно доба Халдеи су прилѣжно учили и сматрали природу, те се съ астрономіомъ и звѣздословіемъ забављяли. (1) Ову су науку позніе до тога савршенства и виспрене теоріе подигли, да су іой путъ у Египетъ, а одтуда у Грчку отворили, и за то се слободно може рећи, да су Грци текъ одъ Халдеа и Египтяна прва у астрономіи начела попримили. Велики успѣхи Халдеа у той науци познаю се найболѣ одтуда, што су по свѣдочби Аполлоніа (apud Senecam quaest. naturae lib. VII. cap. 3.) у брой планета стављяли комете, и што су прави ньиховъ ходъ добро познавали и опредѣлявали. Осимъ другихъ славнихъ люди споминю се у кньигама грчкихъ и римскихъ классика нѣки Бело, творацъ астрономичне науке (Плиній lib. VI. cap. 26.), Берозусъ изъ Вавилона, звѣздословацъ у време Птоломеа Филаделфа 260 године пре Христа, писавши у три кньиге о вавилонскимъ или халдейскимъ древностима, одъ коихъ су намъ грчки списатељи нѣке комаде сачували,(2) Абиденусъ ученикъ нѣговъ (около 268 пре Хр.), сачинитель историе ассирске, (3) Азонацесъ и т. д. — Поредъ наука су и умѣтности лѣпо напредовале, као што свѣдоче многе големе зграде и кипови, о коима Иродотъ и пророкъ Данійлъ обширно повѣдаю. Особито се архитектура кодъ ньихъ на високо попела била. Историйски є доказано, да є градъ Ниневіа године 606 пре Хр. коначно разрушенъ; па послѣ 25 столѣтія устае онъ данасъ изъ грднихъ своихъ развалина, те удивљеномъ оку показуе сасвимъ нови и непознати свѣтъ — ясни доказъ негдашнѣга величія своегъ и многостручне ассирске изображености, о коіой новія Европа ни понятія имала ніе. Ископа-

ваня, што се тамо чине одъ нѣколико година, износе сваки данъ на видѣло исполинске палате съ грднимъ зидовима, покривенимъ посвуда скулптурама, кое представляю битке, обсаде, юришаня на градове, цѣле чете зароблѣника, веселя, гостбе, горостасна чудовишта, гигантске лавове и бикове на вратима, людске фигуре одъ 8 $^1|_2$ стопа у висину, а една одъ 14 стопа, одъ коихъ нѣке су у каменъ вѣшто усѣчене. Па сви ти предмети тако су майсторски и фино раѣени, да се човѣкъ чистомъ вкусу древнихъ Мидяна и Ассиряна доисто дивити мора. Недавно е изнаѣенъ славни обелискъ Нимродовъ савъ одъ црногъ мрамора, кои е найманѣ 12 столѣтія старіи одъ Христа. Ако разсудимо, да е дуго време протеѣи морало, докъ е култура оно савршенство постигла, што га на томе обелиску опажамо; то ѣемо себи ласно протолковати предубоку древность ассирске изображености!

б) Перси.

§. 58. Може бити да никакавъ народъ послѣ грчкогъ и римскогъ ніе тако важанъ у древной исторіи као перски. (4) Зато ѣемо найпре нешто казати о политичномъ стању нѣговомъ. Стара Персіа имала е за 222 године собствене домаће владателѣ одъ Цира (553 пре Хр.) па до Александра великогъ (331). Цирусъ, пошто е по праву наслѣдства сединіо Мидію съ Персіомъ, распространи свое царство одъ мора каспійскогъ до средиземногъ и одъ Инда до саме Етіопіе. Подъ петорицомъ нѣговихъ наслѣдника крозъ 90 година цвѣтала е и напредовала Персіа тако, да се међу найсилніе државе броила. Ти су владателъи били: Камбизесъ, синъ Цировъ, освоитель Египта; Смердисъ; Дарій Истасписъ (487). Овай е први започео ону крваву и у исторіи знамениту войну съ Грцима, у коіой 10,000 Грка подъ Милціадомъ потуку 60,000 Перса кодъ Маратоне г. 490. Наслѣдникъ нѣговъ Ксеркссесъ съ войскомъ одъ више миліона ратника преѣе Еллеспонтъ, и одтуда продре до у саму Аттику, но Грци га у морской битки кодъ Саламине подъ Темистоклемъ, а на суху кодъ Платее подъ кралѣмъ спартанскимъ Паузаніомъ и архонтомъ атинскимъ Аристидомъ г. 479 сасвимъ побію. Ксеркссесу слѣдовао е Артаксеркъ Дугорукъ (Longimanus) познатъ и по томе, што е прогнаногъ изъ Атине Темистокла гостолюбно приміо, те га и по-

нудіо, да заповѣдништво надъ войскомъ перскомъ противъ Грка прими. Понуђаванѣмъ тимъ нађе се војвода грчки у чуду, еръ не могаше ни цара, кои га є онако искрено дочекао, изневѣрити, нити противу отечества свогъ борити се, те самъ себе отруе. Монархіа є међутимъ одъ дана на данъ то већма слабила и пропасти се своіой клонила. Већи брой послѣдовавшихъ осамъ владателя буду отровани или убіени. Дарій Кодоманъ послѣдньи и найбольи одъ тихъ царева, изгубивши три битке противъ Александра великогъ, при Гранику, Иссу и Арбели, съ царствомъ изгуби и животъ год. 330. Тако Александръ постане господаръ надъ своимъ Персіомъ, и династіи Цировой, коя є одъ 553 до 331 пре Хр. царовала, край учини. По смрти ироя мацедонскогъ Персіа падне у дѣо кралю сирскомъ Селевку Никанору, єдномъ одъ војвода Александровихъ, докъ найпослѣ нѣки Арзацесъ, освоивши за царованя Антіоха Теа многе землѣ одъ сирске монархіе, оснуе велико и силно царство Парта', кое є 482 године траяло т. є. одъ 256 пре до 226 послѣ р. Хр. Потомци Арзацеса владали су подъ именомъ Арзацида цѣлихъ 270 година до године 20 пре Христа. Овой династіи слѣдовао є домъ Артабана, за кое време біяху крвави ратови између Римляна и Парта. Около 226 године по Христу нѣки Артаксаръ побуни Персе донда подчинѣне Партима, те надвладавши ихъ срећно, погуби самъ краля Артабана IV. послѣднѣга владателя партскогъ, и тиме утемельи ново царство персko, познато у истории подъ именомъ среднѣга или другога, кое є подъ династіомъ Сасанида траяло 422 године одъ Артаксара I. до Издигерта I. (648), за владаня коега подпадне подъ власть калифа. Но о нѣму говорићемо у слѣдующемъ періоду, куда по лѣточислѣню и спада.

§. 59. Што се тиче изображености перске, ніе се готово ни мало разликовала одъ културе Халдеа'. Повѣстница споминѣ нѣкога Хомъ или Хоманеса, лице по свой прилици историйско, кое изгуби личность свою због тога, што су многе астрономичне, физичне и таинствене идее нань съ временомъ натоварили. Учіо є науку найпростію: да се почитуе Богъ у сазданю, кое нѣга открива т. є. у стихіяма, звѣздама и рѣкама; да му се одава честь у нерукотворнимъ храмовима, на врховима планина, са жертвованѣмъ животинѣ. Онъ є по свой прилици установіо свештенике или враче, кои су исто били што и халдейски, те су чинили

особити и на по се чинъ наликъ на еврейске левите, и дѣлили се на три классе: ученике (ербеди), учителѣ (мобеди) и научителѣ или докторе (дестур-мобеди); па како те классе не біяху наслѣдствене, то су се у ньихъ примали и погдѣкои отмѣніи иностранци, као на пр. Данійлъ пророкъ, Темистоклесъ и т. д. Ньихова є дужность била, да о религіи и о науци бригу воде, да свештене толкую кньиге, да пазе на ходъ звѣзда, па изъ ньихъ и изъ санова да погађаю будућность. Узто мѣшали су се и у државна дѣла, ползующи се вѣшто положаемъ као воспитательи и савѣтници царски. Може се слободно рећи, да никакво мѣсто ніе тако важно било за државу и религію као ньихово. Но одкадъ установише, да се люди кланяю огню, те съ кланянѣмъ тимъ скопчаше астрологію и коекаква непристойна суевѣрства, одонда се и простота религіе рушити почне. Да би ову преобразіо и ячимъ ступцима подупро появи се найпослѣ духовни реформаторъ Зороастеръ, или по староперскомъ изговору Зерадуштъ,(5) живши по Волнею 1200, а по другима 600 година пре Христа. Біо є и самъ волхвъ изъ сѣверне Мидіе, често є обштіо съ халдейскимъ, еврейскимъ и индійскимъ кньижницима, те се изда за посланика Ормуздовогъ, да подигне, оснажи и понови старо богочестіе Оманесово, и на мѣсто природне и очитоване религіе стави вѣроисповѣдь писмену. Реформаціа ова садржава се у законику Зороастровомъ Зендавеста, (6) кньизи врло важной за свакога, кои нравственость, религію, земльдѣлство, грађанске и црквене обичае древнихъ Парзиса, прастарихъ Персіе жителя, точно познати жели. До сада поредъ свега истраживаня и труда ніе се могло чисто сазнати, да ли се подъ Зороастровимъ именомъ разумѣва едно или више лица, или є онъ біо само баснословна особа, о чемъ іошъ древни списатели нису се могли никако да погоде. Но то є доказано, да ако и ніе сва Зендавеста, као што Андресъ вели (origine d'ogni letteratura, Томъ I. стр.26), а оно су баръ нѣке части нѣне по начелима и науци Зороастровой много позніе саставлѣне. Да би читатели мои лакше могли себи представити Зороастрову богословну систему, ставићу нешто овдѣ изъ поменуте кньиге. Неограничено прасуштество, први почетакъ, створитель времена, огня и воде есть Зерване Акерене, кои є стваращомъ своіомъ рѣчи (Honover) произвео два створа, Ормузда (свѣтодавца) и Аримана (княза тмине). По

овоме свѣтлость и тама у богословіи Зороастровой идее су основне, и повлаче се крозъ цѣли системъ одъ почетка до края. Ормуздъ, комъ є Акерене одредіо да влада као Богъ 12,000 година, створіо є тврдъ, найзаднѣ небо и звѣзде, и назначіо свакомъ одъ дванаесторице небеснихъ знакова биће одъ 1000 година. Аримань пакъ произвео є зле духове. Будући да се овай еднако упинѣ и настои да поруши царство свѣтлости, то ће између два ова начела настати страшна и дуготраюћа борба, у коіой ће Аримань найпослѣ бити побѣђенъ, те ће усвоити опетъ добро и првашню невиность. Тадъ ће Ормуздъ судити душе, одређуюћи праведне у мѣста блажена, а зле бацаюћи у пропасть, да се тешко муче, а те ће муке по величини грѣхова понайвише до скончаня свѣта траяти, пакъ съ помоћу молитава сродника и добрихъ люди могу и скраћене бити. Но пре него што се скончанѣ то догоди, пошто су се люди за царованя Аримане свакояко измучили, комета Зурсіеръ измаћи ће се некако мѣсецу, те ће ударити о землю и ню спалити. Тадъ ће сва створеня, да се одъ сваке скврни очисте, проћи крозъ огнѣне оне рѣке, заедно съ Ариманомъ и слѣдбеницима нѣговимъ. Пошто се огань угаси, ускрснуће земля нова, чиста и савршена каква є била при сазданю, нити ће више пропасти. Онда ће се найпре Ормуздъ па Аримань на ньой появити са своимъ створима, да као свештеници вѣчнога Акерене похвале му пою, жертву саврше и свети нѣговъ законъ вѣчно утемелѣ. — Одовуда се види, да є религіозна наука Перса' у многимъ стварма наличила догматима еврейскимъ. Гадили су се као и ови одъ идолопоклонства и многобожія; свештеници су имъ били одѣлѣни одъ осталога народа, чинећи на по се особито племе, животиню су чисту одъ нечисте лучили, губаве су одъ себе одгонили и т. д. Но чимъ се свештено то законотворство Зороастрово найвише одликуе, то є нравственость, коя на то тежи, да човѣка у чистоти срдца свѣтилу Ормузду уподоби. Одъ споменика умности староперске Зендавеста є едино дѣло, што га рушеће време ніе истребило, ако изузмемо Ѣавиданъ Киредъ (Giavidan Khired) т. є. кньигу вѣчнога разума, сачинѣнѣ нѣкога Писдата доцніе прозванога Ушенкъ, кое ако и ніе прастаро, а оно є много старіе одъ Мухамедова доба. Што є нестало поменутихъ кньижевнихъ споменика, томе є узрокъ што су ихъ Арапи, пошто освоише землю г. 636 неми-

лице утаманьивали, замѣнюючи посвуда кораномъ древне религіозне списе. У то доба нестане и єзика Дери, кои се іошъ за времена Цира и нѣговихъ наслѣдника при царскомъ двору употребляваo, а прастаро нарѣчіе Парси преліе се сасвимъ у єзикъ новихъ господара Арапа. — О постанку и процвѣтаню позніе нове перске књижевности говоримѣмо на другомъ мѣсту.

в) Финиціани.

§. 60. Одъ Персіе када човѣкъ крене путъ мора средизе-многъ налази на обали нѣговой Финиціане, народъ мѣу найславніима у древной исторіи. У светомъ писму познати су подъ именомъ Хананеа, и происходе по свой прилици одъ онихъ силнихъ Арапа, кои су г. 600 пре Соломона срећну Аравію запремали, и плаванѣ до саме Индіе разпружили били. Будуѣи да имъ є земля измеѣу Ливана и мора врло тѣсна била, имаюѣи у дужину 50, а у ширину єдва 30 миля, а узто каменита и убога, зато принуѣени буду іошъ у почетку да се на занате и трговину даду. Особито имъ є трговина мила била, и ньомъ се толико обогате, да су по цѣломъ готово приморію и на островима средиземнога мора населбине и складишта подигли, преносеѣи собомъ и єзикъ, кои се одъ еврейскога мало разликовао. А меѣутимъ су имъ неброени бродови по мору пловили, те се изъ найдальнихъ краева ондашнѣга свѣта враѣали у отечество съ драгоцѣнимъ товарима злата и сребра, што су га у промѣну за свое рукодѣле примали. Многи се тадъ узъ прибрежіе ливанско подигну градови, трговиномъ, умѣтностима и богатствомъ славни, као Арадосъ, Антарадосъ, Триполь и Беритъ, оба и данасъ обстоеѣи, Вивлосъ, Іоппе, Сарепта, а надъ свима Сидонъ, што га Мойсей споминѣ, и Тиръ, коегъ раскошна богатства пророкъ Єзекіилъ (гл. XXVII. XXVIII) поетички описуе. Сваки є одъ тихъ градова имао свое особито правительство и княза, а сєдинявала ихъ є єдна само обшта користь у мирно време и опасность у нужди. Соломонъ на зиданѣ палате и храма употребіо є граѣу, дрводѣлѣ и каменаре, кое му є Иранъ царъ послао біо. Колико біяху вѣшти у архитектури свѣдоче велике похвале, што имъ дава грчки знаменити зидаръ Архитасъ у књизи Діогена Лаерціа (VIII. 4. 82.), а найболѣ храмъ Єрусалимски, онай у Тиру посвеѣенъ Мелгартесу и многи други. Мелгартесъ біо є главно Финиціанско божество,

што у Грка Зевсъ, комъ су олтари свуда по земльи направлѣни били. — Религіа є Финиціанска порекломъ египетска, али є съ временомъ много штошта изъ другихъ закона особито грчкога у себе примила. Ваалъ біо є што кодъ Римляна Сатурнъ. Представляли су га съ два о ка на челу, а два на затильку, два затворена, а два отворена, съ четири крила на леђима, двоя скуплѣна, а двоя разширена. Астартесъ била є Венусъ, а Езмунъ богъ лѣкарства, што Ескулапъ у Грка. Осимъ овихъ божества имали су и друга нижега реда съ храмовима у Іоппе, Азоту и т. д., седамъ кабира или анђела хранителя и т. д. (7)

§. 61. За Финиціане вели Страбонъ, да су изнашли аритметику, астрономію, велика и мала кола (constellatio ursae). Њима, имено Кадму, као што многи списатељи мисле, ваља свѣтъ да захвали, што има писмо, чимъ се обшта изображеность и умность много више окористила, него одъ многихъ другихъ народа, кои су броемъ и унутрашњимъ савршенствомъ много богатіе имали књижевности него Финиціани. У овой само два мужа заслужую отлични споменъ: Мосхусъ и Санхоніатонъ (т. є. приятель истине). Мосхусъ є први одъ филозофа учіо, да є свѣтъ постао одъ случайнога стѣка несѣкомихъ (atomen), премда се Брукеръ о томъ яко сумня (Hist. phil. tom. I. lib. II. cap. 6). Ову є систему послѣ Епикуръ у Грчкой поновіо. Санхоніатонъ родомъ изъ Тира или Берита около 1250 пре Хр. држи се да є послѣ Мойсеа најстаріи на свѣту историкъ. (8) Сачиніо є између другихъ књига історію Финиціана и Египтяна съ особитимъ обзиромъ на њихову тео- и козмогонію, коя се послѣ некако изгубила, заєдно съ грчкимъ преводомъ одъ Еренніа Филона изъ Вивлоса, живщегъ у II. столѣтію по р. Хр. О преводу овомъ проносіо се у найновіе доба гласъ, да є негдѣ у Португалской у манастиру Santa Maria de Merinhao пронађенъ; но да є преводъ тай истоветанъ критици се сумняю.(9) — Санхоніатону приписую нѣки и сачинѣнѣ свеобште историе, основане на преданіяма, што є самъ сабрати могао. Узъ ова два списателя Іосифъ еврейски историкъ и Евсевій споминю нѣкога Діюса и Менандра историке тирске, а Таціанъ (oratio ad Graecos Nr. 37) Теодота, Ипсикрата и Мока.

ПРИМѢТБЕ.

(1) Види: Ideler у књизи Abhandl. d. Berl. Acead. Berlin. 1818. 4. — Über die astronom. Beob. d. Alten p. 145—164 одъ истога.

(2) G. Richter, Berosi quae supersunt c. comm. de Berosi vita et librorum ejus indole. Lips. 1825. 8. — F. A. L. Eggert, Diss. qua Ber. sentent de mundi primordiis explicatur. Hal. 1823. 8.

(3) Ebert, Diss. Sicul. T. I. pag. 149 seq. — Уломци се налазе такођеръ у књизи Рихтера подъ 2.

(4) Сравни Malkolm, Geschichte v. Persien; нѣм. преводъ v. Becker. Leipz. 1830. II. 8. — J. Chardin, Voyage en Perse, revu et augm. p. Langles. Paris 1806—1811. X. 8. — J. v. Hammer, Gesch. d. schönen Redekünste Persiens. Wien 1818. 4. — О Персіи и Аравіи скупа сравни: B. d'Herbelot, Biblioth. orientale. Paris 1667. fol. Nouv. Edit à la Haye. 1777—79. IV. 4. (нѣм. v. Schulz. Halle 1785—98. IV. 8.)

(5) Види Th. Hyde Hist. relig. veter. Persar. eorumq. magor. Oxon. 1700. 4. Lond. 1760. 4. — A. Hölty, Dschemschid, Feridun, Gustasp, Zoroaster. Hannover 1829. 8. — Одъ истога Zoroaster und s. Zeitalter. Lüneburg 1836. 8. — Kosegarten, Diss. Acad. Sund. 1832. 8. p. 115 sq. 101 sq. — Vullers Fragm. üb. d. Rel. d. Zor. a. Per. Schr. gesamm. Bonn. 1831. 8.

(6) R. Rask, üb. d. Alter u. d. Aechtheit der Zendsprache u. d. Zend Avesta übers. v. A. v. d. Hagen. Berlin 1826. 8. — Zend Avesta, ouvr. de Zoroastre, cont. les Idées théol. phys. et morales de ce législateur, les cérémon. du culte réligieux qu'il a établ. trad. en franç. av. d. not. p. Anquét. du Perron. Paris 1771. III. 4. То исто нѣм. v. J. Fr. Kleuker. Riga 1776—78. III. 4. Къ томе Anhang z. Zend-Avesta. Riga 1781—83. II. 4. —

(7) Untersuchungen üb. d. Relig. d. Phönicier. Bonn. 1841 8.

(8) St. Cumberland, Sanchoniathon, phoenician history transl. from the first book of Eusebius etc. with a continuation etc. by Eratosthenes Cyren. Lond. 1720. 8. — Нѣм. v.

J. P. Cassel. Magdeburg 1755. 8. — Sanchuniath. Berytii quae ferunt fragm. de cosmogonia et teologia Phoenicum ed. F. Orelli. Lips. 1826. 8. — Lobeck, Diss. de Sanch. theologia Punica. Regiom. 1839. 8. — Herder, Werke z. Theol. Bd. VI p. 139 sq. — Görres. Mythengesch. d. Asiat. Welt p. 464.

(9) C. L. Grotefend, die Sanchuniathonische Streitfrage n. ungedr. Briefen gewürdigt. Hannover. 1836. 8. — Schmidt v. Lübeck, der neuentdeckte Sanchuniathon. Altona 1838. 8.—

ЕГИПТЯНИ. (1)

§. 62. Одъ африканскихъ народа Египтяни су едини, кои заслужую отлично мѣсто у исторіи обште образованости, ер да оставимо толике споменике врлине ньихове, особито у архитектури, доста е то на похвалу ньихову, да су били први учительи Грка. За прастаре жителѣ Египта говори се, да су дошли изъ Индіе, одкуда ихъ доведоше брахмини. Еднако ово порѣкло Инда и Египтяна учени люди доводе одтуда, што су богови и богослуженѣ кодъ оба народа наличили, што се уставъ граѣански у Египту и у Индіи на раздѣлѣню народа у чинове оснивао, што су имъ свештеници еднака права и еднаку имовину уживали, исто носили одѣло, истимъ се науке преимуѣством дичили, еднаку за обраѣиванѣ поля бригу, еднаке занате имали, што се найпослѣ велика сличность међу кореннимъ египетскимъ и санскритскимъ рѣчма налази .Но како годъ било, посао е исторіе, да то извиди, изъ кое пре него на изображеность египетску преѣемо, казаѣемо текъ узгредъ, да се за првогъ просвѣтителя и владателя египетскогъ држи Манесъ или Манетъ, у комъ налазе нѣки наличіе съ индійскимъ Ману. Лица, коя су пре нѣга земльомъ владала, бияху баснословна и символична. Одъ наслѣдника Манесовихъ знатни су Бузиридъ II., основатель града Тиве; Укоркъ, сазидатель Мемфиса; Осимандіа, кои е у палати своіой заметнуо прво на свѣту кньигохранилиште, а надъ свима Сезострисъ, о комъ се говори, да е темель найвећимъ египетскимъ спомеництима ставіо, што ихъ време ни до данашнѣгъ дана сасвимъ затрти ніе могло. Онъ е цѣлихъ 9 година воевао противъ Етіопляна и Арапа, и до саме е источне Индіе допро біо, те се одтуда пунъ славе и плѣна куѣи вратіо. Одъ кралѣва, кои су послѣ нѣга на престолу Фараона' сѣдили, историа споминѣ Протеа, кои е живіо около рата троянскогъ г. 1200; Рансинита или Ранфи, за когъ казую, да е саградіо найвећи обелискъ, кои е доцніе пренешенъ у Римъ; Хеописа, сувременика Омировогъ, кои е подигао найвишу пирамиду, и Бокориса, сувременика Ромуловогъ, кои е дао Египту законе, што ихъ нѣко време за тимъ Солонъ пренесе у Атину (1000—750). Послѣ овога Савакъ Етіоплянинъ облада Египтомъ, те съ ньимъ туѣа династіа на пре-

столъ ступи, кою по томъ Сето првосвештеникъ египетски изъ землѣ протѣра. У то време роде се различне буне, и Египетъ се раздѣли на 12 држава, одъ коихъ е свака поединце имала свога владателя. Єданъ одъ тихъ, Псаметихъ, съ помоћу войске, што му Грци послаше, покори све друге, те се учини господаремъ цѣлогъ Египта око 650 године. Онъ отвори землю иностранцима, а навластито Грцима, кое є врло любіо и штитіо, даровавши имъ осимъ разнихъ повластица многе плодне землѣ, да су одъ ньихъ савршени господари. Покровительство ово огорчи яко туземце, те преко 20,000 старосѣдіочкихъ породица землю оставе. Синъ нѣговъ Неко имао е велику флоту у средиземномъ и црвеномъ мору; онъ е нѣколико бродова изъ послѣднѣга одъ та два мора послао да обиђу Африку, кои се послѣ крозъ тѣснацъ одъ Гибралтара врате у средиземно море. Хтѣо е такођеръ да прокопа землѣузъ одъ Суеца, што поменута два мора одваја. По нѣговой смрти доће на престолъ синъ му Псамисъ, за овимъ Апрій, погинувши у народной побуни 563, па Амазисъ, познати пріятель Грка, подъ коимъ Солонъ и Питагоръ полазише Египетъ; а за ньимъ Псаменитъ, коега Камбизесъ краль перски сасвимъ побѣди, те у битки престолъ и животъ изгуби око 525. Тада Египетъ постане перска провинціа, и добіе перске сатране за управителѣ. Пошто пропадне перска монархіа, Египетъ подпадне подъ власть мацедонскогъ завоевателя; но текъ што ирой овай на истоку очи затвори, а оно се и основано одъ нѣга грдно царство раскомада на многе части, будући да га самъ ніе добро утврдіо біо, а при томъ е и безъ наслѣдника умро. У той деоби Египетъ припадне Птоломеу Лагосу, єдномъ одъ войвода Александровихъ, по комъ су се послѣ сви кралѣви египетски Птоломеи називали. Онъ не само што е срећнимъ военимъ походима разшіріо на далеко свое господарство, подчинивши Финицію, Юдею, Целесирію, острово Ципаръ, а послѣ и Циренаику, но знао е и мудримъ законима учврстити больма свое правительство. Будући велики пріятель наука, позове къ себи многе учене Грке, и оснуе у Александріи поредъ велике библіотеке, коя е садржавала око 400,000 кньига, єданъ музей или кньижевну академію. Измећу наслѣдника нѣговихъ славанъ е Птоломей II. Филаделфъ, кои е свето писмо одъ 70. толкователя на грчки єзикъ превести дао (246). Іошъ за вла-

даня Птоломеа IV. Филопатора Египетъ слабити почне, докъ найпослѣ подъ Клеопатромъ 31 године пре Христа подпадне подъ власть римску. — По ономе, што смо до садъ казали, може се исторіа египетска раздѣлити на четири главне епохе. Прва є одъ Манета па до Псаменита, или одъ г. 2200 до 525 пре Христа. Дуги овай времени просторъ показуе само цвѣтуће станѣ Египта подъ домаћимъ владательима, у кое време спадаю исключиво заоставши споменици староегипетскогъ величія и изображености, о коіой ћемо ниже говорити. Друга є епоха одъ Камбизеса до Александра великогъ, тако названа Перска, обузимаюћи готово два столѣтія одъ 525—332; — трећа є грчка, коя се протеже крозъ сво време царованя Птоломеа' до Клеопатре, или до освоеня Египта оружіемъ римскимъ, коимъ се четврта епоха започинѣ.

§. 63. Найдревнія исторіа изображености египетске врло є тамна и замршена. Прекрасно ведро небо Египта, осуто вазда небройнимъ звѣздама, морало є найпре побудити Египтяне, да позорность свою на астрономію обрате. И заиста они су се овомъ наукомъ іошъ зарана забављати почели, те у ньой съ временомъ учине велике напредке. Тако су на пр. казали у напредъ 363 помраченя сунчана, а 832 одъ мѣсеца; први су учили, да є земля округла, толковали су помраченя сунца и пѣге, што се виде у мѣсецу, што више, покушавали су да измѣре удалѣность небеснихъ тѣлеса, и да опредѣле средорѣзъ (diameter) сунца, у коимъ истраживаньима и ако признати морамо, да су много съ правогъ пута забасали, опетъ су баремъ узроковали то, те погрѣшке ньихове отворише путъ позднiимъ звѣздословима да истину пронађу. — Позната є велика плодность Египта, гдѣ Нилъ рѣка сваке године брегове свое прелази, топећи окололежеће землѣ, докле око човѣка допире. Ово натѣра Египтяне, да мѣре воду Нилску съ найвећомъ точносћу, и да є єднако разливаю, те се тако упознаду съ геометріомъ, за кою вели Лаерцій (lib. VIII.), да є изнашао нѣки Мери. Но оставши наука та вазда стѣснѣна међу уске границе, ніе се никадъ до виспрене теоріе подићи могла. Талесъ и Питагора учили су геометрію у Египтяна. — Религіа старихъ Египтяна била є такођеръ врло тамна и заплетена, и права смѣша ствари найвиспреніихъ и найгадніихъ. Докъ су свештеници у єдногъ Бога господара и

створителя свѣта вѣровали, нѣму три лица приписивали и учили, да є душа безсмртна, множіо се међутимъ у простомъ народу брой коекаквихъ богова, узетихъ највише изъ природе. Тако є простота обожавала одъ растѣнія лукъ црни и бѣли и т. д., а одъ животинѣ крокодила, мачку, а особито вола подъ именомъ Аписъ, кои є біо црнъ и имао є особите нѣке билѣге. Но и кодъ свештеника прво чисто о Богу понятіе ніе дуго траяло, єръ пошто се умножи брой храмова у Египту, сваки є одъ тихъ храмова горепоменута три лица другачіе именовао. Басне и символи и овдѣ не изостану. Тако у Тиви главно божество свештеника біяше Изизъ, Озиридъ и Оросъ, одъ коихъ є први изнашао єчамъ и жито, други народу дао орудіе тежачко, религію и законе, а трећи владатель Египта постао. Много доцніе, за време Птоломеа', біо є у Александріи у највећемъ почитанію Сераписъ, кои є све каквости предреченихъ трію лица у себи имао.

§. 64. Филозофіа била є тѣсно споена съ религіомъ и оснивала се као и ова на тайной нѣкой науци и мудрости свештеника, кои су є држали за исключиву свою властность, те су є само синовима царскимъ и онима, кои се за свештеничко званіе приправляху, одкривали, сматраюћи савъ остали народъ као стадо у обору затворено, когъ само простачкой и свакоме приступной науци учити треба. Иродотъ є настояо много, да проникне у ту религію и Филозофію Египтяна, па признае на много мѣста у своіой исторіи, да поредъ свега труда опетъ многе обреде ніе постићи могао. Срећа є велика, што є нѣкимъ ученимъ Грцима (2) пошло за рукомъ, да полазе найзнатніе египетске школе у Тиви, Мемфису, Иліополю, Саису, те намъ тако сачуваше оно мало знаня, што о изображености Египтяна имамо. По извѣстіяма ньиховимъ свештеници су египетски мудрость и науку примили одъ нѣкога Тотъ или Теутъ, кои є біо врачъ изъ Тиве, а живіо є 200 година по потопу, па є послѣ ставлѣнъ међу богове подъ именомъ Ермеса. Онъ є найпрви учіо Египтяне богопознаню, писму, законотворству, астрономіи, геометріи, аритметици, музици, краснорѣчію и уобште свакой науци и умѣтности, написавъ 42 кньиге у 6 раздѣла, у коима є било свега и свашта, што спада на науку божествену и свѣтовну (в. Clem. Alex. Strom. VI. 4, 35. 37.), а тимъ є задобіо у Грка име Τριομεγιστος, т. є. трипутъ найвећи. Али є по свой при-

лици ученость та претѣрана, и била є само у угрѣаномъ мозгу занешенихъ свештеника.

§. 65. Єдно одъ найглавніихъ средства, коима су се египетски свештеници служили, да науку, овай даръ небесни, тамомъ покрію, и ню съ очію простогъ народа уклоне, били су іероглифи. Іероглифику чиниле су различне звѣринске фигуре, тѣла людскогъ части, механична орудія и т. д. Но поредъ свію дубокихъ и пространихъ о іероглифици истраживаня Шампольона млађегъ, Палина, Шпона, Клапрота, и данасъ се учени люди о правомъ значеню знакова тихъ препиру. Нѣки држе ихъ, да су символи, кои само ствари, понятія, дѣла представляю, као на пр. змія плостимице ставлѣна краля, трска писанѣ, пчела народъ послушни и т. д., а други опетъ мисле, да су писмена алфавитна, коя гласъ изражаваю. Древна ова египетска писмена и ако су одавно већъ нестала, опетъ се и данъ данашньи на гдѣкоимъ остатцима храмова, ступова и пирамида виде разни іероглифски знаци, коихъ истолкованѣ много є труда и зноя новіимъ путницима стало. (3)

§. 66. Древни Грци мало намъ што о египетскимъ стихотворцима повѣдаю, премда се мислити дае, да су поредъ музике, коіой су доста вѣшти били, и свое стихотворце имали. — Краснорѣчіе су држали да є опасно, па зато наука ова одъ строгости судіе ніе смѣла да пороку и добродѣтельи у помоћь доскочи. Єдина само истина говораше за обтуженогъ предъ судіомъ или надъ гробомъ покойника, да истражи и развиди дѣла, што є овай за живота своегъ починіо. Ако би се изнашло, да є онъ честно и поштено живіо, то би га балсамисали, и у нарочито на то одређено зданіе положили; ако ли є пакъ животъ свой непоштено проводіо, онда би га бацили, да му тѣло птице изѣду.

§. 67. Говорећи о законотворству, као найважніой по момъ мнѣнію струци египетскогъ знаня, налазимо четири чина или касте, кое особиту заштиту граћанскогъ закона, и маня или већа преимућства уживаю, т. е. свештенике, войнике, тежаке и трговце. Остали є народъ сужанъ біо. Законикъ звао се Тотъ, и састояо се изъ 8 кньига, кое су поредъ дивльихъ и улюдне уредбе садржавале. По закону томе сваки є Египтянинъ морао остати при отчевомъ занату; прелюбочинацъ бивао є казнѣнъ съ 1000 шиба, а прелюбочинка съ одрезанѣмъ носа; лажногъ

тужителя чекала є иста казнь што и клеветника и оногъ, кои начиня крива писма и новце, т. є. одсѣченѣ руке; за убійцу є била казнь смртна — глава за главу — као и за оногъ, кои є могао спасти нападе ногъ или у другой коіой опасности находе-ћегъ се су грађанина, па є дужность ову занемаріо; отацъ, ако є убіо сина, морао є три дни да га у наручіе држи; жену носећу ніе било просто смакнути, него пошто є родила и т. д.

§. 68. У умѣтностима, што се тиче вкуса и ума, Египетъ ніе яко напредовао. Грдни нѣгови у архитектури споменици поражаваю истина човѣка, али мисао не подижу къ Богу. Нѣгови храмови, палате и пирамиде рекао би да су створене за вѣчность, али нису кадре учинити, да човѣкъ кадъ ихъ гледа ону постигне вѣчность, кою никакво време не ограничава. А тако є морало бити у земльи, гдѣ религіа, обичаи, политика, па и само станѣ жителя нигда се мѣняли нису. Ту се геній ніе могао слободно развіяти; онъ прелети преко средиземне пучине у Грчку, и наскоро покріе землю ову чудесима, каква намъ мало кои народъ на свѣту показуе.

ПРИМѢТБЕ.

(1) Сравни: Jablonsky, Panth. Aegypt. Tom. III. — Champollion le jeune, Précis ou syst. hiéroglyph. d. anc. Egypt. Paris 1828. 8. — Grammaire Egyptienne ib. 1836 fol. и Dictionn. Egypt. ib. 1841. fol. — Salvolini Anal. des text. Egypt. Paris. 1836. — Rosellini, monumenti dell' Egitto e della Nubia. Pisa 1832 — 33. III. vol. fol. — Goulianof, Archéol. Egyptienne. Leips. 1839. III 8. — v. Meyer, zur Aegyptologie, Frankf. 1840. 8. — Schwartze, das alte Aegypten, Leipz. 1843. 4. — Quatremére, Recherches critiques et historiques sur la langue et la littérature de l'Egypte. Paris. 1840. —

(2) Осимъ Талеса и Питагоре походили су египетске школе Солонъ, Ликургъ, Демокритъ, Платонъ и многи други. — И Мойсей се обучавао у њима у свакой науци (Дѣянія апост. VII. 22).

(3) О єзику древнихъ Египтяна врло се мало знаде. Г. Quatremére у своіой књизи „Recherches critiques et historiques sur la langue et la littérature de l'Egypte, Paris. 1840“ држи, да є коптски єзикъ стари египетски.

Г Р Ц И. (1)

§. 69. Нема землѣ подъ сунцемъ, да є веће напредке у наукама учинила, што Грчка. Изображеност ову познаћемо најболѣ, ако Грецію најпре съ политичне стране ма и у кратко разгледамо. Истина да се исторіа њена не губи као хинеска, индійска и египетска међу миліоне година; али опетъ има и она свое митійско доба, пуно басна', кое живо грчко уображенѣ измисли. Исторіа та дѣли се обично на три періода: први одъ самога почетка око 2,000 година пре Христа до Ликурга, спартанскогъ законотворца, свега 875 година; други одъ Ликурга до оне добе, кадъ оружіе римско освои Грчку г. 146 пре Хр.; трећи одъ онда, па до четвртогъ столѣтія послѣ Христа. Што съ историйскомъ извѣстности о првимъ Грецію жительима знамо, састои се у томъ, да су око 2000 година пре Христа два народа — Грци и Лелеги или Курети — у Тессаліи и у земляма данашнѣгъ кралѣвства еллинскогъ скитнички проводили животъ, — прави дивляци съ грубимъ и неотесанимъ обичаима, безъ религіе, безъ куће и кућишта, кои су се жиромъ и коренѣмъ ранили, и коима є землѣдѣліе и писмо било сасвимъ непознато. Сурове те грчке пражителѣ навикну на складніи и больи живлѣня начинъ Пелазги, дошавши око 1800 г. са сѣвера изъ данашнѣ Бурђанске и Черкесіе. Народъ овай будући натѣранъ изъ непознатихъ узрока да остави поменуте предѣле, окући се најпре у горама Тессаліе и Беоціе, покори на скоро старосѣдіоце, за тимъ острове Егеу, Лимносъ, Имбросъ, Самотракъ, и одъ туда разшири владу у малой Азіи до Еллеспонта. Долазакъ Пелазга біо є за Грке у многомъ обзиру одъ користи, єръ имъ є донео нешто заната, религію и нѣка писмена, коя су све до Кадмуса у обичаю била. Подъ управлянѣмъ Пелазга пражитељи одступе мало по мало одъ скитничкогъ живлѣня, пріону на обрађиванѣ землѣ, и мѣсто пећина' у зиданимъ домовима живити почну. Богослуженѣ, комъ є средиште било острово Самотракъ, гдѣ се пелазгички оракулъ налазіо, уредніи видъ добіе. Године 1870 находимо Пелазге у Пелопонису, куда ихъ є Инахъ довео, и на томъ полуострову осную кралѣвине Аргосъ и Сиціонъ. Међутимъ дѣо єданъ покоренихъ Лелега изъ свое постойбине Акарнаніе и Етоліе добѣгну у Критъ и у Лаконію, у време када посташе државе Аттика

подъ Огигесомъ, Мицене и Спарта. Послѣ тога око 1514 г. яка поплава принуди Девкаліона, войводу грчкогъ, те съ подножія Парнасса у Тессалію прѣће; ту войску свою умножи, Пелазге протѣра и оближнѣ народе у єдно скупи, кои се послѣ одъ сина му Еллина прозову Еллини. Одъ побѣђенихъ Пелазга нѣки прѣћу у Италію и у Критъ, други пошто се съ побѣдительима помѣшаше, име сасвимъ изгубе. Око шестдесетъ година послѣ Девкаліонова потопа наилазимо на прве иностранске населбине у Грецiи. Данай, кои изъ Египта доведе колонію у Пелопонисъ, а по именце у Аргосъ, обучавао є жителѣ у египетскимъ занатима. За њимъ є Цекропсъ такођеръ изъ Египта увео прве колонисте у Аттику, гдѣ су Огигесови владали потомци, а съ њима и нѣке богове египетске. Онъ є први почео зидати Атину, и у њой установіо знаменито судиште Ареопагъ г. 1500, те као краль атински основао є нову династію, коя є надъ народомъ до Кодроса (1123) владала 550 година. Међутимъ Кадмусъ изъ Финиціе саградіо бѣше Тиву у Беоціи, и први є Грке съ пиємомъ упознао, кое донда обичайне несавршене знаке пелазгичке измѣни. Одъ тада настаю юначка Греціе времена, кадъ су живили ирои Еркулесъ, Язонъ, Тезей, а прости пѣвци и мудраци Тамирисъ, Амфіонъ, Орфей, Линъ, Музей и т. д. — Походъ Аргонаута' поредъ грабежа имао є можда и трговачку цѣль. Нѣга є г. 1250 предузео біо Язонъ на лађи Аргосъ съ цвѣтомъ Фтіотида и Спартанаца, кои тада на обали Понта подигну разне населбине, а пошто се врате у отечество, установе за успомену олимпійске игре. Догађаю овомъ слѣдовао є наскоро други много важніи, — десетогодишня троянска война и разоренѣ Трое 1184, чему є поводъ дала красна Єлена, заручница Менелаа, а кћерь Агамемнона, краля Аргоскогъ, кою угради Паридъ, синъ Пріяма, краля Троянскогъ. Воени овай походъ забавляо є тада исключиво духъ и срдце Грка'; онъ постане предметомъ пѣсама расподичнихъ стихотвораца, кои скитаюћи се одъ мѣста до мѣста пѣваху оружіе, юнаке и славу повдинихъ држава. Будући да є народъ ове пѣсме на изустъ учіо и често ихъ повторавао, то су оне изредну народну поезію саставляле, коіомъ се послѣ Омиръ толико обезсмртіо. — Около 776 године понове Грци торжествене олимпійске игре и осную населбине на више мѣста у малой Азіи, изъ коихъ су доцніе умѣтности и науке найпре у Европу

прешле. У 7. и 8. столѣтію видимо Грке, гдѣ населяваю Сицилію и южну Италію, те се ове землѣ прозову одъ туда велика Грецiа.

§. 70. Моя ніе намѣра да поединце о свакой еллинской држави овдѣ обширно говоримъ. Напоменућу само слѣдующе државе у Пелопонису: Аркадію, Аргосъ, Спарту, Сициoнъ, Коринтъ, Ахаю, Елисъ; у средньой Грецiи: Аттику, Мегару, Беоцію, Фокисъ, Локрисъ, Етолію, Акарнанію; у сѣверной: Тессалію и Епиръ. Одъ острова Наксосъ, Андросъ, Милосъ, Тиносъ, Зео, Паросъ, Лимносъ, Дилосъ, Хіосъ, Самосъ, Егину и Еубеу. Између овихъ држава преднячиле су већомъ снагомъ и уредніимъ законотворствомъ Атина и Спарта. У првой су владали съ почетка кралѣви, одъ коихъ су найзнатніи Цекропсъ 1610, Тезей 1300, Кодросъ 1123. Послѣ кралѣва доћу архонти (г. 1096), избирани найпре за живота, а доцніе за 10 година, између коихъ су два законотворца, Драконъ 624, и Солонъ 594. За Солономъ доће Пизистратъ 561, крвопія, а за овимъ синъ нѣговъ Иппіа, подъ коимъ Атиняни збаце тежки ярамъ, те опетъ уведу пређашнѣ демократично владанѣ и тиме прави темель атинскомъ величію положе. Видићемо ихъ доцніе, гдѣ подъ овакомъ управомъ изазивлю сву силу перскогъ шаха, и съ ньимъ се юначки боре. — Спарта лежећа на обали рѣке Еурота имала є увѣкъ кралѣве, а одъ године 1000 два у исто доба, и найславніегъ законотворца Ликурга, кои є навлашъ по Криту, Египту, Индіи и осталой Греціи путовао, учећи законе и обичае, кои би сугражданомъ нѣговимъ приликовали. — Одъ маньихъ држава Аркадіа у Пелопонису постала є године 1480, коіомъ су найпре кралѣви, а послѣ народъ управляо, — земля гласовита у грчкой поезіи своимъ пашама, храмомъ у Орхомени и рѣкама Алфеомъ и Аримантомъ. — Аргосъ (1870) и Сициoнъ, двѣ древне грчке кралѣвине, за кое се говори, да ихъ є іошъ баснословни Инахъ основао. — Коринтъ, градъ на землѣузу пелопонискомъ, средиште грчке трговине и заната, али заедно и мѣсто сваке нечистоте и блуда, коегъ богатства Омиръ хвали и слави. Имао є многе населбине, као: Корциру, Епидавръ, Левкаду, Сиракузъ, Потидеу и т. д., и да би ове колоніе у запту држао, створи прву морску флотту, те се съ Корцирцима побіе г. 644. Ова є била прва грчка битка на мору. — Ахая имала є найпре кралѣве, а доцніе одъ двана-

естъ нѣнихъ градова постану толике народообштине или републике, кое међусобна свеза наликъ на сѣверо американске државе сединяваше. — Елисъ на мору іонійскомъ ніе имала ни єдногъ града, и била є Грцима света, єръ се у ньой држаху олимпійске игре. Елидяни имали су съ почетка управу монархичну, али є послѣ укину и предаду врховну власть законотворну сенату одъ 90 чланова, а извршивну тако званимъ Еладоницима, одъ коихъ у почетку біяху два, а за тимъ десетъ. — Мегара (1470) мѣняла є често господаре Атинце и Коринтяне; године 600 стеняла є подъ ярмомъ крвопіе Теагена, а пошто овай буде прогнанъ, претвори се опетъ у републику. — Фокисъ населѣна є одъ жителя коринтскихъ. — Локрисъ имала є спрва кралѣве, кои кашнѣ, као и по осталимъ државама, уступе мѣсто републици. — Етоліа била є населѣна одъ ускока и морскихъ хајдука. — Акарнаніа, тако прозвана одъ Акарнана, сина Алкмеонова, првогъ краля нѣногъ, зависила є за троянске войне одъ оближнѣ Итаке, одъ кое се послѣ оцѣпи, те самостална постане. — Тессаліа, у коіой біяху поглавити градови Ларисса и Фере, а найзнатніе горе Пиндъ, Осса и Ета, обиталиште грчкихъ богова. — Епиръ, найсѣвернія и найманѣ позната часть древне Елладе, са жительима, кои су до данасъ првобитну суровость сачували.

§. 71. Све ове независне државе біяху међ' собомъ чврсто сединѣне, кадъ би годъ обштемъ отечеству опасность съ двора грозила. Томъ приликомъ могло се видити, шта отечестволюбіе и любавь къ слободи починити може надъ мноштвомъ робова, кои се заповѣди єднога слѣпо повиную; єръ текъ што Дарій наговорима прогнанога изъ Атине тиранна Ипніе и сатрапа своегъ Мегаваза Грчкой ратъ обяви, сви се Грци сложно завѣре побѣдити или умрети. Тадъ 10,000 Атиняна подъ Милціадемъ потуку сасвимъ 300,000 Перса при Маратони близу Атине г. 490. Десетъ година за тимъ видимо кодъ Термопила', гдѣ 300 Спартанаца біюћихъ се подъ Леонидомъ противъ неброене перске силе славно гину. Юнацима є тадъ благодарна Греція подизала на боишту споменикъ съ познатимъ онимъ надписомъ одъ Симонида: „Путниче, кажи у Спарти, да насъ овдѣ виђе лежати, светимъ отечества закономъ послушне.“ — Године 480 Ксеркъ, наслѣдникъ Даріевъ, безъ крвопролитія уђе у пусту Атину, и ню са земльомъ сравни. Али є отечество ондѣ, гдѣ су грађани!

Битка поморска кодъ Саламине іошъ исте године (а по другима 484) упропасти коначно перску флотту одъ 1207 лађа, дочимъ є грчка подъ Темистоклемъ имала само 380 бродова. Побѣда є ова и за то знатна, єръ іой є Софоклесъ хвале у пѣсмама плео, а Иродотъ є перомъ, Фидіа пакъ мрамором овѣковѣчіо. Но іошъ є остаяла єзгра войске — 300,000 люди — кое враћаюћій се у Персію Ксеркъсъ Мардонію преда. Савезни Атиняни и Спартанци завѣре се пре битке, да ће побѣдити или изгинути. На полю Платеа, не далеко одъ града истогъ имена у Беоціи, сукобе се двѣ непріятельске войске, и перска, изгубивши 40,000 ратника, међу коима є био и самъ Мардоній, аметице потучена буде 27. Септ. 479. Грке су предводили Аристидъ Атинянинъ и Паузаніа Спартанацъ. У исти данъ войска грчка овѣнча се другомъ сяйномъ побѣдомъ. Флотту перску одъ 400 лађа Ксантиппъ Атинянинъ и Леотикидъ кодъ предгорія Микале сажегу. Ове двѣ побѣде учине край нападањима перскогъ шаха, али се тиме и унутрашнѣ неслоге и раздори опетъ пробуде. Спарта є свакояко гледала и радила, да првенство надъ Греціомъ себи сачува, те због тога Атини ніе дала, да се изъ пепела подигне, подъ лукавимъ извѣтомъ, да є за сву Грчку опасанъ градъ изванъ Пелопониса, когъ непріятельи сваки путъ узети могу. (2) Но любавь Атиняна къ родномъ мѣсту одолѣ, и Атина се узпркосъ противорѣчію Спарте тврђа и лѣпша понови, те наскоро прва на мору и на суху постане. У то време — 469 — Темистоклесъ буде обтуженъ, да о издаи ради и за тимъ прогнанъ, а праведни Аристидъ у сиромаштву г. 467 умире. Докъ є тако Атина одъ г. 470 до 430 крозъ пунихъ четрдесетъ година развіяла величію своме пристойну раскошность у зградама, богатству и торжествима, Спарта є съ ревньивосћу хранила стару свою суровость, боећи се и најманѣгъ напредка, — докъ се у ньой учило смрть презирати, Атина є уживала сласти живота, — докъ су Спартанци умирали за отечество, Атиняни су живили зань. Исти саставъ владе атинске имао є благодетанъ упливъ на духъ и срдце граћана, те є подкрѣплявао првенство ньихово у наукама. Сваки є Атинянинъ по уставу имао пуно право, да се у држава дѣла мѣша, и да о ньима, као о своимъ пословима, явно говори. Тиме се умъ у разсуђиваню и претресаню оштріо, — лако є прави лѣкъ свачему налазіо, па се узто и самъ упражнявао, да

свое мисли точно и красно изражава. А тако є валяло да буде, ако разсудимо, да є духъ и срдце народа тогъ било поезіомъ многостручно сплетено; гдѣ, као што вели Италіанацъ Канту, Сократъ на тржишту умствоваше, Софоклесъ у театру увеселяваше, Платонъ одушевляваше ученике, а Димостенъ увѣраваше съ амвона.

§. 72. Пошто Темистоклесъ умре у изгнанству у Персіи, мѣсто войводе заузме Цимонъ Милціадевъ, храброгъ отца добродѣтельни синъ, кои заоставше у Трації Персе изъ Европе протѣра, съ 300 савезничкихъ лађа преће у Карію и Лицію, провинције у малой Азіи, и пробудивши на слободу успаване до тада грчке тамошнѣ населбине, Артаксеркеа тиме на бой зазове, те му войску по мору и по суху — два путъ у єданъ данъ — године 470 сасвимъ разбіе. Подъ ньимъ є Атина владу на острова Еубеу, Наксосъ, Тассосъ и на прибрежія Мацедоніе распространила; али при свему томе оклеветанъ найпослѣ, да се съ Лакедемонцима, кои су на цвѣтуће станѣ Атине єднако попреко гледали, тайно о издаи договара, морао є као и други славни мужеви предъ ньимъ да у заточеніе поће. Главно заповѣдништво прими тада Периклесъ, тужитель нѣговъ, кои ласкаюћи съ почетка у свачемъ народу, єдиномъ помоћу нѣговомъ постане прво у држави лице. Периклесъ є на полѣпшанѣ Атине многе миліоне потрошіо, и ню є до тогъ велелѣпія уздигао біо, да є Лизіа пѣвао: Безуманъ є, тко Атину видити не жели; безуманъ, кои ню види, а не диви іой се; іошъ безумніи онай, кои пошто Атину виће, оставля є.

§. 73. Старѣшинство Атине надъ осталомъ Греціомъ носећи са собомъ терете, кои су савезницима тешки били, морало є найпослѣ родити незадовольство, што га Спарта, супарница и онако атинска, подраньиваше. Одтуда настану међусобни ратови, кои принуде Атиняне, те на предлогъ Периклеса позову натрагъ Цимона, да оружіе атинско одъ ляге нанешене му у бунама тимъ освѣтла. Съ повраткомъ нѣговимъ окренуше се и ствари атинске на болѣ. Године 449 учини се миръ съ Артаксерксомъ. Доцніе пакъ око 435 настане ратъ између Коринта и Корцире, данашнѣгъ Крфа; али овай несретно за Коринтяне испадне, и будући да є у той войни и Атина била на страни Корцире и ню подпомагала, зато седамъ пелопонискихъ република (осимъ Аргоса и

Ахае), а деветъ одъ сѣверне Греције наговорима и подбаданѣмъ Коринта савезъ учине и ратъ Атини обяве. То є война названа пелопониска, кою є Туцидидъ, найвећи древности историкъ, као самовидацъ майсторски описао. Побѣђена Атина заиште миръ у савезника', кои на педесетъ година и заключенъ буде. Али га наскоро поруше Атиняни по наговору Алцибіада, синовца Периклесовогъ (кои се іошъ за рата тогъ г. 428 преставіо біо), те войну іошъ три године — свега 27 — продуже, докъ найпослѣ у битки при Мантинеи сасвимъ подлегну. Алцибіадъ, узрокъ несреће те, побѣгне, а Спарта првенство задобіе. Савѣтъ одъ 400 чланова, кои се наскоро претворе у тиранне, стане садъ Атиномъ владати. Градъ Минерве, изгубивши услѣдъ претрплѣнихъ незгода флотту, савезнике и богатства, много є одъ пређашнѣга величія своегъ и снаге изгубіо біо. Граћани нѣгови, не могући више сносити ярма поменутихъ крвопія, позову натрагъ прогнаногъ Алцибіада, кои нетомъ дошавъ, укида владанѣ ньихово, и у три битке побѣђуе Спартанце и савезнике одъ 410 — 407. Тадъ Спарта у савезу съ Персима противустави Атинянима войводу своегъ Лисандра. Овай Атиняне, кое Алцибіадъ предвођаше, найпре у поморской битки близу Самоса 407, а двѣ године за тимъ кодъ рѣке Егоспотамосъ до ноге поражава. Побѣда ова даде Атину у руке Спартанаца, и тиме старѣшинство нѣно на Спарту пређе. Али се набрзо приматъ Спарте Грцима досади, єръ како ніе имала новаца, била є принуђена, да савезнике немило глоби; Атини пакъ наметне 30 олигарха, коима поглавица біяше Кризіасъ, прави крвопіе, кои су свака зла и беззаконія подъ заштитомъ Спарте чинили, и добродѣтельногъ уморили Сократа (р. 470+400). Незадовольство у потаи тињуће букне подъ войводомъ Тразивуломъ, кои незадовольнике око себе искупи г. 403, и помоћь одъ Лизіе, сиракускогъ владателя, добіе. Атиняни, поставши опетъ слободни, пређашня дѣла забораву предаду, тиранско укину владанѣ, а демократичко понове. У то време Цирусъ, синъ Даріа Нота, уставши на брата своегъ Артаксеркса II. Мнемона (401), заиште помоћи у Грка, и ови му 10,000 люди подъ Ксенофонтомъ Атинянином и Ерисофомъ Спартанцемъ пошалю. Но Цирусъ при Кунакси, данъ хода одъ Вавилона, буде коначно разбіенъ, те Грци предузму тадъ повратакъ у отечество, и у ово ньихъ само 6000 послѣ године дана

Ксенофонтомъ предвођени дођу, пошто су на дугомъ томе путу многе неволѣ и засѣде одъ непріятельскихъ народа препатити морали. Тимъ поводомъ заметне се нови ратъ съ Персіомъ; Грци сложно лате се оружія, и премда у првомъ бою г. 399 побѣђени подъ управомъ Тимврона Спартанца, зато опетъ духомъ не клону, но се іошъ више охрабре, те слѣдуюће године поражаваю Персе подъ войводама Деркилидесомъ и Агезилаомъ. Међутимъ сплеткама и златомъ перскимъ наведени улазе Коринтъ, Тива, Аргосъ, Тессаліа и Атина у савезъ противъ Спарте г. 391. Войска тиванска и атинска побѣђуе съ почетка Спартанце подъ Лисандромъ; али се ови наскоро освете, одржавши сяйну побѣду надъ савезнимъ Грцима при Еронеи г. 393, и Спарта би тадъ надячала свое противнике, да имъ у исто доба Кононъ Атинянинъ не разби флотту при Книду. Поразомъ овимъ Спарта изгуби првенство на мору, што га є іошъ за пелопонискогъ рата била задобила. Међу овакимъ околностима Анталкидъ Спартанацъ у име цѣле Грецїе заключи миръ съ Персима; но миръ срамотанъ, као што се види изъ слѣдуюћихъ рѣчи ритора Исократа, што є накомъ двѣ године у панегирику своемъ писао: „Садъ онъ (царъ перски) господари у Грецїи, заповѣда што свакъ има чинити, и само што намъ посаде у градове не меће. Па што намъ іошъ фали на срамоту нашу? Ніе ли онъ господаръ одъ рата, диктаторъ мира, судія одабрани у свакомъ нашемъ послу? У домаћимъ ратовима не прибѣгавамо ли спасенія ради къ ономе, кои би насъ све утаманѣне видити желіо? Не єдримо ли къ нѣму, да тужимо єданъ другога? Не говоримо ли о нѣму као стадо дркћућихъ робова, називаюћи га великимъ, силнимъ царемъ?“

§. 74. Изъ наведенихъ рѣчи учимо се найболѣ познати тадашнѣ политично станѣ Грецїе. Али тако безчестни миръ морао є найпослѣ произвести незадовольство осталихъ држава спроћу Спарте; и зато є крвави ратъ іошъ цѣлихъ осамъ година међу Атиномъ и Спартомъ, и међу овомъ и Мантинейцима траяо, рушећи заедно обште цѣле Грецїе спокойство. Одъ свію тихъ ратова я ћу овдѣ само да назначимъ войну, кою су Спартанци съ Тивомъ због реченогъ мира водили. Освоивши Спарта Кадмеу, тврђаву тивску, побуди тиме 400 добѣжавшихъ у Атину Тиванаца, међу коима біяше Пелопидасъ, те на избавлѣнѣ отечества похите, и у томе г. 378 савршено успѣду. Тадъ Атина, до онда

савезница Тиве, одступи одъ савеза и миръ са Спартомъ учини. По примѣру нѣномъ исто учине и остали грчки градови. Тако Тива, оставши сама, преда заповѣдништво надъ војскомъ Епаминонду. Са 6400 Тиванаца одржи велики овај мужъ сяйну побѣду надъ 25,600 Спартанаца кодъ Леуктре 8. Јулiа 371. Узвишенѣ Тиве буде поводъ, те се савежу двѣ супарнице Атина и Спарта 369. Епаминондасъ побіе по други путъ Спартанце при Мантинеи 27. Јуніа 362, но и самъ у томъ жестокомъ бою животъ изгуби, видѣвши іошъ за живота своегъ Тиву побѣдоносну, Спарту понижену, а Грецію ослобоѣену. Смрѣу Епаминонде и слава се Тиве угаси.

§. 75. Чуймо опетъ ритора Исократа изъ Атине, кои тадашнѣ Греције станѣ у слову къ земляцима своимъ овако описуе: „Градъ нашъ за перскога рата надвисивао є толико данашню Атину, колико су Темистоклесъ, Милціадъ, Аристидъ превосходили Ипервола, Клеофана и остале садашнѣ коловоѣе, кои текъ празнословіемъ подбадаю свѣтину. Велики укоръ заслужую стари наши, што съ безпослицама одъ све Греције, съ людима, кои су свако зло починити кадри, оружаше бродове наше, чимъ цѣлой Грчкой мрски постасмо. Па, што є за дивно чудо, докъ су се найбольи граѣани изъ отечества протѣривали, голи се изметъ позивао. Ніе ли очевидно, да су наши предци навлашъ тражили найпречи начинъ, да себе кодъ другихъ омразе? Тако буде установлѣно, да се на светковине Бахуса свечано и поединце обноси сваки сувишни талентъ, што одъ данка савезника' долазаше. Услѣдъ наредбе ове богатства су у театаръ на угледъ ношена била, докъ у исто доба біяше видити, како сирочадъ погинувшихъ у бою војника по улицама просе. Тако су савезници принуѣени били, да гледаю очима своимъ, како се богатства, коя крвавимъ трудомъ и зноемъ стекоше, раздаю немилице наємницима; а жалость меѣутимъ обузимаше срдце осталихъ Грка, кадъ би годъ гледаюћи поменуте сироте помишляли, какове несреће и ударце зададе отечеству славолюбіе и лакомость. — — — Посве касно познаде Греција, како іой явне гробнице прождиру граѣане, а записи пуне судствена мѣста и регистре туѣимъ именима. Породице найвећихъ люди, домови найсяйніи, кои преживише унутрашнѣ буне и перске војне, пропадоше са желѣ за старѣшинствомъ, кое насъ у послѣднѣ за-

плете ратове. Ако одъ онога, што се догоди отмѣнимъ породицама, разсудимо, што су текъ препатити морале ниске и манѣ фамиліе, увѣрићемо се ласно, да се народъ нашъ готово сасвимъ разасуо. Па опетъ заслуга праведне републике, ма коя била, не састои се у томъ, да састави текъ на срећу велико одъ разныхъ стихія людство, но да сачува и овѣковѣчи племена првихъ своихъ жителя. — — — Ми съ читавимъ готово свѣтомъ бой біемо, а опасности и тегобе рата нећемо: скуплямо изметъ народа безъ отечества, праве безкућнике, протеранице злочинствима натоварене, кои су увѣкъ справни да окрену оружіе на насъ, само кадъ би имъ други болю плату обећао. Ми се стидимо гледаюћи, кадъ намъ дѣца наша дѣла такова чине, за коя валя да одговоръ дамо; а кадъ се тиче отиманя и насилія наємника тихъ, рекао би да се тиме наслађуемо. Шта више до тогъ степена залуђивамо, те ранимо мноштво туђинаца, слабећи тиме савезнике; а немамо чимъ да властите свое потребе задовольимо. Наши стари, кадъ є у тврђави (атинской) обиловало сребро и злато, біяху готови да и сами животъ свой жертвую, кадъ се радило о томъ, да се опредѣлѣня народногъ сабора изврше; а садъ поредъ свега тога, што насъ има много у граду, ипакъ волимо, да се наемници за насъ боре, као што є обичай у Персіи. Єдномъ, кадъ се оружавало по мору, возари и морнари біяху иноземци или робови, а борци граћани атински; сада пакъ, кадъ се годъ искрцава войска на непріятельску землю, видишъ оне, кои за господарствомъ у Греціи лебде, гдѣно съ клупа возарскихъ слазе, а опасности предузећа оставляю челяди, кою горе рекосмо. Исти Спартанци показую на себи опачине славолюбія; и они, кои су обичавали хвалити ихъ, а недостатке наше приписивати демократіи, умукоше видећи премѣну ньихову. По рѣчима овихъ хвалителя, Спартанци, поставши господари у Греціи, морали су ню и себе усрећити; па опетъ пре него тко други осѣтише они дѣйства одъ навике заповѣданя. Република ньихова, коя за 700 година остаде сасвимъ мирна, буде на єданпутъ тако поремећена, да се за длаку сасвимъ не распаде. Граћани Спарте, мѣсто да се држе строгихъ своихъ обичая, постану неправедни, лѣниви, себични, похотльиви; запусте савезнике, на туђа нападну добра, забораве или презру заклетве и уговоре. Одъ чезнѣ за боемъ и опасностима, не познаваху ни пріятелѣ ни добротворе. Залудъ

имъ царъ перски даде преко 5000 талента; залудъ ихъ е Хіосъ съ флоттомъ више но икои други савезникъ подпомагао; бадава имъ Тива посла по суху у помоћь яку войску. Текъ имъ се побѣда насмѣхну, тражили су съ лукавствомъ да упропасте Тиву; пошлю Клеарха и флотту противу цара перскогъ; Хіоса найугледніе заточе граћане и лаће имъ одведу. Ни то имъ не би доста: похараю тврду землю, разоре острова, униште у Сициліи и у Италіи уставе, кои су равновѣсіе између аристокраціе и демокраціе држали, ласкали су славолюбію тиранна'. Пелопонисъ буде свагдашнѣ позоріе немира и граћанскихъ ратова. Не оста града, на когъ не нападоше, — кои не увредише. Елиди не одузеше ли дѣо землѣ? коринтски не оплѣнише ли предѣлъ? не разорише ли Мантинеу, узевши са собомъ велики брой жителя? Нису ли обсѣли били Фліунтъ? напали више пута на Аргосъ? Нису ли се вазда о тућемъ забављяли злу, а тиме преправляли себи поразъ при Леуктри? Поразъ овай не омрази Спартанце съ осталомъ Греціомъ, но ихъ омразише пређашньи нереди. Господарство на мору біяху задобили управляюћи праведно у сухоземной войни; но пошто осиле, те баце на страну сваку умѣреность, онда и владу изгубе. Садъ кодъ ньихъ ни спомена нема о законима предкова ньиховихъ, стари су обичаи презрени, и свакъ чини што му е воля.“

§. 76. При овакомъ ядномъ Греціе положаю, храбри но и лукави Филиппъ мацедонски науми да ньомъ завлада. Спарта укроћена при Леуктри не могаше ни одахнути, камо ли съ ньиме бой бити; остале државе изнемогле у тако званой светой войни одъ г. 356—346; еданъ е приматъ у наукама Атини остаяо. Граћани Атине и ако су били покварени, а она наспрамъ иностранихъ држава яко понижена, имали су при свему томе у Димостену и Фоціону два велика родолюбца, одъ коихъ први бесѣдомъ, други мишицомъ обуздаваху едини славолюбіе Мацедонца, не даюћи му да намѣру свою изврши. Но при Еронеи г. 338 Августа 3., побѣдивши Филиппъ садружене Атиняне и Тиванце, располагао е одъ тада по вольи удесомъ Греціе, а то га е мало муке стало, еръ Епаминонда', Агезилаа', Ксенофонта' више ніе било, нити мужа, кои би патріотизмомъ или особитимъ качествима біо кадаръ, да седини одвоене грчкихъ република силе. Залудъ се Грчка послѣ смрти великогъ Александра, сина Фи-

липповогъ († 324), упиняла, да ярамъ мацедонски са себе збаци. Раздори су у њой єднако бѣснили, докъ се найпослѣ и Римляни, свладавши Филиппа II. Мацедонца, уплету у домаће грчке послове, те Грецію независномъ прогласе. Но будући да су у њой сами господарити хтѣли, то се Грци лате оружія, да стару слободу опетъ задобію, — покушенѣ, кое имъ є найжалостніе послѣдице навукло, єръ освоивши Римляни Коринтъ г. 146, и Грція тиме подъ власть римску сасвимъ подпадне.

§. 77. Пошто Грчка изиће побѣдоносна изъ многогодишнѣ съ Персима борбе, старала се одъ тада єднако, да уставе свое то већма усаврши. О њима садъ говорећи, уставићемо се навластито кодъ Атине, єдно што іой исторію и велике списателѣ болѣ познаемо, а и због тога, єръ є међу древнимъ градовима найзнатнія послѣ Рима, одъ когъ истина да є маня, но слаће намъ улива симпатіе. Поредъ нѣ напоменућемо и остале грчке државе, па ћемо за тимъ прећи на обшту народа овогъ књижевность. (3)

§. 78. У Атини землѣдѣліе, први богатства изворъ, находило се подъ окрилѣмъ закона: біяше забранѣнъ извозъ не само жита, но и смокава, уља и вина. Како посленици біяху сами робови, то є радня мало вредила. Да су Атиняни по обштемъ нѣкомъ начелу трговачкомъ, као што чине садашњи Европейци, ослобоћавали одъ дацiа нѣке производе, те угаћали рукодѣлцима на штету тежака и обратно, не може се ласно вѣровати. Познато є, да стари Грци, поредъ све толико проглашене слободе њихове, іошъ се не біяху до оне висине успели, да поставе сигурность особе и иманя као цѣль државногъ управляня; па зато су они сваку у трговини запреку оправдавали тиме, да то ишту околности државе и времена. А то є узрокъ, што и у Атини налазимо самотрштво — monopolium —, извозъ и увозъ, гдѣ се по згоди и по потребама добе управля, забранѣно извоженѣ дрва, воска, конопа', паклине, мѣшина, єдномъ рѣчи што є годъ на оружанѣ бродова служило, а смрћу казнѣна, тко би непріятелю оружіе продавао.

§. 79. Други опетъ закони на хиляду су начина трговину сапиняли. Тако є било разних пореза на еспапе; иностранци да би могли пазарити на мало, плаћали су особиту порезу; заимати бродовима новаца біяше дозволѣно онда само, ако су у Атину довезли пшенице или што друго за продаю. Ни єданъ

законъ не опредѣляваше лихву. Обично се узимало десетъ или дванаесть на сто, а 36, ако є дужникъ біо поморацъ. Имали су и банке, коима се даваху на оставу новци; одъ едне имао є Пасхонъ добитка сваке године сто мина или 10,000 франака. Будући да є вѣриво било слабо, то су се множила ємства, коя су траяла само годину дана. Слова Димостенова и грчки историци показую, да су пирейской берзи биле добро познате и данашнѣ ассикураціе и мѣнице. — О богатству налазимо у грчкимъ мудрацима различна и смѣшна мнѣнія. Сви су скоро држали, да є новацъ шкодльивъ, и мѣсто да препоручую течевину и штедльивость, учили су, да се обое презиру; гледали су више да крозъ добродѣтель оснаже државу, него да є обртносћу обогате. — Велика є ляга у грчкой истории големо оно мноштво робова, коихъ є на брою било шестъ пута више него слободнихъ граћана, свега у читавой Греціи 2,000,000, одъ коихъ є Аттика имала 350,000, Коринтъ 460,000, Егина 470,000, Аркадіа 300,000 и т. д. Найболѣ се поступало съ ньима у Аттики, а найгоре у Тессаліи и Лаконіи. Солонъ у своимъ законима біо се сѣтіо и овихъ яднихъ створеня, одузевши господарима право, да ихъ убіяю, и да ихъ у ратно време туку и злоставе. Одъ злоће и пакости господара своихъ могаху се у храмъ Тезеевъ спасти. Али съ друге стране просто біяше господару да роба своегъ у окове сапинѣ, у сувачу ставля, да точакъ окреће, и да га на сваки найподліи и непоштени посао употреблява. Поредъ мршаве ране, кою су имъ господари давали, немогаху вино пити, мазати се миришльивимъ мастима, бити на нѣкимъ црквенимъ свечаностима, свѣдочити у суду и т. д. Главу су носили обріяну, нешто кратке хальинице и придѣвакъ одъ мѣста, гдѣ су се родили, премда касніе добію права презимена. Невольници ти били су понайвише побѣћени варвари или куплѣни робови. Трговина є съ ньима била врло яка, и гдѣкои су до 300 драхма вредили, петероструко манѣ, него є конь валяо. У Делхи у Цилиціи біо имъ є главни пазаръ, на комъ ихъ се продавало на данъ до десетъ хиляда за послугу римскимъ граћанима. Хайдуци продавали су кога би годъ докопали у руке, ако ніе имао пріятеля, да га одкупи. Тако Платона одкупе пріятельи за тисућу драхми; Діогенъ остане и у напрѣдъ робъ, а Ксенократъ тућинацъ, не могавши платити уцѣне, буде проданъ. Толико мноштво невољ-

ника морало е бити одъ велике штете домаћимъ пословима и раду, а найвише занатима, кое су Атиняни едино ради тога, еръ ихъ робови тѣраху, сасвимъ презирали.

§. 80. Благостанѣ грчкихъ држава, а навластито Атине, послѣ окончанога съ Персима рата бияше врло на гласу. Сама главница обштине атинске имала е 40,000 талента. Богатства била су съ почетка еднако разређена, но доцніе се нагомилаю у мало руку. За помаганѣ болеснихъ граћана, сакатихъ войника и уобште страдаюћегъ людства, била су особита заведеня. Приходомъ и расходомъ државнимъ управляли су нарочити чиновници, кои су о томе рачунъ давали народу. Приходи су найвише долазили одъ државнихъ добара, одъ руда, одъ разнихъ пореза, кое бияху ударене на обртность, на рану и т. д., одъ главарине, што су е плаћали робови и иностранци. Роба увозна и извозна плаћала е педесети дѣо одъ вредности; нешто се одъ тога за поправлянѣ и уздржаванѣ пристаништа' и царина' одбияло. Двадесето узимаше држава одъ свачега, што се у землѣ савезне уносило и износило. Сваки е туђинацъ плаћао на годину 12 драхма, а тако и люди и жене, кои су тѣломъ своимъ трговали.

§. 81. Други изворъ државнихъ прихода биле су глобе и одузеће иманя; послѣдня е казнь бивала, кадъ би годъ кога изъ отечества прогнали или смрћу казнили, што се врло често догаћало. Овоме треба придодати данакъ савезника' и друге обичайне приносе. Ратъ е богатіо такоћеръ грчке државе, еръ е постояо законъ, да се свладаногъ непріятеля землѣ и томъ пригодомъ отети плѣнъ међу поедине државе подѣли, а жители у робове или кметове обрате. — Што би одъ прихода претекло, ишло е у благайницу; ова е у почетку била на острову Делосъ, одкуда е послѣ пренесу у тврђаву атинску; имала е свега 1800 талента (9 $^1/_2$ мил. Франака), а за рата Ниціе другихъ 7000 талента, или 36 $^1/_2$ миліона Франака.

§. 82. Силно ово благо употреби Периклесъ, да умѣтности у виспреномъ полету ньиномъ напредъ промакне. Подашность нѣгова, чудни стѣкъ многихъ савременихъ умѣтника, чувство одабрано, кое Грцима бияше природно, све то учини, те време Периклеса постане управо златни вѣкъ грчке умѣтности. У Атини човѣкъ не могаше корачити, а да не наиђе на споменикъ какавъ; свуда богати театри, величествени храмови, а надъ

самимъ градомъ Пропилеи, кои су државу двѣ хиляде талента стояли. Дужъ пута названогъ Троношци подизаху се трофеи побѣдительима на свечанимъ борбама; улице и тржишта била су украшена изрекама славнихъ люди; путъ къ академіи показиваше имена погинувшихъ у бою войника; четверокутна плоча у прикрайку означаваше мѣсто, гдѣ Темистоклесъ почива; мѣдни еданъ ступъ предаваше потомству на вѣчно поруганъ име нѣкога, кои се златомъ перскимъ подкупити дао. Освоенѣ Трое, битка Амазонкиня', побѣда при Маратони біяху исписане кичицомъ Панена, Микона, Полигнота. Колико ироя съ десницомъ и главомъ освѣтлаше отечество; колико богова имадіяше грчко суевѣріе, толико е у храмовима и на піацама било кипова, одъ коихъ данасъ еданъ едини доволянъ е, да пробуди удивлѣнѣ у художнику и любопитцу. На каква су морала бити она времена, кадъ толике извртне умотворине на свѣтлость излазаху?! Али насъ историа учи, да разликуемо блистанѣ одъ праве среће и благостаня, єръ докъ се Атина умотворима тимъ украшавала и богатила, наглила е у исто доба къ пропасти своіой. Да видимо и узроке томе.

§. 83. У држави, коіомъ народъ влада, ніе ништа особито, да се крвопія какавъ до найвише службе попне, само ако е богатъ, заслужанъ, а увто и краснорѣчивъ. Народъ заходи тада съ правца, а властолюбацъ ползуе се тиме. Често промѣньиванѣ чиновника' и велика разликость у законима, ствари обичайне у такимъ владама, узрокую, те су судіе слабо почитовани, а побуне чешће. — У древнимъ републикама богати и сиромаси клали су се и отимали свагда међ' собомъ; а да би сваће те ньихове разумѣли, не треба да ихъ сматрамо съ точке садашнѣгъ друштвеногъ живота, кои е сасвимъ што друго него стари. У наше доба богаташъ безъ труда и помоћи сиромаха ништа ніе учинити кадаръ, дочимъ е сиромаху, само ако е радинъ и способанъ, путъ отворенъ, да се као и онай увиси, обогати и иста добіе права. Али у старихъ Грка сваки е богатунъ имао множтво робова, кои су задоволявали свима потребама нѣговимъ, те тако убоги граћанинъ, кои се сраміо да занатъ какавъ ради, немаше ни искру надежде, да ће станѣ свое побольшати. Зато една страна ненавидила е другу; први су тежили, да съ умножаванѣмъ богатства' и сигурность за се умноже; сиромаси пакъ

нису се ни за шта бринули, већъ да плѣне, отимаю и убіяю. Одтуда жестоке сваѣе и замѣните побѣде, при чемъ се подобаръ дѣо жителя давао сваки путъ у бѣганѣ.

§. 84. Ове опасности предвидећи Солонъ, узтегне демократію; но закони нѣгови брзо се забораве, те се уведе опетъ чиста демократіа, какву є Аристидъ предложіо, т. є. да сваки граѣанинъ, біо богатъ или сиромахъ, има єднаку власть, и свакъ да се за чиновника избирати може. Законъ овай Периклесъ іошъ већма разшири, опредѣливъ чиновницима плату, а тиме проузрочи, те се коекакве безпослице и лѣнивци стану у народне скупштине увлачити, да би оно мало плате уживали, докъ су међутимъ больи жителъи — землѣдржци и тежаци — посао свой и економію гледали. Тимъ су начиномъ найнижи граѣани чинили и толковали законе, дѣлили међу се државне службе, и рачуне одъ другихъ искали. Преступке противъ народа судіо є исти народъ. Шестъ хиляда Атиняна одправляли су само граѣанске распре, имаюћи плате око 80,000 цванцика, а двапутъ толико одъ парничара. „Сенатъ,“ вели Лизіа, „не вара докъ є новаца у државной касси; али кадъ ихъ нестане, онда є на нѣки начинъ присилѣнъ да прима тужбе о велеиздаи, да одузимлѣ граѣанима добра, и да савѣтима опакихъ витія слѣдуе.“ А кадъ є овако сенатъ радіо, ніе се чудити, да су и нижи чиновници и судіе овомъ болесћу окужени били.

§. 85. У овакомъ станю чврсто и спокойно у Атини управлянѣ ніе обстати могло, єръ државне службе како су биле само времените — обично за годину —, то є свакъ нешто познавао политичне ствари, а тиме нестаяло є оне дубине и оштроумія, кое се текъ дугимъ о єдной врсти послова настояванѣмъ задобива. Ареопагъ біяше єдино судиште, кое ніе промѣньивало чланове свое, но и нѣга Ефіалтъ укине.

§. 86. Побѣда надъ Персима будући да є распростирала по свуда богатства и славу, то є свакъ войну желіо. Али слава добива се бранећи противъ туђинаца отечество, а не прогонѣнѣмъ сусѣда, — и Атина чимъ є прва у Греціи постала, употреби старѣшинство то, да угнѣтава населбине и савезнике, обраћаюћи добивено одтудъ злато не на обште спасенѣ, но да себе украси. Темистоклесъ међутимъ біяше умножіо и упутіо къ мору сароднике свое. Тада многи граѣани даду се на трговину, оста-

вивши оружіе наемницима, да се за ньихъ боре. Исте насладе толикимъ умѣтностима украшеногъ мира духъ су воени у народу яко слабиле, а бѣдна є она држава, гдѣ граѣани не бдію оружани надъ уздржанѣмъ мира. Она мрзость противъ иностранаца, коя є негда учинила, те се читава Греціа сложно противъ Ксеркса подиже, то веѣма є хладнила, одъ како изгинувшихъ родолюбацамѣста заузму робови одкуплѣни или иностранци. Будуѣи да се съ гордельивимъ презиранѣмъ не смаграше више злато перско, то наскоро у свакой републици постану туѣинцима наклонѣне партае, кое найпослѣ државу упропасте.

§. 87. Са златомъ, што га Грци отеше или имъ га Перси сами дадоше, уѣу у Грецію раскошность и свакояке опачине, те окуже нарави, кое су и онако съ тадашнѣга друштвеногъ станя и съ рѣава примѣра, што га висока лица даваху, оштеѣене биле. Па є ли могла дѣвойка спартанска да сачува за дуго невиность и стидльивость свою, идуѣи по тадашнѣмъ обичаю изъ куѣе родительске управо меѣу млаѣане утркиваоце съ краткомъ само хальиницомъ, коя іой се око тѣла війла? Како да сахрани она чисту стидльивость женску при церемоніама Пріапа и Оргіа, Баха и тако зване велике матере, гдѣ се піянство светковало, и найгадніи блудъ явно чиніо? Солонъ сагради храмъ Венери съ новцемъ, што га є одъ блудница скупіо; Періандеръ на честь Мелисе, жене свое, заповѣди, да Коринткинѣ у храмъ Венере Афродите голе ходе; Аристофанъ одкрива намъ у театру злоѣу женску и сву препределость распуштенихъ обичая. Шта више! исти добродѣтельни Сократъ, чувши єдномъ за нѣку Теодату, да є тѣло свое умѣтницима за узоръ показивала, поведе ученике, да є виде, башъ кадъ є предъ живописцемъ гола стояла, и честитаюѣи іой срећу, што є толике муштеріе стекла, учаше при томъ, како да примамлюе любезнике. Истина да су Грци имали лѣпу нравствености систему, али се ова ограничава само на размишляня (спекулаціе), необзируѣи се ни найманѣ на гласъ цѣломудрене природе. — Довдѣ Канту. Преѣимо садъ на саму кньижевность.

§. 88. Може се слободно реѣи, да є грчко кньижество єдно одъ найбогатіихъ, а при томъ и найсавршеніе на свѣту, єръ смаграли у нѣму поезію или прозу, строге науке или кньижевность у собственомъ смислу, налазимо у свакой одъ тихъ врста праве

обрасце савршенства, зрелости и неувеле красоте. Много є томе допринело и богатство, благогласіе и гибкость елладскогъ єзика, у комъ се одъ Омира, па до половине 15. столѣтія — рѣдко заиста позоріе — исключиво писало. О єзику овомъ, што се тиче грамматичнихъ форми, я ћу овдѣ само назначити, да є врло наликъ на єзикъ латински, одъ кога се найвише у томе разликує, што има брой двойствени и частице, што му є спрезанѣ богатіе и правилніе, саставъ сходніи логичко-грамматичной строгости, а богатіе словосачинѣнѣ или синтаксисъ. Узто є пребогатъ у класичнимъ обрасцима, гибакъ преко мѣре, пунъ изразне силе, благогласанъ, у саставу своме и форми прави филозофски єзикъ. Познато є, да се съ помоћу нѣговомъ єзикъ латински яко изобразіо, и садашнѣ свое савршенство постигао. (4)

§. 89. Малтебрунъ у древномъ грчкомъ налази два различна єзика: а) Еллински првобитни, наликъ на пелазгички, кои онъ у три главна наречія подраздѣлює: аркадско, тесалско и енотрійско, послѣднѣ пресађено у Италію и съ латинскимъ смѣшано;— б) еллинско у историйско доба, имаюћи главна наречія: еолско древно, сродно енотрійскомъ, кое Омиръ єзикомъ богова називлѣ; дорійско древно, одъ еолскога происходеће, у комъ су писали Саффо, Пиндаръ и т. д. Садржава у себи поднарѣчіе лаконско у обичаю кодъ Спартанаца, и дорійско узорито у Сиракузи, коимъ є Теокритъ писао;— в) іонійски, єзикъ Омировъ и у обште епійскихъ поета, кои се дѣліо на двѣ гране: азіатску и европску, а послѣдня опетъ на нарѣчіе аттично, єзикъ классички Греціе, єръ су га витіе на скупштинама, а драматици у театру употреблявали; — г) грчки књижевни, когъ александрійски филолози послѣ Александра великогъ пречистише и опредѣлише, те позніе постане обшти по цѣлой Греціи, на истоку и кодъ образоване классе Римляна до пропасти царства њиховогъ. Одъ нѣга є произишао єзикъ новогрчки (Ромеика), о комъ ћемо на другомъ мѣсту говорити. — Прва права писмена донео є у Грчку Кадмусъ изъ Финиціе 200 година пре Омира. Алфавитъ овай имао є съ почетка само 16 писмена, коима много доцніе по свѣдочби Плиніа и Плутарха, нѣки Паламидъ и Симонидъ придаду осамъ новихъ: η, ω, ζ, ξ, ψ, ϑ, φ, χ.

§. 90. Крозъ многа столѣтія мртвимъ обтеређено сномъ и у

савршеной лѣности лежало є уображенъ Грка, нити найважніи политични догађаи, као походъ Аргонаута' и тивански ратъ, біяху кадри, да га на-нови пробуде животъ. Текъ съ ратомъ троянскимъ плане и поетички огань, и наскоро духъ народа распали, те стане око нѣга просипати свѣтлость тако живу и сяйну, да є све вѣкове и све народе освѣтлила. (5) Съ поменутимъ ратомъ настае и грчка кньижевность. Паламидъ, Сіагріа и Сизифъ, коихъ списи давно су изгублѣни, пѣваху га као очевидци, а први се и самъ у нѣму боріо. Но епійска муза и цѣла у обште поезіа іошъ єднако очекиваше наймиліега любимца своегъ. Около 100 година послѣ рата тога, подъ ведримъ Іоніе небомъ, или на єдномъ одъ пріятнихъ острова Архипелага, појави се човѣкъ, у чіегъ уображеню кано у зрцалу огледаю се чудесни нѣга окружаваюћи предмети, — срца достойногъ, да се у ньихъ залюби, а духа способногъ, да ихъ препороди и узвеличи, Омиръ, мужъ изванредни, прави изворъ поезіе и кньижевности грчке. О времену кадъ се родіо и о животу нѣговомъ мало намъ є што познато; но извѣстно є, да є у старости своіой видъ изгубіо, и да се као просякъ туђимъ хлѣбомъ раніо. По смрти нѣговой седамъ градова, Смирна, Колофонъ, Хіосъ, Аргосъ, Атина, Родосъ и Саламисъ (а по другима Куме и Пилосъ) препираху се за мѣсто рођеня нѣговогъ, те є свакъ одъ ньихъ честь ову себи присвояво.

Smyrna, Rhodos, Colophon, Salamis, Chios, Argos, Athenae,
Orbis de patria certat, Homere, tua.

Рапсоди, наликъ на наше пѣваче узъ гусле, међу кое можемо истогъ Омира ставити, подигну славу нѣгову, пѣваюћи комаде изъ Иліаде и Одисее. Греціа, коя га є негда видила просити, сагради му храмове, — и онай, кои се за живота своегъ съ глађу боріо, постане полубогъ.

§. 91. Пре Омира походъ Аргонаута, война тивска, а особито троянска, били су богати извори поетичкихъ измишляя. Омиръ, скупивши ова разасута преданія, сачини два велика стихотворія, Иліаду (Ἰλιας) и Одисеу (Ὀδυσσεια). (6) У првой хоће да покаже Грцима, да се одъ слоге и єдинства побѣдама, а одъ неслоге само пропасти и невольи надати имаю. Поводъ поеми той бяше свађа и непріятельство, кое се при обсади Трое између

најславнiихъ войвода грчкихъ Ахилеса и Агамемнона родило. Агамемнонъ, главни заповѣдникъ грчке войске, отевши Ахилесу робиню єдну, огорчи тиме яко ироя овогъ, те остави съ мѣста станъ грчки на лађи своiой. Грци лишени снажне мишице Ахилесове, какогодъ што су пре непріятеля побѣђивали, тако су садъ при свакомъ сусрету узмицали и губили, докъ се найпослѣ юнаку то разжали, те повративши се у бой, убіе найжешћегъ бранителя Трое, Ектора, сина Пріама, краля троянскогъ. — У Одисеи видна є намѣра поете, да покаже Грцима, колико є владѣтельима потребита мудрость, па зато на цѣломъ дугомъ и трудномъ путованю, што га по докончаной троянской войни враћаюћи се у отечество Улисъ предузе, заплеће княза овогъ у найвеће бѣде и опасности, изъ коихъ се текъ необичномъ вѣштиномъ и мудросћу избавля. У обоимъ поемама геній нѣговъ описуе цѣлу природу съ найразновидніимъ и найлѣпшимъ бояма, єзикомъ величественимъ, кои готово не потребуе идеа', као што и оне пѣсме не требаю примамльивихъ рѣчи да насъ обчине. Кадъ є Омиръ на позориште свѣта ступіо, философіа iошъ не біяше претресла осећаня наша; науке не біяху iошъ лишиле свѣтъ оне дивоте, у коiой се онъ очима пѣсниковимъ представляо. Свака стварь на свѣту чиняше му се, да є жива и украшена дражестномъ дружбомъ богова, коя духъ и срдце Грка' подраньиваше. Аллегорійска завѣса покривала му є све предмете; нѣговъ Олимпъ готово є землю тицао, а богови нѣгови, ако су и поставлѣни надъ людима, друго нису, до исти човѣкъ у идеалу и у цѣломъ блеску красоте и вѣчите младости. Видимо ихъ, гдѣ долазе, одлазе, еду, пію, себи противурѣче, гдѣ се боре, ранѣни падаю, гдѣ се людма кадкадъ у правомъ своемъ облику, а кадкадъ претворени у што друго показую. Вараю се они списательи, кои у Омиру умѣтна измишљяваня траже; найпростія бесѣда нѣгова, сасвимъ наликъ на природу, ограничава се само да ову описуе, подражава, боядише. Каква є опетъ живописна велика разликость у изразу и ритму! „Стихъ Омировъ," вели Туллій Дандоло, „часъ понавля удалѣну тутняву грома, часъ подражава хуку потока буйнихъ, кои стропоштаваюћи се съ противуположенихъ врлети разбіяю о дно понора' бучеће свое таласе; овдѣ є море буромъ узваляно, чуешъ, гдѣ вѣтрови звижде, ромоне таласи, шкриплю конопи, катарке, єдра; ондѣ войске

къ борби ступаю, и чуешъ землю, како се сва подъ ногама люди' и коня', подъ точковима кола' тресе. Оклопъ войника свудъ се блиста, а поредъ нѣга блиста се и стихъ. Сизифъ дахћући, изнеможенъ труди се, да потисне на брдо грдну стѣну; одпоръ лѣниве грдосіе, напинянѣ несретника да га преодолѣ, натезанѣ жила нѣговихъ, тежки нѣговъ дихай, све є то тежиномъ слогова, честиномъ одмора' назначено: па гле! како се нагло стѣна у безданъ повраћа; узнешена са споримъ спондеима, котрля се долѣ съ лакшимъ дактиллима." (7) — Каква є опетъ пріятность и живость у бояма, каква ли мекота и сладость ритма, кадъ се изражава духанѣ зефира, пѣванѣ славуя, складногласіе свирале и лире! Што годъ у природи живи и дише, то у Омировимъ одекуе стиховима; па и саме ствари безгласне знао є Омиръ гласнима учинити. Онъ є пречистіо и облагородіо народни єзикъ, обогативши га поетичнимъ одъ сваке врсте фигурама, рѣчима и изрекама, кое су тако удесно и вѣшто створене, да дотичне предмете живо и вѣрно представляю, свако дѣйство, свако миланѣ тѣлеса', чувствованя' и страсти' живописую. Єдно одъ найлѣпшихъ и съ найживльимъ бояма описанихъ мѣста Иліаде есть оно, гдѣ у XX. кньизи богови съ Олимпа у борбу слазе, єдни да бране Грке, а други Трояне. Ту се у свой сяйности блиста високи духъ и сва вѣштиіа великогъ поете, єръ тежко да се обличіе уздрмане природе и одушевлѣно дѣланѣ богова дублѣ и вѣрніе изразити може, што у слѣдуюћимъ стиховима:

А богови къ людскимъ четам' како пристану,
Ужести се крвь юнака', срдце разжари,
И на смрть си и на копля одсвудъ срнуше.
Овдѣ стоеѣ', мѣсто зида, наврхъ ямине,
Кликоваше у све гласе Паласъ Атина,
Гдѣно букомъ плаво море ломи брегове;
Другдѣ крутни Арисъ, црной бури приличанъ,
Теукране слобоћаше съ куле найвише,
И помаманъ дераше се, а све у трки,
Край Симонта по колонскимъ лѣпимъ врсима.
Так' поприште раздѣле се пукомъ двоякимъ
Небешняци, и распале войну жестоку,
Как' олуя, када пукне; страшно загрми
Одозгора отацъ люди, отацъ богова,
А одоздо Посидаонъ дрне трозублѣмъ
Исподъ бока силну землю и нѣ висине,

Те се Ида врѣловита трешньомъ задрма,
И около све долине и сви брежульци,
Све троянске тврђе, и савъ таборъ арѣивски.
Скокне пакла царъ блѣдасти съ гордогъ престоля
И зарикне ту преплашенъ, не би л' одозгор'
Посидаонъ у язове землю распук'о,
Унутра се уринуо и свим' одкріо
Боговима и людима доня скровишта,
Тамна, црна, усмрѣена, оку неслична,
Те саміемъ небешняцим' предметъ ужаса.

(Орс. Пучићъ.)

У Одисеи напротивъ мѣсто ратнихъ предузећа', коима є препуна Иліада, налазимо свуда живописе краснихъ и простихъ древнихъ обичая, дивне образе гостопріймства и човѣколюбія, чудна странствованя Улиса живо и вѣрно описана, природу у найлѣпшемъ виду своме, а поредъ тога и чисту науку моралну, коя се кровъ цѣлу поему протеже.

§. 92. Омиръ много є путовао, и гдѣ би дошао, пазіо є марльиво на умѣтности, начинъ управляня и народне обичае. Нѣгова стихотворія, по себи и онако скупоцѣна, постаю драгоцѣнія и због велике точности, съ коіомъ обичае народне описуе, те се може слободно рећи, да заставляю праву исторію описивну древне Греціе. (8) Изъ ньихъ се учимо познавати народе, владателѣ, градове, умѣтности, законе, религію, характере славнихъ люди и читавихъ націа. Излишно є напоменути, да су гадоцніе найславніи епици, Виргилій, Тассо, Камоенсъ и т. д. подражавали. Критици се яко сумняю, да є шальиви епосъ Βατραχομυομαχια, или ратъ мишева и жаба, плодъ Омирова ума, (9) а тако исто пѣсне къ боговима и епиграмми, (10) изузевши можда едини Μαργιτης сатиричногъ садржая, (11) єръ у свима тимъ поезіама начинъ представляня, єзикъ и обичаи позніи су одъ Омирскога вѣка.

§. 93. И Грци су, као сви у обште древни и новіи народи, имали мало отмѣнихъ епійскихъ поета, изъ узрока, што є предметъ епоса обично тежакъ и виспренъ, и што се многа и разна качества одъ таковогъ поете ишту. Одъ старихъ Еллина, кои су се послѣ Омира и нѣговихъ подражателя, тако званихъ циклика, одъ рѣчи Κυκλος (коло), у епосу покушали, едини Аполлоній заслужуе, да се похвално спомене. Онъ се родіо у Але-

ксандріи около 230 пре Хр. и біо є г. 196 библіотекаръ при ондашњемъ књигохранилишту, одакле доцніе преће на острово Родосъ, гдѣ є съ великомъ похваломъ риторику предавао, те се одтуда прозове Rhodius. Описао є походъ Аргонаута' у четири књиге, (12) кое поредъ доста недостатака садржаваю многе красоте и преимућства, а у нѣкимъ комадима, на пр. о љубави Медее, пѣсникъ превосходи и самогъ Виргиліа, за коега се зна, да є съ подоста изъ Аргонаута' узетихъ стихова Енеиду свою украсіо. Одъ тада, па до 4. столѣтія послѣ Р. Х. може се слободно рећи, да є полѣ епійско сасвимъ пусто лежало, а то највише ради тога, што су се люди у оно доба забављяли више око практичнихъ наука и умѣтности' него поезіомъ. Текъ у поменутомъ столѣтію налазимо два отмѣна пѣсника, кои ако су и били слѣпи подражатељи Омира, ипакъ валя признати, да поезіе њихове, што се изваньске форме тиче, пара себи траже. Такови су Квинтусъ (13) изъ Смирне съ придѣвкомъ Calaber, писавши около 390 г. послѣ Хр. у 14 књига Παραλειπομενα Ὁμηρω, у коима пѣва догађае изъ троянскогъ рата одъ смрти Ектора до повратка Грка, што ихъ Омиръ ніе споменуо,— и Нонусъ (14) (Nonnus) изъ Панополиса у Египту около 410, сачинитель надутимъ стиломъ писаногъ епоса Διονυσιακα или Βασσαρικα, т. є. походи Бахуса и нѣгове дружине крозъ Индію, и Παραφρασις ἐπικη του εὐαγγελιου μετα Ιοαννην, кое послѣ дѣло састави, пошто се покрстіо біо.

§. 94. Езіодъ изъ Куме у малой Азіи, одкуда іошъ као дѣте дође у Беоцію около 800 пре Хр., есть, премда у другой струци, найдостойніи наслѣдникъ Омирове лире. Онъ є творацъ поучногъ (дидактичногъ) рода поезіе, и пасући стада постане пѣсникъ. Изъ поеме нѣгове поучногъ садржая Ἐργα και Ἡμεραι (de operibus et diebus, раднѣ и дани) црпіо є Виргилій идее за свой Георгиконъ. У ньой измећу осталогъ оплакуе поета древно давно изгубљѣно блаженство и срећу, те описуе петъ вѣкова свѣта овогъ, златни, сребрни, мѣдни, желѣзни и пети безимени, у комъ є онъ живіо. Што на много мѣста нема у твору томе савеза нити реда, и што се често поједини стихови повтораваю, човѣкъ би рекао, да се дѣло то съ почетка састояло изъ разстављѣнихъ versus memoriales, кои су доцніе у едно сложени. Друго пѣсничко дѣло нѣгово есть Θεογονια, кое нити є поучно,

нити управъ епійско, и служило є за образацъ Овидію у Метаморфозама. У овой поеми искупіо є Езіодъ разасуте мійте (Mythen) духовне поезіе, кои су до нѣга у Грчкой у обичаю били, те ихъ уреди и преобрази како є болѣ могао, али тако, да темель исти остане. Предметъ и садржай види се ясно изъ предговора, коимъ Езіодъ поему свою починѣ: „Здраве о Юпитерове кћери! дайте ми сластипуне пѣсме; кажите свето и безсмртно порѣкло рођенихъ на земльи богова, звѣздама осутогъ неба, ноћи мрачне и ствари', кое у нѣдру своме чува слано море. Повѣдите, како се родише богови, свію добара почетници, како међу се имовине и достоянства подѣлише, како найпослѣ на врхове стадоше Олимпа. Све ми то кажите, о Музе! жительке Олимпа, и почевши съ почетка, научите ме, тко се први одъ богова роди.“ (15) — Међу стихотворце дидактичне брое нѣки Ксенофана (Xenophanes) изъ Колофона, ж. око 527 пре Хр., писавшегъ о появима у природи и о постаню свѣта, (16) — Парменида (Parmenides) изъ Елее ученика Ксенофанова, (17) — Емпедокла (Empedocles) изъ Агригента у Сициліи около 460, одъ коега имамо іоште само комаде нѣкогъ физозофскогъ списа, што ихъ є Фр. Штурцъ г. 1806 у Лайпцигу скупіо и на свѣтъ издао, (18) — Никандра (Nicander) изъ Колофона одъ 161—140 пре Хр., кои є за владаня Птоломеа V. написао *Θηριακα*, или о скотскомъ отрову и нѣговомъ лѣку, и *'Αλεξιφαρμακα* или о средствима противу отрова' у єлу и пићу, (19) — и много старіегъ Теогниса (Theognis) изъ Мегаре г. 547. пре Хр., писавшегъ у стиховима елегійскимъ нравоучне изреке (*παραινεσεις*) и правила за живлѣнѣ, (20) премда Плутархъ о стихотворцима тимъ вели, да немаю поетичкогъ измишлѣня, те ихъ изъ реда поета исключуе и међу прозаике ставля. И заиста би рекао, да су они пѣснички ритмъ найвише за то употреблявали, што имъ є біо найболѣ средство, да науку свою, коя по садржаю не біяше башъ поетичка, своимъ ученицима и слушательима живо предъ очи ставе. Къ овима можемо іошъ придати Максима, савременика философа Каллимаха, сачинителя пѣсмотвора *περι καταεχον*, — Арату с'а изъ Соли у Цилиціи, списавшегъ *φαινομενα και διοσημεια*, — географе Дицеарха (Dicäarchus) и Скимнуса (Scymnus) изъ Хіоса, одъ коихъ є први списао топографію Грчке *ἀναγραφη της Ελλαδος*, а други обилаженѣ око землѣ *περιηγησις*, оба у ям-

бима, — Иліодора около 20 год. по Хр., — Андромаха изъ Крита, лѣкара Неронова, писавшегъ елегійско-поучно стихотворіе о отрову противноме ἀντιδοτος γαληνη, — ритора Александра изъ Ефеса о планетама у шестомѣрима, — Еренніа Филона (Herennius Philo) изъ Тарзуса или Трикке около 80 г. послѣ Хр., а навластито Оппіануса (21) изъ Цилиціе и Діонисіа (Dionisius),(22) изъ околице византійске. Први е саставіо изредну поему о риболову Αλιευτικα, коя се правимъ пѣсничкимъ духомъ, живимъ представлянѣмъ и великомъ ясносћу одликуе. Други е звучнимъ шестомѣрима пѣвао пловлѣнѣ око землѣ: περιηγησις οικουμενης.

§. 95. Знатно мѣсто у поучной поезіи заузима басна (μυθος, λογος, ἀπολογος, αἶνος, παροιμια, ἀποφθεγμα). Почетакъ нѣнъ пада у прву епоху грчке изображености, єръ тадашнѣмъ безазленомъ и дѣтинскомъ човѣку басна е била найзгодніе средство, да се ньоме поучи и увѣри. Іошъ е старацъ Езіодъ ню употребльвао (о ястребу и шеви); Архилохъ ямбографъ написао е ньихъ нѣколико, одъ коихъ имамо само два мала одломка (орао и лисица), а Стесихоръ єдну. Но найвеће заслуге о изображеню рода овогъ поезіе има Езопъ (Αἴσωπος), (23) кои басну управъ у кньижевность уведе, дочимъ су е пре нѣга Грци за голи уресъ држали, те се ньомъ само мимогредъ кадъ и кадъ забавляли. Онъ е біо Фригіанацъ, а по другима Трачанинъ изъ Месимврie, роћенъ робъ, и живіо е у исто време, у коме су цвѣтали Алцей, Саффо, Солонъ, Стесихоръ и Теогнисъ, око 589 пре Христа, па га найпослѣ Делфіани као светокрадца съ брега Хіампіе стрмоглавъ бацише. Сва е прилика, да онъ свое басне ніе писао, но само ихъ устмено казивао, а Сократъ находећи се у затвору нѣке е одъ ньихъ у стихове сложіо, као што повѣда Платонъ у своме Федону. Димитрій Фалерски, ученикъ Теофрастовъ, скупіо ихъ е уєдно око г. 300 пре Хр., а нѣки Ваврій, (24) у време цесара Августа, узевши ихъ изъ збирке Димитріеве, преврнуо ихъ е съ прозе у ямбійски размѣръ. Време насъ е лишило ове извrстне Ваврієве збирке, а насупротъ оставило намъ много позніихъ баснописаца, одъ коихъ мнoги су по ствари, а скоро сви по єзику далеко остали иза Ваврієве врлине и рѣчитости.

§. 96. Іошъ у найстаріе доба, много пре старца Омира, налазимо у Грчкой обрађивано стихотворство лирійско. Садржа-

вало є у себи пѣсне лирійске у правомъ смислу, имне (ὑμνος), ямбе (ἰαμβος), пѣсме народне и гостбене, загонетке (αἰνιγματα), епиграмме, што све скупа звали су Грци Μελος, па елегіе, кое су се опетъ дѣлиле на политичне, тужне и любавне. (25) Орфей, Линъ и многи други на честь богова и юнака састављали су пѣсме, кое су узъ лиру или узъ свиралу пѣвали, и у њима осѣћаня срдца своегъ изявляли. А да су іошъ прастари Грци силу любави врло добро познавали, види се ясно изъ списа' Езіода и Омира. Анакреонъ изъ Теоса, града іонійскогъ, кои є около 500 пре Хр. живіо, пѣвао є само любавь и страсти нѣне. Онъ є пѣсникъ, комъ є поезіа изъ живота чувствителногъ произишла; животъ тай, у комъ човѣкъ живи, весео одъ дна на данъ, бяше душа нѣгова. То намъ свѣдоче дѣтинске забаве и веселя Теоскогъ старца, а особито горећа она страсть, коя у прекраснимъ стиховима любовника Фаоне пламти. Ласта, голубъ, чаша, жаба, старость, война, и сама смрть — све то улива у срдце Анакреоново образе любави и насладе:

Я би Кадма и Атрида'
У звіезде име кова',
Ал' ми любвомъ єкте само
Ове струне, лира ова.

Но знамъ што ћу: пригрлићу
Лиру нову, нове струне,
Да витежка пѣвамъ дѣла,
Жара су ми прси пуне.

Али струне обновлѣне
Залудъ біемъ, стежемъ, када
Мой усовни плектаръ неће,
Циглогъ звучка другч'егъ да да.
Остайте ми съ богомъ дакленъ,
Ви юнаци, у своемъ миру;
Одъ любавногъ єка ништа
Неодврати мою лиру.
(пр. І. Сундечићъ.)

А на другомъ опетъ мѣсту пѣва:

Піе црна земльица,
Ню ми дрва сисаю,
Море гута рѣке намъ,
Сунце суши оцеанъ,

Луна сунцемъ свѣтли се!
Што є, браћо, стало вамъ,
И я што самъ пити радъ?
(Радишићъ.)

Што є Анакреонъ више старіо, то се онъ већма и радіе шалама и свѣтскимъ насладама забавляо. Прекоревши га єдномъ жене, што у старости своіой махнита, те да у зрцало сѣде свое власи погледа, одговара имъ:

Мени жене бесѣде:
Анакреонъ, старъ си већъ!
Огледай се, видићешъ,
Да ни косе немашъ све.
Я управо за косу,

Имао є, нем'о є,
Незнамъ; само добро знамъ,
Да ми стару приличи,
Докъ іошъ смрть ме не зграби,
Све милине тѣрати.

Пѣсне овогъ рода носе іошъ име анакреонтика.(26) Ипархъ, синъ Пизистратовъ, толико уважаваше Анакреона, да му є лађу съ 50 возара у Теосъ біо послао, молећи га, да му преко Архипелага у Атину у походе дође. — Много пре Анакреона любавь надахну Саффу изъ Лезбоса около 600 пре Хр., да пѣва прекрасне пѣсме, пуне одушевлѣня и пѣсничкогъ духа. Одъ нѣ се прозвао размѣръ Саффійски, еданъ одъ найглавніихъ у лиричной поезіи. Писала є оде, имне, елегіе, епиграмме, одъ коихъ немамо до саме двѣ оде, али тако лѣпе, да изгубитакъ осталихъ тежко прежалити можемо. (27) Поредъ Саффе пѣвале су другарице нѣне Еринна изъ Теоса, (28) Миртисъ изъ Антемона у Беоціи и Коринна изъ Танагре. (29) На похвалу послѣднѣ доста є, ако споменемо, да є супарнику своме Пиндару пѣснички ловоръ однела. Уломке своихъ пѣсама оставише намъ такођеръ Алкманъ, синъ едногъ спартанскогъ роба, рођенъ у Сардису около 670 пре Христа. Онъ є први оде за пѣванѣ саставіо и нарочити стихъ — три дактила съ дометнутимъ еднимъ слогомъ — изнашао; (30) — Терпандеръ изъ Антиссе одъ 676—645, творацъ грчке музике, изнашавши седмоструну цитару или ептахордъ, и писавши найпрви музикалне ноте за екзаметре; — Алцей (Alcäus) изъ Лезбоса, любовникъ и землякъ Саффинъ, творацъ є алкайскогъ размѣра. Жестокъ одъ нарави и заклети непріятель тиранскихъ владателя, писао є езикомъ узоритимъ и снажнимъ противу ньихъ; зато Орацій музу нѣгову: Alcaei minaces Camenae (lib. IV. Od. 9.) називлѣ; (31) — Стесихоръ (Stesichorus) изъ Имере у Сициліи около 615, писао є епійско-лиричне пѣсме пуне живости и снаге, одъ коихъ имадемо само нѣколико стихова; (32) — Ибикусъ изъ Регіюма, познатъ своіомъ трагійскомъ смрћу; — Архилохъ изъ Пароса около 700 пре Хр., лирикъ изреданъ као и Алцей, те є подобно овоме пѣвао найрадіе Венеру и Бакха. Духъ у осталомъ необуздани, кои да се освети Ликамбу, што му є кћерь свою Неовулу вѣроломно одрекао, пошто му є съ почетка за жену обећао біо, изнађе ямбе као своимъ метромъ ∪ — врло згодне за сатиру, найгаднію одъ свію родова поезіе, кадъ се обштимъ правилима пристойности и нравствености не покорава; (33) — Симонидъ изъ Аморгоса, а по другимъ изъ Самоса, около 664, познатъ пѣсмомъ, у коіой стиховима ямбійскимъ напада и ружи жене; (34) — Кал-

линусъ изъ Ефеса око 740, кои е едномъ елегіомъ нагоніо сограђане свое, да се навали народа киммерскогъ у малу Азію одапру; — Бакхилидесъ изъ Юлиса на острову Кеосъ (одъ 472—431), супарникъ Пиндаровъ; — Симонидъ (Simonides) изъ острова Кеосъ, а умро 467 у Сиракузи, гдѣ е на позивъ ондашнѣгъ владателя Єрона дошао біо, писавши претужне елегіе, у коима силно тронуто срдце съ виспреномъ чежньомъ рекао би къ сяйномъ небу узлеће, да земальско биће свое заборави. Време насъ е давно елегіа Симонидовихъ лишило, и текъ одъ нѣколико заоставшихъ уломака (о краткости живота, нарицанѣ Данаино) можемо о лѣпоти и важности ньиховой судити. (35) Осимъ нѣга писали су любавне — еротійске — елегіе Мимнермусъ изъ Колофона (596 пре Хр.), (36) Филетасъ изъ Коса, учитель Птоломеа Филаделфа, Ермезіанаксъ изъ Колофона, (37) ученикъ нѣговъ Фаноклесъ, (38) Каллимахъ изъ Цирене (39) и т. д.

§. 97. Много већу славу него сви гореименовани лирици заслужую Тиртей (Tyrtäus) изъ Афидне у Аттики около 684 пре Хр., и Пиндаръ изъ Тиве у Беоціи, синъ едногъ свирача, рођенъ око 520, когъ Квинтиліанъ (Inst. X. 1, 61.) principem lyricorum називлѣ. Први намъ е познатъ съ великихъ похвала, кое му Платонъ дае, а навластито Орацій, комъ е геній Тиртеовъ мало нижи одъ геніа Омировогъ:

— — — — Post hos insignis Homerus
Tyrthaeusque mares animos in martia bella
Versibus exacuit. — — — — — — — —
(De arte poet.)

Будући убогъ и сакатъ, пошлю га Атиняни за едну текъ поругу къ Спартанцима, даихъ предводи у другой мессенской войни; али онъ поетичкимъ своимъ духомъ претвори наскоро посмѣхъ у удивлѣнѣ, пѣваюћи стиховима снажнимъ и ватренимъ любавь и славу отечества. Пѣсме ове спадаю међу найлѣпше, кое су намъ изъ дубоке древности сачуване остале. (40) — Пиндаръ, князъ лирика', овѣковѣчіо е одама своимъ баснословна Греціе времена, дѣла нѣнихъ юнака и борбе у олимпійскимъ играма. Онъ поезію називлѣ премудрости цвѣтомъ, — а мудрость ову гдѣ е онъ тражіо? гдѣ е цвѣтъ тай убрао? У пріятной самоћи муза', у дражестнимъ шумицама, гдѣно граціе станую. Граціе су наймиліе

Пиндарове богинѣ; безъ ньихъ нема красоте ни на небу ни на земльи; оне єдине сладе гостбе на Олимпу, лію сласть у амвросію богова, држе престолъ свой узъ престолѣ Аполла. Ни єданъ поета ніе се показао већи поштователь простоте и истине одъ Пиндара; па кодъ толикихъ дивота лако му се може опростити нѣки нередъ у пѣсмама, и што нису умѣтно сложене. У онимъ одскоцима, у ономъ лавиринту идеа' нема ништа предвиђеногa, ништа преднамишлѣногa — одушевлѣнѣ повлачи поету, те иде кудъ га буица носи. Тако га у нѣкимъ пѣсмама гледамо, гдѣ се орлу подобно подъ облаке поносито віе, или гдѣ наликъ на лађу съ надменимъ єдрима модре таласе пресѣца. У нѣкима опетъ рекао би да є огань, кои пали, или ждрѣбе, кое на олимпійскомъ лети тркалишту; часъ прелази съ предмета на предметъ, као пчела съ цвѣта на цвѣтъ, а часъ пушта, да му пѣсме теку, као што вода изъ извора тече. Но тако узвишене поезіе великогъ Пиндара мало се сада допадаю; єръ утркиваня на двоколицама, вѣнци побѣдителя' и коньи Єрона слабо кога више наслађую. Разновидне метаморфозе и прекомѣрна висина изрека' чини, те му є смисао на многимъ мѣстима врло таманъ, и зато се у туђе єзике добро превести не може. Али при свему томе побѣдне пѣсме нѣгове нису нигда цѣль свою промашиле; оне су Грке, када светковаху народне свое празнике, често до найвећегъ ентузіазма доводиле. (41)

§. 98. Тако є геній спѣшіо одасвуда на ове явне светковине, отимаюћи се за прости ловориковъ вѣнацъ, кои би га предъ санародницима своимъ облагородіо. Све се ту стицало, да успали больма подражанѣ, и да га држи у непрестаномъ движеню. Ту су витіе и списатељи свое умотворе предъ свима читали, стихотворци свое пѣсме пѣвали, у цитари и свирали вѣшти свирке свое чути дали; театралне игре ту су се представляле; юнаци (атлети) ту су се борили и тѣлесну свою снагу и лакократность покушавали. Други су опетъ на коньима утркивали се. Побѣдитель є за награду свою свагда ловориковъ вѣнацъ добіо, или гранчице одъ маслине; но Грци нису се ни надметали нити борили за награду; честь и слава била є цѣль, коіой є Елинъ тежіо. (42) Тако вѣнацъ Коринне побуди Пиндара, а Туцидидъ чуюћи, како удивлѣна Греція дае књигама, изъ коихъ се історіа Иродотова састояше, име „деветъ муза“, пламтіо

є жельомъ, да се съ ньимъ испореди. — Ово су напредци старихъ Грка у лирици. За владаня послѣдньихъ Птоломеа у Египту цвѣтало є доста лирійскихъ стихотвораца, одъ коихъ су найзнатніи А. Лициній Архіасъ изъ Антіохіе, за кога є Цицеронъ говоріо свое знаменито слово pro Archia poeta, и Антипатеръ изъ Сидона. Што се позніе добе тиче, то намъ цѣли времени просторъ одъ цесара Августа до Константина великогъ (одъ 30 пре—306 послѣ Хр.) не показуе до врло мало и то слабихъ лирика, еръ осимъ нѣколико грчкихъ и латинскихъ епиграмма цесара Адріана, писали су имне нѣки Діонисій, савременикъ нѣговъ, а по другима живши 200 г. пре Христа, Мезомидесъ, Аристидесъ и т. д.

§. 99. У Греціи, гдѣ се похвале жельни духови радо свакогъ посла примаху, кои славолюбію ньиховомъ ласкаше, театаръ указивао се Еллинима као найсяйніе и найзгодніе мѣсто, на комъ су умне свое способности развіяти могли. Онъ постане у Атини предметомъ одъ толике важности, да є народъ често и саму користь државе нѣму жертвовао. Истина да є крозъ то политично државно станѣ яко губило, али є кньижевность насупротъ расла и напредовала, еръ поменутой прекомѣрной страсти Грка' за театаръ обвезани смо, што найсавршеніе обрасце у драматици имамо. (43)

§. 100. Стихотворци трагични, да би се допали савременицима своимъ, узимали су предмете изъ споменика' юначкихъ Греціе времена, особито изъ Омира. Имена Ореста, Агамемнона, Астреа и Тіеста рађала су у срдцу зрителя' идее суевѣрія и судбине, у кою Грци слѣпо вѣроваху. Несреће, кое постигоше поменуте велике злочинце, производиле су свагда неодольиви страхъ у душу гледаоца, кои є као и позніи Римлянинъ:

Delicta majorum immeritus lues,
Romane etc. (Орацій.)

свашто на свѣту сакривеной и ужасной сили судбине приписивао. Грка є узто трепетъ пре и лакше него насъ обузимао; нѣгова религіа, сасвимъ матеріална, била є много театралнія одъ наше. Оно, што у нама ужасъ рађа, есу чувствени образи, а ове Грци умножише на тисућу начина. Али съ друге стране идее о смрти нису у ньима онай силни утискъ рађале, што га обично у нама производе.

§. 101. Есхилъ (Aeschylos) изъ Елевзиса у Аттики, р. 525, а умро 456 у Сиракузи, храбри отечества бранитель, Милціада и Темистокла воени другъ, први є кодъ Грка' драматичну умѣтность у больи редъ довео и ню яче развіо; еръ списи Теписа (Thespis) (44) изъ Икаріона у Аттики, жившегъ олимпіаде 67, 2, или около 535, Фриниха (Phrynichus) (45), и Херила (Chörilus), оба изъ Атине, ако много и одступише одъ прѣашньихъ неотесанихъ и грубихъ лакрдія, представляюћихъ често какавъ чинъ или епизодъ изъ митологійскогъ живота Бахуса или Озирида, остали су ипакъ према познімъ умотворима текъ слаба и несавршена у томъ роду покушеня. Есхилъ какавъ є біо у бою, онакови є и у драмама, — пунъ племенитихъ, виспренихъ и снажнихъ мисли, увѣкъ страшанъ и величественъ, или прекивао Прометеа свогъ за кавкаске стѣне, или изъ бездане изазивао 50 фуріа, да шибаю Ореста, или му найпослѣ гледали Капанеа, гдѣно громъ намегданъ позива. У почетку грчки театаръ састояо се изъ самихъ готово хорова (χορικον), и само би се гдѣгдѣ умѣшао по гдѣкои разговоръ поединихъ люди, кои су истиниту или измишлѣну какву повѣсть кавивали; Есхилъ први уведе діалоге, облагороди и улѣпша неотесани и погани єзикъ, кои є на грчкомъ театру до нѣга владао, играче у пристойне хальине и образнице преобуче и доколѣнице имъ (котурне) метне. (46) Игралиште у прво доба била су проста кола, на коима су се по улицама возили играчи:

„Ignotum tragicae genus invenisse camenae
Dicitur et plaustris vexisse poëmata Thespis,
Quae canerent agerentque peruncti faecibus ora.“

(Орац.)

Есхилъ измисли мали еданъ таванъ ради удобніегъ представляня драматичнихъ игри. Уреси театрални били су съ почетка гране и лишћа одъ разногъ дрвећа; Есхилъ ихъ разреди такo, да су у гледаоцу обманльиве призоре рађали, — єдномъ рѣчи, нема ни єдногъ чина у драматичномъ представляню, да га ніе изнашао или баръ поправіо. Но ако су и превелике заслуге нѣгове у той струци поезіе, ипакъ валя признати, да самъ правилне и савршене драме саставити ніе могао. Есхилъ є само предтеча дваю векихъ мужева, кои су драматику до найвећегъ савршенства довели, Софоклеса и Еврипида, оба изъ Аттике. Одъ трагедіа нѣговихъ само су седамъ читаве до насъ дошле, а по именце:

Προμηθευς δεσμωτης, Περσαι, Ἑπτα ἐπι Θηβας, Ἀγαμεμνων, Χοηφοροι, Ευμενιδες, Ἱκετιδες. (47) Дивне є лѣпоте особито прва — оковани Прометей — и у ньой оно мѣсто, гдѣно Юпитеръ заповѣди, те прикую Прометеа за кавкаске греде. Несретникъ за свѣдоке свое невиности призива небо, землю и све стихіе, и слѣдующимъ рѣчма споминѣ доброчинства, коя учини людма:

О високи етире небесни,
О крилати воздушнѣи хитри,
О извори рѣка, о безбройна
Намрзганя морскіехъ таласа,
О ти земльо, тебе, матерь свега,
И кругъ пространъ свевидећегъ сунца
Я зазивамъ; вид'те мене, вид'те,
Одъ богова, и самъ богъ, што трпимъ;
У коимъ ли мукам' я се морамъ
Овдѣ кршит' до безконачности.
Такво за ме злогласно мученѣ
Наће нови владатель блаженихъ!
Авай тужномъ! оплакуемъ люто
И садашньость и будућность; авай!
Кадъ ће бити края овимъ бѣдам'?
Ал' шта велимъ? я предвиђамъ бистро
Сву будућность, нити ме икаква
Изненадна састиже неволя.
Треба дакле удесь сносит' мирно,
Єръ є снага судбе недобитна;
Я то знадемъ; ал' у 'вакомъ станю
Или мучат' или немучати,
Тежка ми є стварь и немогућна.
У ову самь несрећанъ тѣскобу
Врженъ, што самь обдаріо смртне;
Усудихъ се у трстики шупльой
Зграбит' сунцу циглу искру огня,
Тогъ майстора сваке умѣтности,
И човѣку одъ превелѣ ползе.
Ево кривде, съ кое казань таку
Плаћамъ сада, у гвожђа забіенъ
На голети, исподъ гола неба.

Затимъ у гнѣву своме грди Јупитера. Хоръ преклинѣ га, да не злоставля бога, да не би крозъ то іошъ жешћихъ мука допануо. На то Прометей ругаюћи се хору као подломе одговара:

— — — — Тамо милуй, ваци,
Обожавай кралујућегъ, мени
Најманѣ е до Іовиша стало.
Нека дѣла и некъ заповѣда
По своме уму, докъ времена има;
Єрбо неће іошъ надъ боговима
Тако дуго имат' царованя.

Дочувши за псовку Јупитеръ, шалѣ Прометеу Меркуріа, да се изясни, на што теже те претнѣ. Смѣе се оковани полубогъ, те уѣдљиво одговара Меркурію:

— — — — — — Ви сте нови
У кралѣвству новомъ, те мислите,
У тврдиням' безопасни да сте;
Заръ я нисамь вѣкъ видіо пасти
Два владалца? па ћу и трећега,
Оногъ, кои садъ царује іоште,
Видит' брзо, те срамотно врло.
Да с' я плашимъ одъ новихъ богова,
Мл' да стрепимъ садъ не чини л' ти се?
Таки покоръ на далѣ одъ мене.
И ти путемъ, коимъ си ми доша',
Врат' се назадъ, еръ одъ мене нећешъ
Ништа чути, о чему ме питашъ.

(I. Сундечићъ по прев. Беллоти'а. (*)

Прометей већъ се одавно заклео, да велику тайну скоре пропасти цар-бога одкрити неће; па зато ни савѣти ни грозе Зевсовогъ вѣстника не могну га на то приволѣти. Силни Іовишъ обузетъ гнѣвомъ задрма Кавказомъ, врлетъ и Прометей свалюю се у безданъ, али зато опетъ сужникъ не губи се духомъ, нити за опроштенѣ моли!

(*) Познато е, да у пребогатомъ грчкомъ єзику има рѣчи' и израза, кои се лако и вѣрно на србски превести не даю. Тако на пр. у подлинику првихъ петъ стихова гласе овако:

ὦ δῖος αἰθὴς καὶ ταχύπτεροι πνοαὶ,
ποταμῶν τε πηγαὶ, ποντίων τε κυμάτων
ἀνήριθμον γέλασμα, παμμῆτόρ τε γῆ,
καὶ τὸν πανόπτην κύκλον ἡλίου καλῶ.
ἰδεσθέ μ' οἷα πρὸς θεῶν πάσχω θεός.

§. 102. Софоклесъ є све оно поправіо и усавршіо, што є Есхилъ текъ начертао біо. Родіо се у Демосъ Колоносъ у Аттики около 412 (Ол. 71, 2.) пре Хр. и іошъ као дѣте одъ 14 година своіомъ пѣсмомъ на побѣду Саламинску обрати на себе позорность читаве Грецiе. Вредно є споменути, што намъ историа зань казуе, како га є єдномъ престара позвао у судъ синъ нѣговъ, кои є нестрпльиво часъ изгледао, да отчинство наслѣди, те у судія заискао, да отцу му, као духомъ ослаблѣну, тутора даду. Ово Софоклеса ни мало не смути, и да би судіе увѣріо, да ніе башъ онако, као што синъ нѣговъ вели, прочита имъ нѣколико стихова изъ Едипа, когъ башъ онда сачињаваше. Лѣпотомъ поезіе обузети судіе, захтѣванѣ неблагодарнога и нечовѣчногъ сина съ укоромъ одбаце. Софоклесъ дао є трагедіи савршену армонію цѣлости, и право размѣріе између свію нѣнихъ части. Нѣговъ стилъ носи на себи све черте Омировогъ слога. Одъ 100 трагедіа, кое онъ написа, седамъ ихъ є само заостало: Аяксъ помамни, Антигона, Едипъ краль, Едипъ у Колоносу, Филоктетъ, Електра, смрть Еркулеса. (48) У првой одъ тихъ трагедіа гледамо юнака Аякса, гдѣно увређенъ на мегдану Одисеомъ због оружія Ахилесова самъ себе убія. У другой є главно лице Антигона, рођена изъ незаконогъ саитія Едипа съ рођеномъ своіомъ матеромъ Іокасте. Будући да се усудила сахранити тѣло погинувшегъ іой у двобою брата Полиникеса, противъ строге забране Креона, тивскогъ владателя, то є овай за речену братску любавь даде живу укопати, али покрай нѣ и Емонъ, синъ Креоновъ, кои Антигону страстно љубляше, смрть себи зада. — Едипъ краль; садржай є ове трагедіе слѣдующи: Едипъ незнаюћи убіе рођеногъ отца свога Лаіоса, краля тивскогъ, те узме себи за жену по незнаню такођеръ матерь свою Іокасте. Пошто грѣхъ обое познаду, Іокасте проклинюћи порочну постелю, сама себе обѣси, а Едипъ да не гледа свѣдоке беззаконя своегъ, очи си изводе. Протѣранъ найпослѣ изъ Тиве одъ властолюбнихъ синова своихъ, Етеокла и Полиникеса, прокуне ихъ, да се съ мачемъ у руци о наслѣдство нѣгово отимали. — Едипъ у Колоносу есть продуженѣ предидуће. У овой гледамо сѣдога подъ тежиномъ грѣхова погрблѣногъ старца, гдѣ покой налази у Колоносу, у свештеномъ лѣсу страшнихъ богиня Евменида', у кои дотле нога човѣчія не біяше іошъ ступила. — Филок-

тетъ, синъ Пелеа и Демонасе, славни юнакъ и другъ Еркулесовъ, чіегъ є стрѣлу наслѣдіо біо. Пошто га єдномъ нѣкаква змія у ногу угризну, боловао є у самоћи на острову Лезбосъ пунихъ 9 година. Међутимъ божество навѣсти Грцима, да Троіомъ безъ Еркулесове стрѣле они никако завладати неће, те съ тога пошлю къ нѣму Улиса и Нептолема, и кадъ му Ескулапъ ранну извида, пође и самъ на Трою, многе непріятелъ поубія, но и самъ у бою погине. — Смрть Еркулеса. Чезнећи Деанира за своимъ мужемъ Еркулесомъ, пошто дочуе, да се залюбіо у Іоле, кћерь краля Евритоса, пошлѣ му плаштъ, што іой га даде центавръ Несусъ, да га на себи носи, єръ є овай увѣріо бяше, да ће іой мужъ докле га узноси свагда за њомъ гинути. Али тиме хтѣде центавръ да се Еркулесу освети, што га є єдномъ устрѣліо біо. Текъ што Еркулесъ плаштъ на себе баци, а већъ га ужасна трзаня спопадну, те се послѣ жестокихъ мука сконча. Чувши Деанира смрть нѣгову, одъ туге смрть себи зада. — Електра, послѣ Едипа краля єданъ є одъ найсавршеніихъ створова Софоклесовихъ. Предметъ іой є у кратко овай: Клитемнестра, договоривши се съ яраномъ своимъ Егистомъ, удави мужа своегъ Агамемнона, за кое црно дѣло убіе ню роћени синъ нѣнъ Орестъ, по наговору сестре свое Електре, те оде тумараюћи по свѣту. Електра мисляше, да іой є братъ међутимъ умро. Позніи састанакъ нѣнъ съ братомъ и спознанѣ нѣгово моментъ є тако вѣшто и трогателно представлѣнъ, да у цѣломъ древномъ театру єдва равногъ себи има, и зато не можемо пропустити, да читательима туге пуни тай комадъ овдѣ у преводу не саобштимо. Орестъ издаваюћи се за Фокіанца, кои носи у Аргосъ пепео несрећногъ Агамемнонова сина (т. є. Ореста), яви се єданъ данъ Електри съ Пиладомъ носећимъ урну, садржаваюћу тобожне драгоцѣне остатке. Електра моли, да іой допусте, да къ срдцу притисне урну, те да надъ њомъ оплаче зли удесъ породице свое, коя се у ономъ пепелу сасвимъ затрла. Желя іой се испуни и она сва тронута ваше:

— — — — Яо! спомениче
Човіека мени наймиліегъ!
Могъ Ореста останче єдини,
Вай како ли како ли иначе,
Нег' што ухвахъ сада те обгрлямъ!

Садъ у ништо претворена т' држимъ.
А єданъ данъ кано-ти младића
Вельихъ нада у сяйноме стаю,
Ванъ те послахъ изъ овихъ дворова.
Ахъ! да будемъ я умрла пріе
Него што самь овимъ рукам' тебе,
Уягмивши крадомъ, оправила
У туђ' свіетъ, да т' одъ смрти склонимъ.
Да убіенъ онда паде овдѣ,
Баръ би съ отцемъ гробъ єдини стека'.
Тако бѣжећ' и потуцаюћ' се
Смрть ми грдну у туђини наће,
На далеко одъ сестрице твое;
Ни те тужна моимъ рукам' опрахъ,
Нити снимихъ, ка' што ми се хтѣде,
Съ огня твое истргано тѣло.
Нег' опремлѣнъ туђіемъ рукама
Садъ ми стижешъ у малахной урни
Прелагушанъ. Вай сиротной мени!
Вай! о храно, кою теби єдномъ
Залудъ тако мило-брижно пружахъ!
Єрбо ніе иста мати твоя
А одъ мене любила те више;
Те я сама свећ' самь те питала,
Други нико, и свећеръ си мене
Миломъ своіомъ сестрицомъ назива',
Садъ ми съ тобомъ свег' у часу неста:
Ка' олуя све ти собомъ зграби.
Мртавъ отацъ, мртавъ єи ми и ти;
А мртва самь и я опетъ съ тобомъ;
Сміеше се безбожни душмани,
А майка є, немайка, піяна
Одъ радости — — — — — —
— — — — — — — — — —
Дай ме прими къ себ' у ову урну;
Мене, коя већъ самь ништа сада,
Пуст' у ништу да заедно съ тобомъ
Ту подъ земльомъ за вавѣкъ стануемъ.

Орестъ тимъ разнѣженъ хтѣо би іой се явити, али не смѣ, боећи се, да не би изложіо опасности намѣру, због кое є дошао; опажа сестра забуну, ову слабо прикривену болѣтицу, те тражи узрокъ.

Ти ли с' Електрина
Сяйна слика?

одговара Орестъ, чинећи се, да се бяше стопрвъ осѣтіо; на што му Електра прихвати:

И те иста, посве
Прем' наказна.

Орестъ замоли є, да му искаже неволѣ, у коима є до сада живила, прогонства, коя є трпила, те не могавши се више задржати, повиче:

Вай! како те ядну
Сажалѣвамъ!

Електра.

Цигли с' до садъ, кои
То почути.

Орестъ.

Башъ я цигли, зато
Тв'имъ несрећам' разяђенъ долазимъ.

Електра.

Шта? дай казуй; ил' си намъ у роду?

Орестъ.

Зборіо бихъ, да ли ове жене —

Електра.

Све рећ' можешъ, пріятельице су.

Орестъ.

Дакленъ урну ту поврзи, па ме
Само слушай.

Електра.

Ахъ! богова т', нѣ ме
Не лишавай.

Орестъ.

Бићешъ наплаћена,
Мен' уступи.

Електра.

Де! немой ми, немой,
Молимъ ти се, те т' брадице твое,
Грабит' овогъ драгушногъ предмета.

Орестъ.

Я ти нећу нѣг' заиста пустит'.

Електра.

Тужне мене! вай! не могу имат'
А ни твоихъ остатка', Оресте!

Орестъ.

Ман' се жалбе; безъ разлога плачешъ.

Електра.

Безъ разлога л' мртва брата плачемъ?

Орестъ.

Не вали ти, што говоришъ тако.

Електра.

Толико ли ти презирешъ мене?

Орестъ.

Не презире тебе нико; али
Ова урна башъ за тебе ніе.

Електра.

Есть, ако є заклоплѣнъ Орестовъ
Пепелъ у ньой.

Орестъ.

Само у рѣчима
Нѣговъ пепелъ заклоплѣнъ є стая'.

Електра.

Гдѣ є дакле тогъ ядника рака?

Орестъ.

Та живъ човѣкъ раке не имаде.

Електра.

Шта говоришъ, момче?

Орестъ.

Истину ти.

Електра.

Живи?

Орестъ.

Живимъ!

Електра.

А да ти іошъ ниси?

Орестъ.

Овай печатъ отца мога гледай,
Пакъ с' увѣри, да л' истину велимъ.

Електра.

Срећни данче!

Орестъ.

Данче сверадостни!

Електра.

Мили гласу! већъ ми єдномъ стиже!

Орестъ.

Надалѣ га никуда не ишти.

Електра.

Моимъ рукам' загрлѣна т' држимъ?

Орестъ.

Е би Богъ да', да б' ме увѣкъ могла
'Вако грлит'!

(Прев. І. Сундечићъ.)

§. 103. Какогодъ што е Есхилъ у трагедіи дѣйство ужаса до найвећегъ савршенства біо довео, исто е тако Софоклесъ дѣйство чудеснога умножіо. Іошъ е дѣйство сажалѣня остаяло, — Еврипидъ се показа и гледаоцима сузе изъ очію истрже. Онъ се родіо у Саламису олимпіаде 75, 1, или 450 пре Христа, а умро е у Пелли при двору Архелаа, краля мацедонскогъ. Послѣ смрти нѣгове Атиняни подигну му надгробни споменикъ съ овимъ лѣпимъ надписомъ: „Сва е Греція Еврипиду споменикъ, мацедонска земля само кости нѣгове скрива.“ Ако е Софоклесъ представляо люде, какови треба да буду, то ихъ е Еврипидъ, превазишавши у томъ Софоклеса, представляо, какови есу. Нико болѣ одъ нѣга не познаваше срдце човѣчіе. Онъ е при томъ едини грчки трагикъ, кои се у филозофске науке задубіо; али му у томъ обзиру критици праведно пребацую нѣко превећъ дуго умствованѣ и разложенѣ о предметима политике и нравствености, као што е на пр. разговоръ Иполита противу жена', Тезеа противу филозофа', Медее, Язона и т. д. и нѣко размазно пренемаганѣ, кое обично рађа слабость; а ови су недостатци довольни да Софоклеса предпоставимо Еврипиду. Одъ заоставшихъ 19 нѣговихъ трагедіа отликую се: Андромаха (Ἀνδρομαχη), у коіой кћерь ова краля Тивскогъ, а супруга Ектора, войводе троянскогъ, главну роллу игра; — Медеа (Μηδεια), кћерь Етеса, краля колхійскогъ, кою мужъ нѣнъ Язонъ протѣра, те се она зато крваво освећуе на другой жени нѣговой. Трагедіа ова ясносћу и простотомъ строя, као и снагомъ любавне страсти, спада међу найболѣ производе Еврипидове; — Алцеста (Ἄλκηστις), жена краля тессалскогъ, коя да би тежко оболѣломъ мужу своме здравлѣ повратила, потайно се по наредби богова зань жертвуе и умире; — двѣ Ифигеніе (Ἰφιγενεια ἡ ἐν Ταυροις, Ἰφιγενεια ἡ ἐν Ἀυλιδι), одъ коихъ е послѣдня по мнѣнію вѣштака ремекъ

умотвора' грчкогъ трагика, позната и по томе, што є по обрасцу нѣномъ Расинъ (Racine) свою изредну трагедію Iфігénie састависо; — Ἱππολυτος, Ἑλενη, Ἑκαβη (Екуба), Ἠλεκτρα и т. д. (49)

§. 104. Есхилъ, Софоклесъ и Еврипидъ чине савъ грчки трагични театаръ; — они су єдини, одъ коихъ намъ читави списи остадоше, и єдини, кое позніи Грци и Римляни до небеса хвале. Доста є да напоменемо, како ихъ до данасъ одъ великогъ ята послѣдовавшихъ грчкихъ и туђихъ трагика нико ніе ни достигао, камо ли превазишао. Чимъ се трагедіе ньихове у обште найбольма отликую, то є найсавршенія простота и єдинство у дѣланю, што га коекакви излишни не прекидаю епизоди, — природность згодно описанихъ карактера, вѣшто и уредно употребляванѣ митологіе и басне, а навластито истинитость діалога', величайни и племенити слогъ, узвишеность мисли' и точность изрека. Ове су вредности тимъ драгоцѣніе, што трагици грчки нису имали предъ собомъ обрасца да га подражаваю, већъ су врлине те изъ срдца природе извадити знали. Позніи трагици били су слѣпи подражатељи поменуте славне троице, и дѣлили су се на три умѣтне школе, свака по имену обрасца своегъ (οἱ περι Αισχυλου, περι Σοφοκλεα, περι Ευριπιδην), али намъ одъ своихъ производа, ако изузмемо єдиногъ Агатона (Agathon) (50) изъ Смирне, пріятеля Еврипидовогъ, ништа не оставише. Послѣ овогъ трагика, особито одъ времена битке еронейске, трагедіа є кодъ Грка почела яко падати, докъ се много доцніе опетъ нешто подигне у Александріи за владаня Птоломеа'. Грамматици ондашньи, да би трагике те одъ старихъ разликовали, назову ихъ δευτερα ταξις. Ньихъ є свега било 7, а поименце ови: Александръ Етолусъ изъ Плеурона, у време Птоломеа Филаделфа, (51) Созифанесъ, Созитей, Омиръ млађи изъ Браполиса у Каріи, Филиксъ изъ Корцире, Еантидесъ, Діонисіадесъ и Ликофронъ изъ Халциса у Еубеи около 277 пре Христа. (52)

§. 105. Атиняни, као што повише видисмо, били су савршено успѣли у трагедіи, али нису имали оне танкости чистогъ вкуса, кои одъ моралногъ чувствованя долази, и кои се у комедіи особито изискуе. Зато комични ньиховъ театаръ за дуго време ніе біо друго, до неотесана и сурова сваке нечистоте и гнюсности школа, гдѣ би долазили, да велике люде исмѣяваю, кое су у исто

време обожавали. Народъ атински грлећи свашто, што є кадро било славу нѣгову надъ другимъ нацiама подићи, желiо є да гледа у театру личну сатиру противу онихъ люди, кое геній и талентъ високо надъ свѣтиномъ постави, и сматрао є као просто уживанѣ свое слободе, што у истину не бiяше друго, него срамно злоупотребљиванѣ.

§. 106. Сузарiонъ први є одъ Грка' у Мегари на театаръ ступiо, и съ почетка самъ самцатъ гледаоцима говорiо, те му се кашнѣ придружи хоръ (παραβασις). Онъ є основатель комедiе, званe мегарске, а поредъ нѣга Епихармъ (Epicharmus) (53) изъ Коса, живши у Сициліи по свой прилици у двору Єрона олимпiаде 70, 1—75, 4, оснуе комедiю сицилско-дорiйску или италску. Много више него те двѣ комедiе прославила се комедiа аттичка, (54) огранакъ мегарске, коя се по своме саставу дѣли на три перiода: стари, средньи и нови. На први перiодъ спадаю Кратинъ (Cratinus) Атинянинъ, (55) живши около 456 пре Христа, коме Орацiй (lib. I. sat. 4.) велике похвале плете. Бiо є великъ пiянацъ и умро є 95. године живота своѓъ одъ жалости за источенимъ изъ разаднивше се бачве виномъ. Говорiо є, да тко само воду пiе, тай добре стихове правити не може:

Prisco si credis, Mecaenas docte, Cratino,
Nulla placere diu, nec vivere carmina possunt,
Quae scribuntur aquae potoribus.

(Орацiй.)

Далѣ савременикъ нѣговъ и супарникъ Евполисъ (Eupolis), па Ферекратъ (56) (Pherecrates), одъ коихъ су се до насъ само уломци одржали, и найславнiи одъ свiю Аристофанъ (57) (Aristophanes) изъ Атине, живши около 436 пре Христа. Већи дѣо нѣговихъ комедiа нiе друго до сатира у дiалозима, съ коима оштроумно уѳда и грди софисте, исмѣява свештенике и свештене обреде, па и найславнiе и найпоштенiе у држави люде бѣсно напада. Тако у комедiи Пчеле руга се геометру Метону ради четверокутногъ обруча, а Еврипида у Жабама пеца, Сократа пакъ, познатогъ непрiятеля комичнихъ лакрдiя, у Облацима првосвештеникомъ безпослица' називлѣ. Па и самомъ народу атинскомъ, кои га є у исто доба вѣнцемъ одъ маслине китiо, боцкаюћи пребацуе непостоянство, вѣтреность, улагиванѣ, лаковѣрiе и што се претѣранимъ надеждама пита. Но толика раз-

узданость ніе дуго траяла, еръ за владаня 30 тиранна' морао є најпослѣ да єзикъ уст егне и да се одъ личнихъ насртаня чува, као што се и изъ слѣдующихъ Орацієвихъ стихова къ Пизонима видити може:

In vitium libertas excidit, et vim
Dignam lege regi: lex est accepta, chorusque
Turpiter obticuit, sublato jure nocendi.

На зато се у Плутону нѣговомъ, кои већъ у средню школу спада, не представляю више по именце граѣани, као што є то одъ пре чинити обичавао. Читанѣ Аристофановихъ комедіа може само оне увеселявати, кои су ради да познаду животъ, духъ и обичае оне епохе. У томъ обзиру списи нѣгови тако су савршени, да є Платонъ, замолѣнъ єдномъ одъ Ерона, сиракускогъ владателя, да му опише карактеръ Атиняна, послао князу томе єданъ екземпларъ комедіа Аристофановихъ, премда што се метода и заплетка тиче, кои є врло слабъ, не могу се много похвалити. Одъ тихъ комедіа најболѣ су Πλουτος, Βατραχοι (жабе), Ἱππης (коняници), Νεφελαι (облаци), а најчудновастія и управо фантастичка Ὀρνιθες (птице).

§. 107. Средня и новія комична школа имала є многе раднике, одъ коихъ најзнатніи су Алексисъ изъ Туріюма (Олимпіаде 106, 1—118, 3), Антифанесъ (Ол. 93, 2—111, 4), Филимонъ изъ Соли у Цилиціи (Ол. 112, 3—129, 3), Дифилусъ изъ Синопе (Ол. 115, 1), а навластито Менандеръ Атинянинъ (Ол. 109, 3—122, 2, или око 342 пре Хр.), когъ Плутархъ самоме Аристофану предпоставля. Онъ є поправіо и облагородіо вкусъ Атиняна, представляюћи прве обрасце, у коима се красота съ нравственосћу слаже. (58) Тако у пѣга жена ніе више робиня мужевлѣва, ніе створена само да задоволява похотльивимъ страстима човѣка, као што є комици старе, а одъ части и среднѣ школе представляху; она є супруга, мати, домаћица, и као такова ужива иста права и слободу као и човѣкъ. У моралнимъ савѣтима нѣговимъ били су и ови: Поштуй најпре Бога, па родителѣ; поштуюћи родителѣ, надай се блаженству, а безчестећи отца, учишъ се заєдно и псовати богове. Менандра є кодъ Римляна Теренцій вѣрно подражавао. Штета є велика, што се одъ свію тихъ поета само уломци сачували. Познія времена не произведоше у

овомъ роду поезіе ма єдно дѣло, кое би вредно било, да се овдѣ спомене.

§. 108. Између трагедіе и комедіе рекао бихъ у средини стаяше као везникъ драма сатирна (Satyrspiel),(59) коіой су съ почетка поводъ дале шале и лакрдіе, штоно у сатира преобучени хористи при светковинама Бахуса збіяху. Она се у почетку састояла изъ самихъ хорова, а послѣ є трагикъ Пратинасъ (Ол. 70, 2) больма изобрази, давши іой праву умѣтну форму. У той драми представляо се вазда какавъ догађай изъ юначке или баснословне грчке историе, а карактеръ представляня біяше весео и смѣшанъ, али не скрозъ шальивъ и бодльивъ као у комедіи. Одъ те врсте поезіе имамо єдини іошъ Κυκλωψ Еврипидовъ, у комъ се представляю позната путованя Улисеса, при коима Силенъ коекакве лакрдіе прави. Подобне комаде писали су готово сами трагици, и тежко да се какавъ комикъ у њима покушао. Да су іошъ у найстаріе доба изъ обичая мало по мало нестали, види се одтуда, што су се Ликофронъ и Созитей (Sositheus), оба стихотворци новіе грчке комедіе, яко трудили, да сатирной драми свою првашню природность поврате, у чемъ нису ни мало успѣли. Поредъ ове драме биле су у обичаю у Сициліи народне игре, зване Мими (μιμοι), (60) гдѣ се за увеселѣнѣ и забаву простогъ народа представляху разни карактери, подводници (Kuppler), піяници, залюблѣници и т. д. Изнашастіе њихово приписуе се Софрону изъ Сиракузе, врснику Еврипида (426 пре Хр.), поредъ коега су се у той струци поезіе отликовали синъ нѣговъ Ксенархъ, савременикъ крвопіе Діонисіа (Ол. 96, 4), а за времена ритора Исократа Филистіонъ изъ Ницее.

§. 109. Какогодъ што є Сициліа произвела комедію и миме, исто є тако савъ онай островъ своимъ прекраснимъ небомъ и зеленимъ пашама побудіо пастире, да пѣваю пѣсме, кое нову струку грчке поезіе, т. є. поезію буколійску или сеоску чине.(61) Говори се, да є ню први пронашао нѣки полубасноловни пастиръ Дафнисъ, (62) дочимъ други заслугу ову приписую Стесихору изъ Имере, а трећи опетъ говедару Діомусъ. Но біо тко му драго изнаходникъ пѣсама тихъ, то є извѣстно, да имъ є умѣтну форму дао истомъ Теокритъ (Theocritus) изъ Сиракузе, савременикъ Птоломеа Лаги (Ол. 126 или 280 пре Хр.), писавши у новодорійскомъ нарѣчію идилле (εἰδυλλια или ἐκλογαι), пуне

нѣжности и сеоске простоте. (63) Осимъ нѣга писали су идилле Віонъ изъ Смирне (отрованъ за владаня Птоломеа Филаделфа), и ученикъ нѣговъ Мосхусъ изъ Сиракузе. (64)

§. 110. Послѣ поезіе исторіа занима прво мѣсто у грчкой кньижевности. Іошъ много пріе старца Иродота било є у Грецiи люди, кои су у прози писали о порѣклу богова и юнака, као и о баснословномъ почетку поєдинихъ држава и народа, а то све безъ икакова савеза и критике. По томе писци ти звали су се λογογραφοι или μυθογραφοι (прійчали, Sagenschreiber), а кадкадъ и ὡρογραφοι, ако су се само лѣтописима поєдинихъ градова (ὡροι) забавляли. Ови хронисти појаве се најпре у Іонiи, гдѣно у Омировимъ пѣсмама и у многобројнимъ мѣстнимъ преданіяма и споменицима нађу обилату грађу за свою историйску цѣль; а како одъ списа ньиховихъ само нѣке мале остатке имадемо, то ће доста бити, ако имена само најславніихъ овдѣ назначимо, као што су Кадмусъ изъ Милита (Ол. 65), Акузилай изъ Аргоса (Ол. 72—75), Екатей изъ Милита (између Ол. 57, 4—65, 1), Харонъ изъ Лампсакуса (Ол. 69, 1), Елланикусъ изъ Митилене (умро 411 пре Хр.), Дамастесъ изъ Сигеума, савременикъ Иродотовъ, Ферекидесъ изъ Лероса (Ол. 59), Діонисій изъ Милита (Ол. 65) и Ксантусъ изъ Сардиса у Лидiи, живши за владаня Артаксеркса (Ол. 79, 2). — Одъ тихъ лѣтописаца мало се разликоваху нешто позніи спеціални историци, кои су се єдино географичко-историчнимъ описиванѣмъ Аттике бавили, прпећи извѣстія понайвише изъ найдревніихъ мѣстнихъ и народнихъ прійча, те се одтуда историје ньихове прозову Ατθίδες. Као што првихъ, тако исто и овихъ послѣдньихъ списи готово су се сасвимъ изгубили, а многима не би ни имена знали, да ихъ Діонисій Аликарнаски (de comp. verb. c. 4.) ніе сачувао. Єдни и други писали су безъ сваке историйске критике само за најпростію классу люди, кои и у Грецiи кано посвудъ найрадіе слушаху повѣданя безъ сласти, критике и избора. Зато редъ правихъ историка почећемо одъ Иродота (Herodotus), (65) као найстаріега, одъ коегъ историчне списе имадемо, и коега Тулій отцемъ историје називлѣ. Родіо се у Аликарнасу у Каріи Ол. 74, 1. или 484 пре Хр., а умро є по свой прилици у Турію, мѣсту у великой Грецiи године 408. Нѣгово најважніе сачинѣнѣ єсть исторіа обшта, у коіой описуе ратове Перса' съ Грцима

одъ Цира до Ксеркса, и найважніе догађае кодъ Инда, Скита, Мидяна, Финиціана, Египтяна, Арапа. Дѣло ово, кое є онъ по обичаю свое добе читао у комадима најпре у Олимпіи (456 пре Хр.), па у Атини 445, а по свој прилици и у Коринту и Тиви, више се похвалюе ради точности, јасности и красоте стила, него ли због критике; премда се опетъ не може рећи, да є безкритично. Шта више, кадъ узмемо, колико є старанѣ старацъ Иродотъ употребіо у скупљању и сравњиваню извѣстія, преданія, споменика и другихъ спомажућихъ средства, — кадъ разсудимо, да є за любавь къ истини самъ главомъ туђе те іошъ најудаљніе народе полазіо, радо ћемо у нѣму не само отца историје, што му по гласу свію старихъ и новихъ критика съ пунимъ правомъ припада, но и отца науке критичне признати. Одъ прикора „безобразногъ лашчине“ опрао га є савршено іошъ Діонисій Аликарнаски, а по нѣму и новіи нѣки списатељи. Како ондашња времена бијаху яко оскудна у чистимъ историчнимъ изворима, изъ коихъ би списатель поуздано црпсти могао, то ніе чудно, што є Иродотъ поредъ премногихъ истина и многе лажи пометао. Но највећу є услугу историйской науци учиніо тиме, што є духъ Туцидида (Thucydides) пробудіо.

§. 111. Овај славни Атињанинъ, рођенъ Ол. 77, 2. или 471 пре Христа, текъ што прочита историю старца Иродота, и види, како Грци историка овогъ почитоваху, пламтіо є жељомъ, да се съ њимъ успореди. Налазећи се у трачкомъ граду Σκαπτη Ὑλη, куда га Атињани на 20 година прогнаше, єръ є съ војскомъ на ослобођенѣ града Амфиполиса одоцніо біо, употребіо є време то, да као самовидацъ опише историю пелопонискогъ рата, кои є цѣлихъ 27 година међу Атињанима и Спартанцима траяо. Историю ову, пошто се кући вратіо, продужіо є у седамъ књига до 21. године, оставивши Ксенофону и Теопомпу, да доврше њимъ текъ почето дѣло. Не задоволява се као Иродотъ, да просто разказуе догађае, већъ духомъ философскимъ истражуе узроке, продире до у само срдце ствари', те намъ предъ очима ставля величайну и живу икону знамените оне војне. Онъ є први увео у историю слова (orationes), коя за тимъ уђу у обичай кодъ познііхъ грчкихъ и римскихъ историка, па и кодъ многихъ новіихъ повѣстнице списателя. Сви древни списатељи говоре съ великомъ похваломъ о истории Туцидидовой, — и доиста кри-

тично истраживанѣ, краткость и танкоумность разсуда, узвишеность изрека, наглость и снага бесѣде чине га, да є не само учитель грчкихъ и римскихъ витія, но и први грчки историкъ. (66) — Ксенофонъ, такођеръ изъ Атине (р. Ол. 84, 1, или око 450, а умро у прогонству у Коринту г. 356), Сократовъ ученикъ, показао є своіомъ грчкомъ историомъ Ελληνικα одъ године 411 до 362, да є достойни продужитель славногъ Туцидида. Добродѣтельни филозофъ и велики войвода, знаменити ораторъ и прозаикъ, пунъ примамльиве красоте, — списи нѣгови имаю свете заслуге. Нѣговъ „Повратакъ съ 10,000," кои є онъ лично предводіо и майсторски описао, есть дѣло найсавршеніе, а Киропедіа нѣгова, или описъ живота и воспитаня млађегъ Цируса, исторични можда романъ, пуна є сладости и достоянства. Ксенофонъ біо є пчела атинска; слађи одъ меда називлѣ Цицеронъ слогъ нѣговъ, додаваюћи, да су музе изъ нѣга говориле, а Квинтиліанъ га (Inst. Or. lib. X.) у дражести съ граціама успоређуе. (67) Онъ завршуе редъ великихъ историка Греціе, кою по смрти нѣговой многи догодописци поплаве, одъ коихъ заслужую отличногъ спомена Ктизіасъ (Ctesias), лѣкаръ Артаксеркса Мнемона (одъ 401—395), писавши историю Индіе и Персіе, одъ кое се само уломци до насъ одржаше; (68) — Ефорусъ изъ Циме, ученикъ Исократа, кои є преживіо Александра великогъ, те саставіо историю обшту одъ повратка Ераклида до г. 356 пре Хр.; (69) — Филистъ (Philistus) изъ Сиракузе, умро 356, пріятель и савѣтникъ старіегъ и млађегъ Діонисіа, сачинивши историю сицилску, кою Цицеронъ (de Div. lib. XX.) много хвали; — Теопомпъ (Theopompus) изъ Хіоса, рођенъ 378 пре Христа. По Квинтиліану (Inst. X. 1, 74) овога є учитель нѣговъ, Исократъ, побудіо, да се историчнимъ истраживаньима занима, те є услѣдъ позива тога историю Туцидидову продужіо, историю Иродотову у кратко свео, и къ томе друго велико дѣло Φιλιππικα саставіо, кое се по свой прилици до Филиппа мацедонскогъ простирало. Теопомпъ є грчки Тацитъ, єръ као и овай сваку претреса стварь, унутрашнѣ и дубоке узроке догађая', намѣру и духъ испитуе дѣлателя, пакъ и потайна орудія лажне добродѣтельи и покривеногъ порока на видѣло ставля. Али су се сви списи нѣгови изузимаюћи нѣколико комада на грдну штету историйске науке давно већъ изгубили. (70) — Ово се може рећи и за тако назване ис-

торіописце Александра великогъ, кои и ако су много чудеснога и лажнога о нѣму писали, ипакъ одъ велике би користи и потребе било, кадъ би дѣла ньихова имали, изъ коихъ би добили баремъ то, што би поредъ карактера ироя овогъ и духа времена своегъ, познали изъ близа и узроке, съ коихъ є грчка историографіа одъ тада падати почела. (71) Одъ тихъ списателя найзнатніи су: Каллистенъ изъ Олинта, ученикъ Аристотела и велики пріятель Александра великогъ, кои га є при свему томе г. 328 погубити дао; — Анаксименъ изъ Лампсака, ученикъ Діогена Синопскогъ, а савременикъ Аристотела, Платона и Исократа (око 365); — Марзіасъ изъ Пелле, описавши навластито младость Александра великогъ, съ коимъ се у дѣтинству играо; — Єронимъ изъ Кардіе у Траціи, кои є пратіо Пирха у Италію, и описао исторію наслѣдника' Александровихъ; — Дурисъ изъ Самоса, потомакъ Алцибіада и Перипатетикъ; — Клитархъ, пратилацъ Александра у свима военимъ походима; — Нимфисъ изъ Ираклее; — Екатей изъ Абдере; — Евменесъ изъ Кардіе, познати тайни писаръ и войвода Александра великогъ, и Менехмусъ (Menächmus) изъ Сиціона, кои є поредъ историе и о кипотворству вѣшто писао. Узъ ове вредно є іошъ споменути нешто позніегъ Тимеуса изъ Сициліе, Филархуса изъ Навкратиса, а по другима изъ Атине, жившегъ за владе Птоломеа Евергетиса, кои є и походе Пирхуса обширно описао, и Евмеруса (Euemerus) изъ Мессане у Сициліи.

§. 112. Одъ Александра великогъ, па до цесара Августа, или одъ 336 до 29 године пре Христа, Грци су при свему томе, што политичну слободу изгубише, прилѣжно обраѣивали полѣ историйско; еръ окромъ поменутихъ александровихъ историописаца налазимо крозъ то време особито три историка, кои своимъ списима заслужую, да се съ великомъ похваломъ спомену. Први є Поливій (Polybius) изъ Амфиполиса (роѣ. око 210—200), синъ ахейскогъ претора Ликортасъ, кои пошто є нѣко време у Риму пробавіо, предузме путованѣ по Галліи, Шпаніи и Африки, одкуда се г. 146 у отечество врати, ту свое исторично дѣло саврши, те се опетъ на путъ крене, прошавши Египетъ преко и уздужъ. За тимъ є пратіо Сципіона у нумантійску войну, те се г. 120 преставіо. Списао є обшту исторію одъ почетка другогъ пуничкогъ рата до побѣде одржане надъ Персеомъ, или одъ г.

218 до 168. Онъ є отацъ прагматичке историје, у коіой претресуюћи узроке, околности и послѣдице догаћая, показуе одтуда, како су Римляни владу свою по цѣлой земльи разширили, те да су и способни и управо роћени, да цѣлимъ свѣтомъ владаю. (72) — Діонисій Аликарнаски (около 66. пре Хр.), дошао є у Римъ г. 29 пре Христа, и у нѣму є 22 године живіо, списавши за то време свою римску историю Ρομαϊκὴ Ἀρχαιολογια, опредѣлѣну найвише за Грке, у коіой тѣши санароднике свое због тога, што посташе поданици римски, представляюћи Римляне као народъ происходећи одъ Грка, одъ коихъ є и законе, обичае и изображеность свою приміо. (73) — Діодоръ изъ Агиріюма у Сициліи, савременикъ Цезара и Августа, за когъ се говори, да є по повратку своме съ пута по Азіи и Европи употребіо цѣлихъ 30 година, да сачини по плану синхронистичкомъ свою обширну историю одъ освоеня Трое до г. 60 пре Христа. Али мора се признати, да му є у овомъ дѣлу єзикъ доста покваренъ, и да є многе басне пометао, те му се зато и не може сасвимъ вѣровати. (74)

§. 113. И у позніе доба, одъ Августа па до 476 године послѣ Христа, опажамо кодъ Грка прилѣжнихъ радина на полю историчномъ, кои ако и нису Иродоти ни Туцидиди, опетъ зато мора се признати, да су науци историчной велику користь принели. Да о нѣкима найбольима штогодъ напоменемо. Плутархъ изъ Еронее, роћенъ г. 50 послѣ Христа, славни историкъ и филозофъ, кои є дѣломъ своимъ Βιοι παραλληλοι достойно заслужіо, да се князъ біографа' назове. У нѣму описуе вѣшто животъ найславніихъ мужева грчкихъ и римскихъ, те ихъ међу собомъ майсторски присподобля. Слогъ му є простъ и прави историйски, а књига пуна прича', описа', изрека' и мудрихъ разсуда о предметима политичнимъ, нравственимъ и књижевнимъ, и слободно се може рећи, да є вѣрно огледало народнихъ обичая и карактера'. (75) — Флавій Арріанъ, роћенъ у Никомидіи около г. 100, гдѣ є у почетку біо свештеникъ богинѣ Церере и Прозерпине, а потомъ римски сенаторъ и конзулъ, познатъ описомъ похода Александра великогъ у 7 књига — ἀναβασις Ἀλεξανδρου — коимъ є име нови Ксенофонъ стекао, но више ради узоритогъ стила, него што му є посао валянъ, єръ га є найвише по Птоломеу Лаги и Аристовулу израдіо. (76) — Флавій Аппіанъ

изъ Александріе, найпре адвокатъ па прокураторъ надъ Египтомъ, списавши около 147 године у 24 књиге исторію римску одъ Енее до Августа, коіой є придодао нѣка површна извѣстія о наслѣдницима Августовимъ до цесара Траяна. Ово дѣло ніе читаво до насъ дошло, и біяше раздѣлѣно на провинціе, у коима се сваки главни догађај збіо; писано є у чистомъ еллинскомъ єзику, али духомъ пристрастнимъ за Римляне, и доста безкритично. Изъ начина, како є Аппіанъ исторію свою писао, може се ясно видѣти, да є свойски подражавао Иродоту и Поливію. (77) — Около исте добе (одъ 170—240) живіо є Иродіанъ (Herodianus) изъ Александріе, кои съ великомъ истиносћу, здравимъ разсуђенѣмъ, а и безпристрастно састави исторію римскихъ цесара одъ смрти Марка Авреліа до владе Гордіана Непоса. (78) — Ученосћу превосходи га Діо Кассій (Dio Cassius) съ придѣвкомъ Κοκκειανος изъ Ницее у Витиніи, рођенъ около 155, бивши године 180 већъ сенаторъ, 193 преторъ, 223 конзулъ и проконзулъ у Африци, а г. 229 по други путъ конзулъ. Сачинитель є по обрасцу Поливіевомъ историе римске, за кою є 10 година грађу скупляо, и у ньой є описао што є годъ самъ видіо, чуо или читао. Стилъ му є одвећъ причинѣнъ, а и само дѣло кадкадъ безкритично, премда се опетъ мора признати, да є цѣло грађанско уређенѣ у Риму врло добро познавао, те зато и заслужуе, да му се у многимъ стварима сасвимъ вѣруе. (79) — Діогенъ Лаерцій изъ Цилиціе, живши у III. столѣтію, познатъ ученомъ свѣту своимъ дѣломъ *φιλοσοφος ἱστορια περι βιων, δογματων και ἀποφθεγματων των ἐν φιλοσοφιᾳ εὐδοκιμησαντων βιβλια ἰ*, у комъ говори о почетку филозофіе и различнихъ секта, као и о филозофима іонійске и италске школе. (80) — Евсевій изъ Кесаріе († 338), сачинитель тако назване *παντοδαπη ἱστορια*, или повѣсть свію народа одъ Авраама до године 325 послѣ Христа, и *κανων χρονικος*, родъ синхронистичкихъ таблица одъ 2017 пре Хр. Но много є знатніи због свое историе христянске цркве одъ почетка нѣногъ до смрти старіегъ Лициніа, у коіой є съ точномъ критикомъ представлѣно не само што се годъ памети достойногъ и важногъ у првимъ вѣковима христянства догодило, него су назначени и епископи найзнатніихъ цркви редомъ, како су єданъ другомъ слѣдовали, описани су црквени сабори, прогонства и побѣде мученика', новопоставше цркве, єдномъ рѣчю, разширенѣ Христове

вѣре. — Одъ осталихъ историка напоменућемо П. Еренніа Диксипиа (Herennius Dexippus), около 270 изъ Атине; — Олимпіодора изъ Тиве, око 412; — Прискуса изъ Паніюма у Трацiи, око 422, а навластито Зосима, кои є у Цариграду као comes и exadvocatus fisci около 434 године написао историю римскихъ цесара у 6 кньига, одъ Августа до 410 послѣ Христа, доста истинито и разумно, и слогомъ, колико се одъ тадашнѣгъ времена могло, довольно краснимъ и чистимъ. (81)

§. 114. Говорећи сада о географіи, кою iошъ древни Грци и Римляни држаху да є око историе, налазимо прве почетке у той науци кодъ Грка у списима Омира и Езіода. (82) Што Аполлоній Родски о нѣкомъ цвѣтућемъ станю географіе пре ова два славна мужа говори, да су тобоже iошъ за похода Аргонаута' Колхићани имали земльописне карте, на коима су назначени били сви путови, рѣке, горе и обале морске, то су голе басне или баръ нагађаня, лишена свакогъ историчногъ темеля. Лѣпе заслуге о географіи прибрао є найпрви Омиръ, пѣсникъ Ахилеса, кои у пѣсмотворима своимъ говори о многимъ градовима, државама и народима, — а iошъ веће заслуге имаде Езіодъ изъ Аскре у Беоцiи, за коега се може слободно рећи, да є створіо нѣки свой системъ о форми и раздѣлѣню землѣ, основанъ на собственомъ искуству и на прiйчаню путника. Доцніе гдѣкои учени Грци, понайвише Филозофи, уплетаху у свое списе математична и географска извѣстія о наличiю, простору и постаню землѣ, у коима ако се додуше и налази више нагађаня и ипотеза него математичке точности, ипакъ валя признати, да се ньима географіа доста обогатила и помогла. Такови су били осимъ другихъ: Талесъ, кои є найпрви учіо, да є земля округла, и Анаксимандръ изъ Милита, за когъ вели Плиній (lib. VII. LVI.), да є изнашао сферу, а Страбонъ, да є направіо прве земльописне карте πινακες (Lib. I. p. 17. C.). Ове карте уђу у позніе доба до тога степена у обичай кодъ Грка, да су ихъ дяци у школи, а грађани по кућама сами правили, и съ ньима се найрадіе забављяли. Приповѣда се, како є єдномъ Сократъ, да би суетногъ Алцибіада понизіо, пружіо войводи овомъ карту географску молећи га, да му покаже на ньой иманя своя, коима се онъ толико поносіо. — Други су опетъ Филозофи читаве кньиге о географіи написали, као на пр. Демокритъ, коегъ географско дѣло

Лаерцій ставля међу математичне списе; — Екатей, сачинитель кньиге περιηγησις или описанѣ землѣ; — Евдоксусъ изъ Книдоса (368 пре Хр.), кои є Платона у Египетъ пратіо; — Филеасъ изъ Атине (пре Туцидида) и Питеасъ изъ Масиліе, кои є двапутъ къ сѣверозападнимъ бреговима Европе пристаяо, а први путъ до самогъ острова Туле, данашнѣ Исландіе, допро біо и т. д. Но одъ свію тихъ списа само су гдѣкои мали уломци до насъ дошли, и башъ зато што су дѣла та готово сасвимъ изгубльна, може бити да никаква кньига ніе тако важна за познаванѣ старе географіе, што Иродотово обширно историйско дѣло. У нѣму є историкъ овай скупіо драгоцѣна извѣстія о свима частима онда познатогъ свѣта, те ихъ є доста критично и ясно описао као самовидацъ, или по казиваню достовѣрнихъ трговаца и морепловаца. Много веће напредке учинила є наука та съ времена Александра великогъ, любителя дугихъ военихъ похода, у кое време одкріо Грци многе донда ньима непознате предѣле у Азіи и Европи, а о другима точнія знаня себи прибаве. Тада географи Каллистенъ, другъи историографъ Александра великогъ, Архелай, Ветонъ, Атеней, далека путованя предузму, а Дицеархъ, ученикъ Аристотелевъ, коегъ вѣштину у географіи хвале Цицеронъ и Плиній (lib. II. c. LXV.), састави први земльовидъ цѣлогъ свѣта, а други о Греціи на по се. Списи ньихови давно су већъ пропали, тако да одъ те епохе немамо до едини дневникъ морепловца Неархуса, (83) когъ є Александръ велики г. 326 съ флоттомъ крозъ индійско море до на рѣку Ефратъ послао біо. — Любопитство прироћено Грцима да познаду туће землѣ и прибрежія, што га походи Александрови іошъ већма у ньима побуде, траяло є и послѣ смрти мацедонскогъ ироя. Тада се појаве нѣколико отмѣнихъ географа, кои су велику свѣтлость надъ древнимъ свѣтомъ разасули. Да о другима не говоримъ, назначићу само великогъ Ератостена, кои є први високу мисао зачео, да съ геометричномъ точносћу величину землѣ измѣри, написавшегъ Γεωγραφουμενα; — Агатархида изъ Книдоса (за владе Птоломеа Фисконъ 148—105 пре Хр.), сачинителя географскогъ дѣла о Азіи и Европи; — Полема, Періегетиса, Артемидора изъ Ефеса (около 100 пре Хр.), и Корнеліа Александра, прозваногъ Полиисторъ. Но као што прећашньихъ, тако исто и овихъ географа списи

давно су већъ на грдну штету науке географске нестали, и осимъ єдногъ гологъ имена, и гдѣкоегъ можда уломка, ништа се о њима у исторіи не находи. Силни овай губитакъ надокнађуе срећомъ ако и одъ части прво у той науци систематично дѣло гласовитогъ Страбона изъ Амазіе, града у малой Азіи (р. 60 пре Хр. † 25 послѣ Хр.), кои предузевши найпре путованя одъ Арменіе до граница Етруріе и Понта евксинскогъ, па до саме Етіопіе, сачини послѣ Γεωγραφικα, дѣло састоеће се изъ XVII. књига, кое су све осимъ послѣднѣгъ раздѣла VII. књиге у цѣлости сачуване. У томъ дѣлу Страбонъ описуе майсторски, што є годъ на своемъ дугомъ путу или самъ очима своимъ видіо, или у другихъ списателя читао, а не заборавля при томъ ни политично-религіозну исторію и статистику поменутихъ земаля, те своимъ творомъ показуе, да є заєдно добаръ земљомѣръ, астрономъ и наравословацъ. Кадъ се узме време, кадъ є Страбонъ географію свою писао, па и то, да су поредъ толикихъ географа опетъ многе землѣ ондашњимъ Грцима биле слабо познате, лако му се опростити може, што прави положай и међусобно разстоянѣ многихъ градова точно не опредѣлюе, па и у исторіи гдѣгдѣ противъ истине грѣши. (84)

§. 115. Што намъ исторіа излаже у практики, то нам филозофіа показуе у теоріи. (85) Іошъ у прастара времена, много пре златнога пѣсничкогъ доба, било є у Грчкой люди, кои су потребу осѣћали, да о свачему сами разсуђую, свашто сами претресаю, и да боля знања себи прибаве. Први ови филозофи били су заєдно и поете. Орфей, Линъ (Linus), Музей (Musäus), Омиръ, Езіодъ излагали су у пѣсмама неукой и простой свѣтини теогонію и козмогонію богова и васелене природу, богословію и мудролюбіе, колико су сами знати могли; па да би забленуте у њихъ слушателѣ већма увеселявали, китили су знаня та съ коекаквимъ измишљяњима и баснама. Овимъ правцемъ пођу између осталихъ и тако названи седморо-мудраци Греціе: (86) Солонъ Атинянинъ (600 пре Хр.), Питтакъ (Pittacus) изъ Митилина (590 пре Хр.), Талесъ изъ Милита (597 пре Хр.), Клеовулъ изъ Линдуса (578 пре Хр.), Віасъ изъ Пріене (580 пре Хр.), Хилонъ Спартанацъ (574) и Періандеръ изъ Коринта (633—563 пре Хр.); само што су се ови више моралне стране придржавали, оставивши у той струци нравственихъ изрека, одъ

коихъ су до насъ само нѣки и то покварени уломци допрли.(87) Но прави основъ теоретичной философіи кодъ Грка поставіо є Талесъ, еданъ одъ поменутихъ седморице мудраца, кои є у Милиту, родномъ своме мѣсту, подигао философско училиште, тако звано іонійско, (88) али самъ ништа ніе писао. Учіо є, да є вода почетакъ свію ствари, а цѣо свѣтъ да є пунъ богова. Мѣсто голихъ мнѣнія и слѣпогъ вѣрованя, когъ се до тада грчки философи придржаваху, уведе разсуђиванѣ и испитъ, те самъ по себи мислити почне. Лаерцій говори, да є први онъ учіо безсмртіе душе, па и о Богу да є умствовао. У исто доба о предметима овимъ мудровао є и Ферецидъ (Pherecydes) изъ Сироса (600 пре Хр.), комъ су вѣчна начела били Юпитеръ, време (χρονος) и хаосъ или матеріа, и кои є такођеръ учіо, да є душа безсмртна. Анаксимандръ изъ Милита (610—547 пре Хр.) измѣни Талеса у іонійской школи, у коіой є найпрви предавао явно философію, и учіо између осталога, да є темель или први узрокъ свію ствари безъ края, а матеріа узрока тогъ да є нешто између воздуха и воде. За овимъ ступи ученикъ нѣговъ и землякъ Анаксименъ (548 пре Хр.), кои се одъ системе Талесове удальи, узевши, да є воздухъ — αἰθηρ — главни свію ствари почетакъ; — Діогенъ (Diogenes) изъ Аполлоніе (465 пре Хр.), кои се истогъ начела придржавао, али къ томе и учіо, да се разумъ у воздуху садржава; — Ираклитъ (Heraclitus) изъ Ефеса (503 пре Хр.), прозвани мрачни, коме є огань біо први почетакъ, а ватрена душа найболя; — Ирмотимъ (Hermotimus) изъ Клазомене (500 пре Хр.), кои є опетъ разумъ као свествараюћи почетакъ сматрао; — Анаксагоръ (Anaxagoras) изъ Іоніе, живши одъ г. 500—428 пре Хр., кои є учіо, да начело то не треба тражити у єдной само стихіи (елементу), но у обштой свію ствари смѣси или укупности. Први изворни узрокъ, кои є одъ матеріалне оне смѣсе сваку стварь створіо, біо му є умъ — mens, Νοῦς или Богъ. Ученикъ нѣговъ Архелай (Archelaus) Милитянинъ (500 пре Хр.) пренесе изъ Милита училиште у Атину, и крозъ то іонійске школе нестане. Овай є біо први учитель философіе у Атини, држао є, да є воздухъ праматеріа свію тѣлеса, и да є постао изъ топлоте и студени, а кое му драго дѣланѣ само по себи да ніе ни добро ни худо, него текъ крозъ законъ (lex) да постае дѣланѣ добро или худо. Изъ овога, што є дослѣ казано о училишту іо-

нійскомъ, може се ясно видѣти, да су се приврженици нѣгови занимали найвише природомъ — Φυσις —, одкуда се они и прозову природословци (Physiker). Што су годъ у той струци написали или устмено учили, доста є тамно и неразговетно, па когодъ и мало мнѣнія та ньихова ближе промотри, наћи ће у ньима више танкоумности' и питаня метафизичнихъ, него правихъ изнашастія и естественихъ истина.

§. 116. У исто доба, кадъ є училиште іонійско цвѣтало, Питагоръ (Pythagoras) изъ Самоса (584—505 или одъ 570—472 пре Хр.), пошто є предню Азію, Грчку и Египетъ обишао, те се међу египетске свештенике уписати дао, подигне школу у Кротону у великой Греціи, кою су многи люди и жене одъ разнихъ народа и краева свѣта полазили, те знаменита у цѣлой Греціи постане, и основателю своме славно име прибави. Школа ова разликовала се одъ іонійске найвише у томъ, што се разумъ у ньой ніе окретно и слободно развіяо као у послѣдньой, еръ су Питагорци едино гледали, да науку, овай, као што говораху, небесни даръ, само сачуваю, држећи, да є довольни узрокъ, да се што вѣруе, ако є учитель само рекао (ipse dixit). У ньой є Питагоръ предавао математику, физику и моралну, па є сврхъ тога наукомъ своіомъ о саставу и движеню тѣлеса, о Богу, души и осталимъ природе частима отворіо путъ многимъ позніимъ филозофима, да нове истине одкрію. Особито што се математике тиче, у коіой има велике заслуге, сматрао є ню као науку, коя приправля човѣка за филозофію, те съ тога є представляо ствари као величине (Grössen) подъ видомъ броева (arithmos); а за филозофію є говоріо, да є наука о стварима, кое су безконачне, духовне и одъ Бога проистичуће, — цѣль пакъ ньихова да є наличіе съ Богомъ, и да се постиже крозъ добродѣтель. Филозофіа нѣгова састояла се изъ двѣ части: практичне, коя обузимаше дужности спроћу насъ самихъ, спроћу другихъ и спроћу богова, и теоретичне. Међу многимъ особитостима нѣговимъ у той науци и та стои, да є васелена била животворна и разумомъ обдарена, а душа грдной той тѣлесини да є біо воздухъ — αιθηρ — изъ когъ изиђоше све поособне душе людске и скотске. Али найзнатніе у той науци нѣговой била є сеоба душе, тако названа metempsychosis, по коіой душа, изишавъ изъ тѣла, блудила є коекуда по воздуху, докъ би найпослѣ у тѣло какво ушла, на

кое би на томъ тумараню своме найпріе наишла, біо конь, вукъ, риба, птица, или друга коя му драго звѣрь, па зато забраньиваше ученицима, да еду животиню. Къ томе препоручиваше ньима, да у друженю съ людма буду кротки и благи, чуваюћи се када што раде, да ихъ радость или туга преобладаю, да любе родителѣ, почитую старце, а боговима достойну честь одаю. (89) — Училиште нѣгово произвело є нѣколико отличнихъ филозофа, међу коима заслужую особитогъ спомена природоиспитательи Океллъ (Ocellus) изъ Луканіе (496 пре Хр.) и Тимей (Timäus) изъ Локриса (404 пре Хр.); — Архитасъ изъ Тарента (400 пре Хр.), познатъ такођеръ као механикъ и математикъ; — Филолай изъ Кротона (498 пре Хр.), кои є найпрви начела учителя своегъ обѣлоданіо, и поета-филозофъ Емпедоклъ изъ Агригента (460 пре Хр.), когъ смо у дидактичной поезіи споменули.

§. 117. Огранакъ питагорске школе било є училиште у Елеи близу Кротона у великой Греціи, одкуда се питомци нѣгови прозову Елеатима. (90) Основао га є Ксенофанъ (Xenophanes) изъ Колофона (527—477 пре Хр.), цвѣтавши мало послѣ Питагора, кои є у Елеи явно предавао филозофію, учећи, да є на свѣту само єдно, вѣчно, непромѣньиво и безконачно суштество, што у себи све ствари садржава, и кое ми називамо богомъ. Имало є такођеръ многе отмѣне питомце, као Парменидеса (Parmenides) изъ Елее, наслѣдника Ксенофанова, кои се у свему науке учителя своегъ држао; — Мелисуса (Melissus) изъ Самоса (444 пре Хр.), кои є учіо, да є битіе (Seyn) вѣчно и неограничено, а штогодъ у очи пада, да є варльиво и лажно; — Ксеніадеса (Xeniades) Коринтянина, кои се съ начеломъ Мелисуса сасвимъ слагао, али къ томе іошъ придавао, да све што се раћа, изъ небитія (Nichtsein) происходи, а што є годъ пролазно (vergehend) да се у небитіе растапа; — Зенона (Zeno) изъ Елее (роћ. 492 пре Хр.), ученика и посинка Парменидесова, кои се особито у діалектици отликовао, те іой найпрви даде умѣтну форму, дѣлећи є на науку или способность правити уредна истраживаня о коемъ му драго предмету, на діалогъ и науку препираня (диспутаня). — Узъ ово училиште появила се млаћа елеатска школа, па како се у ньой много о Физици говорило, то є учени люди зову кадкадъ природословномъ, а найвише атомистич-

номъ. (91) Ово є име добила одтуда, што є основатель нѣнъ Левкиппъ (Leucippus), ученикъ Зеноновъ, изъ Абдере или Милоса (500 пр. Хр.), узимао двѣ праматеріе (Grundstoffe), т. є. єданъ безмѣрни празанъ просторъ и многе нераздѣлне стихіе или атоме, изъ коихъ є сєдинѣня свѣтъ постао. Ову є науку іошъ болѣ распространіо и разясніо ученикъ нѣговъ Демокритъ изъ Абдере (460—357 пре Хр.), кои поредъ свію недостатака атомистичне свое системе заслужуе, да се съ найславніимъ мудрацима цѣле древности упореди.

§. 118. Ово су први Филозофи Греціе и найстаріе нѣне секте. Изъ овихъ извора црпили су позніи древни Филозофи не само грчки, но и другихъ изображенихъ народа. Наука ньихова обузимала є богословію, Физику, моралну и логику. Што се богословіе тиче, ако изузмемо Анаксимандра и Анаксимена, кои су къ безбожію тежили, остали су єдно врховно суштество познавали, и само хотіюћи, да ствари уму людскомъ недосежне постигну и толкую, падали су у заблуђєня и у коекакве погрѣшке. Физична ньихова истраживаня била су само обшта мудрованя, безъ икакова практичногъ искуства и дѣлотвора, те су више танкой метафизици, него ли озбилномъ наравословію доликовала. Тако є Протагоръ хотіо, „да су ствари то, што се нама чине,“ — други су опетъ, као Евтидемъ, Діонисодоръ, говорили, да тко єдну стварь познае, зна и све остало, — трећи су се препирали: да л’ є свѣтъ самостално и тврдо тѣло, или се у непрестаномъ кретаню немирно валя, — све слабе и неплодне препирке, изъ коихъ се ни найманя користь ніе вадити могла. Нравственосћу занимала се особито Питагорова школа, па не само теоретички, но и у свагданѣмъ живлѣню и дѣланю. Тако су се питомци нѣгови рѣдко клели, дану су рѣчь вѣрно држали, одъ жена се лѣти чували, и сваку вечерь пріе спаваня владанѣ свое оногъ дана проматрали. Колико є у томъ обзиру узвишена била нравственость, кою Питагоръ учаше, познае се найболѣ изъ одговора ученице нѣгове Теано. Кадъ є єдномъ упиташе, послѣ колико времена треба жена, пошто є съ човѣкомъ спавала, да предъ олтаръ изиђе, одговори: „Ако іой є мужъ, одмахъ, ако ли є туђинъ, нигда!“ — И за логику знали су доста древни Филозофи. Питагоръ толковаше ученицима разне начине, коима човѣкъ до понятія или познаня какове ствари долази, као и раз-

лике између понятія, коя добива по разуму, и онихъ, што себи крозъ чувства присваја. Тако є Емпедоклъ учіо, да се у свему треба здравогъ разума држати, а неразсуђивати само по чувствима, дочимъ є опетъ Филолай за разумъ доказивао, да о стварма може онда само судити, ако га сврхъ свега математичне науке у томе подпомажу. Протагоръ, Демокритъ, Зенонъ и многи други ондашньи мудраци настояли су свойски, да изнађу критеріюмъ истине, те су о многоме чему, што у логику спада, добро мудровали.

§. 119. Као што смо повише казали, Архелай пренесе изъ Милита училиште іонійско у Атину. Преносъ овай біо є одъ велике користи за градъ Минервинъ, єръ у истой мѣри, коіомъ су нагло падале и изчезавале горепоменуте старе секте, науке су се у нѣму силно дизале, и давале су іошъ тада осѣћати благодатни свой упливъ на изображеность цѣле Грчке. На скоро се појаве у Атини Сократъ, ученикъ Архелая, Атињанинъ, р. 468, синъ єдногъ каменара, кои є занатъ тай изъ почетка и самъ радіо; Платонъ, такођеръ Атињанинъ, и Аристотелъ изъ Стагире. У исто доба академици, перипатетици, стоици, епикуреи измѣне старе школе, іонійску, питагорску, елеатску, и силно унапреде науке философске, те се може слободно рећи, да є за Александра великогъ грчка философіа славила свою найсяйнію епоху. Кадъ є Сократъ на позориште свѣта ступіо, чопори софиста, као Горгіасъ изъ Леонціюма (459 пре Хр.), Протагорасъ изъ Абдере (470—404 пре Хр.), Продикусъ изъ Кеоса (435 пре Хр.), Ипніасъ изъ Елиса, Тразимахъ и т. д. настояли су съ опакимъ своимъ наукама, пуним' хитрости, краснорѣчія и коекаквихъ сплетака, да оборе добродѣтель. Зато су идее о правди и неправди превраћали, нравственость као просто суевѣріе у посмѣхъ ставляли, за религію проповѣдали, да є голо измишлѣнѣ законотвораца, те є съ противне само стране народу показивали. Противъ овакихъ учителя усуди се велики мужъ юначки устати, узевши на себе тежки но и виспрени задатакъ, да философіи прву нѣнѣ практичну цѣль опетъ поврати, развіяюћи у саграћанима своимъ чувство сваке истине и добра, чувство вѣре и нравствености, да ихъ овимъ путемъ као добре и поштене люде изобрази. Па зато ніе чудо, да є крозъ то многе непріятелѣ одъ софиста' себи навукао, одъ коихъ найжешћи біяху

Анитъ и Мелитъ. Оклеветанъ кодъ 30 тиранна, кои су Атиномъ владали, да нове богове уводи и младежь квари, морао е добродѣтельни мужъ найпослѣ отровну чашу испити, и тако науку свою животомъ платити. Наука ова есть сама найчистія моралъ, кою е начиномъ найпростіимъ у разговорима народу проповѣдао. Говоріо е у томъ обзиру, да е мудрость найвеће добро, а незнанѣ найвеће зло, али и сва знаня свѣта овогъ да ништа не важе, ако не иду на то, да животъ човѣчіи практички поправе. По овоме се види, да су мудрость и добродѣтель биле кодъ нѣга истоветне. О добродѣтельи учіо е, да се састои изъ умѣрености и правде, а цѣль да іой е могућно веће усавршенѣ самихъ себе и другихъ, па зато да смо и непріятелю добро чинити дужни. Познавао е единогъ Бога, и битіе нѣгово доказивао е изъ уредногъ и правилногъ састава васелене, учећи притомъ, да е душа безсмртна, а найболѣ богослуженѣ да е чисто срдце, непорочно живлѣнѣ, марльивость и точно извршиванѣ своихъ дужности. (92) Сократъ самъ ништа ніе написао, нити е особити какавъ системъ или училиште основао, па съ тога како не біяше ученике свое къ єдной прилюбіо системи, ніе ни чудно, што ови измисле различна мнѣнія и творци новихъ секта постану. (93) Наука већегъ броя овихъ секта, као на пр. Ксенофона, знаменитогъ историографа, кои е духомъ и сласћу Платоновомъ описао карактеръ и начинъ предаваня учителя своегъ у ἀπομνημονευματα (Memorabilia, Commentarii), ἀπολογια, и у συμποσιον (convivium, гостба); Есхина (Aeschines) г. 365; Симона, занатомъ чизмара; Критона, сва четири Атинянина, и Цивеса (Cebes) Тиванца (404 пре Хр.), била е чисто морална; — Антистенова (Antisthenes) изъ Атине (365 пре Хр.) и нѣговихъ привржениka, познатогъ Діогена изъ Синопе (412—323 пре Хр.), Кратеса изъ Тиве (328 пре Хр.) циничка, — а Евклидова (Euclides) изъ Мегаре (399 пре Хр.) діалектична, тако названа, єръ су се привржениці нѣни найрадіе коекаквимъ кривимъ доводима или софизмима занимали, па како су се о свачему радо инатили, познати су такођеръ подъ именомъ еристика', правдація' (одъ ερις, инатльивость).

§. 120. Одъ Сократовихъ ученика єдини е Платонъ схватіо одасвудъ мисао учителя своегъ. Овай знаменити мужъ родіо се у Атини (а по другима у Егини) 429 пре Хр., и іошъ као дѣте

залюби се страстно у филозофію. Свое двадесете године дође къ Сократу (одъ 409—401), а по смрти овогъ славногъ мудраца оде у Мегару къ Евклиду, у кога е нѣко време филозофію слушао. За тимъ е путовао по Италіи, Сициліи и Египту, и пошто се у отечество врати, оснуе у Атини училиште, у комъ е све до свое смрти г. 323 науке предавао. Школу е ову држао у маломъ єдномъ врту предградія атинскогъ, близу тако зване Академіе, одкуда се филозофіа нѣгова прозове академичномъ. (94) Као учитель му Сократъ, обративши цѣло старанѣ и мисао особито на моралну, ніе се ипакъ задоволявао єднимъ текъ искуствомъ, него осѣти наскоро сву важность и потребу умозрителне филозофіе. Докъ су се друга училишта найвише и найрадіе забавляла, да многе тайне и загонетке у природи съ помоћу исторіе, свагдашнѣгъ искуства и сматранѣмъ човѣка какавъ е у самой ствари, разясне и рѣше, Платонъ е први, кои се надъ дѣйствительносћу и животомъ подигао, те познаванѣ врховногъ суштества у првобитномъ одкровенію и у унутрашнѣмъ животу човѣчіемъ истражуе. Идее су нѣму успомене, а Богъ први ньиховъ образацъ или прототипъ. По филозофіи нѣговой два су на свѣту узрока, Богъ и матеріа. Ова послѣдня садржава у себи стихію, кою Богъ ніе могао сасвимъ да надвлада, и у коіой се узрокъ свакогъ зла састои. Душа е васелене матеріална, много нижа него Богъ, — а душа човѣчія има у себи нешто одъ природе божіе и одъ матеріе. Къ срећи руководи човѣка єдинствено наука, коя на то иде, да човѣка у добродѣтельи съ Богомъ упореди. Одъ Питагораца научіо е біо цѣнити важность и ползу математике, одъ кое е хотѣо, да се ученѣ филозофско свагда започиняти има. — Нико ніе тако ясно и точно као онъ разликовао моћи познаваня, чувеня и хотѣня, чимъ филозофію силно напредъ потисне, дѣлећи е найпрви на логику, метафизику и моралну. За добродѣтель е говоріо, да е єдина, кою четири заставляю стихіе: мудрость, храбрость, умѣреность и поштенѣ, — воспитанѣ да е слободно и нравствено духа образованѣ, — а политика, наука, да сабира у друштво люде подъ надзоромъ нравствености. О послѣдньой написао е четири кньиге: Горгіасъ, закони, држава (politia) и република. У овой, згадивши се на конституцію атинску, хвали съ почетка монархію; али пошто е и у ньой опазіо недостатке Крита и Спарте, измишлява най-

послѣ нѣку државу идеалну, ползујући се у томе знанѣмъ, што га є путујући по свѣту и при двору Діонисіа сиракускогъ себи прибавіо. Поредъ доста ствари', кое се нигдѣ и ни на што употребити не могу, садржава поменута књига много штошта, кое заслужуе, да се достойно уважи. Тако є цѣль казни поправлѣнѣ злочинца, — судови правде, а не освете орудія, — казань смртна праведна онда само, ако є кривацъ добро воспитанъ біо, — дѣца нѣгова чиста одъ свакогъ укора и срамоте, — ядна свака она држава, у коіой судіе крію пресуде одъ народа, судећи при затворенимъ вратима и т. д. Но каква є опетъ забуна у идеама о правди и пристойности! Учіо є, да є просто господару убити роба своегъ, а за жене и дѣцу, да су личности лишени и права имовина мужевля, као и остала животиня и еспапъ. — Платонъ є вѣшто и згодно споіо риторику и поезію съ филозофіомъ, одъ коихъ є ова велику живость и одушевлѣнѣ добила. У томъ обзиру што є годъ написао, накићено є краснорѣчіемъ тако природнимъ, снажнимъ и виспренимъ, да читателя и данасъ у највећи усхитъ доводи. — Ученици Платонови, међу коима биле су двѣ женске, Аксіотеа изъ Фліунта и Ластеніа изъ Мантинее, премда су у главноме по трагу учителя своегъ ишли, сновали су ипакъ изъ науке нѣгове различне системе, кои су се позніе крозъ нѣколико столѣтія похвално у Греціи одржали. По томе разликуе се и данасъ у филозофіи Платоновой академіа стара, средня, нова, четврта и пета. Найзнаменитіи су изъ старе школе Спеусиппъ (Speusippus) изъ Атине (347 пре Хр.), синовацъ и наслѣдникъ Платоновъ на учительской катедри; — Ксенократъ изъ Халцидона (397—315); — Полемонъ Атинянинъ (315—270 пре Хр.); — Кранторъ изъ Соли, и Кратесъ изъ Атине (287 пре Хр.).

§. 121. Шетаюћи се у ходнику Лицеума, давао є лекціе у филозофіи Аристотелъ, те се одъ шетаня тогъ (περιπατειν) ученици нѣгови прозову перипатетици, а филозофіа нѣгова перипатетскомъ. Геній овай, кои се у филозофіи свѣтли као звѣзда прве величине, родіо се у Стагири г. 384. пре Хр., біо є крозъ 20 година єданъ одъ найревностніихъ ученика Платоновихъ, за тимъ г. 367 воспитатель Александра великогъ, а одъ године 334 учитель филозофске свое системе у Атини, одкуда се по смрти Александровой пресели у Халцисъ на острову Еу-

беи, гдѣ є све до свое кончине 322 г. живіо. Што се годъ о филозофіи пре нѣга писало, биле су само идее раставлѣне, неопредѣлѣне, збунѣне, безъ икакове међусобне свезе, — Аристотелъ подигне найпрви филозофію на пристоећи іой висине и величія степенъ, списавши савршени и пуни цѣле филозофіе курсъ, што се до нѣга нитко усудіо ніе, ни сами плодносћу и сяйносћу уображеня своегъ знаменити Платонъ, кои є текъ мисли о поединимъ филозофскимъ предметима у разнимъ діалозима изложіо. (95) Онъ є први учіо люде, да правилно о свачему мисле и умствую, у чемъ су га истина предходили Евклидъ и Зенонъ, али како ови само почетке науке те начерташе, то се нѣму име и заслуга изнаходника логике праведно пристои. Нѣговъ проницателни умъ покушао се и у діалектици, граматици, моралной и у натуралной истории, оставивши у свакой одъ тихъ наука вѣчите и славне споменике, коима се и данасъ учени свѣтъ не може доста да надиви. Рекао би да га є сама природа за своегъ любимца и повѣреника изабрала и одредила, да чува и толкуе дивне тайности нѣне. Па поредъ тако простране теоріе и дубоке учености имао є, што ни єданъ до нѣга мудрацъ, и згодно дарованѣ и вѣштину, да ихъ найясніе и найточніе представи. Ако є при свему томе овакови мужъ у велике упао погрѣшке, єръ се и сувише разуму своме повѣравао, ако се и у физичной системи нѣговой налази доста недостатака и ствари', кое су више танкоумне, него користне и поучне, я мислимъ, да овоме ніе толико умъ нѣговъ кривъ, колико мода, да тако рекнемъ, ондашнѣ филозофіе, коя мѣсто да истраживаня своя одъ ствари' нама ближихъ и познатихъ започинѣ, волѣла є да сматра на велико васелену, да толкуе найудалѣніе и найвиспреніе предмете, да испитуе найпре узроке, па догађае. Тако є између другихъ заблуда на ту мисао дошао біо, да природногъ права за робове нема! Осимъ тога треба іошъ и на то помислити, да у нѣкимъ наукама ніе имао коме да слѣдуе, већъ є морао много штошта самъ створити, па се къ томе и многихъ средства' и ученихъ способа' лишавао, по коима би лажъ одъ истине разпознати могао. Но при свему томе воспитатель Александра великогъ остае найславніи и найдубльи древности филозофъ, и єданъ одъ найпространіихъ и найвећихъ умова, коима се родъ людски одъ почетка свѣта, па до данасъ поносити може! Вредно є споменути

овдѣ мнѣніе о нѣму ученога Андресъ у кньизи: Dello stato attuale di ogni letteratura (Томъ VI. Ч. II. стр. 365. 366). „Аристотелъ,“ вели онъ, „узео є у руке васколикъ свѣтъ, и показа га найпре на велико у узроцима, почетку и бићу ствари', у замѣнитомъ стихія' дѣйству, у раѣању и растваряню тѣлеса; тражіо є почетакъ нѣговъ или вѣчность, просторъ и време, безконачность и опредѣлѣность; говорећи потомъ о предметима на особъ, пролази небеса, звѣзде, планете, метеоре, претреса землю изнутра у рудама и ископаемима и съ двора у растежу и животиньи; сматра съ особитимъ позоромъ човѣка какавъ є у тѣлу, у души и нѣнимъ силама, у чувствима, памећу и опомени, у сну и у бдѣню. За тимъ се одъ землѣ, животинѣ, люди', одъ планета' и небеса' пенѣ на више и сматра првогъ творца и кои све креће врховногъ, т. є. Бога, и ниже богове нѣму подложне и дворителѣ, па съ виспреніимъ іошъ погледомъ одврће се мислю одъ сваке ствари поособне и личне, те се ньомъ заноси у суштество, случайность, силу, у найзанесеніе и метафизичне идее.“ — Основано Аристотелемъ училиште произвело є многе знамените люде, међу коима прво мѣсто занима Теофрастъ изъ Лезбоса (322—287 пре Хр.), любимацъ Аристотелевъ, кои є послѣ смрти учителя своегъ съ найвећомъ похваломъ наставіо филозофску школу, те є дивнимъ краснорѣчіемъ, високомъ мудросћу и любкомъ нарави своіомъ толико Грке очарао біо, да су га на хиляде изъ цѣле Греціе слушати долазили. (96) Онъ є послѣдньи наслѣдникъ славе великихъ люди, кои су га предходили. Одъ тада залудъ желишъ чути разговоре Аристотела съ ученицима нѣговимъ у лицеуму, діалоге Платона у вртима академіе или на обали предгорія Суніумъ! Ученикъ Теофрастовъ біо є Димитрій изъ Фалере, мацедонски у Атини намѣстникъ (р. около 309 пре Хр.), и Стратонъ изъ Лампсака (287—270), кои Теофраста на катедри измѣни, на коіой се до Андроника изъ Родоса осамъ учителя промѣнило. Међу отмѣне перипатетике спадаю такођеръ: Клеархъ изъ Соли (около 286 пре Х.); Фаніасъ изъ Ерезуса, особито вѣштъ у логици; — Аристоксенъ изъ Тарента (318 п. Х.) и Ераклидъ изъ Понта (320 п. Х.).

§. 122. Іошъ намъ остае да споменемо три филозофске секте, поставше мало послѣ Платона и Аристотела, кое су о себи гласовито име по цѣломъ свѣту распространиле. Прва є скепти-

чна, (97) кое поглавица и учитель біо е Пиррхонъ изъ Елиса (340—288 пре Хр.), најпре живописацъ, а потомъ пратилацъ Александра великогъ у Азію. Привржении нѣгови нису се никакве системе придржавали, о свачему су се сумняли, сваштосу одрицали, потврђујући, да на свѣту нема ништа да обстои, да е поштено, праведно или неправедно, истинито или лажно;— едино правило, кое ньихъ у живлѣню и дѣланю своме руковођаше, біо е законъ и обичай. Зато ніе се ни чудити, што основано на овакимъ начелима училиште Пиррхоново, у комъ слушательи не налазаху ино, већъ саме голе сумнѣ и неизвѣстности, ніе се дуго одржати могло.— Друга е стоиска, (98) подигнута Зеномъ (Zeno) изъ Китіюма на острову Кипру (356—259 или 355—263 пре Хр.), кои е науку свою предавао у тако названой Стоа у Атини, одъ шта се Филозофіа нѣгова прозове стоискомъ, а ученици му стоици. Наука та позната е найвише због строгости и крутости своихъ начела. Тако е Зенонъ међу другимъ стварма хотѣо и то, да се човѣкъ не да осѣћаньима да га трогаваю, біо кои му драго узрокъ ньиховъ, патнѣ, радость, удивлѣнѣ или жалость, єръ прави мудрацъ, веляше, треба да е безъ икакове страсти (ἀπαθια), да би се крозъ то одъ плотскихъ жеља и утисака сачувати могао. По нѣму сретніегъ човѣка нема одъ филозофа, єръ е овай вазда слободанъ и задоволянъ; онъ е царъ и господаръ. Што е морално-добро, то е достойно похвале, па га и желити валя; порокъ му е єдино право зло на свѣту; у несавршенствима и манама людскимъ не налази степена', по чему би нѣке биле веће, а нѣке манѣ, него су све погрѣшке єднаке. Сврхъ тога у Филозофіи нѣговой прву роллу игра діалектика, и сви съ ньомъ скопчани недостатци, као на пр. неплодна питаня и расправе, коекакве лукаве и хитре танкоумности, превећъ ситна толкованя, извртанѣ умозаключенія' и т. д., што е іошъ Цицеронъ о стоицима примѣтити прилику имао, а позніе и Сенека, премда е и самъ међу найстрожіе стоике спадао.— Трећа е секта епикурейска, тако названа одъ Епикура своегъ основателя.(99) Овай знаменити мужъ родіо се у Гаргетту кодъ Атине г. 347 пре Христа, Филозофію е слушао у Атини г. 323, учительствовао е затимъ у Митилини и Лампсаку (г. 310), а одъ године 306 у Атини, гдѣ се г. 270 преставіо. Говоріо е, да е човѣкъ то срећніи и блаженіи, што е већи брой наслада и веселихъ забава, кое

онъ ужива на земльи, и што манѣ трпи зла, оскудице и неволѣ, коима су люди подложни. По томе види се, да моралъ нѣгова ніе била найстрожія, ако башъ и ніе оно, што су позніе списательи нѣки, несхвативши добро смисла науке нѣгове, о нѣму разносили, као да є учіо, да право блаженство єдино у разблудности, раскошномъ животу и у земнимъ насладама тражити треба. Логику є біо свео на мало правила' и канона', одъ шта є и прозове каноничномъ, а физику єузео са свимъ изъ школе елеатске, кое крива мнѣнія о битію бога, о безсмртію душе, о постаню свѣта, о промислу божіемъ себи такођеръ присвои. Секта нѣгова одржала се найдуже, єръ као што Свидасъ вели, шестнаестъ ихъ се учителя' одъ смрти Епикурове до цесара Августа за цѣлихъ 237 година на катедри нѣговой промѣнило, пакъ є и у прва два столѣтія послѣ Христа неброене ученике имала, кадъ є осталихъ секта давно већъ нестало било.

§. 123. Ово што смо довдѣ казали представля намъ постепени развитакъ и знамените напредке, кое учини филозофіа кодъ Грка одъ найстаріихъ времена до смрти Александра великогъ или мало позніе. Излишно є напоменути, да є она за то време до найвећегъ савршенства и классичности доведена била. Садъ намъ остае рећи штогодъ и о дальой судбини нѣной крозъ послѣдующа столѣтія до смрти цесара Августа или до 29 год. пре Христа; али дѣла, коя су намъ одъ те добе заостала, кадъ ихъ успоредимо съ филозофскимъ списима Александрова времена, показую ясно, да се она на той висини ніе дуго одржати могла, него є іошъ у самомъ почетку періода тогъ мало по мало већъ падати почела. Честе буне и непрестани немири пречили су сваки дальи развитакъ нѣнъ у Атини, а међутимъ є Египетъ подъ мудромъ и благомъ управомъ Птоломеа' примао науке и найученіе люде изъ цѣле Греціе, као Евклида, Аполлоніа, Ератостена, Аристарха, чимъ Александріа супарницомъ Атине постане. Но поредъ свега тога ни у Александріи ніе филозофіа много срећна била, нити є особите напредке учинити могла, єръ су тадашньи мудраци волѣли скупляти, што су прећашньи филозофи написали, него да сами мисле и разсуђую. Зато не само да се ни єданъ филозофъ за то време съ новомъ каквомъ и самосталномъ системомъ появіо ніе, него су се и старе филозофске школе, што се тиче живости и темельитогъ рада, здраво већъ измѣниле биле·

Докъ су се перипатетици у филозофіи аристотелской найрадіе съ мршавимъ толкованѣмъ Аристотелевихъ и Теофрастовихъ списа занимали, као Ликонъ изъ Трое около 270 пре Хр., Аристонъ изъ Кеоса, Атеніонъ изъ Атине и Андроникъ изъ Родоса око 86 пре Хр., животарила є доста оскудно филозофіа скептична, у коіой єдини Енесидемъ (Aenesidemus) изъ Гносуса на острову Криту, учивши нѣки родъ матеріалногъ многобожія, заслужуе, да се съ похваломъ спомене. Познато є, да є іошъ за Цицеронова времена науку Пиррхонову мало тко вѣчъ у Риму уважавао (Cic. de fin. lib. II. n. XIII.). Секта епикурейска имала є одъ свію другихъ школа іошъ найвећи брой ученика' и приврженика', међу коима су найзнатніи Колотесъ изъ Лампсака, Филодемосъ изъ Гадаре и землякъ му Федрусъ. Исто тако и филозофіа стоиска ніе могла напредъ поћи, премда є према другимъ сектама іошъ понайболѣ мудраце имала, као што є біо Антипатеръ изъ Тарзуса, Діогенъ изъ Вавилона, кои є год. 155 пре Хр. филозофію стоиску у Римъ пресадіо, Панецій (Panätius) изъ Родоса (185—112 пре Хр.), пріятель П. Сципіона Африканца и сачинитель знамените кньиге *περι του καθηκοντος*, Позидоній изъ Апамее, ученикъ првога, а потомъ учитель у Родосу, кои є Помпеа и Цицерона у филозофіи поучавао, и найвише о томъ настояо, да Стоу съ Академіомъ спои, Атинодоръ Кордиліо и Атинодоръ Кананитесъ изъ Тарзуса, први библіотекаръ у Пергаму и пріятель Катона Утичкогъ, а други учитель цесара Августа. Докъ су ови люди овако радили, нису ни академици безпослени стаяли. Нападаня стоика' на науку Платонову принуде ихъ, те узму у претресъ догматику учителя своегъ, одъ кое се за тимъ мало по мало доста поудалѣ. Напоменули смо у §. 120, како су одтудъ постале различне академіе, па смо заєдно и найзнатніе мудраце изъ тако назване старе академіе именовали. Остае намъ да кажемо штогодъ и за нѣке, кои су се у познііма, т. є. у другой, трећой, четвртой и петой академіи отликовали. Аркесилай (Arcesilaus), основатель среднѣ или друге академіе, родомъ изъ Питане 318—241 пре Хр., оставивши методъ старихъ академика, уведе опетъ Сократовъ начинъ диспутаня, те се приближи много къ науци Пиррхоновой или скептичной, доказуюћи као и овай, да на свѣту ништа извѣстнога нема, па сваки предлогъ или тезисъ

да се съ противнимъ єднаке важности предлогомъ опровргьи може, а єдино мѣрило или criterium истине да є умъ, на комъ се и блаженство оснива. Одъ ученика нѣговихъ нѣки су се држали начела тога, кое Карнеадъ (Carneades) изъ Цирене (215—130 пре Хр.) іошъ болѣ распространи, тврдећи, да є знанѣ обєктивно (das objective Wissen) стварь немогућа, свашто на свѣту да є текъ вѣроватно, а вѣроватность та да є одъ три степена. При томъ є говоріо, да има право наравско, и одбацао є крѣпкимъ разлозима криво мнѣніе стоика' о Богу. Онъ є подигао трећу академію, као што є четврту Фило изъ Лариссе, учитель Цицероновъ у философіи и риторици. Ученикъ овога Антіохъ изъ Аскалона († 69 послѣ Хр.), основатель пете академіе, познатъ є найвише ради тога, што є стоицизмъ съ наукомъ Платоновомъ сединіо.

§. 124. Ево насъ сада на послѣдньи періодъ грчке философіе одъ смрти Августа до пропасти римскогъ царства. У овомъ временомъ простору не стаяло є то већма прећашнѣ ревности и любави къ философскимъ сектама. Секстъ Емпирикъ изъ Митилена трудіо се истина свойски, да уздржи и обнови падајући пиррхонизмъ, списавши около г. 193 послѣ Хр. знаменито дѣло πυῤῥωνειων ὑποτυπωσεων βιβλια III., и друго противъ математика' ἑνδεκα βιβλια προς τους μαθηματικους, али безъ великогъ успѣха, єръ смрћу нѣговомъ изчезне и училиште, што га є на ту цѣль подигао біо. — Стоика' є за то време біо такођеръ мали брой, међу кое спадаю Музоній Руфъ изъ Волзиніюма у Тусціи, живши подъ Нерономъ и Веспазіаномъ, Корнутусъ изъ Лептиса у Африки, учитель Лукана и Персіа, коегъ дѣло о природи богова тако є мрачно, да се готово разумѣти не може, Епиктетъ изъ Єраполиса у Фригіи, найзнаменитіи стоички философъ оногъ времена, комъ є императоръ Адріанъ біо велики пріятель и покровитель, Маркъ Аврелій Антонинъ (р. 121 † 180 послѣ Хр.), познати римски цесаръ, кои є списима своимъ пунимъ философскихъ размишляня на то ишао, да државу и грађане морално поправи. — Међу епикуреима заслужуе особито уваженѣ Луціанъ изъ Самосата у Сиріи (р. около 120—130), бивши подъ Маркомъ Авреліемъ прокураторъ египетски, највећи сатирикъ свое добе, пунъ методичногъ оштроумія, проницательности и обширногъ знаня, кои є у чистомъ классичкомъ

еллинскомъ єзику, а у форми діалогичкой писао о разнимъ предметима, показуюћи свуда ясно тежню, да мане и погрѣшке савременика своихъ у посмѣхъ стави, те съ тога бодљиво напада на све ондашнѣ школе филозофске, ораторске и софистичке, не штедећи при томъ ни христяне, па ни саме високе државнике. Измећу нѣговихъ разговора найлѣпши су: санъ, истинна повѣсть, петао, разговори богова, морскихъ демона, мртвихъ и блудница' (намигуша'), Нигринусъ, Тимонъ, Токсарисъ или о пріятельству, магарацъ; а найученіи су о плѣсу, рвалиштима, како треба писати исторію. и т. д. (100) — Іошъу почетку періода овогъ почну александрійски мудраци удешавати филозофію свою према науци Египтяна, примаюћи у ню поредъ таинства' и сакривенихъ символа питагорске школе абстрактне и мрачне идее Платонове, кое су меланхоличномъ и мукломъ темпераменту народа оногъ болѣ доликовале. Таковимъ начиномъ изъ сединѣня поменутихъ догмата постану у Александріи школе новопитагорска и новоплатонска. За основателя послѣднѣ држи се обично Еврей Фило (рођ. 30 пре Хр. у Александріи) фарисей, когъ около г. 40—41 Чифути александрійски пошлю къ цесару Калигули, да ихъ у нѣкой распри съ христянима брани. Онъ є науку платонску съ еврейскомъ народномъ богословіомъ тако споіо біо, да се о филозофіи нѣговой слободно може рећи, да Платонъ крозъ уста Мойсеова говори, а Мойсей крозъ Платонова. Намѣра є нѣгова била, да покаже, што су годъ найславніи грчки филозофи мудровали и учили, да се то у еврейскимъ религіознимъ кньигама одавна већъ налазило, па као што є позніе Оригенъ при толкованю христянскихъ догмата, тако є и онъ науку свою начиномъ таинственимъ и аллегорійскимъ разяснити трудіо се. Написао є много штошта, и сва дѣла раздѣліо є на *κοσμοποιητικα* (о створеню свѣта), *ἱστορικα* (исторична у обзиру на Еврее) и *νομοθετικα* (у обзиру на законъ Мойсеовъ). (101) Къ овой школи спадаю Секстусъ изъ Еронее, савременикъ цесара Антонина, софистъ Максимусъ изъ Тира, кои є предавао риторику за царованя Антонина и Коммодуса, и написао 41 филозофско-риторску расправу, и Плутархъ изъ Еронее, за Веспазіана учитель филозофіе у Риму, за Траяна префектъ Илирика, а подъ Адріаномъ прокураторъ у Греціи, умрши око 130 —135 послѣ Хр. Онъ є послѣдньи и найзнатніи у цѣлой ново-

платонской школи, когъ смо већъ у исторіи съ великомъ похваломъ споменули. У исто доба при то већемъ напредованю христянства платонизмъ стане мало по мало пристаяти за фанатичкимъ гностицима и Чифутима на истоку, и да би се христянству чвршће опро, учіо є, да є право опредѣлѣнѣ човѣка, да позна што се може више и точніе божествено суштество, те да се съ ньимъ сединити потруди. Одтуда є постала нова нѣка филозофіа, смѣса добро удешена изъ науке Питагорове и Платонове, изъ суевѣрнихъ мнѣнія, обреда и загонетки источнихъ народа и изъ метафизичнихъ, теургичкихъ, понайвише мрачнихъ теоріа, изъ коихъ се човѣкъ ничему научити ніе могао, већъ ако софистичнимъ разложеньима и схоластичкимъ препиркама о стварма идеалнимъ безъ икакове практичне користи. Изъ овога се ясно види, да се наука филозофска тада нагло своіой пропасти клонила, отвараюћи путъ позніой варварской и неотесаной филозофіи, изъ кое се найпослѣ духовна лѣность, какву у среднѣмъ вѣку крозъ много вѣкова опажамо, родити морала. Зачетникъ ове нове филозофске секте біо є нѣки Аммоній, одъ нискогъ рода у Александріи роѣенъ, прозвани Saccas, еръ є терете носіо, (102) а найзнаменитіи Плотинъ (Plotinus), роѣенъ у Ликополису у Египту год. 195 послѣ Христа, а умро г. 270, па ученикъ нѣговъ Порфирій изъ Батанее (233 послѣ Хр.), скончавши се у Риму, гдѣ є предавао филозофію и риторику, Ямблихусъ изъ Халциса у Целесиріи, преминувши у Александріи год. 333, Синесій (Synesius) и т. д. Къ овой школи брои се и цесаръ Юліанъ (г. 331 † 363), познати жестоки непріятель христянства, и Проклусъ, умрши у Цариграду г. 485 као учитель филозофіе.

§. 125. Пошто смо у предньимъ §§. видѣли, како се филозофіа у Грка' самобитно развіяти почела, па и резултате далѣгъ усавршеня нѣногъ и постеценогъ упадка у кратко представили, прећимо сада на друге съ ньомъ сродне науке, измећу коихъ прво мѣсто занима физика. Наука ова, єдна одъ найважніихъ, а притомъ найкористнія на свѣту, већъ значенѣмъ имена своегъ — Φυσις, природа — показуе, да іой є найглавніи задатакъ, да истражуе и то већма потврћуе наравословне истине. Цѣль ову има истина и математика съ геометріомъ, но съ томъ разликомъ, што прва тражи, да постигне задатакъ тай съ помоћу свагда-

шнѣгъ искуства, опита и примѣчаваня, а друга крозъ броеве и фигуре. Сродне ове науке видимо іошъ у прастаро грчко доба съ филозофіомъ тѣсно споене. У школама грчкимъ почну найпре филозофи, као што вели Цицеронъ, истраживати изворъ свакой ствари, одъ куда є постала и како є нестае; — у њима се они препираху о найсакривеніимъ и найзамршеніимъ предметима у природи, о нѣнимъ законима и дѣланьима, о стихіяма, брою и движеню, па одъ тихъ посебнихъ знаня и мнѣнія почну стварати постояна начела или мнѣнія обшта, а на ова опетъ оснивати обште системе, те тако положе прави почетакъ науци наравословной. (103) По томе види се, да су древни грчки филозофи, особито одъ школе іонійске и питагорске, предавали ученицима своимъ єдино науку наравословну, за кою се може рећи, да є у оно време била сва филозофіа грчка, и то є траяло све до Сократова доба. Овай славни мужъ, оставивъ на страну поменута разсматраня и танкоумности физичне, први є предузео да уведе филозофію у практични животъ међу грађане, те крозъ ню да дѣлуе на њихове обичае, добродѣтельи и пороке. Но поредъ свега труда и настояня своегъ, да физику изъ филозофіе истисне, а мѣсто нѣ стави науку моралну, прва є послѣ смрти нѣгове єднако заузимала найвећи и найважніи просторъ у грчкой филозофіи. Тако є іошъ за живота Сократова цвѣтао Демокритъ, кои є силно унапредіо науку наравословну, одбацивши у своимъ испитима и толкованьима природе и нѣнихъ појава свако абстрактно умствованѣ и начела метафизична, а придржаваюћи се простогъ механичногъ начина. Ову наклоность къ наравословной науци видимо и у списима Платона, найприврженіегъ иначе ученика Сократовогъ, кои какогодъ што є различна мнѣнія филозофскихъ школа, тако є съ истомъ любави и све тайне дивне природе црпіо изъ књига Ираклита, Парменида, Тимеа и другихъ наравословаца. — Аристотелъ своіомъ танкоумносћу, дубиномъ и обширносћу знаня пара себи тражи у филозофіи; па што га є найвише у томъ роду обезсмртило, и славу му по цѣломъ свѣту разнело, то су књиге нѣгове о наравословію, а навластито о физіологіи, зоологіи, ботаници, съ коима є найсилніе науку ту къ савршенству своме потиснуо, тако да су и данъ данашњи найвећи, а можда и єдини споменикъ, што га имамо одъ грчке знаности у физици. (104) Къ овима се може

додати Теофраст ъ, ученикъ Аристотелевъ, писавши такођеръ врло мудро о зоологіи, ботаници, физіологіи и физици; (105) — Епикуръ филозофъ, за коега вели Лаерцій (in Epic.), да є саставіо 37 кньига о физици, одъ коихъ су до насъ допрле само двѣ посланице, што ихъ є исти Лаерцій сачувао, єдна къ Иродоту, а друга къ Питоклесу. Обадвѣ се блистаю толикомъ и таквомъ вѣштиномъ, точносћу и яснођомъ у излаганю наравословнихъ предмета, да се слободно међу физичне списе првогъ реда ставити могу; — Никандеръ, сачинитель два већъ наведена стихотворія поучногъ садржая Θηριακα и Ἀλεξιφαρμακα и т. д. — Цѣли позніи періодъ одъ 336 до 29 године пре Христа показуе єдиногъ списателя у физици, Антигона изъ Кариста (р. 272), познатогъ своіомъ збиркомъ чудноватихъ догађая συναγωγη ἱστοριων παραδοξων, у коіой приповѣда у кратко што су годъ о той науци пре нѣга писали Аристотелъ, Тимей, Калимахъ и други; (106) — а одъ поменуте 29 године, па до 476 послѣ Христа, може се рећи, да є физика у Грка яко већъ падати почела, єръ за цѣло то време нема ни єдногъ готово аутора, да се темельнимъ истраживанѣмъ наравословнихъ истина забавляо, већъ су писали понайвише голе приповѣсти и баснословна извѣстія о чудноватимъ створима и догађаима у природи. Єдини Клавдій Елианъ изъ Пренесте у Италіи, преминувши за царованя Еліогабала, заслужуе похвалногъ спомена као сачинитель узоритимъ слогомъ написане Ποικιλης ἱστοριας βιβλια, и 17 кньига о животиняма и ньиховимъ качествима, написанихъ найвише по Аристотелу, но безъ икакова систематична реда. (107) — Што се тиче медицине, коя такођеръ амо спада, Иппократъ изъ Коса (р. 460 пре Хр.), превазишавши далеко све свое предшастнике, положіо є списима своимъ, пунимъ найзреліе критике и великогъ практичногъ искуства, чврсти темель правой лѣкарственой науци кодъ Грка. (108) Ову є науку нешто позніе нѣки Діоклесъ изъ Кариста около 365 г. до найвећегъ врха узнео. Нѣко време по томъ Птоломеи у Александріи доведу анатомію до знатногъ развитка, пошто су први одъ свію владателя допустили, да се параю и режу мртва тѣлеса, те неизмѣрно благо потрошили на куповань рѣдкихъ животиня и коекаквихъ миродія. Као славни анатоми заузимлю прво мѣсто Ерофилъ (Herophilus) изъ Халцидона у Витиніи, живши у Александріи из-

међу 335—280 г. пре Христа, и Еразистратъ (Erasistratus) изъ Јулиса на острову Кеосъ, р. 304 г. пре Хр., ученикъ Теофрастовъ, и осимъ тога славно познатъ као физіологъ и патологъ. Ученици њихови, пошто се упознаше съ филозофіомъ скептичномъ и епикурейскомъ, подигну нову школу тако звану емпиричну, коя одбацивши стари догматички методъ, држаше се при лѣченю само искуства, собственогъ сматраня и изводнихъ доказа. На челу ове школе біяху ученици и привржепици Ерофилови, Филинъ изъ Коса, Серапіонъ изъ Александріе и Ераклидесъ изъ Тарента. У позніе доба настане школа методична, а поредъ нѣ пневтамична (одъ *πνευμα* духъ), одъ коихъ є свака имала свое особито мнѣніе о узроцима болести и њиховомъ лѣченю. Као посредникъ између тихъ препирућихъ се школа ступи славни Клавдій Галенъ, найвећи лѣкаръ цѣле древности, рођенъ у Пергаму око 131 године, а умро у Риму около 203 г. послѣ Христа. Онъ є творацъ нове лѣкарствене системе, коя се скоро крозъ 1500 година кодъ позніихъ Грка и Арапа одржала. (109)

§. 126. Одъ наука, кое су Грци съ особитомъ љубави обдѣлавали, заслужую такођеръ велико уваженѣ математика и геометріа. (110) Као све друге науке имале су и ове свою књижевну епоху и поединогъ мужа као посредника, одъ кога почетакъ свой изводе. Тако се Питагоръ по свѣдочби Аристотела први дао на математичне науке, и што су годъ древни Грци о аритметици и о броевима (das decadische Zahlensystem) знали, све су то примили изъ нѣгове школе, у коіой су се іошъ за нѣгова времена претресала найтежа питаня, и изнашле найважніе математичне истине. Између тихъ изнаходбина найважнія є тако звани magister matheseos, по комъ є у єдномъ правокутномъ трокуту (rechtwinkeliges Dreieck) квадратъ ипотенузе єднакъ сумми квадрата обоихъ осталихъ страна. Онъ є осимъ тога распространіо међу Грцима геометрію и астрономію, и први є математички опредѣліо прави садржай гласова у музики. — Тако є Талесъ іошъ 600 година пре Христа мѣріо висину пирамида' по дужини њихове сѣнке (Plinius, Hist. nat.), Иппократъ изъ Хіоса (г. 450) изнашао квадратуру окружнихъ завоя (Kreisbogen), тако звану lunula Hyppocratis, (111) а Платонъ осѣкъ куглани (Kegelschnitt). Послѣднѣму приписуе се такођеръ из-

нашастіе метода аналитичкогъ у геометріи (Proclus in I. Elem. Eucl. III. p. 1. 4.). — Но прави и сяйни напредци Грка у математици и геометріи починю текъ около 280 године пре Христа, када є знаменити Евклидъ живіо. Тада су науке у обште настоянѣмъ Птоломеа' врло цвѣтале у Александріи, гдѣно у славномъ ономъ свеучилишту съ великимъ успѣхомъ и славомъ предаваху математику Евклидъ, Ератостенъ, Аполлоній и други. Евклидъ (Euclides) родомъ изъ Геле у Сициліи, а по казиваню Арапа' изъ Тируса, около г. 308 пре Христа, може се праведно сматрати као отацъ и учитель Грка' у математици и геометріи. Што су годъ бивши пре нѣга геометри, као горепоменути Ипократъ изъ Хіоса, Леонъ, Тевдій изъ Магнезіе и други о поединимъ геометрійскимъ предлозима написали, то є онъ у своіой кньизи Στοιχειων libri XV. или elementa matheseos purae сабрао, изясніо и доказао тако танкоумно, точно и строго, да се о нѣму може слободно рећи, да є управъ створіо духъ геометрични, кои є позніе силно унапредіо науке, и умъ човѣчіи то всѣма усавршіо. Евклидово є дѣло крозъ много столѣтія била єдина готово классичка кньига у свима школама. (112) Оставіо є послѣ свое смрти достойногъ себи наслѣдника на катедри александрійской, Ератостена, геніа енциклопедичногъ, кои се у многимъ наукама (види горе географію) славно отликовао, али у математици найвише. Позната су нѣгова покушаваня, да тежки опай задатакъ о предвостручену куба (Verdoppelung des Würfels) рѣши. (113) У исто време кадъ и Ератостенъ цвѣтао є у Сиракузи Архимедъ (p. 287), славни механикъ и воени градилацъ, кои є у другомъ пуничкомъ рату цѣле три године родно свое мѣсто противъ Римляна вѣшто бранити знао, те пошто ови градъ освоише, убіе га некако по незнаню солдатъ римски, са свимъ тимъ што є войвода Марцеллъ войсци своіой оштро наредіо біо, да се животъ нѣговъ сачува. Онъ се особито прославіо своимъ рачуномъ о кругу (Berechnung des Kreises), као и наукомъ о површію параболе (Parabel), и о садржаю тѣлеса, коя се окретанѣмъ кугланихъ осѣка око свое осовине описую. (114) Послѣ ова славна три мужа заслужую наше уваженѣ као отмѣни математици Аполлоній изъ Перга у Памфиліи, одъ г. 250—221 пре Хр., учитель геометріе у Александріи и Пергаму, коегъ дубока и танкоумна истраживаня о кугланимъ осѣцима,

κωνικα στοιχεια, била би сама по себи довольна, да му име до најпознієгъ потомства сачуваю; (115) — Диностратъ; — Никомедесъ (г. 200—180), кои е изнашао завіяту линію (Schnekkenlinie), (116) и савременикъ му Діоклесъ, кои се такођеръ рѣшенѣмъ задатка о предвостручену куба забавляо. — У механици славно име задобише послѣ Архимеда Ктезивій (Ctesibius) изъ Александріе, изнаходникъ водене оргулѣ (Wasserorgel); ученикъ нѣговъ Херонъ, списавши драгоцѣни но давно већъ изгублѣни уводъ у механику, и о начину, како да се найлакше съ едногъ мѣста на друго преносе велики терети (βαρουλκος) и воене справе; — Витонъ (г. 227 пре Хр.); — Атеней (г. 212) и Филоизъ Византа (г. 154). — У позніе доба крозъ много столѣтія налазимо кодъ Грка' доста списателя' у той науци, али е одъ тихъ мало било правихъ математика и геометра. Едини Теодосій изъ Триполиса у Витиніи (117) (живши по свой прилици у 2. столѣтію послѣ Хр.) и Паппусъ заслужую, да се међу велике математике поставе. Послѣдньи е не само сабрао и на видѣло изнео, што су стари Грци пре нѣга о той науци написали, те къ томе и имена ньихова одъ вѣчногъ заборава сачувао, него е осимъ тога нію и успѣшнимъ рѣшенѣмъ новихъ проблема яко обогатіо и унапредіо. Да немамо срећомъ збирке нѣгове, слабо или ништа не би данасъ знали о Евклиду, Никомедесу и о многимъ инимъ геометрима, као ни за списе и животъ ньиховъ. (118) Гледаюћи на доцніе слабе списателѣ, може се слободно рећи, да е съ Паппусомъ управъ нестало геометріе грчке, еръ ако изузмемо Серепуса изъ Антіохіе, списавшегъ у двѣ кньиге περι τομης κυλινδρου και κωνου, остали Теонъ Александрійски, Ипація, кћи нѣгова, Проклъ Діадохъ, Маринъ, Евтацій, біяху голи комментатори Евклида, Архимеда, и другихъ славнихъ у той науци списателя.

§. 127. Ако су напредци Грка' у математици и геометріи били велики и сяйни, нису маньи били ни успѣхи ньихови у астрономіи. (119) Прве почетке у науци овой примили су они одъ Халдеа', а навластито одъ Египтяна, кое послѣднѣ можемо сматрати као праве учителѣ Грка' у астрономіи; еръ Талесъ, Питагоръ, Евдокусъ, Платонъ полазили су школе египетске, те су изъ ньихъ прва знања о звѣздословію црпили. Али наскоро ученици превазиђу учителѣ свое. Талесъ пошто се у отече-

ство вратіо, учіо є први Грке, да є земля округла, толковао е њима помраченѣ сунца и мѣсеца, предсказавъ, да ће се таково едно год. 585 пре Христа догодити (Herod I. 7); опредѣліо є, ако и несавршено, начинъ нѣки діаметра сунчаногъ; раздѣліо є небо на петъ окружія' или зона', и написао къ томе много штошта о астрономіи (Laertius in Thaletem. Plato de placit. philos. lib. II.). По смрти нѣговой Анаксимандръ, Евдемъ, Анаксименъ и Анаксагоръ — сва четворица изъ Талесове или тако зване іонійске школе — доста су науку ову унапредили, но іошъ више училиште Филозофа Питагора. Овай славни мужъ први е изнашао, да е еклиптика накрива, да на земльи има антипода', т. е. люди, кои на противулежећемъ нама полусвѣту живе, да е звѣзда Венусъ она иста, што предходи сунце кадъ се рађа, и появлюе се, пошто оно зађе. Опредѣліо е узто фигуру и саставъ землѣ и учіо е, да свака звѣзда има око себе звѣздани свой системъ или свѣтъ. Нѣгова е школа произвела доста знаменитихъ астронома, као Филолаа изъ Хіоса, (120) Емпедокла, Енопидеса, Тимеа, Демокрита, Метона, кои су се найвише забавляли, да болѣ опредѣле несавршено ондашнѣ лѣточислѣнѣ, а то найвише тиме, што су гледали, да изѣдначе движенѣ сунца и мѣсеца. Па поредъ све любави и ревности свое къ астрономіи, опетъ нису имали праве и точне идее о той науци, и разсматраня ньихова, ако и біяху понайвише темельна, лишавала су се ипакъ оне проницателности у испитиваню природе, и дубоке теоріе, кою у позніе време кодъ Грка' налазимо. Текъ послѣ Платона видимо, гдѣ се грчка астрономіа живлѣ и яче развіяти починѣ. Ученикъ нѣговъ и славни географъ Евдоксусъ, кога Цицеронъ княземъ астронома називлѣ (de Divinit. lib. II.), подигао е біо у Книдосу, родномъ своме мѣсту, прву звѣздарницу (Strab. II. pag 119); учіо е нову теорію о движеню планета' (Arist. Metaph. XII. 8), и увео е у обичай употребляванѣ тако званихъ парапигма (παραπηγματα) или таблица, да се прорачуни исходъ и заходъ звѣзда. (121) За Аристотела зна се, да се и у астрономіи съ успѣхомъ покушао, премда у той струци немамо сада него едино дѣло нѣгово о небу. Но найвеће напредке учинила е астрономіа у Александріи, у ондашнѣмъ на гласу свеучилишту, гдѣ су е Аристархъ, Ератостенъ и Позид оній до найвећегъ степена савршенства довели. У овомъ роду списи

те славне троице пара себи траже, узели особиту вѣштину, съ коіомъ сматраю небесна тѣлеса, движенѣ ньихово и међусобно разстоянѣ, или рѣдко оштроуміе, када резултате и теорію истраживаня своихъ представляю. Први є біо родомъ изъ Самоса, и будући є учіо, да се земля око сунца окреће, зато га год. 264 пре Хр. обтужи стоикъ Клеантесъ као незнабошца (вид. Plut. de facie in orbe lun. c. 6.). Онъ е къ томе у єдномъ дѣлу, што є читаво до насъ дошло, писао о величини и разстояню сунца и мѣсеца. (122) — Послѣдня два прославила су се астрономичко-геометричнимъ измѣренѣмъ землѣ, особито Ератостенъ, кои є своимъ оштроумнимъ методомъ, као и съ другимъ списима, особито о растѣню дана и ноћи (de solstitiis), положіо темель правомъ звѣздознанству кодъ Грка'. Кодъ тако успѣшне дѣлательности овихъ славнихъ люди, изчезаваю готово трудови у астрономіи стихотворца Аратуса изъ Соли у Цилиціи около 272, коегъ *φαινομενα και διοσημεια* напоменусмо у поезіи дидактиской, и нѣкогъ Конона, ако овога много и похвалюе Виргилій (ecloga II.) и Сенека у Quaest. nat. lib. VII. Cap. III. — Нешто позніе у II. столѣтію пре Р. Х. гледамо Иппарха изъ Ницее (164—128), гдѣ заузимлѣ едно одъ найпрвихъ мѣста међу великимъ астрономима. (123) Онъ є први учіо, када се опредѣлюе положай мѣста или предѣла каквогъ на земльи, да є пре свега потребно да се зна, подъ коіомъ се дужиномъ и ширином мѣсто то или предѣлъ налази. Найвећа пакъ заслуга нѣгова састои се у томъ, што є примѣтбе и изнашастія предходника своихъ у систематички редъ довео, давши тиме астрономіи знанствени карактеръ, кои іой до нѣга оскудѣваше. Одъ осталихъ астронома до Августова времена или до 20. године пре Христа доста є да напоменемо двоицу: Генинуса (Geninus) изъ Родоса, списавшегъ уводъ у астрономію, (124) и Египтянина Созигенеса, кои є помагао Юлію Цезару при поправляню римскогъ календара (в. Dio Cass. XLIII. 26. — Plin. Hist. nat. XVIII. 25). — У позніе доба одъ Августа, па до 476 год. послѣ Христа, ако изузмемо Клеомидеса (Cleomedes), сачинителя кньиге *κυκλικη θεωρια μετεωρων*, у коіой по тадашньой науци и системи стоика' говори о свѣту и о величини и движеню землѣ и планета, (125) и много славніегъ Птолемеа (Ptolemäus) изъ Пелузіюма, жившегъ за М. Аврелія Антонина г. 139 у Александріи, не налазимо ни єд-

нога, да є написао што, чимъ є астрономіа много успѣти могла. Особито Птолемей заслужуе уваженѣ наше као сачинитель до данасъ у цѣлости сачуваногъ знаменитогъ дѣла μεγαλη συνταξις της ἀστρονομιας, што га Арапи Алмагестомъ називлю, о комъ дѣлу говори учени Бальи (Astr. moderne, lib. V.), да є огромни магазинъ, гдѣ су вѣшто наслагани методи, примѣтбе и мнѣнія свію древнихъ астронома о саставу небесногъ круга и о кретаню планета' около землѣ, коима є и онъ (Птолемей) своя оштроумна истраживаня придао. (126)

§. 128. Успоредо съ филозофіомъ и съ осталимъ наукама напредовало є кодъ Грка' и краснорѣчіе. Наука ова морала є особито у слободномъ демократичномъ народу, као што є біо атински, постати іошъ за рана силно орудіе да уздиже душу, храбри човѣка, пробуѣуе у слушательима поредъ страсти' и чувства добродѣтельи, виспрене мисли и ватрено отечествољубіе, само ако га є човѣкъ вѣшто употребити знао. Али пре него што нань прећемо, вредно є да кажемо штогодъ и о прози грчкой, съ коіомъ є краснорѣчіе тѣсно скопчано, па и о премѣнама нѣнимъ одъ самогъ почетка до упадка књижевности и наука' на истоку. Почетакъ грчке прозе ставля се обично у VI. столѣтію пре Христа, кадъ є Ферецидъ први одрѣшенимъ слогомъ писати почео: prosam orationem condere Pherecydes Cyrius instituit, Cyri regis aetate (Плиній). Около истогъ времена Кадмусъ изъ Милита писао є свое приповѣдке такоѣеръ безъ метра. Али проза обоице овихъ, па и другихъ савременихъ и познiихъ списателя као Деіока, Евдема, Демоклеса, Екатеа, Акузилаа, може се управо рећи, да є била іошъ у дѣтинству. Старали су се едино, да свое мисли како му драго само изразе, а да ихъ украсе, на то ни мислили нису. Зато є слогъ, кои є у оно доба исключиво у прози владао, преко мѣре растегнутъ, опоръ и неуглаѣенъ, рѣчи коекудъ размѣштене, періоди неуредни и дугачки, а благогласіе башъ никакво. Доѣу послѣ софисти Кораксъ, Тизіасъ, Горгіасъ, Тразимахъ и други. Ови да би прозу умекшали, обтерете є коекаквимъ безполезнимъ и излишнимъ накитима, кои су природной крѣпчини и важности езика више шкодили него помогли. Рѣчи просте и у народу обичайне уступале су тада мѣсто изразима необичнимъ, новимъ и поетичнимъ; противуположности или антитезе, параномасіе или наличія имена', пре-

носци или метафоре, рѣчи претѣране или иперболе, и друге риторске фигуре и титраня духа біяху тада наслада грчкихъ прозаика. Питагорци станѣ ово еллинске прозе штогодъ поправе, али текъ съ помоћу познiихъ витія и филозофа могла е она до оне висине, савршенства и красоте допрети, до кое текъ дѣло човѣчіе доћи може. Међу те о грчкой прози заслужне мужеве спадаю найпре витіе: Лизіасъ, Димостенъ, Есхинъ, Изократъ, па филозофи: Платонъ, Аристотелъ, Теофрастъ, историкъ Ксенофонъ, давши іой сви скупа снагу и красоту, простоту и величество, природность и узвишеность, коя су свойства управо грчко краснорѣчіе саставляла, и коима се и данасъ свѣтъ дивити не престае. Найвеће заслуге о прозаискомъ слогу имаду: Ксенофонъ, пчела атинска, подъ чіимъ е перомъ бесѣда грчка тако мека и нѣжна, да одъ милине ситъ га се начитати неможешъ; — Платонъ, коегъ стилъ поредъ величества пуиъ е снаге, звучности и благогласія; — Аристотелъ, писавши слогомъ краснимъ, точнимъ и снажнимъ; — Теофрастъ, мужъ о прози грчкой найзаслужніи, коме у той струци Цицеронъ (de claris oratoribus XXXI; lib. II. XVI.) велике похвале плете, и Димитрій Фалерски. По смрти овога проза грчка, коя се тада на найвиши степенъ савршенства и дивоте успела била, већъ падати почне, чему су поставше около времена тогъ секте епикурска и стоиска, непріятельице свакогъ узоритогъ начина писаня, много участвовале. Но при свемъ томъ и у много позніе доба при све то више растећой разслаблѣности прозаискогъ слога, било е нѣколико чистотомъ и лѣпотомъ стила славно отликовавшихъ се списателя, као на пр. Діонисій Аликарнаски у време Помпеа и Цицерона, Галенъ лѣкаръ, Фило Еврей и два оштроумна критика Луціанъ Самосатски и Діонисій Кассій Лонгинъ изъ Атине († 273 послѣ Хр.) сачинитель књиге περὶ ὕψους (de sublimi). (127) Овай послѣдньи завршуе редъ не само чистопрозаискихъ, но уобште и классичнихъ Греціе ауктора.

§. 129. Съ прозомъ е напредовало и падало еднакимъ коракомъ и краснорѣчіе грчко, (128) еръ е истимъ премѣнама, коима и проза подложно било. Цицеронъ међу найстаріе витіе ставля Солона и Пизистрата, али до Перикleса, одъ коега намъ Туцидидъ (II. 35—46) познати ἐπιταφιος сачува, не налази онъ правога у Греціи краснорѣчія, узимаюћи подъ тимъ именомъ

прозаиско, еръ трагове поетичне и наравске рѣчитости налазимо іошъ за троянске войне у Омировимъ пѣсмотворима, па и много пре знаменитогъ тога догађая. Тако съ Периклесомъ поставши наука ова, престаде већъ смртію великогъ Димостена, кои є ню на найвиши и управо классичности степенъ подигао. Предмети су іой съ почетка били понайвище политични, служећи се ньомъ найзнатніи у држави граћани, да рѣчію и мишцомъ отечеству и обштемъ добру, као што се правимъ родолюбцима пристои, снажно помогну. Али кадъ државни и честолюбиви люди почну народу представляти користи, кое вѣшто и добро изучено краснорѣчіе собомъ доноси, одмахъ се и школе краснорѣчія свуда по Грчкой, а навластито у Атини подигну. Такимъ є начиномъ постала наука риторска одъ политике различна. Прво ораторско училиште отвори у Сиракузи демагогъ Кораксъ, написавъ прво дѣло о риторици; — за ньимъ є слѣдовао ученикъ нѣговъ Тизіасъ, учивши найпре у Сиракузи, затимъ у граду Туріи, а найпослѣ у Атини; — па Горгіасъ изъ Леонціюма, ученикъ Емпедоклеса, кои є Атиняне у краснорѣчію за новце обучавао, себе риторомъ (ἑητωρ), а науку свою риторикомъ називао. Ученици нѣгови, међу коима біяху многи софисти, ако додуше праведно и заслужую велики укоръ, што су изъ едине тежнѣ, да се своимъ читательима допадну, истину управо превраћали, те сваку стварь у двоструком слици показивали (штоно називаху τον ἡττω λογον κρειττονα ποιειν), ипакъ валя признати, да су изнашастіемъ риторскихъ фигура умѣтность бесѣде до знатнога техничкогъ развитка довели, и ню силно унапредили, одъ шта и добію презиме λογοδαιδαλοι. Но прави витіе нису се едине само риторике придржавали, него су поредъ нѣ и политику обраћивали. Съ Периклесомъ, найсавршеніимъ одъ витія', кои су пре нѣга живили, удоми се стално и право краснорѣчіе у Атини и дубокъ корѣнъ захвати. По трагу нѣговомъ ноћу Алцибіадъ, Кризіасъ, Тераменъ. Одъ то доба па до Димостена било є много витія у Атини, но ми ћемо се само на найзнатніе овдѣ ограничити. Први є Антифонъ изъ Рамнуса (479—411 пре Хр.), привржениkъ олигархіе, за когъ се повѣда, да є найпрви ораціе (слова) писати почео, бранећи у многимъ приликама предъ судомъ себе и саграћане свое. Древни списатељи похвалюю му чистоту єзика и израза, ясность, вѣштину, съ коіомъ се свакой ствари у по-

треби знао домислити, а крозъ то спорни предметъ успѣшно рѣшити. (129) Нѣга є далеко надвисіо Лизіасъ изъ Атине (458—378), воспитанъ у школи ритора Тизіаса, а потомъ бавивши се у Атини, одъ куда є за владаня 30 тиранна' у Мегару бѣжати морао, те се доцніе опетъ съ Тразивуломъ у Атину вратіо. Єзикъ му є у словима узоритъ и многомъ вѣштиномъ углађенъ, да срдце читателю сладко плѣни, а изборъ предмета превосходанъ и према околностима и потреби удешенъ. (130) У исто доба живіо є Изократъ Атинянинъ (436—338), жарки домородацъ до тога степена, да є одъ жалости за изгублѣномъ биткомъ при Еронеи самъ себи смрть задао. Училиште нѣгово произвело є найвеће витіе, кои Атину прославише. Онъ є исти біо знаменити риторъ, али ништа више. Познато є, да є десетъ година употребіо, да сачини цигли єданъ панегирикъ „Похвала Ермагоре.“ Но и да ніе ништа друго написао, доста би било и то, и што є притомъ учитель великогъ Димостена біо, да му име међу найславніе списателѣ народа своегъ живи, и да се съ похваломъ споминѣ. Онъ є пріятнимъ, благогласнимъ и за трогаванѣ згоднимъ слогомъ много на полѣпшанѣ и усавршенѣ еллинскогъ єзика допринео. (131) Све горе поменуте витіе превосходи Есхинъ (Aeschines), рођенъ у атинскомъ предмѣстію Котокиде г. 389, а умро као прогнаникъ у Самосу г. 314, заклети непріятель Димостеновъ и непоштеногъ карактера човѣкъ, будући слѣпо орудіе Филиппа Мацедонскогъ, коимъ се владатель овай вѣшто служіо, да Грецію себи подчини. Одъ нѣга заосташе само три слова, у коима поредъ єдрине мисли налазимо велику живость, сдружену съ крѣпкимъ, предмета достойнимъ, избранимъ изразомъ, тако да ихъ є Фотій праведно именомъ „Три Граціе“ назвати могао. (132) Као што є Есхинъ свое предходнике, тако є опетъ Димостенъ нѣга далеко прешао и вѣнацъ му славе отео. У устима ове двоице краснорѣчіе се грчко до найвишегъ савршенства подигне. Особито є Димостенъ прави и савршени образацъ витія', коме у той науци пара ни у єдномъ народу нема. Онъ се родіо у мѣсту Пеаніа (Päania) кодъ Атине г. 385, а по другима г. 382 пре Хр., а умро є г. 322 у Калагуріи отровомъ, што га є самъ узео одъ туге за изгублѣномъ слободомъ отечества своегъ. Снажанъ бесѣдомъ, а узвишенъ у мишлѣню и осѣћаню, гледамо га, гдѣно крѣпкимъ, живимъ и увѣрительнимъ

гласомъ тако дубоко у срдце продире, па съ такимъ жаромъ и огнѣмъ говори, съ толикомъ наглосћу креће страсти, да ни трепутка не дае уму, да се одъ силногъ утиска разабере и опочине. Заповѣдаюћа и снажна бесѣда нѣгова повлачи слушателѣ кудъ є нѣму драго, па накомъ двѣ тисуће година и данасъ исто дѣйство у нама чини. У томъ обзиру може се слободно рећи, да є Туцидида у виспрености и сили, Лизіаса у простоти, Изократа и Платона у умѣреномъ слогу далеко превазишао. Безсмртна докъ є свѣта остаће она петнаестогодишња борба нѣгова съ македонскимъ Филиппомъ, кои се по єдиногласной свѣдочби свію древнихъ историка нѣга више него ли свега грчкогъ оружія бояо. Кадъ се владатель овай спремао, да на Атину удари, гласъ атинскогъ витіе не могаше всћъ да подигне народъ, кои є међу наслађама театра заборавіо біо, да му се слобода краю примиче. Залудъ се тада стрѣле Димостенове борише съ македонскимъ оружіемъ; Греціа главу свою подъ туђи ярамъ найпре македонски, па римски подложи; слобода изчезне, а съ ньомъ и краснорѣчіе! Написао є 65 слова, одъ коихъ єданаестъ су познате подъ именомъ Филипшика' и Олинтіа'. Изъ бесѣда нѣговихъ навешћу овдѣ само оно мѣсто, гдѣ се велики витія у средъ големихъ неволя, кое Атини одасвудъ пропасћу грозе, на свое лакомислене суграђане обраћа: „О Атиняни! кадъ ћете учинити оно што учинити треба? Кадъ ћемо одъ васъ видити штогодъ? Кадъ ће васъ єдномъ нужда натѣрати на то? Али шта се има мислити о томе, што се сада ради? Я мнимъ, да за слободне люде пређе нужде нема одъ оне, кою рађа стидъ, да се са своимъ пословима зло управляло. Заръ ћете ви да сасвимъ изгубите ваше време? Заръ ће іошъ свакъ тамо амо по явнимъ шеталиштима ходати и себе овако питати: шта є ново? Мани се! Та може ли бити што новіе, него кадъ се види, да Македонацъ єданъ укроћуе Атиняне и да законе прописуе свой Грчкой? Филиппъ є умро, говори нѣки. Не, одговара други, онъ є само болестанъ. Пакъ! шта вамъ є до тога, да є живъ или мртавъ; та и кадъ нѣга неби било, ви бисте сами по себи одмахъ другогъ Филиппа начинили!“ А слово pro corona (за вѣнацъ) може се слободно рећи, да є узоръ найсилніегъ, найлѣпшегъ и найубѣдителніегъ краснорѣчія, у комъ се дивни геній Димостеновъ и сва снага логике нѣгове найсяйніе блистаю. Обтуженъ Есхиномъ, да є савѣтима своимъ кривъ,

што є война противъ Филиппа несретно по Грчку испала, говори, да га Македонацъ не само придобіо ніе, но шта више да є онъ надъ ньимъ побѣду одржао. Па то овако доказуе: „Несретниче! ако є обшта неволя она, коя те смѣлимъ чини, колико би морао съ нама заедно тужити! Покушай да докажешъ, да самь у чему-годъ, што є одъ мене зависило, подпомогао, да се неволя наша умножи, и да самь пропустіо, да се за времена уклони. Гдѣ самь годъ посланикъ біо, єсу ли ме Филиппови поклисари у чему придобили? Не, не заисто; не у Тессаліи, не у Траціи, не у Византіи, не у Тиви, не у Иллиріи. Али све што я учинихъ бесѣдомъ, то Филиппъ поруши силомъ, — пакъ ми то за зло примашъ, и не срамишъ се о томе рачунъ одъ мене искати! Ти дакле представляшъ овогъ истогъ Димостена да є тако слабъ човѣкъ, а хоћешъ у исто доба да одржи побѣду надъ оружѣмъ Филипповимъ? Но съ чимъ? Съ рѣчію, да съ рѣчію, єръ се та єдина мени пристояше; я нисамь располагао ни мишцама нит' иманѣмъ ичіимъ; я не имадяхъ никакова заповѣдништва надъ войскомъ; и други осимъ тебе не може толико бити безуманъ, да о томе рачунъ одъ мене иште. Али шта є могао, шта є морао чинити витія атински? Познати зло у своме зачетку; показати га и другима, и то є управъ оно, што є онъ учиніо; предупредити у колико бяше могуће закасньиваня, лажна изговараня, комешанѣ противнихъ интересса, увреде, погрѣшке, свакояке запреке, кое су врло обичне међу ревньивимъ и савезнимъ републикама, то є оно, што самь я учиніо; противуставити свима тимъ трудностима ревность, старанѣ, любавь къ дужности, пріятельство, слогу, то є оно, што самь учиніо! У свакой одъ тихъ точака позивамъ когъ му драго, да ми погрѣшку кою нађе; и ако ме ко упита: а како доби Филиппъ? савъ ће свѣтъ за ме одговорити: своимъ оружѣмъ, кое све присвои, своимъ златомъ, кое све подкупи. Ніе одъ мене зависило да се боримъ ни съ еднимъ ни съ другимъ; я не имадохъ ни блага ни войника. Али што се мене тиче, усуђуемъ се рећи: я самь побѣдіо Филиппа; а како? одбацивши нѣгове дарове, одапревши се миту нѣговомъ. Када се човѣкъ какавъ пусти, да га подкупе, може се рећи, да є купацъ надъ ньимъ побѣду одржао; но за оногъ, кои неподмићенъ остане, може се слободно рећи, да є побѣдіо подкупителя. Зато дакле што се тиче Димостена, Атина є побѣдила, Атина остаде непо-

бѣђена!“ (133) — Послѣ Димостена іошъ съ похваломъ именовати можемо Ликурга изъ Атине (404 † 323 пре Хр.); — Иперидеса (Hyperides) умро у Егини; — Алцидама, сва три савременика и жестока непріятеля Филиппа и Александра великогъ; — Демадеса Атинянина, кои се найпослѣ, изневѣривши народъ и отечество, златомъ мацедонскимъ подкупити дао, и Димитріа Фалерскогъ, умршегъ г. 283 пре Хр. у заточеню у Египту, пошто є Атиномъ одъ г. 325—317 као мацедонски намѣстникъ неограничено владао, одъ кога жалибоже ніе се ни єдино слово сачувало, а морао є у краснорѣчію отличанъ бити, єръ га древни списатели као послѣднѣга правогъ аттичкогъ витію съ великомъ похваломъ споминю. (Види Филозофію §. 121.)

§. 130. Одъ како слободе у Греціи нестаде, морало є свакако и политично краснорѣчіе у ньой изчезнути. Мѣсто нѣно замѣни тада рѣчитость судбена, а како є за ову довольна била риторика техничка, то се у риторскимъ школама у Атини, Тарзусу, Митилени, Пергаму, учитељи найвише тиме забавляху, да нова правила и законе поставе, на кое у говору пазити треба. Одтуда настану оне умѣтне форме у изразу и дуги періоди, што ихъ у већемъ брою позніихъ орація опажамо, кое послѣднѣ немаюћи духа ни живости валяло є да се на послѣдку у голе декламаціе претворе. Одъ тихъ ритора напоменуѣмо овдѣ само нѣке найотмѣніе, као што су Карнеадъ, Хризолай и Діогенъ, сва три посланика грчка у Риму, одъ коихъ први толикимъ и такимъ лѣпоте слогомъ обилуе, да га Цицеронъ у той ствари готово съ Платономъ упоређуе; — Діофанесъ изъ Митилене, мужъ найсловесніи свога времена, кои є римскогъ витію Граха у той науци обучавао; — Аполлоній Молонъ изъ Алабанде, учитель Цицероновъ, и найпослѣ Діонисій Аликарнаски (види исторію), познатъ и као изредни краснорѣчія учитель.— Одъ позніихъ ритора велики брой били су голи декламатори, те съ тога можемо ихъ овдѣ ласно мучанѣмъ мимоиѣи. Заслужую ничимъ манѣ похвалногъ спомена: Лезбонаксъ, живши за цесара Тиверіа; — Діо, прозвани Хризостомосъ, умрши г. 117 послѣ Хр. у Риму за цара Траяна, кои га є весма уважавао; — Тиверій Клавдій Иродъ Аттикусъ изъ Маратона, поставши конзуломъ г. 143; — П. Елій Аристидесъ изъ Мизіе (г. 129 † 186), пріятель императора Марка Аврелиа; — Имерій

(Himerius) изъ Прузіа у Витиніи, учитель риторике у Атини, гдѣ су га међу осталимъ ученицима слушали Григорій Назіанзинъ, Василій велики и цесаръ Юліанъ одпадникъ; — Темистій (Themistius) због течности говора прозванъ Еуфрадесъ изъ Пафлагоніе. Живіо є до 387 године у Цариграду, гдѣ є највећи брой своихъ слова саставіо и говоріо, одъ коихъ су нѣка филозофскогъ, а нѣка политичногъ садржая, и найпослѣ Ливаній (Libanius) изъ Антіохіе (р. г. 316 † 391 у Цариграду), кои поредъ свега што му є Димостенъ біо главни образацъ, доста є у своимъ словима (свега 67) убогъ што се тиче мисли, логичне свезе и оштроумія. — Къ довдѣ именованимъ риторима придодаћемо и теоретичне учителѣ риторике: Ермогенеса изъ Тарзуса († 161 г. послѣ Хр.), Александра (око г. 172), Димитріа Александрійскогъ, сачинителя дѣлца *περι ἑρμηνειας*, што се обично Димитрію Фалерскомъ приписуе, а навластито Діонисіа Кассіа Лонгинуса изъ Атине (около г. 213), комъ смо међу прозаицима отмѣно мѣсто дали и т. д.

§. 131. Изъ свега што є дослѣ казано видѣли смо, да су науке и изображеность докъ є Греція била слободна яко и сяйно међу Грцима напредовале, а одкадъ оружіе мацедонско облада классичномъ земльомъ, да є и право знанѣ съ тога часа изчезавати почело. Истина да се Александръ велики свойски трудіо, да падаюћу грчку ученость за кое време уздржи. Онъ є зато Омира обожавао и Аристотела царскимъ даровима у станѣ поставіо, да натуралну исторію сачини. Но заштита та била є само кратковремена; єръ текъ што обладатель свѣта очи на раскошномъ истоку затвори, и науке се одмахъ мецената свога и подпоре лише. Нѣгови войводе, отимаюћи се о наслѣдство, науке сасвимъ забораве. Оне прибѣгну у Египетъ у дворъ Птоломеа', пріятеля' муза', гдѣ се многи учени Грци ода свуда стеку, као Димитрій Фалерски, Калимахъ, Антигонъ, Агатархидъ, Аристархъ, Дидимъ, Евклидъ, Аполлоній, Ератостенъ и т. д. люди у свима умѣтностима и наукама найискусніи (види горе о свакоме на своимъ мѣсту), те учительствуюћи у школи александрійской, ову супарницомъ Атине учине. Али како є прећашнѣга духа, кои стару грчку поезію одушевляваше, давно већъ било нестало, а умѣтность ніе га никако замѣнити могла, то и училиште александрійско не произведе списателя, кои би се съ

древнимъ Грцима упоредити могли. Съ помоћу Димитріа Фалерскогъ оснуе Птоломей Филаделфъ славну библіотеку александрійску, коя є до 700,000 књига садржавала. Подъ њимъ и преводъ библіе 70 толкователя учињенъ буде.

§. 132. Величина Рима и сяйность силе нѣгове занесе позніе књижевнике грчке, те катедре атинске оставляти почну и у Римъ поврве, гдѣ подъ обраномъ могућнихъ најпре републиканаца, па доцніе цесара Августа понове златна негдашња времена классичне литературе. Посмотримо сада и ту велеважну римску изображеность.

ПРИМѢТБЕ.

(1) Види: J. A. Fabricii Bibliotheca Graeca. Hamburg 1705—8. XIV. 4. Editio IV. cur. Th. Chr. Harles. Hamburg. 1790—1809. XII. 4.— G. E. Groddeck, Historiae Graecorum litter. initia Ed. II. Vilnae 1822—23. II. 8. — S. F. Schoell, Hist. abr. de la Litterat. grecque. Ed. II. augm. et. corr. Paris 1823. VIII. 8. (нѣм. v. J. F. J. Schwarze und M. Pinder. Berlin 1826—30. III. 8.) — F. A. Wolf, Vorles. üb. d. Griech. Literatur-Gesch. Hamb. 1831. 8.— E. F. Petersen Handbuch d. Griech. Lit. Gesch. Hamburg 1834. 8. — G. Bernhardy, Grundriss d. Griech. Lit. Gesch. Halle 1836. 8. — K. O. Müller, Gesch. d. Griech. Liter. b. a. d. Zeitalter Alexanders. Breslau 1841. II. 8. — S. F. G. Hoffmann Lexic. bibliogr. script. Graec. Lips. 1832 III. 8. —

(2) Види: Cornelius Nepos животъ Темистокла.

(3) Ово што слѣдуе узео самъ изъ историе Г. Канту, кога самъ у изводу волѣо овдѣ употребити. Види: Storia universale, Tom. 3. Parte I. Torino. 1840.

(4) Види о езику еллинскомъ: J. Classen, de grammaticae Graecae primordiis. Bonn. 1829. 8. — K. Fr. H. Schwalbe, d. Anfänge d. Griech. Grammat. im Jahrb. d. Pädag. Uns. Lieb. Frau zu Magdeburg 1838. p. 43—92. — S. R. Schmidt, Stoicorum grammatica. Hal. 1839. 8. — Lersch, Sprachphilosophie der Alten. Bonn 1838. 8. — Gräfenhan. Geschichte d. klassischen Philologie im Alterthum. Bonn. 1843. 8. честь I. — R. Schmidt, Sched. de Alex. grammatica. Halae 1837. 8.— H. L. Ahrens, de Graec. Ling. dialect. Gotting. 1841—43. II. 8.

(5) О грчкой поезіи у обште види: S. H. Ulrici, Gesch. d. Hellenischen Dichtkunst. Berlin. 1835. II. 8. (садржава само Епику и Лирику). — G. H. Bode, Gesch. d. Hellenischen Dichtkunst. Bd. I. II. III. Leipzig, 1837. 1838. — Geschichte der Poesie der Griechen und Römer v. H. W. Fr. v. Schlegel. Berl. 1798.

(6) Ed Princ. Homeri Carm. Florentiae. 1488 fol. ex recens. J. A. Wolf. Lips. 1804. IV. 8. recogn. et explic. Fr. H. Bothe. Lips. 1833—36. VI. 8. съ примѣтбама одъ G. Chr. Crusius. Hannover 1837—42. 8. — Homeri carm. et Cycli epici reliquiae gr. et lat. edid. Dindorf. Paris 1837. 4. а найбольи текстъ: ex recensione J. Bekker. Berol. 1843. II. 8. — Hom. Iliad. gr. et. lat. recens. et comment. C. G. Heyne Lips. 1802. VIII. 8. rec. Spitzner. Gothae 1832. II. 8. — Homers Werke v. J. H. Voss. Stuttg. 1832. II. 8.

(7) Види: Reminiscenze e fantasie. Torino 1841. стр. 191.

(8) Зато и Цицеронъ назива безсмртне поеме Омирове управъ живописомъ (pictura), а не поезіомъ: Traditum est, Homerum coecum fuisse. At ejus picturam, non poësim videmus. Quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species formae, quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum, non ita expictus est, ut, quae ipse non viderit, nos ut videremus effecerit? Quid ergo aut Homero ad delectationem animi ac voluptatem, aut cuiquam docto defuisse unquam arbitramur? (Tuscul. lib. V. 39.)

(9) Graece recens. M. Maittaire. Lond. 1721. 8.

(10) B. Hymni Homer. c. reliq. carm. minor. et Batrachomiomachia recens. et animadv. illustr. C. D. Ilgen. Halae 1796. 8. recens. et not. instr. Fr. Franke. Lips. 1828. 8. recens. A. Matthiae. Lips. 1805. 8. — Hymni et Epigr. ed. G. Hermann. Lips. 1806. 8. — Къ томе сравни: Eustathii Thess. Scholia in Homerum. Romae 1542, 49, 50.

III. in fol. Lipsiae 1825—29. V. 4. — Scholia in Hom. Iliad. ex. rec. J. Bekker. Berol. 1825—28. III. 4.

(11) B. S. Lindemann, Lyra. Meissen. 1821. 8. I pag. 79—85.

(12) B. Apoll. Rh. Argonautae Ed. Pr. c. Schol. Florentiae 1496. 8. Ex recens. et c. not. Brunckii. Acced. Schol. Gr. Lips. 1810. II. 8. Recens. et ann. adj. A. Wellauer. Lips. 1828. 8. — Gedichte d. Apoll. v. Rhod. Meissen. 1821. 8. übers. v. Willmann. Köln. 1832. 8.

(13) B. Th. Chr. Tychsen, de Quinti Smyrn. Paralip. Homeri. Gotting. 1783. 8.

(14) B. N. Schow, de indole carm. Nonni. Hafniae 1807. 8. — v. Ouwaroff, Nonnus von Panopolis der Dichter. Petersb. 1818. 4. — Naeke, de Nonno Hom. et Callim. imitatore. Bonn. 1835. 4. — Dionysiaca. Ed. Pr. cura G. Falkenburg. Antv. 1569. 8. gr. — Dionysiaca in lat. vers. cur. Lubini. Hanov. 1605. 1610. 8. Emend. et ill. J. Graete. Lipsiae 1819—26. II. 8. — Paraphrasis. Ed. Pr. gr. et lat. Venet Ald. 1501. 4. — Op. Fr. Sylburg. Heidelberg 1596. 8. Gr. et lat. c. not. N. Abrami. Paris 1623. 8. — Gr. rec. Fr. Passow. Wratisl. 1834. 8.

(15) B. C. T. Ranke, de Hes. Oper. et. dieb. comm. Gott. 1838. 8. — Hesiod. carm. recens. et comm. instr. C. Goetling. Goth. 1831. 8. Друго изданъ auct. et em. ib. 1842. 8. — Hesiods Werke übers. v. J. H. Voss, Heidelb. 1816. 8. A. Soetbeer, über d. Urform d. Hesiod. Theogonie. Berlin 1837. 8.

(16) Xenophanis Coloph. carm. reliq. de vita ejus et stud. illustr. Karsten. Bruxell. 1830.

(17) Parmen. Eleat. reliq. rec. S. Karsten. Amsteld. 1835. 8.

(18) Empedocl. Agrig. de vita et philos. ej. expos. carm. reliq. ex antiq. script. coll. rec. illustr. F. G. Sturz. Lips. 1805. II. 8. — Emped. et Parmen. fragm. ex cod. Taur. bibl. rest. et ill. ab A. Peyron. Lips. 1810. 8. — Philosophiae Graecae ante Plat. reliquiae rec. et ill. S. Karsten. Vol. II. Empedocles. Amstel. 1838. 8.

(19) Nicander. Ed. Pr. c. Dioscoride. Venet. 1499. fol. — Nicandri Alexipharmaca emend. anim. et Eutecnii paraphr. ill. J. C. Schneider. Hal. 1792. 8. — Theriaca c. Eutecnii metaphr. et carm. perd. fragm. rec. emend. et ann. illustr. J. G. Schneider. Lips. 1816. 8.

(20) Theogn. Ed. Pr. c. Theocr. Idyll. Venet. 1495. fol. — Theogn. reliq. rec. J. Bekker. Ed. II. Berol. 1828. 8. Novo ord. disp. not adj. Fr. Th. Welcker Frcft ad M. 1826. 8.

(21) B. P. J. Foertsch, de Oppiano poeta Cilice. Lips. 1749. 4. — Koechly, conject. in Apollon et Oppian. Lips. 1838. 8.

(22) Matthaei, de Dion. Perieg. Misn. 1788. 4. — Ed. Princ. gr. et lat. Ferrarae 1512. 4. — Cum comm. Eustath. edidit R. Stephanus. Paris 1547. 4. — Emend. et locupl. tab. geogr. not. et vers. lat. ed. Ed. Wells. Oxon. 1704. 8. — Graece rec. F. Passow. 1825. 12. — Ex rec. et cum annot. G. Bernhardy. Lips. 1828. 8.

(23) Maximi Planudis vita Aesopi. Ed. Ald. Venet. 1505 fol. — Narrat. Max. Pl. de ins. Aes. deformitate ed. F. G. Freytag. Lips. 1717. 4. — Grauert, diss. de Aesopo et fabul. Aesop. Bonn 1825. 8. — Aesopi Fab. plur. et emend. edid. Rb. Stephanus. Lut. Paris. 1546. 4. — Gr. et lat. ed. J. M. Heusinger. Lips. 1756. 8. Ed. II. emend. cura G. H. Schaefer Lips. 1810. 8. 1818. 8. 1820. 8.— Αδ. Κοραης Μυθων Αισωπειων Συναγωγη. Paris 1810. 8. Сравни: Гласникъ дружтва српске словесности. Свез. 4. 1852 стр. 32—74.

(24) Babrii fabulae et fab. fragm. Acc. metr. fab. Aesop. reliq. coll. et ill. J. H Knoche. Hal. 1835. 8.

(25) О лирійской поезіи кодъ Грка види: Poëtae Lyrici Graeci. Edidit Th. Bergk. 1843. 8. — Delect. poës. Graec. jambicae, melicae. Ed. F. G. Scheidewin. Gott. 1838. III. 8. — Fr. Snedorf, de hymn. vet. graec. Diss. Hafniae 1786. 8. — H. Koester, de cantil. popular. veter. Graecorum. Berol 1831. 8. — C. D. Ilgen, Σκολια, h. e. carmina convivalia Graecorum. Jenae 1798. 8. — Welcker, Syll. Epigr. Graecor. ex. marmor. et lib. coll. et ill. Edit. II. aucta. Bonn. 1828. 8. Supplementum ib. 1829. 8. — Ed. Pr. Ανθολογια διαφορων επιγραμματων, αρχαιοις συντεθειμενων σοφοις. Flor. 1494 4. Venet. Ald. 1503. 4. — Hist. crit. poës. gr. eleg. Fuld. 1840. 4. — C. J. Caesar, de carm. graec. eleg origine. Cassel. 1837. 8.

(26) B.: Editio Pr. Anacr. carmina apud R. Stephanum. Paris. 1554. 4. — Anacr. carm. ed. J. Fr. Fischer. Lips. 1793. Ed. III. 8. — Anacr. carm. Sapph. et Erinnae fragm. rec. et ill. E. A. Moebius. Goth. 1826. 8. — Anacr. carm. recens. et ill. D Fr. Mehthom. Glog. 1825. 8. — Anacr. carm. reliq. ed Th. Bergk. Lips. 1835. 8. Нѣки мисле, да су любавне пѣсне нѣгове готово сасвимъ изгубиле се, а оне што име нѣгово носе да су понайвиште туђе.

(27) Sapphus carm. reliq. coll. ill. Ch. A. Neue. Berolini 1827. 4.

(28) Malzow, de Erinnae Lesb. vita et reliq. diss. Petrop. 1836. 8.

(29) Welcker, de Corinna et Erinna poetriis, у књизи Creuzer Melet. Tom. II. p. 1—28. и у Bergk p. 811.

(30) Alcman. fragm. lyr. colleg. et ann. instr. Welcker. Giessen 1815. 4.

(31) Alcaei reliq. colleg. et ann. instr. A. Mathiae. Lips. 1827. 8.

(32) Stesichori fragm. coll. O. Fr. Kleine. Berolini 1828. 8.

(33) Archil. Jamb. princ. reliq. coll. annot. et illustr. J. Liebel. Ed. II. Vindob. 1810. 8.

(34) Simonid. Amorg. Jambi qui supersunt coll. et recens. Fr. Th. Welcker. Bonn. 1835. 8.

(35) В.: Simonid. Cei reliq. coll. et edid. F. G. Schneidewin. Gotting. 1834. 8. Онъ е изнашао мнимотехнику, т. е. науку памтења, о коіой види: Cicero de Orat. II. 86. Quinct. Inst. Or. XI. 2. 11. Morgenstern, Comm. de arte vet. mnemonica. Dorpat. Ed. II. 1835—36. III. fol. Reventlow, Gesch. der Mnemotechnik. Stuttg. 1843. 8.

(36) Mimnerm. Coloph. carm. q. supers. ed. N. Bach. Lips. 1826. 8.

(37) Ermes. poet. eleg. Coloph. fragm. not. et gloss. et vers. instr. J. Bailey. Lond. 1839. 8.

(38) Види уломке кодъ N. Bach Lips. 1826.

(39) Callimach. elegiar. fragm. coll. a L. C. Valckenaer ed. J. Luzak. Lugd. Bat. 1799. 8. — A. Hecker, Callim. comment. Groning. 1842. 8. cap. II. — Његова пѣсань ἑκαλη била е епійска; види о томе Naeke Pr. de Callimachi Hecale. Bonn. 1829.

(40) Ed. Princ. cum Callim. cur. M. Aurogalli. Basil. 1532. 4. — Tyrt. q. exst. coll. illustr. ed. Ch. A. Klotz. Altenb. 1767. 8.

(41) Ed. Pr. Pindar. Venet. Ald. 1513. 8. Gr. et lat. c. comm. schol. etc. ed. C. G. Heyne. Ed. II. Lips. 1817. III. 8.— Gr. recens. cum. interpr. lat. schol. vet. et comm. ed. A. Boekh. Lips. 1811—21. IV. 4. — Pind. carm. q. supers. c. deperd. fragm. comm. perp. ill. L. Dissen. Goth. 1830. II. 8. Ed. II. ib. 1844. II. 8. — Fragm. carm. Pindar. coll. J. G. Schneider. Argent. 1776. 4.

(42) Лѣпо о томъ вели Проф. Зонкада у I. тому свога дѣла: Corso di letteratura greca. Pavia 1855 стр. 275: „È proprio dei tempi di virtù magnanime compensare modestamente le azioni belle e generose, come dei tempi di decadenza a piccole azioni decretare onori smodati. Però

egregiamente nota Cornelio Nipote nella vita di Milziade, che gli Ateniesi non altro onore conferirono all' eroe pel trionfo di Maratona, che di farlo ritrarre primo fra i dieci capitani che comandavano in quella battaglia, quando si volle serbarne memoria in un dipinto del Pecile, e trecento statue innalzarono a Demetrio Falereo, un uomo tanto minore di quel grande!"

(43) О грчкой драматици у обште види: W. Schneider, de origin. tragoed. graece. Wratisl. 1817. 8. — A. L. G. Jacob, Quaest. Sophocl. Varsav. 1822. 8. p. 1—180. — O. F. Gruppe, Ariadne od. d. trag. Kunst d. Griechen. Berlin. 1834. 8. — A. Sketch of the hist. and exhibit. on the Grecian drama. Cambridge, 1830. 8. — A. Schöll, Beiträge zur Kennt. d. trag. Poes. d. Griechen. Bd. I. Die Tetralogieen d. Attisch. Tragiker. Berlin 1838. 8. — О театру пакъ види: P. F. Kapnegiesser, die alte komische Bühne in Athen. Breslau 1817. 8. — Chr. Genelli, das Theater zu Athen. Berlin u. Lpzg 1819. 4. — G. E. W. Schneider, das attische Theaterwesen. Weimar 1835. 8. — H. Strack, das altgriech. Theatergebäude n. sämmtl. Ueberrest. dargest. Potsdam 1843. fol. — L. C. Geppert, die Griechische Bühne. Lpzg 1843 8.

(44) B. Boeckh, Trag. Graec. Princ. p. 190. — Hoffmann bei Jahn, N. Jahrb. Suppl. II. 1. p. 33—39.

(45) Hoffmann, ib. p. 40—48. — O. Müller, ib. III. 4. p. 637 sq. — Droysen in den Kiel. phil. Studien. 1841. p. 43—80.

(46) Personae pallaequae repertor honestae Aeschilus (Hor. ars poet. III.)

(47) Ed. Princeps Venet. Ald. 1518. 8 (само 6 трагедіа); — Ed. Fr. Robortellus ib. 1552. 8; — Recens. et cum lexic. Aeschyl. ed. A. Wellauer. Lipsiae 1823. II. 8. — Rec. et ill. Ch. G. Schütz. Hal. 1809. V. 8. — Rec. G. Dindorf. Oxon. 1843. II. 8. Сравни: F. C. Petersen, de Aesch. vita et fabulis. Hafn. 1816. 8. — Ahrens, über Aesch. Götting 1832. 8. — Нѣмачки преводъ: v. Droysen, Aeschylus Werke. Berlin. 1832. II. 8.

(48) Имена су имъ грчка ова: Αἴας μαστιγοφόρος, Ἀντιγονη, Οἰδιπους Τυραννος, Οἰδιπους ἐπι Κολωνῳ, Φιλοκτητης, Ἠλεκτρα, Τραχινιαι. Види: Ed. Pr. Venet. Ald. 1502. 8. — Soph. Trag. c. fragm. schol. var. lect. not. alior. et suis ed. C. G. A. Erfurdt. Lips. 1802—25. VII. 8. — Rec. et brevi annot. instr. G. Hermann. Lips. 1809. VII. 8. (T. I—III. Edit. III. ib. 1832.) — Rec. ac brevi annot. instr. Fr. Nevius. Lips. 1831. 8. — Rec. et expl. Ed. Wunder. Go-

thae 1830. VII. 8. — Scholia in Soph. Trag. ed. P. Elmsley. Lips 1826. 8. — Lexicon Sophocleum comp. Fr. Ellendt. Regiomonti 1835. T. II. 8. Преведенъ е на нѣмачки подъ насловомъ: Sophokles v J. J. C. Donner. II. Heidelberg 1842. II. 8, а талiански одъ Феликса Белотти. Fir. 1813. — Нѣки веле, да е еданъ комадъ у Клитемнестри одъ 340 стихова подметнутъ. Види о томъ Struve, Soph. ut volunt Clytemn. fragm. Rigae 1807. 8. — Сравни: Sophocles, sein Leben und Wirken von Schöll. Frkft. a. M. 1842. 8.

(49) Види: Eur. Trag. XVIII. graece. Venet. Ald. 1503. 8 (Фали Електра). — Ed. Pr. gr. ed. P. Victorius. Romae 1545. 8. — Eur. Trag. XIX. op. G. Canteri. Antv. 1571. 16. — Gr. et lat. rec. fragm. coll. sch. adj. S. Musgrave. Oxon. 1775. IV. 4. Lipsiae 1773. III. 4; — rec. interpr. lat. corr. schol. suppl. et emendavit A Matthiae. Lipsiae 1813—29. IX. — Eurip. Werke verdeutscht v. Fr. H. Bothe. Mannheim 1837. III. 8. — v. Donner. Heidelberg 1842. Bd. 1. 8. — Сви грчки драматици налазе се скупа у кньизи: Poetae scenici Graeci. Recogn. G. Dindorf. Lipsiae 1830. 4. — Особито е важна кньига: Welcker, die Griech. Tragödieen mit Rücksicht auf d. episch. Cyclus geordnet. Bonn 1839. III. 8.

(50) Види: Fr. Ritschl, comm. de Agath. vita, arte et tragoed. reliq. Hal. 1829. 8. — Martini, de Ag. poeta trag. ib. 1839. 4.

(51) В. уломке у Alex. Aet. fragm. coll. et illustr. A. Capellmann. Bonn 1829. 8.

(52) Lycophr. Ed. Pr. Venet. Ald. 1513. 8. — Cum vers. et comm. Canteri paraphr. not. et ind. adj. H. G. Reichardt. Lips. 1783. 8.

(53) L. G. Grysar, de Doriensi comoedia quaest. atque Epich. et Italic. com. fragm. Coloniae 1828. — H. Cruseman, Epich. fragm. Harlem, 1834. 8.

(54) A. Roeder, de trium q. Graeci coluer. comoedia gener. ac propriet. disp. Susati 1831. — Th. Bergh, comment. de reliq. comoed. attic. antiquae. Lips. 1838.

(55) C. G. Lucas, Cratinus et Eupolis. Bonn. 1826. 8.

(56) Види: M. Runkel, Pherecr. et Eup. fragm. Lipsiae 1829. 8.

(57) Ed. Princ. Aristoph. comoed. IX. c. schol. Graec. Venet. Ald. 1498. 8. — Comoed. XI. Florentiae 1515. 8. — Comoed. emend. a Ph. Inuernizio. Lips. 1794—1834. XIII. 8. — Cum schol. et var. lect. recens. F. Bekker. Acc. vers. lat. fragm. et not. vir. doct. Lond. 1829. V. 8. — Ex recens. et c. annot. G. Dindorf. Lips. 1830 II. 8. — Ex recens. G. Dindorf cum fab. dep. frag. Oxon. 1835. III.

8. — Schol. in Arist. rec. Dübner. Paris 1843. 4. — Arist. fragm. ex rec. G. Dindorf. Lips. 1829. 8. — Преведенъ е на нѣмачки подъ насловомъ: Aristof. Werke v. J. G. Droysen. Berlin 1835. III. 8. — На талiански: Commedie di Aristofane, di Bartolomeo e Pietro Rositini. Venezia 1545 (преводъ врло слабъ); — del Prof. Capellina Fir. 1852. 1853.

(58) Види: Menandri et Philem. reliq. gr. et lat. cum not. Grotii et C. Clerici. Amst. 1709. 8. — Menandri et Philem. reliq. ed. H. Meineke. Berol. 1823. 8. Нуніе изданъ: Arist. com. Men. et Phil. Reliq. edid. G. Dindorf. Paris 1838. 4. p. 1—132. Сравни: Ménandre, étude historique et littéraire sur la comédie et la société grecque. Par Guillaume Guizot. Ouvrage couronné par l'académie française en 1853. Paris. Didier Libraire-éditeur. 1855.

(59) Is. Casaubon, de satyr. Graec. poesi et Roman. sat. Hal. 1774. 8. — J. G. Buhle, de fab. satyr. Graec. Gotting. 1787. 4. — G. Pinzger, de orig. dram. satyr. Vratisl. 1822. 8. — Rossignol, Diss. sur le drame, que les Grecs appelaient satyrique. Paris. 1830. 8. — C. Friebel, Graec. satyrogr. fragm. exceptis iis, quae sunt Aeschyli, Sophoclis, Euripidis. Ed. F. Larsow. Berol. 1837. 8.

(60) Finkenstein, Arethusa. Berlin. 1806. II.

(61) G. Ed. Mühlmann, Leges dialecti, qua Graec poet. bucolici usi sunt. Lips. 1838. 8.

(62) Ventimiglia, de' poeti Siciliani. Napoli. 1663. 4. pag. 24—80.

(63) Ventimiglia, p. 113—401. — A. Wissowa, Theocritus Theocriteus. Vratisl. 1828. 8. — E. Hepner, de var. Theocr. idyll. gener. Thoruni. 1836. 4. — Theocr. Reliq. recogn. etc. anim. vir. doct. suisq. schol. gr. ed. Kiessling. Lips. 1819. 8. — Theocr. c. schol. recens. ann. cr. adj. J. Geel. Amstel. 1820. 8. — Recogn. et ill. E. F. Wuestemann. Goth. 1820. 8.

(64) Ventimiglia p. 101. sq. 416 sq. — Bion. et Moschi Idyll. gr. et lat. c. anim. vir. doct. ed. Harles. Erlang. 1780. 8. — Graec. ill. et em. G. Wakefield. Lond. 1795. 8. — Theocr. Bion. et Moschi Carm. c. not. var. lect. ed. J. A. Jacobs. Hal. 1825. 8. — Cum vir. doct. comm. ed. Priestley. Lond. 1826. 8. — Theocrit, Bion u. Moschus, übers. v. J. G. Voss. Stuttg. 1808. 8.

(65) Ed. Princ. Lat. interpr. Laur. Valla. Venet. 1474. fol. — Ed. Princ Graece ap. Aldum Manutium. Venet. 1502. fol. Gr. et Lat. c. var. annot. suisq. et Valckenar. ed. P. Wes-

seling. Amstel. 1763. fol. — Gr. et. Lat. rec. lect. var. et annot. vir. doct. suisq. illust. J. Schweighaeuser. Argent. et Paris. 1816. VI. 8. — Herod. Hist. libri IX. cod. ms. Sancrofti denuo cont. necnon reliq. lect. var. comm. digess. Th. Gaisford. Oxon. 1824. IV. 8. Lips. 1824. IV. 8. — Herod. Mus. Text. ad Gaisfordi Edit. recogn. perp. tum Fr. Creuzeri, tum sua annot. instr. comm. de vita et script. Herod. tab. geogr. ind. adj. J. C. F. Baehr. Lips. 1830—35. IV. 8. — Къ томе: J. Schweighaeuser, Lexic. Herodoti, Argent, et Paris. 1824. II. 8. — Преводи су слѣдующи: Herod. Gesch. übersetzt v. F. Lange. Berl. 1811–12. II. 8. — v. Ad. Schöll. Stuttg. 1828—32. XI. 12. — Сравни: K. L. Blum, Herodot u. Ktesias, die frühesten Geschichtsforscher des Orients. Heidelb. 1836. 12. — Fr. Chr. Dahlmann, Herodot a. s. Buche sein Leben. Altona. 1824. 8. — K. Hofmeister, sittl. relig. Lebensansicht d. Herodot. Essen. 1832. 8. — Er. Waardenburg, Diss. litt. de nativa simplicitate Herod. Lugd. B. 1830. 8.

(66) Ed. Princ. Graece. Venet. Ald. 1502. fol. — Thucyd. de bello Pelop. L. VIII. cum ann. int. H. Stephani et J. Hudsoni. Rec. et not. adj. J. Wasse. Ed. cur. suasq. anim. adj. C. A. Duker, Amstel. 1731. fol. — Thucid. lib. VIII. rec. et illustr. Fr. Göller. Ed. II. auct. et emend. Lips. 1839. II. 8. — Thuc. Rec. J. Bekker. Acced. schol. Gr. et Wassii Dukerique annot. Berol. 1821. III. 8. — Iterum rec. J. Bekker ib. 1832. VI. 12. cum vita Thucyd. schol. gr. not. vir. doct. et Dodwell. — Ann. Thucyd. cur. R. A. Morstadt, F. C. Hertlein et G. Gervinus, ib. 1832—35. IV. 8. rec. at c. brevi ann. max. p. exeg. ed. Chr. Fr. F. Haacke. Lips. 1831. 8. — Thuc. de bello Pel. lib. VIII. De arte huj. script. expos. ej. vit. a vet. gramm. conscr. add. codd. exam. gr. emend. script. divers. comment. schol. gr. et annot. vir. doct. suasq. subj. E. F Poppo. Lips. 1821—42. IV. 8. — Θουκυδίδης, the hist. of the Peloponn. war by Thucyd. the text accord. to Bekkers edit. with some alter. illustr. by maps with not. hist. and geogr. by Th. Arnold. Oxford. 1830. III. 8. Преводи су нѣмачки ови: Thuc. Gesch. d. Peloponn. Kriegs übersetzt v. Jacobi. Hamb. 1804—8. III. 8. — v. J. D. Heilmann mit Nachtr. u. Bericht. v. Bredow. Leipz. 1808. und m. Anmerk. Vers. v. H. Müller. Prenzlau 1828. III. 12.

(67) Xenoph. opera. Ed. princ. cura Euphrosin. Bonino. Florent. 1516. fol. — Rec. Wells. Oxon. 1703. 8. — Cum interpr. lat. cur. Thieme. Lips. Ed. II. 1801—4. IV. 8.

— Graece c. comm. ed. B. Weiske. Lips. 1798—1804. VI. 8. — Gr. interpr. est Schneider. Lips. 1815. VI. 8. Ed. II. cur. Bornemann. ib. 1822—29. VI. 8. — Xenoph. gr. et lat. avec des not. crit. par J. B. Gail. Paris. 1795—1815. VII. 4. Къ томе F. F. Sturz, lexic. Xenoph. Lips. 1801—4. IV. 8. — Xenophon's sämmtliche Schriften aus d. Griech. v. A. Chr. u. Er. Borheck. Lemgo 1774—1808. VI. 8.

(68) Ex Ctesia, Agatharchide, Memnone Excerptae Hist., Appiani Iberica, ex officina H. Stephani. 1557. 8. 1594. 8. — Ctesiae Cnidii q. supers. ed. A. Lion. Gott. 1823. 8. — Ctesiae Cnidii reliq. illustr. F. Baehr. Frcft. ad M. 1824. 8.

(69) Ephori cum fragm. coll. et illustr. Meierus Marx. Carlsruhe 1815. 8.

(70) Fr. Koch, de Theopompo Ch. graecor. historico. Stetin. 1792. 8. — Prolegomena ad Theop. Chium. ib. 1803. Lips. 1807. 8. — E. Plugk de Theop. vita et scriptis. Berol. 1827. 8. F. C. Theis. Comm. de Theop. Ch. vita et scriptis. Hal. 1831. 8. — Theop. Ch. fragm. coll. disp. et expl. R. H. Eyssenius Wichers. Lugd. B. 1829. 8.

(71) Види о тимъ историцима: M. de St. Croix, Exam. crit. des anc. historiens d'Alexandre le Gr. Ed. II. Paris 1804. 4. — Zumpt, Bemerk. über d. Geschichtschreiber Alexander's d. Gr. die Organisation ihr. Heeres u. s. Art den Krieg zu führen у часопису Decker's Zeitschrift für Kunst Litt. u. Gesch. d. Kriegs. Berlin. 1824. 8. Bd. II. p. 315. sq. — О њиховомъ стилу в. Geier in Zimmermann's Zeitschr. 1841. Nr. 99. p. 817 sq. — Geier, comm. de Alex. M. rer. script. Hal. 1834. 8.

(72) Одъ 40 књига, изъ коихъ се историја његова састояше, само ихъ є 5 у цѣлости, т. е. I—V. а одъ осталихъ само комади. Види: Ed. Princeps Polybii Licortae histor. libri V. op. Vinc. Opsopoei in luc. editi gr. et lat. N. Perotto interpr. Hagen. 1530 fol. — Gr. et lat. Is. Casaubon. emend. lat. vert. et comm. illustr. Paris 1609. fol. — Hist. libri qui supersunt gr. et lat. interprete I. Casaubono. Amstel. 1670. III. — Ed. II. adj. Glossar. Polyb. J. A. Ernesti. Lips. 1763—64. III. 8. — Histor. quidquid superest gr. et lat. rec. Casaub. vers. reform. J. Schweighaeuser. Lips. 1789—95. IX. 8. Oxon. 1823. IV. 8. — Polyb. et Appiani q. supersunt. Gr. et Lat. cum fragm. Paris. 1839. II. 4. — Liber ex Polyb. hist. exc. de militia Roman. et castror. metatione inventu rariss. a. J. Lascare. Venet. 1529.

4. — Comm. perp. et icon. illustr. J. G. Poeschel. Norimb. 1731. 8. и т д. Преводъ нѣм. Polyb. Geschichte mit Anmerk. v. J. Fr. Benicken. Weimar. 1820. 8.

(73) Историа нѣгова имала є 20 киьига; одъ тихъ су читаве остале I—IX, єданъ дѣо одъ X и XI, а одъ осталихъ само уломци. Види: Dion. Halic. Antiq. Roman. libri X. gr. Lutet. 1546 fol. — Gr. et lat. c. fragm. ed. F. Sylburg. Francf. 1586. fol. — Dion. Hal. antiq. Rom. libri gr. et lat. ex rec. J. Hudson. Oxon. 1704. II. fol. — Opera omnia gr. et lat. c. annot. vir. doct. ed. J. J. Reiske. Lips. 1774—77. VI. 8. Преведена є нѣм. подъ насловомъ: Dion. v. Hal. Römische Alterthümer v. J. Ch. Bengler. Lemgo 1771—72. II. 8.

(74) И Діодорова историа ніе читава до насъ дошла; осимъ киьига I—V на XI—XX све остало уломци су. Види: Ed. Princ. Diodori Siculi. L. I—V latine p. J. Poggium, c. Taciti Germania. Bonon. 1472. fol. — Lib. XVI—XX. gr. ed. V. Opsopoeus. Basil. 1539. 4. — Lib. XV. gr. Lutet. Paris 1559. fol. — Diod. Sic. Hist. Bibl. q. supersunt rec. P. Wesseling. Amstelod. 1746. II. fol. — Bip. et Argent. 1793—1807. XI. 8. Libri qui supers. omn. c. annot. interpr. et comm. P. Wesseling. rec. L. Dindorf. Lips. 1828. V. 4. — Gr. et lat. Paris 1828. 4. — Преведенъ є на нѣм. v. Stroth. Frankf. a. M. 1782—87. VI. 8.

(75) Ed. pr. Graece. Flor. 1517. fol. — Gr. et lat. add. var. lect. ex mss. codd. vir. doct. not. et emend. rec. R. Bryan. London. 1723—29. V. 4. — Graece. c. anim. A. Coray. Paris. 1809—15. VI. 8. — Graece cur. Gr. H. Schaefer. Lips. 1825—30. VI. 8. — Vit. parall. ex. rec. C. Sintenis. Lips. 1839 sq. T. I—III. 8. — Gr. et Lat. Paris. 1840. II. 4. — Преводъ нѣм. v. J. Fr. S. Kaltwasser. Magdeb. 1799—1806. X. 8. — v. J. Klaiber. Stuttg. 1827. X. 12.

(76) Ἀναβασις Ἀλεξανδρου. Ed. Princ. Graece. Venet. 1535. 8. Gr. et Lat. c. Ejd. Indicis rec. N. Blancard. Amst. 1668. 8. — Gr. et Lat. c. ejd. Ind. ex mss. rest. J. Gronov. Lngd. B. 1704. fol. — Gr. et Lat. c. annot. Raphelii. Amstel. 1757. 8. — Graece rec. et not. ill. Fr. Schmieder. Lips. 1798. 8. — Graece rec. et not. ill. crit. J. E. Ellendt. Regiom. 1832. II. 8. — Emend. et expl. ed. C. G. Krüger. Berol. 1835. T. I. 8. — На нѣм. превео v. Dörner. Stuttg. 1826. VI. 12. — Сравни къ томе: J. E. Ellendt, de Arrian. lib. reliq. comm. Regiom. 1836. 4.

(77) Ed. Princ. App. Celtica, Lybica, Illyrica, Syriaca, Parthica, Mithridatica, civilis V. L. dist. cur. ac dil. G. Stephani.

Lutet. 1551. fol. Cum H. Stephani annot. ib. 1592. fol. Имаду два превода нѣмачка: v. L. J. Dillenius. Stuttg. 1828—30. VIII. 12. — v. C. Hammerdörfer. Prenzl. 1829—30. V. 12.

(78) Ed. Pr. Graece. c. Xenoph. Hist. et Gem. Pleth. Venet. Ald. 1503. fol. — Gr. et Lat. c. Zosimo, ex emend. H. Stephani. Paris. 1581. 4. pag. 1—321. — Gr. et Lat. cast. et ill. op. D. Parei. Franc. ad M. 1662. 8. — Gr. ex rec. H. Stephani c. nova Bergleri vers. cur. Th. W. Irmisch. Lips. 1789—1805. — Преведено на нѣмачки v. Osiander. Stuttg. 1830. II. 12. — v. J. H. Cunradi. Fr. a. M. 1784.

(79) Нѣгова историја састояше се изъ 80 части. Одъ 1 до 34 сами уломци. — Ed. Pr. Graece Dion. Cass. ed. Stephanus. Paris. 1548. fol. — Преведена е нѣм. v. Penzel. Leipz. 1786. II. 8. — v. Fr. Lorenz. Jena. 1826. III. 8.

(80) Ed. Pr. Graece. Basil. 1533. 4. — Gr. et Lat. c. annot. Stephani, ib. 1598. 8. — Gr. et Lat. c. annot. Casauboni. Amst. 1692. II. 4.

(81) Ed. Pr. Gr. et Lat. c. H. Stephani. Lut. Paris. 1581. 4. — Преведенъ на нѣм. v. Seybold u. Heyler. Frankf. 1804—5. II. 8.

(82) Види: Gosselin, Rech. sur la géographie systématique et positive des anciens. Paris. 1790—1813. IV. 4. — F. A. Uckert, Geogr. der Griechen u. Römer v. d. ältest. Zeit. b. Ptolemäus. Weim. 1816—43. III. 8. — C Mannert, Geogr. d. Griech. u. Römer. II. Leipz. 1799—1825. X. 8. und Einleitung in d. Geogr. d. Alten u. Darstell. ihr. vorz. Systeme. Lpzg. 1829. 8. — K. Forbiger, Handb. d. alten Geographie. Lpz. 1842. II. 8. — H. Reinganum, Gesch. d. Erd- u. Länd-rabbildungen bei den Alten, bes. b. d. Griech. u. Römern. Jena 1840. I 8. — Извстанъ прегледъ налази се y Pauly's Real-Encycl der Alt Kunde von Baumstark III. p. 711—758

(83) W Vincent, the voyage of Nearchus from the Indus to the Euphrates Lond. 1797. 1800 4. — The voyage of Nearchus and the periplous of the erythrean sea, transl. from the greek Oxford 1809. 4.

(84) Ed. Princ. Graece. Venet Ald. 1516. fol. — Gr. et lat. rec. emend. et comm. ed. Is. Casaubonus. Atreb. 1587. fol. — Lut. Paris 1620. fol. -- Cum not. integr. vir. doct. gr. et. lat. edid. Jans ab Almeloveen. Amstel. 1707. II. fol. — Gr. et. lat. rec J. Siebenkees, C. H. Tzchucke et Cr. Friedemann. Lips. 1796—1811. Tom. I—VI. 1818. — Географіа Страбонова преведена е подъ насловомъ: Strab.

Erdbeschr. n. bericht. griech. Texte mit Begl. krit. und erkl. Anmerk. verdeutscht v. Chr. Gl. Groskurd. Berlin 1831—34. IV. 8. — Сравни къ томе: J. Fr. Hennicke, Diss. de Geograph. Strab. fide ex fontium, unde is hausit, auctoritate aestimanda. Gotting. 1792. 8.

(85) О грчкой филозофіи види: Ch. A. Brandis, Hdbuch d. Gesch. d. Griech. Röm. Philosophie. Berlin. 1835. I. 8.

(86) Види: Is. Larrey, Hist. d. sept sages, augm. p. Beaumarchais. à la Haye, 1734. II. 8.

(87) B. J. C. Orelli, Opusc. graec. vet. sentent. Lips. 1819—21.

(88) О іонійской фил. школи види између осталихъ: H. Ritter, Gesch. d. Jonischen Philosophie. Berlin. 1821. 8. — D. Tiedemann, Griech. erste Philosophen. Lpzg. 1780. 8.

(89) Види: H. Ritter, Geschichte d. Pythag. Philos. Hamburg 1826. 8. — Tiedemann, Griech. erste Phil. p. 214—556. — Krische, de societate a Pythag. cond. scopo polit. Gotting. 1830. 8. — G. v. Wedekind, d. Pythag. Orden. Lpzg. 1820. 8. — J. Terpstra, de sodalitate Pyth. orig. cond. et consilio. Ultraj. 1824. 8. — A. Böckh, Philol. d. Pyth Lehren n. d. Bruchst. s. W. Berlin. 1819. 8.

(90) О филозофіи елеатской види: Liber de Xenophane, Zenone, Gorgia, Aristoteli vulgo tributus part. illustr. comm. a G. G. Fülleborn. Hal. 1789. 4. — G. L. Spalding, Vindic. phil. Megaric. subjecto comm. in prior. part. lib. de Xen. Zen. et Gorg. Berol, 1793. 8. — Chr. A. Brandis, comm. Eleatic. P. I. Xenoph. Parmen. et Meliss. e propr. philos. reliq. expos. Alton. 1813. 8. —

(91) Lafaist, Diss. sur la philos. atomistique. Paris. 1833. 8.

(92) Види: G. Wiggers, Socrates als Mensch, als Bürger und als Philosoph. Rost. 1807. 8. — Fr. L. Bauer, das Christliche d. Platonismus oder Socrates und Christus. Tübing. 1837. 8. — Van Heusde, character. princ. philos. Graec. vet. Socr. Plat. Aristot. Amstel. 1839. 8. — J. Did. van Hoëvell, de Socr. philos. Gron. 1840. 8. — J. H. E. Hummel, de theol. Socrat. Gotting. 1839. 8. — J. W. Hanne, Socrates als Genius der Humanität. Braunschw. 1841. 8.

(93) B. Goering, Diss. qua explic. cur Socratici philos. q. inter se dissentiebant discipl. princ. a Socr. philos longius recesserint. Parthenop. 1816. 4.

(94) О Платону види: F. Ast, Plato's Leben und Schriften. Lpzg. 1816. 8. — J. Socher, über Plat. Schriften. München. 1820. 8. — W. G. Tennemann. Syst. d. Plat. Phil. Lpzg. 1792—95. IV. 8. — J. F. Combes-Dounous, Ess. hist. sur Platon et coup d'oeil rap. sur l'hist. du Platonisme Paris 1809. II. 8. — Ph. G. Van Heusde, Initia philos. Platon. Ul-

traj. 1827—36. V. 8. — M. F. Hermann, Gesch. u. System. d. Plat. Philos. Heidelb. 1836. II. 8. — Изданя нѣговихъ дѣла: Ed. Princ. e cod. Mss. lat. vers. a Mars. Ficino. Florent. 1842. fol. — Ed. Prin. Graec. Venet. 1513. fol. — Graec. c. Ficini vers. lat. ad ed. Stephan. expr. Acced. var. lect. Bip. 1781—87. 8. — Platon. opera gr. et lat. recens. et expl. Fr. Ast. Lips. 1819—32. 8. — Op. graece rec. et adnot. crit. instr. C. L. Chr. Schneider. Lips. 1830—33. Tom. I—III. 8. — Opera omn. rec. et comm. schol. illustr. J. Bekker. Lond. 1826. XI. 8. — Opera omn. recognovit J. G. Baiter, J. C. Orelli. A. G. Winckelmann. Zurici. 1839. 4. — Нѣмачки преводъ подъ именомъ: Platon's Werke, übers v. Fr. Scheiermacher. Berlin 1817—28. 8.

(95) Види између осталихъ: Fr. Biese, die Philosophie d. Arist. Berlin 1835. 8. — Franck, Esquisse d'une hist. de la Logique d'Aristote, precédée d'une analyse étendue de l'Organum. Paris 1838. 8. — Barth. St. Hilaire, de la logique d'Aristote. Paris 1838. 8. — Trendelenburg, Elem. Logic. Aristot. Berol. 1837. 8. — Arist. Methaph. rec. Ch. A. Brandis. Berol. 1823. 8. — V. Cousin, de la métaphys. d'Arist. Ed. II. Paris 1838. 8. — Ch. Garve, die Ethik d. Aristot. übers. u. erläut. Bresl. 1798—1802. II. 8. — H. Kruhl, d. Arist. Begr. v. höchst. Gute n. s. Schr. dargestellt. Bresl. 1832. 8. — La politique d'Aristote av. le texte collat. p. Barth. de St. Hilaire. Paris 1837. II. 8. — Arist. Politik übers. v. Garve. Bresl. 1799—1802. II. 8. — A. Kapp, Arist. Staats-Pädagogik. Hamm. 1837. 8. — Одъ издања напоменућу слѣдујућа: Arist. op. omn. Ed. Princ. Venet. Ald. 1495—98. V. Voll. fol. — Gr. et lat. auct. G. du Val. Paris 1619. II. fol. 1639. IV. fol. — Gr. et lat. ed. Fr. Sylburg. Frcft. 1584. 8. XI. 4. — Gr. et lat. recens. annot. adj. J. Th. Buhle. Biponti 1791—1800. V. 8 (недовршено). — Ex rec. J. Bekker. Berol. 1831—36. IV. 4.

(96) Ed. Princ. c. interpr. lat. Norinb. 1527. 8. ed. J. Fr. Fischer c. suis anim. et Casaub. comm. Coburg. 1763. 8. — Gr. c. auct. ed. J. G. Schneider. Jenae 1799—1800. 8. — Avec le texte gr. trad. franç. p. A. Coray. Paris 1799. 8. — Ad opt. libr. fid. rec. perp. annot. illustr. Fr. Ast. Lips 1816. 8. — Pinzger, üb. d. Charact. d. Theophr. Ratibor. 1832—36. II. 4.

(97) Види о њој: C. Fr. Stäudlin, Gesch. u. Geist d. Skepticismus. Lpzg. 1794. II. 8. — J. F. L. Tafel, Gesch. u. Crit. d.

Skept. Tübing. 1834. 8. — R. Brodeisen, de philos. Pyrrh. Kiel 1819. 4.

(98) B. J. Lipsius, manuductio ad Stoic. Phil. Antv. 1604. 8. — Physiol. Stoicorum. ib. 1604. 4. — D. Tiedemann, System d. Stoisch. Philosophie. Lpzg. 1776. III. 8.

(99) B. P. Gassendi de vita et moribus Epic. comment. libr. VIII. Hag. Com. 1656. 4. — Syntagma phil. Epicur. Hag. Com. 1659. 4. — Amstel. 1684. 4. — J. Rondel, la vie d' Epicure, à la Haye 1686. 12. — Batteux, la morale d' Epicure. Paris 1758. 8. — Одъ Епикура имамо само три писма кодъ Diog. Laert. X. 35 sq. 84. sq. 122. sq.; нѣговъ тестаментъ и 44 нравственихъ изрека — κυριαι δοξαι — кодъ истога X. 16. 139 sq. и нешто мало изъ нѣговогъ великогъ дѣла περι φυσεως или о природи apud Laert. X. —

(100) B. Gf. Wetzlar, de aetate, vita, scriptisque Luc. Sam. Marb. 1834. 8. — J. Chr. Tiemann, Versuch üb. Luc. Philosophie u. Sprache. Zerbst 1804. 8. — Изданя: Ed. Princ. Luc. op. Gr. Florent. 1496. fol. — Graece c. Phil. et Callistr. Venet. 1503. fol. — Gr. et Lat. c. not. Cognati et Sambuci. Basil. 1563. IV. 8. — Gr. et lat. c. codd. cont. emend. suppl. J. Bourdelot. Adj. s. ejd. not Lut. Paris. 1615. fol. — Gr. et lat. c. not. integr. vir. doct. Lugd. Bat. 1687. II. 8. — Gr. ad codd. Paris. rec. F. Schmieder. Hal. 1800 — 1. II. 8. — Gr et Lat. ed. J. Th. Lehmann. Lips. 1822—31. (Tom. I—IX.) 8. — Gr. rec. C. Jakobitz. Lips. 1836—38. III 8. — Gr. et Lat. ex codd. bibl. reg. Par. rec. G. Dindorf. Paris 1841. 4. — Нѣмачки преводъ v. V. C. M. Wieland. Lpzg. 1788—89. VI. 8.

(101) B. A. Gfrörer, Philo und d. Alexandrinische Theosophie. Stuttg. 1831. II. 8. — H. Denzinger, Diss. de Philon. philosophia et schola Judaeorum Alexandrina. Herbipoli 1840. 4. — Изданя су ова: Ed. Pr. Philonis in libros Mosis de mundi opificio, historicos, de legibus. Ejd. libri singulares. Graece. Paris 1552. fol. — Opera omn. ex vers. T. Geleni edid. Adr. Turnebus et D. Hoeschel. Frcft. 1691. fol. — Opera q. reper. pot. omn. Text. c. mss. cont. ined. adj. intepr. emend. et not. et observ. ill. Th. Mangey. Lond. 1742. II. fol. — Graece ad codd. mss. rec. E. Fr. Richter. Lips. 1828—31. VII. 8.

(102) B. C. F. Roessler, Diss. de commentit. philos. Ammon. fraudibus et noxis. Tubing. 1786. 4. — L. J. Dehaut, Essai hist. s. la vie et la doctrine d'Ammon. Saccas. Bruxell. 1836. 4.

(103) B. Scip. Aemilianus, de placit. philos. qui ante Arist. temp. floruer. ad princ. rer. natur. et caus. mot. assign. pertin. st. et op. G. Monalis. Venet. 1620. 4. — Ed. et aux. G. F. Brucker. Lips. 1756. 4. — Regnault, l'orig. anc. de la phys. nouv. Amsterd. 1735. III. 8. — Entretiens physiques d'Aristote et d'Eudoxe, ib. 1732. IV. 12. — C. D. Beck, Comm. de font. unde sentent et conj. de creat. et pr. facie orb. terr. ducuntur. Lips. 1782. 4. — J. G. Schneider, Eclog. phys. script. praec. Graec. Jenae. 1808. II. 8.

(104) Hist. des animaux d'Arist. en grec et en franç. trad. par Camus. Paris. 1783. II. 4. — Arist üb. d. wissensch. Behandl. d. Nat. Kde. vorz. in d. Thierkunde. Griech. u. Deutscher Uebers. u. Anm. v. Fr. N. Titze. Prag. 1819. 8.

(105) Theophr. Op. Ed. Princ. Venet. Ald. 1495—99. V. 4. — Theophr. Eres. q. supers. op. et excerpta libr. ed. J. G. Schneider. Lips. 1818—22. V. 8. — Theophr. hist. plant. gr. c. syll. gener. et spec. gloss. et not. cur. J. Stackhouse. Oxon. 1813. II. 8. — Theophr. Er. Op. q. supers. emend. c. app. crit. ed. Fr. Wimmer. Vratisl. 1842. 8.

(106) Ed. Pr. gr. et lat. ed. G. Xylander. Basil. 1568. 8. — Cum not. emend. J. Meursius. Lugd. B. 1619. 4.

(107) Ed. Pr. gr. et lat. P. Gillio et C. Gesnero interpr. Genevr. 1611. 12. — Londini 1744. — Basil. 1750. 4. — Gr. et lat. c. s. et pr. interpr. anim. ed J. G. Schneider. Lips. 1784. 8. — Найболя изданія нѣгове *ποικιλη ἱστοϱια* есу: Gr. c. Heracl. Pont. et Nic. Damas. c. not. A. Coray. Paris. 1802. — Grec et franç. av. d. not. p. Dacier. ib. 1827. — Преводъ є нѣм. v. Meineke. Quedl. 1775. (1787) 8.

(108) Ed. Princ. Venet. Aldus. 1526. fol. — Gr. et Lat. ed. H. Mercurialis. Venet. 1582. fol. — M Hippocr. opera omn. q. exstant in VIII. sect. ex Erotiani mente distributa nunc recens lat. interpret. et annot. illustr. ed. A. Foësius. Frcft. 1595. fol. — Genev. 1637. fol. — Opera omn. gr. et lat. edidit J. A. van der Linden. Lugd. B. 1665. II. 8. — Oeuvres d'Hipp. avec le texte gr. par de Mercy. Paris. 1813. 12. — Gr. et Lat. rec. C. Gl. Kühn. Lips. 1825—27. III. 8. — Oeuvr. compl. d'Hipp. p. E. Littré. Paris 1839. T. I. II. 8. — Нѣмачки преводъ: Hipp. Werke a. d. Griech. übers. u. m. Erläut. vers. v. J. F. K. Grimm. Glogau. 1837. II. 8. — Сравни: J. D. Dierbach, die Arzneimittellehre d. Hipp. Heidelb. 1824. 8. —

(109) Opera Ed. Pr. Lat. Venet. 1490. fol. — Ed. Pr. Graece. Venet. Aldus. fol. — Basil. 1538. V. fol. — Gr. et Lat. c.

Hipp. op. ed. Rn. Charterius. Paris. XIV. 1679. fol. — Ed. C. Gl. Kühn. Lips. 1821—33. XX. 8. — Преводъ нѣм. v. J. F. Nöldecke. Oldenb. 1805. Bd. I. 8.

(110) B. L. Lüders, Pythagoras und Hypatia oder die Mathematik der Alten. Altenb. u. Lpzg. 1809. 8. — F. v. Drieberg, die Arithmetik d. Griechen. Lpzg. 1819. II. 8. — E. Wilde, üb. d. Optik d. Griechen. Berl. 1822. 8.

(111) L. A. Bartenstein, Pr. q. inest lunulae Hipp. descr. Coburg. 1784. 8.

(112) Најболя изданія есу: Eucl. opera c. Theonis expos. cura S. Grynaei. Basil. 1530. fol. — Oeuvres d'Euclide. Grec, latin et français, d'après un ms. av. d. not. p. Peyrard. Paris 1804—18. III. 8. — Одъ изданія Евклидовихъ elementa напоменућу ова: Elem. Ed. Pr. Venet. 1482. fol. Basil. 1533. fol. gr. et lat. e vers. Fr. Commandini. Lond. 1620. fol. — Edidit E. F. August. Berol. 1826—29 II. 8. — Elem. L. VI. edd. J. G. Camerer et C. F. Hauber. Berol. 1824. II. 8. — Elem. L. VI priores cum XI. et XII. text. e Peyrardi rec. ed. gloss. instr. J. G. N. Neide. Hal. 1825. 8. — Die geom. Bücher d. Elem. m. Anm. v. J. J. Hoffmann. Mainz. 1829. 8. — Die Planimetrie u. Stereometrie ders. v. ebd. Mainz. 1832. 8. — Къ познаню Евклидовихъ дѣла служе: J. A. Schmid, Diss. de Euclide geometra. Jen. 1685. 4. — J. Gutenäcker über d. Griech. Mathematiker überh. u. üb. Euclid insbesondere. Würzb. 1827. 4. — G. M. Bosius, Sched. litt. de variis Euclidis edition. codic. Lips. 1737. 4.

(113) B. J. H. Dressler, Eratosthenes v. d. Verdoppelung d. Würfels. Wiesbad. 1828. 8. — Gr. et lat. у књизи Reimer'a, Hist. probl. de cubi duppl. стр. 131—159.

(114) Изданія су слѣдујућа: Ed. Pr. Archim. Opera omn. gr. et lat. Adj. sunt Eutocii comment. gr. et lat. Basil. 1544. fol. — Oper. nov. demonstr. comment. illustr. p. D. Rivaltum de Flurentia. Paris. 1615. fol. — Gr. et lat. rec. Cl. Richard. Paris. 1646. fol. — Gr. et lat. c. Eutocii comm. et lect. var. ed. J. Torelli et Abr. Robertson. Oxon. 1792. fol. — Les oeuvres d'Archim. trad. litter. av. un comment. préc. de sa vie et de l'analyse de ses ouvr., suiv. d'un mem. de Delambre sur l'arithmetique des Grecs et sur le miroir ardent p. F. Peyrard. Paris. 1808. II. 8. — Arch. sämmtl. Werke ins Deutsche übers. m. Erl. u. krit. Anmerk. v. E. Nizze. Stralsund. 1824. 4.

(115) B. Apoll. Perg. conic. L. IV. prior. cum Pappi Alex. et Eutocii Ascal. comm. ex cod. Ms. gr. ed. Ed. Halley. Acc.

libri III. poster. ex Arab. serm. in lat. conv. c. Pappi lemm. Subjic. lib. conic. octavus restit. et Sereni phil. Antiss. de sectione cylindri et coni lib. II. Oxon. 1710. fol. — Apoll. Perg. Locor. planor. ἐπιπεδοι τοποι lib. II. rest. a S. Simson. Glasgow. 1749. 4. Нѣмачки mit Anmerk. v. J. W. Camerer. Lpzg. 1796. 8. — Apoll. Perg. περι ἐπαφων (von den Berührungen) gr. ex cod. ms. ed. J. G. Camerer. Goth. 1795. 8.

(116) В C. Witte, Cochoidis Nicom aequatio et indoles. Gotting. 1813. 4. — Newton, Arithm. univ. Amst. 1761.

(117) Списао є књигу о дневима и ноћима: Theodos. Tripol. de dieb. et noct. c schol. ant. et fig. lat. p. J. Auriam. Romae. 1587. 1591. — О обиталиштима: de habitationibus liber interpr. J. Auria. ib. 1587. 4. — Три књиге о кугланимъ осѣцима σφαιρικα gr. et lat. p. J. Penam. Paris. 1558. 4. — p. J. Hunt. Oxon. 1707. 8. Нѣмачки: III. Bücher Kugelschnitte. A. d. Griech. m. Erläut. u. Zus. v. L. Nizze. Strals. 1826. 8.

(118) B. Pappi Alex. math. coll. a Fed. Commandino Urb. in lat. conv. et. comm. ill. Pisauri 1588. 1602. fol. — Cur. C. Manolessius. Bonon. 1650. fol.

(119) Види о астрономіи: J. S. Bailly, Gesch. der ältern Sternkunde. Aus d. Franz. v. Wünsch. Lpzg. 1776. II. 8. — Delambre, Histoire de l'astronomie. Paris. 1817—21. V. 4. — J. C. Schaubach, Gesch. d. Griech. Astronomie b. a. Eratosthenes. Götting. 1802. 8. u. über d. Meinung d. Alten v. uns. Sonnensystem; Meining. 1796. 8, und Bemerk. üb. d. Sphäre d. Alten. ebd. 1797. 8. — L. Ideler, üb. d. Calenderwesen d. Griechen u. Römer. Meining. 1814. 8.

(120) B. A. Boeckh, Pr. de Plat. system. coelest. globorum et de vera indole astron. Philolaicae. Heidelb. 1810. 4.

(121) B. Ideler, Handb. d. Chronologie. Berlin. 1825. II. 8.

(122) Ed. Pr. Lat. Arist. Sam. de magnit. et distant. solis et lunae, G. Valla interpr. Venet. 1498. fol. — Ed. Pr. Gr. Arist. — Lib. nunc prim. gr. ed. c. F. Commandini vers. lat. notq. Pappi Alex. Sec. libr. M. Coll. fragm. ed. lat. fec. notq. ill. J. Wallis. Oxon. 1688. 8. — Сравни: Histoire d'Arist. de Samos, suiv. de la trad. de son ouvr. s. l. dist. du soleil et de la lune etc. par M. de Fortia d'Urban. Paris. 1818. 8.

(123) Των Αρατου και Ευδοξου φαινομενων εξηγησεων βιβλια γ. кодъ Петавіа pag. 171—256. — Hipp. Libri in Arat. et Eudox. Phaen. ed. P. Victorius. Florent. 1567. fol. —

Сравни о њему: J. B. P. Marcoz, Astronomie solaire de Hipp. soum. à une crit. rigour. Paris. 1828. 8. — Littrov in d Wien Jahrb. Bd. 49. p. 137—152.

(124) В. *εἰσαγωγη εἰς τα φαινομενα*, т. е. уводъ у почетке астрономіе (gr. et lat.) cur. Ed. Hildericus. Altorf. 1580. 8.

(125) Сравни о њему: Ueber den alt. Math. Cleomedes n. s. Schriften. Naumburg. 1828. 4.

(126) Изданія: Ed. Pr. gr. ed. S. Grynaeus c. Theon Alex. in eosd. lib. comm. cur. J. Camerario. Basil. 1538. fol. — Comp. math. de Cl. Ptolemée ou astron. anc. trad. p. la prem. f. du Grec en franç. sur les Mss. av. le texte gr. à côté du franç. et les var. d. mss. p. Halma et d. not. p. Delambre. Paris. 1813—16. II. 4. — Остали њгови списи есу: *κανων βασιλεων* т. е. хронологични списакъ ассирскихъ, мидянскихъ и рим. кралѣва одъ Набонасара до Антонія Піюса, и заедно еданъ дѣо њговихъ *πρόχειροι κανονες* или ручне таблице. — *Ὑποθεσεις των πλανωμενων ἀρχαι*, преведенъ на франц. par Halma. Paris 1820. 4. — *Περι ἀναλεμματος* (üb. d. Sonnenuhren), прев. на лат. a F. Commandino. Romae. 1562. 4. — *Ἁπλοσις ἐπιφανειας σφαιρας* (т. е. planisphaerium) Venet. 1558. 4. — *Περι κριτηριου και ἡγεμονικου* (h. e. de judicandi facultate et animi principatu) Paris. 1663. 1683. 4.

(127) *Περι ὑψους*. Ed. Pr. gr. c. annot. Fr. Robortelli. Basil. 1554. 4. Gr. et Lat. not. ill. G. Langbaine. Oxon. 1638. 8. — Gr. c. not. emend. et praef. T. Fabri. Salm. 1663. 12. — Gr. et Lat. e V. codd. emend. et not. var. subj. J. Toll. Traj. ad Rh. 1694. 4. — Gr. et Lat. c. praef. not. et var. lect. F. Hudson. Oxon. 1710. 1730. 8. — Gr. et Lat. rec. not. atq. anim. adj. J. Toup. Acc. emend. D. Ruhnken. Oxon. 1778. 4. — Gr. et Lat. rec. et anim. vir. doct. instr. B. Weiske. Lips. 1809. 8.

(128) О краснорѣчію грчкомъ види: Belin de Ballu, Hist. crit. de l'éloquence chez les Grecs. Paris. 1813. II. 8. — A. Westermann, Gesch. d. Griech Beredtsamkeit. Lpzg. 1833. 8. — M. E. Gros, Etud. sur l'état de la rhétor. chez les Grecs depuis sa naissance jusqu' à la prise de Constantinople. Paris. 1835. 8. — L. Spengel, Artium scriptores ab initio usque ad editos Aristot. de rhetorica libros s. *Συναγωγη τεχνων*. Stuttgart. 1828. — Über das Stud. der Rhetorik b. d. Alten München. 1842. 4. — J. Ch. Th. Ernesti, Lexic. technol. Graecor. rhetoricae. Lips. 1795.

8. Сбирке: Oratores Attici. Ed. Princ. Venet. Ald. 1513. fol. — Gr. et lat. c. comm. ed. Reiske. Lips. 1770—75. XII. Vol. 8. — Oratores Attici Graece rec. F. Bekker, Lips. 1823. V. 8. — Oratores Attici. Recognov. annot. crit. addit. fragm. colleg. onomast. compos. J. G. Baiter et H. Sauppe. Turici 1838.

(129) Antiph. Orat. XV. annot. crit. et exeg. instr. C. Maetzner. Berol. 1838. 8.

(130) Одъ 230 нѣговихъ слова дошло е до насъ само 35. Види: Lysiae Orat. q. supersunt et deperd. fragm. in ordin. chronol. red. et annot. crit. instr. J. Franz. Stuttgard. 1831. 8. — Lysiae et Aeschinis Orat. select. comm. instr. J. H. Bremi. Goth. 1826.

(131) Одъ 28 орацiа сачуване су 21. Види: Αδ. Κοραης λογοι και ἐπιστολαι Ἰσοκρατους μετα σχολιον παλαιων. Paris. 1807. II. 8. — Isocr. Orat. comm. instr. J. G. Baiter. Goth. 1831. P. I. 8. — Isocr. Aerop. c. prior. edit. annot. ed. suasq. not. adj. G. F. Benseler. Lips. 1832. 8. — Isocr. Evagoras in us. schol ed. et comm. instr. G. E. Benseler. ib. 1834. 8. — Panegyricus cum Mori suisq. annot. ed. Fr. A. G. Spohn. — Iterum emend. et auct. cur. J. G. Baiter. Lips. 1831. 8.

(132) Aesch. Orat. fidel. codd. recogn. anim. illustr. J. Bremi. Turici. 1823. II. 8. — Fr. Francke, Spec. nov. edit. Aesch. Fuldae. 1838. 4. — Сравни: Ch. Fr. Matthiae Proleg. de Aesch. oratore. Lips. 1790. 4. — Ph. Stechov de Aesch. orat. vita. Berol. 1841. 4. —

(133) Изданiя: Demosth. Orat. ex rec. Reiskii ed. corr. acc. J. H. Schaefer. Lond. 1822—1827. IX. 8. — Demosth. et Aeschinis q exst. omn. ind. locupl. cont. interpr. lat. var. lect. schol. Ulpiani anon. ann. var. sq. illustr. G. St. Dabson. Lond. 1828. X. 8. — Gr. et Lat. rec. Dübner. Paris 1843. II. 4. — Нѣмачки преведене: Demosth. Staatsreden nebst d. Rede f. d. Krone übers. u. m. Einl. u. Amerk. vers. v. Fr. Jacobs. Lpzg. II. 1833. 8. — Сравни: A. G. Becher, Demosthenes als Staatsmann und Redner. Halle. 1815—18. II. 8. — Demosthenes als Staatsbürger, Redner u. Schriftsteller. Quedlinb. 1838—34. II. 8. — J. H. Scholten Disq. de Demosth. eloq. charactere. Traj. ad. Rh. 1835. 8. —

КЊИЖЕВНОСТЬ РИМСКА. (1)

§. 133. У Грчкой су науке и умѣтности давно већъ и у велике цвѣтале, а Римъ є међутимъ у тами найвећегъ незнаня закопанъ лежао. Догодъ су жительи свесвѣтскога града за освоенѣмъ туђихъ земаля и за юначкомъ славомъ чезнули, дотле ни искре любави къ наукама и просвѣти у ньима небіяше; али текъ што високопросвѣћеномъ Греціомъ обладаю, нешто отношеня ньихова и састанци съ филозофима ове землѣ, нешто долазакъ многихъ еллинскихъ мудраца у Италію, а найвише лекціе о краснорѣчію, што ихъ ритори младежи римской давати почну, проузроче, те се вкусъ ньиховъ на єданпутъ обрати на књижевность. Но стаза, по коіой су до праве подлинности текъ доћи могли, остане имъ за увѣкъ затворена; єръ како су само лѣпе и већъ створене идее сабирали, то имъ друго не остаяше, него да готове те обрасце, кои се удивлѣнимъ очима ньиховимъ представляху, само препораћаю. Тимъ є начиномъ Риму било суђено да одъ грчкогъ наслѣдства живи, немаюћи ништа своега до єдине крѣпке синова своихъ мишице! У обзиру томъ каква чудеса мачъ римски не почини! Показуе ли историја икакво царство на свѣту, да се съ исполинскомъ свесвѣтске Р о м е владомъ споредити може? Єдна изванобична дѣлательности сила могла є само чудно то политично зданіе подиђи, и будуђи да є дѣлательность та умствену моћь кодъ Римляна далеко надвисила, нужно є свакако пре него прегледъ ове послѣднѣ предузмемо, да штогодъ и одъ историје политичне овдѣ напоменемо, тимъ више, што одъ дѣланя и удеса когъ му драго народа и изображеность нѣгова поглавито зависи.

§. 134. Р о м у л ъ, синовацъ Нумитора, краля одъ Албалунге, а синъ дѣвице Рее Силвіе, сагради Римъ на брду Палатинскомъ при свршетку треће године V. Олимпіаде, одъ сазданя свѣта 3231, а 752 пре Христа. Будући да му се за отца ништа ніе знало, зато Римляни, да би незаконитость рођеня нѣговогъ сакрили, измисле и разгласе, да є синъ бога Марса. Имао є брата Рема, кога є своіомъ рукомъ смакао, єръ му є подсмѣха ради шанацъ новогъ града біо прескочіо. Ово є тако само речено, а по свой прилици хотѣо є да самъ господаромъ остане. Први су жительи Рима били лупежи и коекакви добѣгаоци, кое є Ромулъ радо при-

міо, да градъ њима текъ насели. Немаюћи жена' стану ихъ просити у своихъ сусѣда Сабина; али пошто имъ ови своихъ кћери не даду, Ромулъ претвараюћи се съ почетка као да за то не мари, позове послѣ нѣкогъ доба къ себи на явне игре Сабине, кои у мноштву съ кћерма своимъ доћу. Ове ти Ромуловци тада силомъ отму, у Римъ одвуку и за жене ихъ себи узму. Наставши одтуда ратъ, наскоро га исте невѣсте римске уталоже, помиривши родителѣ съ мужевима, и къ томе іошъ наговоривши прве, те се съ Римлянима у єданъ слію народъ. Ромулъ владао є свега 38 година. — Накомъ године дана одъ смрти нѣгове Римляни изберу себи за краля Нуму Помпиліа, Сабинца изъ града Куре, кои є царовао 43 године. Први и найглавніи посао, што га владатель овай предузе, біо є тай, да умекша и облагороди законима сурову и дивлю наравь и обичае поданика своихъ, и на ту цѣль уреди у Риму прво богослуженѣ, опредѣливши нарочите за тай посао служителѣ, на челу коихъ біо є Pontifex, кои є свима духовнимъ дѣлима управляо. Узто сазида храмъ Янусу, кои се само у ратно доба отворао; раздѣли све граћане на обштине или еснафе по занатима и умѣтностима, давши свакой особита права и преимућства, чимъ є намѣравао да спои чврстће Римляне са Сабинима. При томъ є поощтравао граћане на радиность и трудолюбіе, те є самъ главомъ често работе ньихове надгледао, а крозъ то землѣдѣлство до тога унапреди, да сѐ нешто позніе ни сами войводе и старѣшине градске нису стидѣли да ору и копаю. Осимъ свега тога установіо є найпослѣ, да се по мѣсечномъ течаю година одъ 12 мѣсеци или 355 дана састояти има. — Послѣ Нуме царовао є Туллъ Остилій 23 године. Боећи се владатель овай да дуговремени миръ не разслаби како Римляне, тражіо є згоду и узрокъ, да се съ коимъ годъ зарати. Опомене се нѣке старе увреде одъ Албанаца Римлянима нанесене, те имъ зато войну обяви, о коіой казуе повѣстница, да су Албанци изъ желѣ, да се крвь людска узалудъ не пролива, били предложили Туллу, да распру пресуди мегданъ тако, да кои одъ бораца одржи побѣду, онога народъ да надъ другимъ влада. Пошто Туллъ на то пристане, изиђу на бориште одъ Римляна' три брата племеномъ Орації, а одъ Албанаца три такођеръ брата изъ куће Куріація. У томъ бою надвладаю Римляни, те услѣдъ тога Туллъ, разоривши градъ Албу, житељ нѣгове пренесе у Римъ, давши

имъ право граћанства, а землю њихову съ римскомъ државомъ сѣдини. — Наслѣдникъ нѣговъ Анкъ Марцій (640 пре Хр.), унукъ Нуме Помпиліа, владавши 24 године, умножіо є брой градскихъ жителя многимъ населѣницима; саградіо є у Риму на сѣверной обали рѣке Тибра тврђу Яникулумъ ради обране трговаца одъ нападаня етрускихъ, а на усћу нѣномъ и данасъ обстоећи градъ Остію.— За њимъ є слѣдовао Тарквиній Прискъ (г. 616), синъ богата коринтска трговца, кои є краснорѣчіемъ своимъ знао склонити Римляне, да га изберу за краля. Онъ є умножіо брой сенатора' тиме, што є приміо у њиховъ зборъ нѣколико паметнихъ люди одъ простогъ народа; опасао є Римъ бедемомъ одъ камена; направіо є великолѣпне водоводе, да снабдѣваю градъ водомъ, и подигао коњско тркалиште. Синови Анка Марціа изъ освете, што имъ є вѣнацъ кралѣвски тобожъ ограбіо, наговоре два тежака, те га у дубокой старости убію, пошто є 38 година народомъ римскимъ управляо. — Послѣ нѣга ступивши на престолъ Сервій Туллъ (г. 578), зетъ Тарквиніа Приска, да би терете и службе државне разредіо еднако према снаги и могућству свакогъ поеединогъ граћанина, предузме попись свію Римляна, па их разреди на шестъ класса, а сваку классу опетъ на центуріе или стотніе, установивши притомъ, да се сваки граћанинъ у кою годъ одъ тихъ центуріа по стаю и иманю своме уписати има. — Пріемникъ нѣговъ буде Тарквиній, прозвани горди (г. 534), што є у владаню съ народомъ біо превећъ охолъ и жестокъ. Найстаріи му синъ Секстъ Тарквиній оскврни єдномъ дѣвицу нѣку изъ властеоске куће, именомъ Лукрецію, те разлюћени и увређени крозъ то Римляни, протѣраю Тарквиніе изъ града и кралѣвско име и власть у Риму укину (г. 509 пре Хр.). (2)

§. 135. Пошто Римляни протѣраю Тарквиніе изъ града, изберу мѣсто доякошньихъ кралѣва два конзула, да управляю државомъ скупа са сенатомъ, установивши притомъ, да се сваке године мѣняти имаю. Први одъ тихъ конзула біяху Л. Юній Брутъ и Л. Тарквиній Коллатинъ. Међутимъ є краль Тарквиній радіо потайно, еда би како на престолъ опетъ дошао, на што пристану нѣколико младића изъ знатнихъ римскихъ породица, и међу њима два сина истогъ конзула Брута, те му помоћь обећаю. Али се намисао та брзо одкріе и сазаклетници буду одмахъ

предъ конзуле доведени, кои надъ њима садъ явно судъ изреку. Брутъ позове самъ синове свое, да се оправдаю, а кадъ ови, будући криви, мѣсто правданя окрену у плачъ и ћанѣ, гледаюћи тиме, да милость у отца измоле, онда овай не обзирући се ни мало на молбе друга својъ Коллатина и другихъ граћана, да би синовима животъ опростіо, заповѣди, те се оба предъ нѣгове очи погубе. Послѣ тога, оставивши съ мѣста судиште, отиде дома, да у самоћи тугу и несрећу свою оплакуе. — Кадъ Тарквиній видѣ, да му е намѣра осуећена, онъ отиде къ Порзенни, кралю етрурскомъ, и наговори владателя овогъ, те съ великомъ войскомъ дође предъ сами Римъ, и освои не само тврђу Яникулумъ, него и римску войску, коя се међутимъ съ ону страну Тибера утаборила бяше, потуче тако, да принуђена буде безобзирке бѣжати преко моста у градъ. У овой великой опасности Орацій Коклесъ, юначкогъ духа Римлянинъ, стане самъ на преднѣмъ краю моста, и задржи нападаюћегъ непріятеля дотле, докъ Римляни мостъ за њимъ не разоре, па скочивши одандѣ хладнокрвно у воду, изплива съ оружіемъ срећно на други брегъ. При нападаню томъ Порзенна, претрпѣвши велики губитакъ, закључи да градъ у напредакъ само у обсади држи, надаюћи се, да ће му найпослѣ гладомъ одолѣти. И заиста оскудица у храни дотѣра наскоро Римляне до крайности. Видећи оваку нужду сограћана своихъ, млади нѣки Римлянинъ, Муцій Сцевола, одважи се, да спасе отечество, па съ намѣромъ да смакне Порзенну, преплива рѣку и провуче се непріятельской войсци до подъ сами кралѣвъ шаторъ. Али ондѣ буде одмахъ ухваћенъ и предъ цара доведенъ, коме Сцевола обяви юначки и одрѣшито, како се њихъ 300 младића заклело, да ће га убити, — нань првогъ да е пала коцка, да срећу у томъ покуша, и будући га е ова изневѣрила, да ће му другови по заданой рѣчи исто дѣло редомъ повторити. Поступакъ тай Сцеволе уплаши яко Порзенну, те миръ съ Римлянима учини. — Тарквиній при свемъ томъ што му се намѣра и овай путъ осуетила, ніе опетъ мировао, него съ помоћу зета својъ Манліа подигне Латине противъ Римляна. Наставши одтуда ратъ требао е ради безопасности државе мужа на челу съ неограничномъ власћу, да га брзо и побѣдоносно за Римляне сврши. Зато исти конзули узсавѣтую народъ, да се врховна съ кралѣвскимъ преимућствима скопчана власть преда єдномъ само

човѣку, на што народъ радо и пристане, те нѣкогъ Лаерція привимъ диктаторомъ прогласи (498 пре Хр.). Латини буду побѣђени кодъ езера Регилла, и Тарквиній немаюћи у кога далѣ искати помоћи, склони се у градъ Куме у Кампаніи, гдѣ се доцніе као приватни човѣкъ преставіо.

§. 136. За време поменуте войне, коя е 18 година траяла, многи граћани римски нешто одъ нападаня непріятельскогъ, а нешто одъ скупоће и другихъ подобнихъ узрока изгубе сасвимъ иманя своя, те принуђени да узимаю у заямъ новаца узъ обилне камате, у велике се дугове увале. Стану садъ тражити, да имъ се дугови ти опросте, наводећи, да су се и они съ непріятелѣмъ снажно борили, па олакшица та да имъ по правди и пристои; али како у Риму не біяше тада никаквихъ закона о займу, то займодавци почну дужнике свое іошъ већма гонити и киньити. Поступакъ овай раздражи яко народъ, те почне ноћне скупштине држати и о новимъ бунама договарати се, па одмахъ за тимъ устане съ оружіемъ не само на немилостиве свое займодавце, но и на све остале свое гнѣчителѣ. Сенатъ видећи се крозъ то у невольи тимъ више, што се и Волсци спремаху, да съ войскомъ на Римъ ударе, изда послѣ дугогъ затезаня законъ, коимъ се народу савъ дугъ опраштао, а поредъ тога обећа му, да ни єданъ граћанинъ, докъ ратъ устрае, неможе утамниченъ бити, нити да му се за то время иманѣ продати може. Да би се указъ тай точно извршивао, одобри къ томе сенатъ, да народъ старѣшине себи избира, кои су се трибуни народни (tribuni plebis) звали, и коихъ у почетку біяше петъ, а доцніе десетъ. Ньихъ е проста свѣтина сваке године изъ свое средине бирала, и они су власть имали своимъ veto (забранюемъ) све оне законе укидати, за кое су држали, да могу народу кадъ тада на штету или теретъ бити. Па да би власть свою умножили, израде у сената и народа, те добію у помоћь іошъ два чиновника, тако названа aediles, коихъ дужность састояше се поглавито у томъ, да суде и расправляю парнице по заповѣсти трибуна', да надгледаю државне зграде, водоводе и мостове, да билѣже граћане, кои су имали землѣ више него што е законъ допуштао, да чуваю народъ одъ разврате, укланяюћи одъ нѣга свако злоупотреблѣнѣ и порокъ, и да набавляю рану и улѣ у време глади. Около 491 године, башъ кадъ е страшни гладъ у Риму владао, те се у сенату о разда-

ваню ране вѣћало, велика се томъ приликомъ неслога роди међу сенаторима. Єдни су хтѣли, да се жито међу сиромашни народъ безъ плаће подѣли, а други да се за малу цѣну продае, и само трошакъ државни извади. Каій Марцій Коріоланъ, да би умаліо силу народа, овомъ противустане, и предложи, да се рана дотле не дѣли, докъ се годъ повређеномъ праву сената не задовольи, и стари начинъ владаня у граду опетъ не поврати. Рѣчи те ожесте народъ до тога, да замало у бѣснилу све сенаторе ніе побіо. Трибуни баце сву кривицу на Коріолана, обтуживши га народу као бунтовника и погрдителя свете власти народне, кои се непріятельскимъ плѣномъ на уштрбъ пука яко обогатіо, те обштомъ пресудомъ, при свему томе што се и самъ лично браніо, а и сенатъ се зань снажно заузео біо, буде на вѣчно прогнанство осуђенъ. Приморанъ тада да се изъ єдногъ мѣста у друго скита, отиде найпослѣ међу Волсце, найжешће римске непріятелѣ, одъ коихъ примивши заповѣдништво надъ войскомъ, обсѣдне Римъ г. 489, и узео би га доисто, да га снажна молба матере Ветуріе и сузе нѣжне му супруге Волумніе, кое предань изъ града изиђоше, не принудише, те обсаду дигне и съ войскомъ одступи, рекавши томъ приликомъ матери, коя е предъ ногама нѣговимъ лежала, оне виспрене рѣчи: Мати! ти си Римъ спасла, али си сина своегъ изгубила! — што му се наскоро и догодило, єръ га Волсци, кадъ се къ ньима вратіо, у народной побуни убію.

§. 137. До 454 године одъ сазданя града Римляни немаху другихъ закона, осимъ нѣкихъ површнихъ прописа, што имъ даде іошъ Нума Помпилій, те съ тога конзули и друге старѣшине расправляли би граћанска дѣла и парнице понайвише по своіой вольи, или по примѣру и обичаю своихъ предшастника, ода шта су наравно произиђи морале многе забуне, нереди и неправице у судованю. Зато одправе три посланика, Постуміа, Сулпиціа и Манліа у Грчку, да се са законима и уставима оне землѣ, особито атинскима, упознаду. Одъ тихъ закона, пошто се посланици у Римъ врате, избере народъ найболѣ, и прикуе ихъ у 12 таблица на піяци свѣту на видикъ, да ихъ свакъ читати може; па да би се свакоме по ньима праведно судило, и речени се закони у чистоти своіой сачували, укине конзуле и найвишу власть преда десеторици найглавніихъ сенатора (г. 451), одкуда

се прозову децемвири. Нови овай начинъ управляня у почетку се народу врло омили, али послѣ нѣкогъ времена децемвири, мѣсто што би као и до сада били благи и правосудни, постану на єданшутъ силеџіе, убійце и управъ крволіе, и ни на што се обзирући правду су сваку навалице газили и грѣшили, погубивши многе грађане, а другима добра одузевши. Па поредъ свега тога єданъ одъ ньихъ, по имену Аппій, ограби єданъ данъ прекрасну дѣвойчицу одъ петнаестъ одъ прилике година, кћерь Виргиніа центуріона. На вриску нѣну и яуканѣ народъ ускипи гнѣвомъ, побуни се, протѣра децемвире, те конзуле наново постави, — али наскоро и ньихъ опетъ укине, замѣнивъ ихъ г. 445 военимъ трибунима, коима даде конзулску власть, а године 443 цензорима, коихъ є дужность била, да брое народъ, да га на классе дѣле, и да надъ живлѣнѣмъ грађана' мотре.

§. 138. За пелопонискогъ рата и у Риму се велики преврати догоде. Галли подъ заповѣдништвомъ Бреннуса ушавши непріятельски у Етрурію, пођу управо на градъ Клузій, коегъ грађани яко устрашени заишту помоћи у Римляна. Сенатъ, кои іошъ изъ давна обичаваше бѣднима помагати, опреми одмахъ у станъ непріятелѣвъ посланике, али ови не само што увреде Бреннуса рѣчма, но и сами се здруже съ грађанима, те као предводительи ньихови изъ града изиђу и съ Галлима се побію. За ово погаженъ права народногъ искао є Бреннусъ, да му се предаду посланици, а кадъ Римляни на то не пристану, но іошъ и награде посланике достоянствомъ военихъ трибуна, онда разлюћени тимъ неправеднимъ поступкомъ Бреннусъ крене се съ мѣста съ војскомъ на Римъ, разбіе Римляне кодъ рѣке Алліе и зада толики страхъ у граду, да сенатъ и найзнатніи грађани, оставивши домове свое, склоне се кудъ є кои могао, а найвећи дѣо у тврђу капитолску. Међуто войска непріятельска дошавша (г. 389 пре Хр.) подъ сами Римъ узме га, и пошто га є разграбила, оплѣнила и у пепео обратила, удари послѣ юришемъ и на сами Капитолъ, али безъ икакова успѣха. Онда Бреннусъ, да се не би срамно вратіо, науми да га преодолѣ гладомъ, па съ єдномъ часћу войске утабори се око града, а другу оправи у оближня мѣста, да граби и пали. У толико цензоръ Камиллъ, неправедно изъ града прогнани, когъ Римляни у той невольи своіой за диктатора поставише, похити са скуплѣномъ изъ Ардеана и Веяна

војскомъ Риму на помоћь, удари ненадно съ леђа на непріятеля, војску му разбіе и у бѣжанѣ обрати, те тако Римъ спасе. Пошто се ратъ овай оконча, народъ и трибуни хтѣли су свакако да разорени Римъ сасвимъ запусте, и да се у новоосвоени градъ Веій преселе; али се Камиллъ томе узпротиви и наговори едва Римляне, те одустану одъ намѣре, те и Римъ опетъ понове. Што е Камиллъ тимъ начиномъ сачувао градъ, прозову га сагрђани нѣгови другимъ Ромуломъ, отцемъ отечества и другимъ Рима основателѣмъ. Онъ е послѣ тога живіо іошъ 27 година, бранећи юначки отачбину свою одъ нападаня непріятельскихъ особито Галла', кое близу рѣке Анніо опетъ побѣди. У то време појаве се наново стари немири и сваће између патриција и простогъ народа, али е при свему томе република опетъ срећно споља воевала, побѣдивши Ерніане подъ диктаторомъ Клавдіемъ Крассина Галле више пута, а најпослѣ Арунте подъ Фуріемъ Камилломъ. — Одъ године 343 до 291 пре Хр. водили су Римляни жестоку войну са Самнитима, и поводомъ тимъ заузимаюћи самнитска мѣста и градове, стану се по доньой Италіи ширити, докъ најпослѣ г. 291 цѣломъ непріятельскомъ земльомъ завладаю. Тарентинци, у доньой Италіи живећи народъ, видећи се тада у великой опасности и тѣскоби, да би то већма растећой сили римской снажни одпоръ дати могли, па крозъ то и себе одъ грозеће имъ пропасти сачували, зовну у помоћь Пирра краля епирскогъ. И заиста храбри, ал' и честолюбиви владатель овай снажну имъ помоћь обећа, послави имъ мало по томъ 3000 люди подъ командомъ Цинеа, вѣштогъ ратника и ученика славногъ Димостена, за коима наскоро и самъ пређе на бродовима у Италію са 3000 коньика, 20,000 пѣшака и двадесетъ слонова. Међутимъ се и Римляни стану свойски на бой приправляти, и конзула Левина оправе съ многобройномъ војскомъ, да непріятелю далѣ напредованѣ препречи. Премда Пирру сва војска іошъ не біяше стигла, ипакъ удари онъ іошъ исте године на Римляне, те ихъ съ помоћу слонова, одъ коихъ се они као одъ каквихъ донда никадъ невиђенихъ чудовишта яко уплаше, тако силно порази, да ихъ е 15,000 погинуло, а 1800 у робство пало. Но побѣда га е та као и друга познія близу Аскула скупо стала, єръ е у биткама тимъ најболѣ свое ратнике, у првой до 13,000, а у другой око 4000 изгубіо. Зато Римляни, ако и побѣђени, не буду опетъ покорени. Шта

више, пошто се Пирръ съ войскомъ вратіо изъ Сициліе, потуку га Римляни подъ конзулима Лентуломъ и Куріемъ Дентатомъ тако силно, да є осимъ 23,000 одабранихъ војника и савъ таборъ и шаторе изгубіо. Овимъ тежкимъ ударомъ потресенъ, морао є найпослѣ вратити се у Епиръ, пошто є шестъ година безъ икаквогъ успѣха и користи у Италіи пробавіо.

§. 139. По одласку Пирра изъ Италіе снага римска почела є исполински расти. У то време (г. 272 пре Хр.) освое Римляни Тарентъ, а съ њимъ и сву доню Италію, па како у томъ војштеню задобише мноштво сребра, почну тада први путъ ковати сребрне новце мѣсто мѣденихъ, кои су одпре едини били у прометy. Што се тиче изображености њихове крозъ цѣло то време, може се слободно рећи, да є била іошъ у повитку, єръ у цѣлой држави нису имали ни циглогъ єдногъ училишта, да се у њему дѣца уче читаню и писаню, а заната врло мало. Зато є воспитаніе грађана' и тежака' било до тога запуштено, да є одъ хиляде єдва єданъ име свое коекако записати знао, што одъ прилике и Ливій историкъ потврђуе говорећи: rarae per eadem tempora literae fuere. Поредъ земљедѣлія найрадіе се занимаху војномъ, па зато су се найвише и бринули, да имъ се дѣца у оружію и кретаню тѣла прилѣжно вѣжбаю, у чемъ се управъ главно одгаенѣ младежи римске састояло. Само синови властеоски ишли би у Етрурію, одкуда є Римъ већу часть црквенихъ уредба приміо, да свештеничке изуче обреде, и ондѣ су се съ етрурскомъ књижевношћу упознавали. Свештеници били су по готову сами врачари (augures) одъ племићскогъ рода; њихъ є народъ особито уважавао и любіо, и никакови, ма найманьи посао ніе се безъ њихъ започиняо ни свршивао. Што одъ умне радиности тадашњихъ Римляна имадемо, то су нѣке неотесане свештене пѣсме, кое су, као што вели историа, прелазиле одъ отца на сина, и нѣке свѣтске, кое су обичавали пѣвати у светачне дане и на гостбама. У тимъ пѣсмама, као одъ прилике и у нашимъ юначкимъ темель є истинитъ, али уображенѣмъ искићенъ. О њима говори Цицеронъ: morem apud majores hunc epularum fuisse, ut deinceps qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes (Tuscul. IV. 2). Ако є истина што нѣки веле, да є окромъ поменутихъ пѣсама било тада и другихъ, премда слабихъ умнихъ творина, то су ямачно у не-

милой оной незгоди, када Галли подъ Бреннусомъ Римъ запалише, пропасти морале.

§. 140. Десете године по изласку Пирровомъ изъ Италіе, будући се Картагиняни яко осилили у Сициліи, што Римлянима не буде ни мало по ћуди, пређу ови г. 264 съ якомъ войскомъ на поменуто острово, и зарате се съ ньима тобожъ за то, што су Тарентинцима помагали. Крозъ то се заметне велики ратъ између та два народа, познатъ у исторіи подъ именомъ пуничкогъ, спомена достоянъ и по томе, еръ се три путъ попавляо. Први е траяо 23 године, и у нѣму су Римляни били часъ побѣдительи, а часъ побѣђени. Они тада нису имали іошъ ни едногъ ратногъ брода, съ коимъ би се непріятельима своимъ, вѣштимъ и силнимъ у оно доба морепловцима, супротивити могли, и кадъ едномъ случайно отму непріятельску едну галію, коя е негдѣ на сухо насѣла била, онда по ньой направе у кратко време преко стотине таковихъ галія, па наскоро првенство и на мору добію. Пошто протѣраю Картагиняне изъ Сициліе и пренесу ратъ у Африку на саму непріятельску землю, завладаю цѣлимъ онимъ островомъ, и држали су га све до пропасти царства ньихова. У той войни прославіо се найвише войвода Аттилій Регулъ. Онъ е съ почетка срећно воевао у Африци, узевши градъ Тунисъ, пакъ се найпослѣ готово до подъ саму Картагину примакао біо, али дошавши међуто граду на помоћь Грци подъ Ксантиппомъ Спартанцемъ, разбію му войску, а нѣга жива ухвате и у тамницу баце, у коіой е дуго време у оковима чаміо. Найпослѣ пошлю га Картагиняни у Римъ, обећавши му слободу, ако Римляне на миръ склони, пошто имъ се и онъ одъ свое стране завѣріо, да ће се къ ньима вратити, ако му посао неби за рукомъ пошао. Регулъ, дошавъ у Римъ, предпостави ползу отечества личной своіой користи, те узсавѣтуе Римляне, да не чине мира, а да продуже войну, пакъ се онда по даной рѣчи поврати къ непріятелю у Картагину, кои га опетъ у тамницу баци, и у ньой се мало по томъ послѣ жестокихъ мука и скончао. Римляни дакле по савѣту Регула подигну се на ново на оружіе, и подъ войводомъ своимъ Мутаціемъ сяйну надъ непріятельима одрже побѣду. Кадъ се први тай ратъ несретно по Картагиняне свршіо, настане између ньихъ и Римляна миръ, кои е 24 године траяо. За то време ови послѣдньи освое острова Сардинію и Корзику и укину разбой-

ништва Иллира' по ядранскомъ мору и около Греціе, те имъ зато Коринтяни као награду допусте, да участвую у играма истмійскимъ заедно съ Грцима, а Атинци приме ихъ у брой своихъ сагрђана. Али међутимъ ни Картагиняни нису мировали, већъ узму подъ свою руку велики дѣо Шпаніе и подигну тамо градъ Картагину, кои и данасъ обстои. Римляни боећи се тадъ сусѣдства ньихова на европской земльи, а навластито да се не би како здружили съ Галлима, учине нови мирни договоръ съ Аздрубаломъ, картагинскимъ у Шпаніи войводомъ, по коему рѣка Ивира или Ебро буде граница картагинской области. У исто доба и шпански градъ Сагунтъ обяве Римляни да е самосталанъ и ньиховъ савезникъ.

§. 141. Текъ около поменутогъ рата почну Римляни отресати са себе стару свою суровость и улюдніи постаяти, обдѣлаваюћи понешто науке и умѣтности. Завладавши тада южномъ Италіомъ, доведу собомъ у Римъ многе сужнѣ Грке, кои еллинску изображеность стану уводити, и Римляне съ грчкомъ кньижевности упознаду. Одъ оногъ времена нешто лична користь, а нешто и пріятельски савези привлачили су у Римъ многе научне люде, кои нова училишта отворе, те тако темель правомъ изображеню кодъ Римляна поставе. Одъ найстаріихъ овихъ учителя познати су Ливій Андроникъ, кои е први представляо у Риму трагедіе и комедіе; Енній, први римски историкъ и другъ Сципіона Африканца; Невій, савременикъ нѣговъ; Фабій Пикторъ и т. д. (види о ньима ниже). Што е при свему томе култура кодъ Римляна онда споро напредовала, томе е найвише узрокъ било правительство, єръ се републикански сенатъ старао само да просте люде за войну, а грађане за државу уздигне, а за остале умне потребе мало е што радіо или башъ ништа. Тако е само богатія класса люди могла дѣцу свою воспитавати, дочимъ е остали народъ у пукомъ незнаню и простоти животаріо. Осимъ маньихъ почетнихъ школа, кое мужка и женска дѣца полазаху, у коима се учило само што е за домаћи и грађански животъ одъ потребе, т. е. читати, писати и рачунити, имали су Римляни и школе грамматичне, риторске и филозофске. Учителъи у тимъ училиштима били су Грци, ослобођени или синови ослобођеника', єръ рѣдко да се кои прави Римлянинъ отважіо, да се званія тога прими. Сврхъ тога имућніе фамиліе држале су о своимъ трошку

учителѣ (παιδαγωγοι) робове, кои су малу дѣцу обучавали и у исто доба надгледали ихъ; а кадъ би дѣца порасла, пратили би ихъ сваки данъ у грамматика' и ритора' и одтуда опетъ куħи. Кои су науку довршити хотѣли, ишли су у Грчку, и ондѣ су найславніе учителѣ краснорѣчія и филозофіе слушали.

§. 142. По смрти Аздрубала заступи мѣсто нѣгово синъ му Аннибалъ, кои се іошъ као дѣте одъ 9 година отцу своме съ клетвомъ тврдо завѣріо, да ће понижено отечество свое осветити или погинути, а съ Римлянима да у любави нигда бити неће. Зато нарушивши навалице горепоменути мирни договоръ, удари изненада на градъ савезника римскихъ Сагунтъ, и тиме поводъ даде другой пуничкой войни. По томъ необзируħи се ни мало на претнѣ и захтеваня сената римскогъ, не само што исти градъ до темеля разори, него и съ великомъ войскомъ спустивши се нагло и съ нечувенимъ трудомъ у Италію преко пиренейскихъ и алпійскихъ гора, разбіе єдну за другомъ три войске, кое му Римляни на сусретъ послаше на Требіи, єзеру тразименскомъ и кодъ Канне, у коіой послѣдньой битки до 50,000 є Римляна мртвихъ пало, 80 сенатора и еданъ конзулъ, па се найпослѣ кодъ града Капуе улогори. Одавде крене съ войскомъ на сами Римъ, коме се ноготову до подъ саме стѣне нѣгове біо приближіо — Annibal ad portas — и освоенѣмъ града овогъ сломіо би онъ ямачно силу римску, да се несрећомъ своіомъ не предаде међутимъ свакоякимъ насладама и безпослености. Станѣ ово знао є вѣшто на свою користь употребити конзулъ Фабій, прозвани Кунктаторъ, єръ као што су предходници нѣгови у команди несмотрено и често насумце на непріятеля нападали, и ватреность свою сваки путъ крваво платити морали, тако є онъ опетъ сваки безполезни сукобъ съ непріятелѣмъ мудро избѣгавао, задоволяваюħи се понайвише тиме, да довоженѣ хране непріятелю препречи, а крозъ то да му и онако умалѣну войску непримѣтно ослаби. Докъ се тако картагински войвода безпосленъ у Италіи бавіо, Марко Марцелъ послѣ трогодишнѣ обсаде освои градъ Сиракузъ у Сициліи, а Сципіонъ, прозвани Африканацъ, заузевши у то нову Картагину и многа друга мѣста у Шпаніи, пренесе одтуда ратъ у саму Африку, куда одмахъ и Аннибалъ позванъ одъ своихъ похити са заоставшомъ му войскомъ, да отечество спасе, пошто є цѣлихъ петнаестъ година у Италіи воююħи про-

бавіо. Видећи, да ячой сили римской одолѣти не може, покуша найпре срећу, не би ли како миръ заключити могао, а кадъ и у томъ не успѣ, те дође до боя кодъ Заме, потуку га страшно Римляни г. 201. Одатле, не смѣюћи више натрагъ къ своима, побѣгне у Мацедонію, а Картагиняни учине миръ съ Сципіономъ подъ тимъ уговорима, да Шпаніа сва остане Римлянима, а први да задрже оне само землѣ, што су пре рата у Африци имали, и да унапредъ више одъ 10 ратнихъ бродова држати не могу. Тимъ се оконча друга пуничка война, коя є 16 година бѣснила.

§. 143. Истомъ се война та свршила, а друга се одмахъ започне (г. 200) съ Филипномъ II. кралѣмъ мацедонскимъ, кои се іошъ за поменутогъ рата потайно съ Аннибаломъ противу Римляна біо здружіо. Томъ приликомъ побѣдоносно оружіе римско продре исте године до у саму Грчку; Аннибалъ прибѣгне тада къ Антіоху, владателю сирскомъ, и овога на ратъ противу Римляна наговори (г. 195 пре Хр.). Одтуда настане жестока война съ Антіохомъ (г. 192), и римски легіони, прешавши први путъ у Азію, поразе подъ Луціемъ Сципіономъ, прозванимъ Азіатикомъ, коначно Антіоха у битки кодъ Магнезіе г. 190 и већи му дѣо царства одузму. Мало позніе Филипъ II. стане опетъ тайно оружати се, и позове на помоћь Славяне иза рѣке Дунава, тако назване Вастарне (г. 179), и кадъ га у томъ приправляю прека смрть нађе, Римляни обяве за то ратъ наслѣднику и сину нѣговомъ Персею, когъ Павле Емилій побѣди и потомъ сву Мацедонію заузме г. 186. У исто доба побѣђенъ буде Генцій, краль иллирски, и држава му съ Епиромъ постану провинціе римске. Крозъ то є време грчка изображеность, особито поезіа, кодъ Римляна то већма напредовала; Плаутъ и Теренцій писали су већъ драме, а цензоръ Катонъ, витія краснорѣчиви, дѣлце о землѣдѣлству, кое є и до насъ дошло; Римъ пакъ пуніо се изврстнимъ рукотворима изъ Сиракузе, Грчке и Азіе, премда граћани нѣгови у той струци іошъ ништа свога властитогъ не произведоше. Съ друге опетъ стране, упознавши се Римляни съ истокомъ и съ богатствима нѣговимъ, омили имъ веома раскошность, коя позніе исквари просте донда нарави ньихове, а крозъ то и сами начинъ живлѣня. За поменутогъ Катона цензора догодило се, те се Картагиняни заваде съ Массинисомъ, кралѣмъ нумидскимъ, савезникомъ римскимъ, кои неправеднимъ начиномъ притиснуо

бяше нѣке землѣ Картагинянима. Сенатъ пошлѣ на то Катона у Африку, да распру ту самъ развиди и пресуди, и дошавъ у Картагину, пошто спази, да су се жители нѣни послѣ несретне друге пуничке войне опетъ силити почели, обогативши се яко трудомъ своимъ и трговиномъ, толику є мрзость противу ньихъ зачео, да є при повратку своме у Римъ око сената свакако настояо и навальивао, да се истребе они и градъ ньиховъ, доказующи, да би иначе ласно опетъ постати могли, што су и одпре били, страшни римски непріятельи. Ово буде узрокъ трећой и послѣдньой пуничкой войни, коя є четири године траяла и коначнимъ разоренѣмъ Картагине г. 146 свршила се. Исте године разруше Римляни градъ Коринтъ и за тимъ сву Грчку власти своіой подчине.

§. 144. Шестдесетъ и више година, пошто Римляни изагнаше Картагиняне изъ Шпаніе, развале они до темеля велики градъ Нуманцію (г. 134), и онда цѣла готово Шпаніа, окромъ сѣвернихъ краева, у коима Баски и Астеари живляху, подпадне подъ власть римску. Докъ се такимъ начиномъ влада римска по цѣлой земльи ширила, подкопаваоіой є темельнови непріятель у самой Италіи. То су били многобройни робови, кое нѣки Енній, бивши такођеръ робъ, противъ римскогъ господареня у Сициліи подигне и толико се бунтовници ти осилише, да є Римъ сву свою снагу наперити морао, докъ ихъ є опетъ съ не малимъ трудомъ власти своіой подчиніо. Прилику ову употребе браћа Грахи, те почну на несито лакомство патриціа' викати, и Тиверій Грахъ, поставши трибуномъ исте године, кадъ Нуманціа пропаде, изради, да се освоене землѣ међу убоге граћане дѣлити имаю, па исте землѣ да ихъ у напредакъ люди слободни, а не робови обраћую. Законъ овай, прозвани lex agraria, біо є потомъ узрокъ дугимъ и крвавимъ неслогама и граћанскимъ ратовима, кои се текъ пропасћу републике скончаше. — Одъ 118 до 106 године пре Христа видимо Римляне, гдѣ подъ заповѣдништвомъ Марцелла, а за тимъ подъ Маріемъ побѣдоносно воюю противъ Югурте, краля нумидскогъ у Африци. Године 103 Марій побѣди Теутоне и Цимбре у Галліи, а около 88 године побунѣни народъ у малой Азіи поубія до 13,000 Римляна. Наставши одтуда ратъ съ Митридатомъ, кралѣмъ одъ Понта, као виновникомъ крвопролића тогъ, продужіо се цѣлихъ 25 година, докъ

најпослѣ Помпей, измѣнивши у команди Силлу, на Лукулла, прѣђе съ војскомъ у Азію, разбіе коначно силну војску Митридатову (г. 66), па услѣдъ побѣде те заузме и римској држави придода Колхиду, Арменію, Палестину и сву сирску страну до рѣке Еуфрата, пошто є Митридатъ одъ жалости самъ себи смрть задао. — У то време Римъ представља намъ позоріе искварених нарава, прекомѣрногъ раскошія и холости. Ужасни мѣусобни ратови букнуше у нѣму у исто доба, и три силна грађанина, Силла, Марій и Цинна, стану се крвнички о врховно у републици достоянство отимати. Силла преодолѣ, назове себе диктаторомъ (г. 82), и у три године што є готово као самодржацъ неограничнo владао, многу є грађанску крвь немилице проліо и нечувена зла починіо. Три су тада велика мужа, премда сва три іошъ млађана, у Риму живила, Јулій Цезаръ, Помпей и Цицеронъ. За конзулата Цицеронова (г. 64—62) збила се позната у исторіи урота, у кою су се многи властолюбни знатни Римљани уплели били, и коя є очевидно на то ишла, да мачемъ и ватромъ форму владаня преиначи. Но мудрость и настоянѣ Цицерона іошъ на време откріе тайни договоръ и осуети га; и за ову држави учињену неоцѣњену услугу сенатъ и народъ почествую великогъ витію именомъ избавителя и отца отечества. Мало за тимъ (г. 60 пре Хр.) три найсилнія грађанина, Цезаръ, Помпей и Крассъ, установивши тріумвиратъ и тѣсни мѣусобни савезъ, раздѣле мѣу се исполинско царство; Цезаръ добіе Галлію, у коіой є вечъ десетъ пунихъ година воевао, Помпей Шпанію и Африку, али у Риму пребиваюћи, а Крассъ Сирію, гдѣ біюћи се съ Партима животъ изгуби. Него тѣсна изнайпре дружба између Цезара и Помпеа претвори се наскоро у завист и непріятельство. Цезаръ искао є за се конзулско достоянство, и кадъ Помпей на то подъ уговоромъ пристане, да супарникъ му главомъ у Римъ дође и војску распусти, заваде се явно. Спустивши се на то Цезаръ съ војскомъ у Италію, да би главни републике градъ тобожъ одъ самовластія Помпеова ослободіо, дође у Римъ, те се за диктатора и конзула прогласити даде (г. 49 пре Хр.). Мѣутимъ Помпей оставіо бяше Италію и преко мора у Грчку прешао. Кодъ Фарсале у Мацедоніи, кудъ га є Цезаръ узастопце гоніо, побію се двѣ непріятельске војске. У той битки Цезаръ одржи побѣду и Помпей склони се у Египетъ, гдѣ га є послѣ Птоломей млађи,

проглашене Клеопатре братъ, издайнички убити дао, и главу нѣгову Цезару оправіо (г. 48 пре Хр.).

§. 145. Оставши Цезаръ самъ на челу владе, пошто є привренике Помпеове у Африци растѣрао, науми, да слободу римску подкопа, те се у той намѣри за диктатора за васъ свой вѣкъ прогласити даде. Изъ овога шта є могло друго слѣдовати, него да се духъ осветє у срдцу римскихъ републиканаца зачне. Договоре се тайно ньихъ нѣколико младиħа, коима су старѣшине били Брутъ и Кассій, те Цезара у четвртой години диктаторства своєгъ у сенату на очи цѣле скупштине прободу (г. 44). Па опетъ Римляни смрћу нѣговомъ жельну слободу не добію. Устаде тада на еданпутъ духъ немирни и властолюбни Марк-Антоній, кои све ствари у републици поремети. Нѣму се истина изъ почетка съ одабраномъ войскомъ опръо біо деветнаестолѣтни Октавій, нећакъ Цезара, али се на скоро са супарникомъ своимъ поравна, те тако и самъ оружіе на републику окрене. Обоица придруже себи Лепида, кои є у Галліи надъ войскомъ заповѣдао, и хотіюћи тобожъ републику обновити, други тріумвиратъ подигну (г. 43). Савезъ овай жалостне є за Римъ имао послѣдице; єръ тріумвири почну свако зло чинити, найболѣ и найбогатіе граћане уцѣньивати и добра имъ одузимати. Томъ приликомъ и велики Цицеронъ животъ изгуби у 63 години живота своєгъ, а 40. пре Христа. Но као што є пріятельство измећу Цезара и Помпеа мало траяло, исто є тако непостояна и кратка била дружба међу Марк-Антоніемъ и Октавіемъ, єръ кадъ први жену свою, а сестру Октавіеву, одъ себе отѣра, и у Клеопатру се египетску, коя га є лѣпотомъ своіомъ очарала била, смртно залюби, ратъ се међу ньима заметне (г. 43). Побѣћени кодъ Акціюма Антоній (г. 31) побѣгне у Египетъ, гдѣ се исте године заедно съ Клеопатромъ преставіо. Египетъ постане тадъ римска провинціа. Садъ є Октавій надъ цѣлимъ може се рећи свѣтомъ самъ владао. Грдно то царство, кое се одъ атлантичкогъ мора до Еуфрата, и одъ Райне, Дунава и црногъ мора до граница арапскихъ и африканскихъ пустиня распростирало, имало є унаоколо до 100,000 миля са 120,000,000 жителя и 6000 знатнихъ градова, одъ коихъ найвећи біяху у Александріа, Антіохіа и Римъ. Войске сухоземне било є око 400,000 люди, а флотта раздѣлѣна на два главна одреда или дивизіе, одъ коихъ єдна стаяше у Равенни, а друга у Ми-

сенуму кодъ Неаполя. Године 27 пре Хр. одъ Октавіа прозове се Августомъ и мѣсто републике уведе монархію, али задржавши наслове и строй републиканскн. — Као што є државу римску на све стране свѣта біо разширіо, тако се исто и за изображенѣ поданика своихъ свойски старао. Особито є кньижевность празновала подъ ньимъ свое златно доба, кадъ су поете Виргилій, Орацій, Тибуллъ, Проперцій, Овидій и многи други живили. Римъ, кои є до тада біо одъ дрвета и одъ простогъ камена коекако начинѣнъ, украшенъ буде великолѣпнимъ зградама, палатама и театрима (domos atque villas in urbium modum aedificatas. Sallust.). Занати и трговина цвѣтали су у велике съ помоћу рѣка', канала', пристаништа' и прекраснихъ цеста, што су се свуда по царству пружале. Али умѣтности и озбильске науке поредъ свега покровительства и подашности римскогъ самодржца немогаху никако да се у Риму удоме; єръ умѣтници одъ сваке врсте, живописци, сликодѣлѣ, резари, а одъ научнихъ люди математици, астрономи, наравословци били су готово сами Грци. Одъ Римляна єдва да се одъ стотине єданъ међу ньима налазіо. Заниманя та нису се ни мало съ духомъ народа римскогъ слагала, коегъ є єдина тежня и поносъ біо, да туђе народе себи покорава и законе имъ прописуе, што є Виргилій майсторски у слѣдующимъ стиховима изразіо:

Excudent alii spirantia mollius aera,
Credo equidem; vivos ducent de marmore vultus;
Orabunt causas melius, coelique meatus
Describent radio, et surgentia sidera dicent;
Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hae tibi ernnt artes; pacisque imponere morem,
Parcere subiectis et debellare superbos. (Aen. VI.)

Доисто ће мекше ини кипе
Угладити, тучемъ салѣвене,
И жива ће изъ камена лица
Издѣлати, и зборити лѣпше;
Високо ће небо измѣрити;
По небу ће звѣзде поброити.
Спомени се, Римляне, тебе є
Надъ народи господити, занатъ
То ти буди, къ миру приклон' люде,
Прости сниж'нимъ, охоле сатари.

§. 146. Августъ преставіо се 10. године послѣ Христа, а 76.

одъ роѣеня свога, пошто є іошъ за живота опредѣліо себи за наслѣдника посинка своґъ Тиверіа, одъ супруге му Ливіе и одъ Домиціа Нерона, првоґъ мужа нѣноґъ. Біяше Тиверій владатель способанъ и научанъ, али узто охоли силеџія, на свашто подозрѣваюћи и у начину живлѣня врло раскалашанъ, те га свакояке нечисте желѣ біяху занеле. Скончао се г. 37 послѣ Христа, а 78 одъ роѣеня. Нѣму є слѣдовао млађи му братъ Каій Калигула, люта звѣрь и право чудовиште, кои є на граћане римске тако силно мрзіо, да є обичавао рећи, да не би знао пожелити већега веселя, него кадъ би сви єдну главу имали, па да є одъ єдномъ осѣћи може. Владао є свега четири године, убіенъ изъ потае ножемъ, кадъ му є топрвъ 29 година било. За ньимъ постане цесаромъ стрицъ му Клавдій (г. 42), владатель ни зао ни добаръ, кои по наговору жене му Агрипине исключи одъ наслѣдства Британика, што га є одъ Мессалине, треће свое супруге имао, те посини и наслѣдникомъ своимъ прогласи Нерона, сина Агрипине и Гнеа Домиціа Нерона. Агрипина желећи да сина своґъ чимъ пре на престолу види, отруе Клавдіа у 64. години нѣговой, а у 55. одъ роѣеня Христова. Неронъ є имао за учителя славноґъ филозофа Сенеку; у дѣтинству є біо благе и и кротке ћуди, али га послѣ ласкатељи толико искваре, да гори крвопилацъ ніе се пре нѣга ни послѣ на престолу римскомъ појавіо. Онъ отруе брата своґъ Британика; поштену жену свою Октавію на тежке муке осуди, докъ є найпослѣ на ньима душу испустила; исту свою матерь Агрипину погубити заповѣди, а Сенеку принуди, да смрть, коіомъ є умрети имао, самъ себи одабере. Онъ є први на христяне люто гонѣнѣ подигао, потворивши ньихъ, да су Римъ сажегли, а доказано є, да є онъ исти ватру подметнуо, само да се погледомъ ужасноґъ позорія оноґъ наслади (г. 64). Царовао є 13 година и 9 мѣсеци, задавши самъ себи смрть (г. 68) у 31 години своіой. Нѣму су у кратко време слѣдовали Сергій Сулпиџій Галба (владавши 7 мѣсеци), Отонъ (3 мѣсеца) и Вителій (8 мѣсеци), сва три убіени. За Вителіемъ доће (г. 70) на престолъ Веспазіанъ одъ нискоґъ рода, али на гласу юнакъ, бивши подъ Нерономъ у Сиріи намѣстникъ, гдѣ є противъ побунѣнихъ Евреа побѣдоносно воевао. Послѣ десетогодишнѣґъ владаня, за коега найстарія му синъ Титъ Єрусалимъ до темеля развали, оставіо є престолъ истомъ Титу, дики люд-

скогъ рода, кои є у доброчинствима тражіо и налазіо єдину и највећу утѣху, али на обшту поданика своихъ жалость само є три годинецаровао, оставивши престолъ тиранну и другомъ Нерону, Домиціану, брату своме (г. 81). Овај є много римске крви изъ єдногъ текъ подозрѣня проліо и све филозофе изъ Рима протѣрао. Подъ њимъ Агрикола (г. 84) освои Британію и друго се на христяне прогонство подигне. Имао є за пріемника Кокцеа Нерву, старца добродѣтельногъ, кои премда є само годину и нѣколико мѣсеци владао († г. 98), опетъ є римской имперіи највеће добро тиме учиніо, што є Траяна, єдногъ одъ најбољихъ римскихъ владателя, за наслѣдника себи одредіо. Траянъ, родомъ изъ Шпаніе, старао се свойски да назадно римско царство опетъ подигне. Одтуда многе за владаня нѣговогъ побѣде, услѣдъ коихъ Даци подъ кралѣмъ Децебаломъ, Парти и Сармати буду покорени и Арменіа освоена. Штета само, што є одмахъ у почетку царованя своегъ поштени иначе карактеръ свой лютимъ на христяне гонѣнѣмъ окаляо (г. 107). У оно време одъ ученихъ люди живили су Плутархъ, Корнелій Тацитъ, Светоній, Плиній млађи. Владао є свега 19 година, а преставіо се г. 117. по р. Хр., предавши царство Елію Адріану, мужу ученомъ и миролюбномъ, подъ коимъ су се многе велике грађевине о државномъ тропку у Риму подигле, као moles Adriani, данашњи S. Angelo, Атенеумъ, музама посвећено зданіе и т. д., а у провинціама многе явне школе и одхранилишта. Владао є 20 година и 10 мѣсеци, одъ коихъ є 17 лѣта путујући по царству провео († г. 138). За њимъ ступи Антонинъ Пій, човѣкъ побожанъ и племенитогъ духа, владавши до 161 г. Овај є два наслѣдника, оба посинка своя, за собомъ оставіо, Марка Авреліа Антонина, прозваногъ филозофа, и Луціа Еліа Вера, те су тада први путъ два императора заєдно у Риму царовала. Аврелій преживи садруга своегъ Вера и самодржцемъ остане. Біо є князъ праведанъ и учеванъ, особито у филозофіи стоиской и у грчкомъ єзику, и срећно є противъ Парта и Маркоманна у Германіи воевао, гдѣ се у 19. години владе свое, а у 180 одъ р. Хр. преставіо. Престолъ тада наслѣди синъ му Л. Аврелій Комодъ, достойногъ отца недостойни синъ, царовавши одъ г. 180—192. Одъ тога доба крозъ цѣло готово столѣтіе управляли су царствомъ понајвише свирѣпи и раскалашни императори и у исто време настану на много мѣста немири и буне єдна за

другомъ, кое су царство немилице раздирале и слабиле, дочимъ опетъ съ поля народи варварски, Перси, Готи и Германци почну на границе имперіе нападати и у ню продирати. Одъ 36 царева до Константина великогъ 27 буду убіени, а три погину у бою. Имена су имъ ова: П. Елій Пертинаксъ, наслѣдникъ Комода, царовавши 80 дана; — Дидій Юліанъ, два мѣсеца; — Луцій Септимій Северъ, имавши за супарнике Клодіа Албина у Британіи и Песценіа Нера у Сициліи, кое надвлада и послѣ 17 година и 8 мѣсеци царованя престави се г. 211, предавши царство сину своме Каракалли, кои є роѣенога брата своегъ Гету у наручію матере убіо, ранивши притомъ исту родительку свою. Говори се о нѣму, да є славномъ у оно време правдослову Папиніану біо заповѣдіо, да га збогъ убійства тога у сенату словомъ оправда, на кое му добродѣтельни мужъ одговори, да є много лакше отца убити, него ли злочинство то оправдати, за кою смѣлость морао є најпослѣ главомъ платити; — Макринъ, бивши заповѣдникъ надъ войскомъ, коега као и сина му Діадумена солдати убію г. 219; — Александръ Северъ, човѣкъ поштенъ и благъ, погинувши у бою у Германіи г. 235, пошто є 13 година царствомъ управлю; — Максиминъ, войвода подъ Северомъ и убійца нѣговъ; — Гордіани, отацъ и синъ, владавши оба нешто манѣ одъ године; — Балбинъ и Папіенъ, годину; — Гордіанъ, синовацъ старога Гордіана, убіенъ одъ нѣкогъ Араца Филиппа, кои се за тимъ за цесара прогласити дао; — Дидій, гонитель христянства, владавши годину и по. За ньимъ доѣу Требоніанъ изъ Галліе и синъ му Волузіанъ одъ г. 251—253; — Емиліанъ (три мѣсеца), па Валеріанъ, кои придружи себи Галліена. Царство римско нигда се ніе у горемъ станю налазило што тада, єръ провинціе побунѣне и више одъ 30 коекаквихъ императора у исто време. Валеріана побѣди Сапоръ, краль перски, те умре у робству, а Галліена убію солдати г. 268; — Клавдій, побѣдитель Гота', умрши г. 270; — Авреліанъ, наслѣдникъ нѣговъ, кои є нешто реда у царству ставіо, те Нѣмце изъ Италіе, а Готе изъ Трацie изагнао и освоіо градъ Палмиру у Аравіи, доведавши собомъ у тріумфу у Римъ Зиневію, кральицу палмирску. По смрти нѣговой (г. 275) видимо єдини и донда нечувени у исторіи римской появляй. Войници опамећени искуствомъ неће да новогъ цесара као досадъ сами избираю, но право то уступе сенату,

кои наком̀ осам̀ мѣсеци наименуе Клавдіа Тацита, а кад̀ се овай послѣ 6 мѣсеци преставіо, постане брат̀ му Флоріан̀, владавши само два мѣсеца; за ньим̀ Маркъ Аврелій Пробъ, мужъ храбар̀ и човѣчан̀, погинувши године 282, пошто є 6 година царовао; — Маркъ Аврелій Карусъ изъ Нарбонне у Француской, имавши за сувладасце синове Карина и Нумеріана († г. 283). Послѣ краткогъ владаня овихъ послѣднихъ буде избран̀ Діоклеціан̀, до тада прости войник̀ (г. 284), владатель узвишеногъ духа, али притом̀ свирѣпъ и охол̀. Бяше велики любитель идолопоклонства и жестоки гонитель христяна'. Године 286 узме себи за садруга Максиміана, прозваногъ Еркула, а г. 291 Констанціа Хлора и Максиміана Арментаріа. Кад̀ є двадесету годину царованя навршіо, одрече се своевольно престола, што мало за тим̀ и Максиміан̀ учини. Онда Констанцій Хлор̀ и Максиміан̀ Арментарій подѣле имперію. Првом̀ западне Галліа и Велика Британіа, а другом̀ остале провинціе, у коима є заєдно са Севером̀ и Галеріем̀ Максимином̀ царовао. Константин̀, наречени велики, син̀ Констанціа Хлора, ступіо є на престол̀ г. 306; постане христянин̀ г. 312 и Христов̀ законъ по цѣлом̀ царству уведе. Онъ є Византію украсіо, учинивши є престолнимъ градом̀ цѣлогъ истока, те се г. 330 у Никомидіи преставіо. Константин̀ є іош̀ за живота своґъ раздѣліо біо царство међу своя три сина, од̀ коих̀ два послѣ нѣколико година умру, те царство на самом̀ Констанцію остане (г. 350). По смрти нѣговой царовали су найпре Юліан̀, прозвани одступник̀, ер̀ є од̀ христянства одпао біо (г. 361); па Іовіан̀ (г. 363), за овим̀ Валентиніан̀ I. (г. 364), коме су слѣдовали синови му Граціан̀ и Валентиніан̀ II. (г. 375), а послѣ смрти ньихове Теодосій знатан̀ и по томе, што є на самрти царство на двѣ поле раздѣліо, давши Аркадію истокъ, а Онорію западъ г. 395. Съ Теодосіем̀ завршуемо историйски овай преглед̀ републике и самодржавія римскогъ, ер̀ потоньи и највише незнатни владательи све то већма изнемогаваюћегъ Рима могу се слободно мучанѣм̀ мимоиѣи.

§. 147. Пошто смо политично станѣ народа римскогъ у кратко представили, остае нам̀ іош̀ да нешто обширніе и књижевность нѣгову разсмотримо. Починюћи најпре од̀ єзикословія, налазимо іош̀ у најстаріе доба у Италіи многе єзике, кои су

више или манѣ међу собомъ разликовали се, као умбрійски (lingua umbrica), оски (osca) съ поднарѣчіемъ сабинскимъ, језикъ етрурски, латински и т. д. О постанку језика тихъ, како другихъ споменика немамо осимъ нѣколико одъ скора пронађенихъ надписа, једва се што извѣстно казати може. Нѣки изводе ихъ изъ грчкогъ, други изъ еврейскогъ, а трећи опетъ изъ финиціанскогъ. Насъ се овдѣ највише језикъ латински тиче, (3) одъ Лаціюма, предѣла око Рима име свое добивши, у комъ се двѣ стихіе разликују, једна изворна, а друга сродна грчкомъ језику. Као што ни еданъ језикъ на свѣту у постепеномъ развитку своме ніе се читавъ сачувао, тако ніе ни латински. Овай се іошъ одъ самогъ почетка свога, па за нѣколика столѣтія у строю своме толико біо промѣніо, да су іошъ за Поливіево доба највѣштіи филолози гдѣкое старинске рѣчи и изразе једва протолковати знали (Polib. lib. III.). Акадъ древне те рѣчи, кое су и до насъ дошле, съ формама и рѣчима садашнѣгъ латинскогъ језика испоредимо, види се ласно, да су врло мало наликъ једне на друге. Тако изъ најстаріихъ уломака Папіріанскогъ кодекса и XII. таблица види се, да су стари Римляни самогласнима a, e, i, o на краю рѣчи додавали писме d, те су писали **ead**, мѣсто ea, **marid** м. mari, **sed** м. se, **estod** м. esto, а предъ писме i стављали e: **omneis** = omnis, **civeis** = civis, **nisei** = nisi. Узто писме o често замѣњиваше e као у Плауту: **votita** м. vetita, у Теренцію **vostrum** м. vestrum, а **ou** или **o** заступаше u на пр. **jous**, **plous** мѣсто jus, plus, **agnom**, **navebos** м. agnum, navibus. Писме **b** изговараше се као **du**: **duelom** м. bellum, **duonoro** м. bonorom и т. д. Најстаріи је у томъ језику написани споменикъ пѣсма браће Арвали (fratres Arvales), ископана у сакристіи цркве св. Петра у Риму г. 1778, коя овако починѣ:

ĖNOS LAS JUVATE ENOS — — — —
NEVE LUERVE MARMAR SIRS INCURRERE IN PLEORES
SATUR FUFERE MARS LIMEN SALIS STA BERBER
SEMONES ALTERNE IAM DUO CAPIT CONCTOS
ENOS MARMOR JUVAT
TRIUMPE TRIUMPE. (4)

Слѣдујући пакъ одломакъ Ромуловогъ закона сачувао намъ је Улпіанъ:

SEI PATER FILIVM TER VENVNDVIT, FILIVS A PATRE LIBER ESTO.

А Фестъ ово одъ краля Сервіа старіегъ правило:
SEI PARENTEM PUER VERBERIT AST OLOE PLORASIT. PUER DIREIS PARENTVN SACER ESTOD; SEI NURVS SACRA DIVEIS PARENTVM ESTOD. (5)
Ови и іошъ други нѣки уломци чине прву епоху латинскогъ єзика. Друга епоха починѣ одъ онога доба, кадъ Римляни южну Италію освоише, и завладавши нѣко време за тимъ Елладомъ, съ грчкимъ се упознаше изображенѣмъ, те се до 78 године пре Христа простире. Амо спадаю гробни надписи (epitaphî) Сципіона, заоставши комади одъ саставака найстаріихъ римскихъ поета, Енніа, Невіа, Пакувіа, Секста Цециліа и т. д. Како єзикъ не біяше іошъ на сталнимъ правилима основанъ, то су поменути први пѣсници писали, како су текъ знали, на кадъ разсудимо, да су и сами били већиномъ люди прости, лишени чистогъ углађеногъ вкуса, то се ніе ни чудити, што имъ є начинъ писаня врло тврдъ, неуреданъ и оноръ. Истомъ одъ 78 године пре, па до 14. послѣ Христа, кадъ є красноречіе у Риму у велике цвѣтало, учиніо є и єзикъ латински найвеће напредке, и слободно се може рећи, да є онда найвећи врхъ савршенства постигао. Найвеће заслуге о усавршеню и всѣмъ образованю нѣговомъ имаде Цицеронъ, кои подражаваюћи грчкимъ класичнимъ обрасцима, даде му узорите форме, виспрено достоянство, дивну поредъ природне крѣпчине правилность, простоту и красоту — качества, какова су само карактеру найсилніегъ на свѣту народа пристояла. Єзикъ овай ніе нигда у Риму біо народни, но само изображене классе люди' и списателя', а проста свѣтина и велико множтво робова говорили су понайвише єзикомъ оскимъ, кои се одъ правилнога и углађенога латинскогъ мало разликовао. Мнѣніе ово найславніихъ филолога потврђуе и Страбонъ (Geogr. 5. lib.), а да є вѣроватно, види се и изъ онихъ Цицероновихъ рѣчи: praecepta latine loquendi puerilis doctrina tradit (de Orat. III.), и на другомъ мѣсту: non tam praeclarum est scire latine, quam turpe nescire. Зато є Овидій дѣци римской препоручивао, да оба єзика уче, и одовуда се далѣ види, зашто се єзикъ Теренціа, као што ћемо мало ниже видити, аристократіи онолико допадао, а слогъ Плаутовъ народъ опетъ похвалама узносіо. — Паданѣ и изнемогаванѣ краснорѣчія, започето одмахъ по смрти Августа, буде узрокъ, те

се одъ онда поче кварити и єзикъ књижевни. По боязљивимъ, краткимъ и подлимъ изразима већегъ броя ондашњихъ списателя познае се ласно, колики є яки упливъ тиранство римскихъ самодржаца на єзикъ имало. У то време Римъ пуніо се одасвуда туђинцима, кои варварска своя наречія стадоше мешати съ єзикомъ римскимъ, чимъ се овай морао наравно све то већма одъ природе свое удалявати, и одъ чистихъ онихъ извора, изъ коихъ црпише Цицерони, Цезари, Ливіи, Орациі и т. д. Особито одъ 117. године изопачиванѣ то отело бяше такови махъ, да се красни єзикъ Тулліа нагло већъ къ пропасти своіой клоніо, а међутимъ растао є и развіяо се сваки данъ то већма єзикъ пучки (lingua rustica), докъ се найпослѣ у данашњи таліански претвориo.

§. 148. О найстаріимъ пѣсничкимъ производима кодъ Римляна мало намъ што остае казати, єръ извѣстія, коя намъ древни списатељи о томъ сачуваше, врло су оскудна, слаба и несавршена. Зна се толико само, да су и у Римляна, као нѣкадъ кодъ Грка, први поетички покушаи били пѣсме религіозногъ садржая, саставлѣне у неспретномъ сатурнійскомъ размѣру, кое би узъ свирку и плѣсъ при богослуженю пѣвали. Одъ прастаре те духовне поезіе имамо текъ слабе огледе у нѣколико до данасъ сачуванихъ надгробнихъ записа и оракулскихъ изрека, као и у већъ наведеной пѣсми браће Арвали (6) одъ Ромулова времена, и у пѣсмама салскихъ свештеника (carmina saliaria). Поредъ тога било є и свѣтскихъ пѣсама, што ихъ обичаваху при погребима, гостбама и веселимъ састанцима пѣвати. Одъ свію родова поезіе (7) найпре се драматика почела развіяти, (8) єръ около свршетка 5. столѣтія одъ саздања Рима налазимо у той умѣтности већъ нѣке, премда іошъ слабе и недозреле покушае. Ливій Андроникъ, Гркъ изъ Тарента, когъ Ливій Салинаторъ г. 482. робомъ у Римъ доведе, да му синове у наукама поучава, први є правилну драму г. 451 у Риму представляо, за кою се управо незна, да л' є била комедіа или трагедіа. Превео є съ грчкогъ до 19 комедіа' Евпола, Кратина и Аристофана, одъ коихъ су само нѣки комади до насъ дошли. Готово у исто време обрађивали су театаръ римски Кн. Невій (Cn. Nävius), изъ Кампаніе родомъ, кои є узто пунички ратъ, у комъ є и самъ біо участникъ, у нарочитомъ епосу спѣвао, и Квинтъ Енній

(Q. Ennius), Грк$ъ из$ Калабріе († 169 пре Хр.), пріятель и учитель Катона старіег$, кои га є из$ Сардиніе, гдѣ є као сатник$ у римской войсци служіо, собом$ у Рим$ довео. Он$ є први од$ Римљана нѣвао екзаметром$, и у свима се готово родовима поезіе покушао, ако се у єдну руку и признати мора, да у драми ніе баш$ далеко дотѣрао. Имамо од$ нѣга комаде од$ 25 трагедіа, трію комедіа, сатира, епиграмма, а навластито 19 књига епійскогъ твора под$ именом$ Annales, у коима описуе у кратко дѣла римских$ юнака од$ постанка Рима до нѣгова времена. Съ ових$ списа заслужіо є Енній, да се на нѣки начин$ отац$ латинске поезіе назове. Слог$ му є истина іош$ старом$ суровости зараженъ, али му є дух$ правогъ поете, и Овидій вѣрно га є погодіо, рекавши о нѣму:

Ennius ingenio maximus, arte rudis.

Кажу, да му є исти Виргилій у нѣчем$ подражавао. Познат$ є из$ Цицеронових$ Tusculan. lib. 1. надгробни надпис$, што га є сам$ себи саставіо біо:

Adspicite, o ceiveis, senis Ennii imagini' formam,
Heic vestrum panxit maxuma facta patrum.
Nemo me lacrumeis decoret, nec funera fletu
Facsit. Quar? volito vivu' per ora virum.

(Овдѣ валя примѣтити, да су стари Римљани еі изговарали по грчком$ као і, о као u и т. д.) Енній є први у римской трагедіи пут$ прокрчіо, те за њим$ и по трагу нѣговом$ пођу други, али немогавши поредъ свега труда и настояня да іой важность код$ народа прибаве, а камо ли да є до степена классичности доведу, коіом$ би се ма из$ далека съ грчком$ трагедіом$ сравнити могла, те тако може се рећи, да су Римљани у той струци поезіе вазда почетници били и остали. (9) Узрок$ томе видиће се мало ниже, кад$ комедію промотримо, а за сад$ казаћемо само, да є послѣ Енніа, па до Августова доба живило нѣколико понайвише незнатних$ трагика, од$ коих$ су понайбољи: М. Пакувій (Pacuvius) из$ Брундузіюма, нећак$ Енніев$, рођен$ около г. 221, а умро г. 130 пре Хр., ког$ много хвали Квинтиліан$, а и праведно, єр$ му є строй стихова за оно доба доста углађен$ и правилан$, мисли узвишене, а израз$ єдар$ и снажан$. Кажу зань, да є іош$ свое 80. године трагедію єдну написао и представляо. Авлій Геллій (I. 24.) измећу других$

одломака сачувао намъ є и слѣдующи епитафій, што га є Пакувій себи самомъ саставіо біо:

Adolescens, tamen etsi properas, hoc te saxum rogat
Uti si adspicias: deinde quod scriptum est, legas;
Heic sunt poetae Pacuvii Marci sita
Ossa; hoc volebam nescius ne esses; vale. —

Аттій (Attius), р. г. 172 † 115 пре Хр., коега єзикъ Цицеронъ називлѣ опоримъ, а Квинтиліанъ недостатакъ тай нѣговъ поквареномъ ондашнѣмъ вкусу приписуе; — М. Аттилій (Attilius), послѣдни трагикъ за римске републике, кои є нѣколико грчкихъ трагедіа рђаво превео.

§. 149. У исто одъ прилике доба кадъ и трагедіа почела се у Риму и комедіа развіяти. (10) Ливій Андроникъ, Невій, Ениій и Пакувій, кое смо горе међу трагицима споменули, писали су такођеръ комедіе, одъ коихъ се само гдѣкои мали уломакъ до насъ одржао, те зато ништа се о њима извѣстно казати не може. По свой прилици комедіе те биле су слаби, недозрели производи у єзику и у изведепю, а то се потврђуе и тиме, што су Орацій (Epist. II. 1. 170) и Квинтиліанъ (Inst. X. 1. 99) давно већъ о производима тимъ, као и о недозрелости шальивогъ римскогъ театра у обште пресуду свою изрекли. Прве ове римске комике далеко превосходе два нешто познія списателя Плаутъ и Теренцій, кои додуше и ако пођоше трагомъ своихъ предходника, али проучивши нешто болѣ грчке умотворе, настояху не само што, него и како ће што рећи, те су имъ зато и дѣла умѣтнія и єзикъ углађепіи и благозвучніи, премда и ову двоицу, што се тиче вѣштине у израђиваню драматичногъ градива и умѣтничкогъ искуства, и кадъ имъ дѣла съ еллинскимъ обрасцима споредимо, морали би пре-држати за почетнике, него за праве вѣштаке. М. Акцій Плаутъ біо є родомъ изъ Сарсине у Умбріи. Съ почетка трговацъ, кадъ му се послови наопако окрену, најми се у пекара єдногъ, да му у сувачи точакъ окреће, правећи у одмора часе стихове, кое би за тимъ продавао; и толико є заштедіо біо, да є унапредъ самъ о себи живити могао. Преставіо се 184 год. пре Христа. О комедіама нѣговимъ различно су стари римски списателъи судили. Докъ Цицеронъ шале нѣгове назива узорите, оштроумне, веселе (de off. lib. I. 29), Орацій у писму къ Пизонима (de arte poetica) овако о нѣму говори:

At nostri proavi plautinos et numeros et
Laudavere sales nimium patienter utrumque
Ne dicam stulte mirati, si modo ego et vos
Scimus inurbanum lepido seponere dicto,
Legitimumque sonum digitis calemus et arte.

„Али праотци су наши у Плауту хвалили слику
И шальивость?“ Стрпљиво, да не кажемо лудо
Дивише с' обоемъ; будући садъ и я, и ви
Рѣчи безсрамне шале одъ забавне дѣлити знамо,
Іоште познаемо гласъ правилни на прсте и уши.
(Светићъ.)

Одъ заоставшихъ 20 Плаутовихъ комедіа найболя є Amphitruo. Плаутъ писао є за народъ, и зато се у нѣму многи пучки изрази — идіотизми — налазе, а то є ясни доказъ, да є іошъ у оно време народни єзикъ у Риму одъ єзика изображене классе люди различанъ бити морао. (11) — Публій Теренцій, рођенъ у Картагини г. 192 пре Христа, біо є найпре робъ сенатора Теренція Лукана, кои га одъ морскихъ разбойника одкупи, а послѣ одкуплѣникъ (libertus), преминувши у Грчкой у 39 години живота своегъ. У саставляню комедіа' повео се біо сасвимъ по грчкимъ обрасцима, подражаваюћи особито Менандру, одъ кога є не само предмете за свое игроказе, но и саме догађае, сцене, чувствованя, па и саме изразе узео. Саставіо є само 6 комедіа, одъ коихъ му є найоригиналнія Eunuchus, те су на римскомъ театру одъ г. 587—593 одъ саздања Рима представляне, и одъ угледніегъ обштинства съ великимъ похвалама и задовольствомъ примљене биле. Юлій Цезаръ и Цицеронъ похвалюю га збогъ чистоте єзика и сладости слога, премда први не налази у нѣму силе комичне — vim comicam — коя се у снаги чувствованя' састои. (12) — Послѣ Плаута и Теренція живило є до Августова времена іошъ нѣколико комика: Кв. Трабеа, около г. 132 пре Хр., Цецилій Статій (Cäcilius Statius), около 164 г. или 168—198, Л. Афраній (L. Afranius) около 94 г. и іошъ други нѣки; али како имъ списи давно већъ пропадоше, те само мале нѣке уломке имадемо, то ихъ можемо овдѣ слободно мимоићи.

§. 150. Вредно є сноменути, што г. Низаръ у своимъ études sur les moeurs et les poétes de la décadence (Paris. 1846) говори о Римлянима за Плаутова и Теренціева времена. „Народъ

тадашньи у Риму, вели онъ, може се слободно рећи, да не біяше римски. Прави Римљяни одъ старе лозе, ако изузмемо мало благородних ъ фамиліа, изгинуше нешто у войни, а нешто у грађанскимъ бунама, нит' є било землѣ на свѣту, да костима ньиховимъ не біяше засѣяна. Италіа, докъ є синове свое на смрть на хиляде у туђе землѣ пошиљяла, примала є одтудъ миліоне робова; градъ вѣчити, лишенъ грађана, населявао се одкуплѣницима, кои іошъ съ времена Граха' запремаху већъ Форумъ и управљяху републикомъ и свѣтомъ. Ово нестаянѣ римскогъ народа морало є по кньижевность, коя се истомъ развіяти почела, убитачно бити. Множина чисти єзикъ латински ніе разумѣвала или одвећъ мало. Племићи употреблявали су истина милозвучни углађени єзикъ Теренціа; али простота служила се опорнимъ, дивльимъ наређіяма. Зашто су Плаута племићи, грађани и пучани любили и уважавали? Єръ є съ аристократскимъ говоромъ споіо вѣшто неясне простогъ народа изразе. Зашто су на Теренціа звиждали? Єръ се само властеоскогъ придржавао єзика. Залуду є онъ подъ обраномъ Сципіона предъ публику излазіо; бадава є у предговорима своимъ умолявао народъ, да га позорно слуша; народъ, коме умѣтно направлѣне мисли и причинѣни начини говора дотужише, кои се опетъ посађенимъ на предня мѣста властелима толико допадаху, съ прекомѣрномъ викомъ заглушивао є до тога публики, да се ни гласъ играча' ни плѣсканя сенатора' чути могаху, — па у средъ игре оставляо є театаръ, и у циркусъ гомилама трчао."

§. 151. Изъ овихъ рѣчи види се, да є єзикъ и поезіа латинска у 6. и у почетку седмогъ столѣтія доста већъ и лѣпо напредовала, кадъ су поете слогомъ своимъ различне классе люди — властеле и пучане — задовольити могли. Али спроћу пѣсничке врлине грчке комедіе, тадашня римска, може се рећи, да є іошъ у повитку била. Истина да се она у позніе доба доста усавршила и напредъ пошла, но при свемъ томъ образацъ свой ніе ни досећи, а камо ли превазићи могла. Озбильность, прироћена карактеру римскомъ, кою Грци нису имали, пречила є найвише усавршеню шальивогъ игроказа. Особито лакомислена аттичка комедіа ніе се озбильнимъ Римлянима никако допасти могла. Кнеи Невій Гркъ, єръ є дрзнуо да као Аристофанъ велике држављане изсмѣява, морао є заточенѣмъ смѣлость свою пла-

тити. — Комедіа латинска, ако се у главномъ и слагала съ еллинскомъ, имала є инакъ особити свой строй. Тако на пр. лишавала се хорова, кои су били главна стварь у грчкой комедіи. Играчи имали су истина образнице (маске) као и грчки, али жене не біяху као у Грка' одъ играня исключене, само ако су пристойно на себи одѣло имале. Но ступивши єдномъ на позориште, губиле су честь и поштенѣ. Комедіе римске дѣлиле су се на stataria e, у коима се чинъ тихо развіяо, а играчи се рѣдко мѣняли, као што є Теренціевъ Heautontimorumenos; на motoriae, у коима су се догађале многе промѣне, а чинъ біяше замршенъ, као Плаутовъ Amphitruo, и на mixtae, средня врста између поменута два игроказа, коіой спада Теренціевъ Eunuchus. Мѣсто хорова имале су понайвише свака єданъ прологъ (prologus), у комъ є поета казивао што о садржаю игроказа или о стварма, кое би се нѣга самогъ тицале, сасвимъ наликъ на грчки παραβασις. Пре почетка игре явило би се слушательима име игроказа и поете, а између разныхъ акта' свирало се у флауту.

§. 152. Како Римляни чистогъ вкуса у театралной поезіи нису имали, то су много манѣ у трагедіи успѣти могли. У овой струци може се управо рећи, да ни едно єдито савршено дѣло не произведоше. Славно порѣкло, религіа народна, єзикъ домаћи и богатъ, три су ствари необходно потребите, да се народъ за трагедію заузме, а овихъ се стихіа Римъ лишавао. Бръ каковимъ порѣкломъ могаше се поносити мѣшовита она свѣтина, коя се одъ найдальихъ краева познатогъ онда свѣта у Римъ стекла, да се међу граћане упише? Шта є маріо Африканацъ за Ромула, шта ли Ишпанацъ за Нуму, Галлъ за Лукрецію, Сирянинъ за Виргинію? Нови римски дошљяци познавали су за свое предке житељ Нуманціе, Картагине, Лугдуна, Антіохіе. Главни посао Рима біяше война, те гледаюћи само у будућность, ніе се старао за прећашньость. На какогодъ што се генеалогіа римска оснивала на слабомъ темелю, тако исто и религіа біяше безъ чврсте основе. Милованя Марса и Иліа била су сасвимъ непозната у митологіи Картагинской; Германацъ познавао є Теута, а не Юпитера; довучени у Италію изъ дна вѣчитихъ своихъ шума Галлъ чудіо се вили Егеріи, за коју одпре нигда чуо ніе. Какву є вѣру могао имати Иберацъ у свештени штитъ, кои

штоно кажу паде Римлянима съ неба, као залогъ будућегъ величія ньихова? Аристокрація узеде изъ Грчке богове заедно съ мраморима Фидіе, са живописима Апеллеса, съ мѣднимъ киповима Лизиппа, са сасудима Коринта. Не біяше єзика народногъ, но двадесетъ нарѣчія: свака улица, сваки дѣо града имао є нарѣчіе свое. Па кадъ се чувствителна комедіа и накићени говоръ Теренціа ніе никако могао да се кодъ свѣтине удвори, то чему се могла надати трагедіа, ова узвишенія врста драме, коіой є задатакъ, да сузе изъ очію цѣди, употребляваюћи къ томе бесѣду, какова доликуе само юнацима и боговима! Промислимо, шта би се одъ красне и трогаваюће трагедіе атинске догодило у средъ мноштва оногъ каматника' и солдата'? Она неотесана и кричећа свѣтина є ли и какву є любавь осѣћати могла за ирое Омирскогъ твора? Би ли іой се разжалило, видећи кралѣве слѣпе, гдѣ се скитаю, а воде ихъ плачне дѣвице, кое „урну“ къ срдцу стискаю? Строги но нарави, навикнути да трпе, а да не плачу, потомци оногъ Брута, кои є синове свое за отечество жертвовао, научени да кралѣве съ престола хладнокрвно свргаваю — ньима су милосрђе, сажалѣнѣ, благость биле ствари сасвимъ непознате. Нѣжне страсти треба да у Грка' тражимо. Дубока жалость Екубе, Пріама, Клитемнестре, очаянѣ и туга Андромахе, тужни вапльи Поликсена и Иффигеніе, сузе млађаногъ Ореста, кои моли и преклинѣ, да му сестру не погубе, све то не би се на сценама римскимъ удворити могло. Єданъ є Теренцій у своимъ трагедіама могао измамити гдѣкою сузу изъ очію суровихъ потомака Квирина.

§. 153. Познато є, да є цесаръ Августъ науке у Риму до тога унапредіо біо, да су за владаня нѣгова златни свой вѣкъ славиле. У владателю овомъ имале су оне подашнога и силногъ покровителя, кои многа за изображенѣ средства Римлянима набави. По примѣру нѣговомъ поћу остали великаши, те се највише трошкомъ и настоянѣмъ ньиховимъ отворе у Риму многе приватне и явне библіотеке, међу коима є била найзнатнія она, кою Тираніонъ нѣки изъ Понта подиже. Особито пакъ поезіа біяше се у то време успела до найвећегъ свога врха. Никада и нигдѣ нису се већма почитовали поете што тада у Риму. Доста є ако напоменемо, да имъ є императоръ, кои се читанѣмъ ньиховимъ много наслађиваше, давао обилномъ рукомъ милости,

богатства, достоянства и све што є славолюбію човѣчіемъ текъ ласкати могло, а народъ угледаюћи се у томъ на владателя своегъ и министре, толико ихъ є опетъ уважавао, да се у препуномъ театру сваки путъ на ноге дизао, кадъ би Виргилій унь ступіо. Октавіа, жена Августова, слушаюћи стихове, кои прерану смрть Марцелла трогателно повѣдаю, у несвѣсть є падала, а Мецена съ умирући препоручивао є Орація господару своме, као што би самогъ себе. У кући Фабіа Максима састаяли би се о ручку и вечери поете и кньижевници одъ сваке струке. Ту би Проперцій елегіе, Овидій лаке и течне свое стихове, а Варій трагедіе читао. Вкусъ изабрани, живо и ясно осѣћанѣ за све што є истинно, племенито и красно, право и точно о стварма разсуђиванѣ, живость єзика узъ племенитость и озбильность безъ икакве аффектаціе, на послѣдку лакъ, бистаръ, разумителанъ начинъ изражаваня — то є у обште карактеръ поезіе Августовогъ вѣка!

§. 154. У той епохи трагедіа римска показуе се у найлѣпшой своіой одѣћи, кадъ су жалостне игре писали Титъ Септимій, Грахъ (Gracchus), Овидій Назо, Азиній Полліо (Asinius Pollio), Цилній Мецена (Cilnius Mäcenas), познати покровитель наука' и Августовъ пріятель, Кассій Парменсисъ и Л. Варій (Varius), коегъ трагедію Thyestes Квинтиліанъ (lib. X. cap. I.) съ найбольимъ грчкимъ обрасцима упоређуе. Штета само што є одъ свію овихъ трагедіа мало уломака сачувано. На колико су ти поете и чинили и упиняли се, да трагедію напредъ потисну, она є инакъ у Риму била слабо уважавана. Ради тога Орацій (Epist. 1. lib. III.) тужи се яко на свое сагрђане, што су често театрална представляня оставляли, те се съ медвѣдима и коекаквимъ борцима забавляли:

— — Media inter carmina poscunt
Aut ursum, aut pugiles; his nam plebecula
Gaudet — — — — —

Єдини остатакъ латинскога трагичкогъ театра, што є до насъ дошао, єсу 10 трагедіа, кое се обично филозофу Л. Анней Сенеки приписую, одъ коихъ су понайболѣ Медеа, Hippolitus и Troades. Квинтиліанъ о сачинителю пьиховомъ говори: multa enim probanda in eo, multa etiam admiranda sunt, eligere modo curae sit, quod utinam ipse fecisset (Lib. X. cap. I.). Али други

опетъ критици суде, да више наликую на декламације, него ли на трагедіе, па да нема у њима наравности, вѣроватности, еднакости у карактерима, нѣжности у осѣћањима, разности у страстима, нити сплета у догађаима. Къ овимъ манама треба додати и то, да нису изворне (осимъ єдне Octavia), већъ понайвише голе копіе грчкихъ производа. (13) — Около тога времена живіо є трагикъ Помпоній Секундъ (Pomponius Secundus), бивши год. 30-те послѣ Хр. консулъ, а преминувши г. 60, кога Квинтиліанъ и Плиній съ великимъ похвалама узносе. У позніе доба ништа у той струци поезіе не налазимо, изузевши можда траљяву трагедію Медеа Овидіа Гете (Hosidius Geta), савременика Тертулліанова. Важность и почитанѣ, у комъ су іошъ за Августова времена поставши mimi, pantomimi били кодъ народа, и кое є то вѣма растло, што се више чисти вкусъ кваріо, буде главни узрокъ, те драматичка умѣтность, съ коіомъ се мало тко занимаше, мало по мало махъ изгуби и найпослѣ сконча се.

§. 155. Посмотримо остале струке поезіе и то найпре епосъ. (14) Почетакъ епійске музе кодъ Римљана ніе точно познатъ, но сва є прилика, да є она ако не пре, а оно баремъ около првогъ пуничкогъ рата настала. Први почетакъ у томъ, колико се зна, учиніо є Ливій Андроникъ преводомъ Одисее. За њимъ пођу Кн. Невій, спѣвавши први пуници ратъ, па Кв. Енній, сачинитель лѣтописа у стиховима, Annales, у коима описуе дѣла римскихъ юнака одъ постанка града до свога времена (види о њима §. 148). Изведенѣ у тимъ производима било є слабо безъ икакове умѣтности у израђиваню епійскогъ градива, а понайвише и безъ вкуса; єзикъ пакъ по себи већъ тврдъ, постане іошъ тврђи због тога, што се пѣсници нису обзирали толико на свойство и духъ єзика латинскогъ, колико на то, да грчке обрасце одъ рѣчи до рѣчи преводе, што є єзикъ наравно у движеню и развитку своме сапињати морало. Другимъ нешто больимъ путемъ пођу позніи сачинителъи епійскихъ стихотворія, као Левій (Lävius), аукторъ епопее Ilias Cyprіa; — Остій (Hostius), bellum Istricum; — М. Юній Бибакулъ (Bibaculus), Aethiopis и Pragmatia belli Gallici; — Валерій Катуллъ (Catullus), Epithalamion Pelei et Thetidos; — К. Елвій Цинна, Smyrna; — П. Теренцій Варро; — Домиций Марзусъ, Amazonis; — К. Рабирій (Rabirius), Bellum Actiacum и т. д.; али како имъ

дѣла осимъ единога Катулловогъ Epithalamion пропадоше, то се о њима мало што и казати може. Какогодъ што су науке у обште за Августова доба яко напредовале, тако є и епійска поезіа у то време достигла найвећи степенъ савршенства. Прва є звѣзда у той струци пѣснишства Виргилій Маро, князъ римскихъ епика, рођенъ у Андесъ, маломъ едномъ мѣсту близу Мантуе г. 70 пре Христа, одкуда дође у Римъ године 44. Учіо є найпре у Кремони, па у Милану, а найпослѣ у Неаполю кодъ еллинскихъ учителя, и біо є велики любимацъ Меценаса и Августа. Онъ є найпре сачиніо еклоге и георгике, о коима ћемо ниже говорити, па національни епосъ у 12 књига Aeneis, коимъ се найвише прославіо. (15) У њему повѣда пѣсникъ бѣгство Троянца Енеа, пошто Грци лукавимъ начиномъ узеше и разорише Трою, његова странствованя и чудне згоде у Сициліи; у Африки кодъ Дидоне, кральице картагинске, у Италіи у пећини Сибилле Кумане, кодъ кралѣва Латина и Евандра и међу мртвима у Елисеима, боеве съ Турномъ, кралѣмъ рутулскимъ, побѣде надъ њимъ одржане, срећу и славу народа римскогъ, кои отудъ изводи почетакъ свой, и коегъ узвишенѣ найглавнія є цѣль тога дивногъ пѣсмотвора. Па у њему ако и єсть пѣсникъ по форми и садржаю подражатель Омировъ, те овоме ако и уступа у якости духа, сяйности и пуноћи уображеня и у разновидномъ опису карактера', то га опетъ у многимъ стварма, особито што се драматичногъ дѣйства — ефекта — тиче, превосходи, као и у љубкимъ и трогаваюћимъ позоріяма. Особито є у томъ погледу знаменита друга књига, гдѣ пѣсникъ описуе смрть старогъ Пріама, домаћи животъ Енеа, Анхиза и Креузе; у трећой састанакъ Енеовъ съ Андромахомъ и Єленомъ, у четвртой несрећну любавь и смрть Дидоне, у шестой страшила пакла и т. д.

Вальда ћешъ ме запитат', кральице,
Шта би онда са кралѣмъ Пріамомъ.
Када зачу, да є пала Троя,
И кадъ види по своме двору Грке,
Таки и онъ за оружѣ хвати,
Ал' є грдно юнакъ престаріо,
Єдва може мачину да вуче,
Подъ оклопомъ дркћу му рамена.
Онъ погледи, гдѣ су понайгушћи,
Тамо нагну, к'о царъ да погине.

На средъ двора, а подъ ведримъ небомъ.
Бѣше грданъ одъ старине олтаръ,
Поредъ њега стародреванъ ловоръ,
Што га ладомъ одъ сунца закланя;
Одъ грмляве кано голубови
Што плашльиво у чопоръ се купе,
Тако овдѣ Екуба са кћерма
Об'имъ олтаръ опаса рукама,
А кадъ види оружана краля,
Тадъ закука: Несрећни човѣче,
Каква те є пameть садъ занела,
Кудъ си наг'о са тимъ оружіемъ?
Ніе време садъ твоіой помоћи!
Самъ мой Екторъ да є сада овдѣ,
Да насъ брани, одбранит' насъ неће,
Овай олтаръ све ће насъ заклонит',
Ако то не, сви скупа умримо.
То изрече, за руку га узе,
Те посади у свети сто старца.
Отуд' Политъ, синъ му, крвавъ бѣжи,
Путъ си крчи крозъ стрѣле и копля,
Звера, гдѣ би с' заклонити мог'о;
За њимъ Пирхусъ са голомъ мачиномъ
Мал' не стиже, већъ домаша коплѣмъ,
Іошъ онъ може башъ до отца доћи.
Ту га грдне савладаше ране,
Земльи паде, съ крвлю душу пусти. —
Кадъ сагледа чедо свое Пріамъ,
Макаръ да є на полакъ умрео,
Опетъ срдцу одолѣт' не може,
Него грдну рѣчь овако поче:
За то дѣло проклето, кое си
Усудіо с' преда мномъ чинити,
Ако има іошъ на небу правде,
Нека тебе богови награде,
Некъ ти плате, к'о што с' заслужіо.
Уби сина ти на мое ечи,
Ти уеде мене башъ за срдце.
Не уради мени то Ахилесъ,
Кога лажешъ, да ти є родитель,
Него лѣпо прими и поштова,
Што самь иск'о: Екторово тѣло
Одмахъ даде, да га я погребемъ,
Мене пусти моіой царевини.
То изусти, а коплѣмъ се баци;

Ал' залуду, кадъ є слаба снага,
Нит' заєча, нит' штита засѣче —
Поносито Пирхусъ одговара:
А ти иди, те ме отцу тужи,
Како га я овуда срамотимъ,
Ал' садъ умри подъ моимъ рукама.
У той рѣчи по синовской крви
Дрктаюћегъ на олтаръ повуче,
Око лѣве обви сѣду косу,
А деснома му ножъ до руке тури.
То є конацъ живота Пріама;
Суђено му, да онъ види Трою,
Како гори и како се руши;
Кои влада надъ цѣломъ Азіомъ,
А сада є грданъ трупъ кодъ мора,
Главе нема, име му се не зна. —

(Срб. Лѣт. 1828. часть III.)

Къ томе отликує се Виргилій племенитимъ, чистимъ, предмета достойнимъ и управо классичнимъ слогомъ, те се и у томъ погледу може съ найбольимъ латинскимъ умотворима успоредити, а многе ће далеко и надкрилити. Преставіо се г. 19 пре Хр. у Брундузію на повратномъ своме путу изъ Грчке у Италію.

§. 156. По смрти Августа поче одмахъ и епосъ падати и изнемагати, єръ позніи пѣсници ни съ найвећимъ трудомъ не могоше да га на истой висини уздрже, до кое га яки умъ Виргиліевъ подиже. Како изъ позніихъ тихъ производа видимо, стара є простота и природность већъ изчезла била, а мѣсто ње удоміо се нѣки умѣтно начинѣни риторски накитъ, а узань надуто и пренапето подражаванѣ александрійскимъ и старіимъ римскимъ поетама. Но епици ти ако и не могоше достићи Виргиліеве заслуге, те тако велику славу себи стећи, заслужую ништа манѣ, да се овдѣ по реду съ похваломъ спомену. М. Анней Луканъ (M. Annäus Lucanus), изъ Кордубе у Шпаніи, гдѣ се г. 38 послѣ Хр. родіо, когъ Неронъ погубити даде, кадъ му є текъ 27 година било. Нѣгова поема Pharsalia, или описъ граћанскогъ рата између Помпеа и Цезара, коя нити є исторіа нити епопеа, но чудновата смѣса одъ єдне и друге, има поредъ доста поєдинихъ красота много и недостатака, а ови су найвише одтуда, што є хтѣо да превазиће Виргиліа. (16) — К. Силій Италикъ (C. Silius Italicus), роћенъ около 25 г. послѣ Хр., а преминувши у Неаполю

у почетку Траянова царованя, сачинитель є епоса о другомъ пуничкомъ рату (Punica). У нѣму се пѣсникъ не држи строго главнихъ правила епике у обрађиваню и развитку предмета своѓъ, те зато му пѣсма и нема единства у дѣланю и съ тога є можда Плиній млађи (epist. lib. III.) казао о нѣму: scribebat carmina majore cura quam ingenio. (17) — Каій Валерій Флаккъ (Cajus Valerius Flaccus) изъ Падуе, quindecimvir sacris faciundis у Риму, гдѣ се около 86 године послѣ Хр. преставіо, поета у пркосъ природи, коя га бѣше за друго што створила, написавши поему Argonautica или походъ Аргонаута', у коіой слѣпо подражава Аполлонію Родоскомъ. — П. Папиній Стацій (P. Papinius Statius), Наполитанацъ, рођенъ г. 61, познатъ епійскимъ пѣсмама Thebais, у коіой описуе походъ седморо юнака' на Тиву, и Achilleis, коя казуе догађае Ахилеса пре троянскогъ рата (недовршена). Пѣсникъ є творногъ поетичкогъ духа, но на многимъ мѣстима надутъ, замршенъ и мрачанъ; — амо спада и Клавдій Клавдіанъ (Claudius Claudianus), скончавши се около г. 408, сачинитель епоса' de raptu Proserpinae, de bello Gildonico, de bello Getico seu Pollentino и т. д.

§. 157. Поредъ епоса успѣвала є у Августово време и поезіа поучна или дидактична. У овой є струци добро познатъ Т. Лукрецій Карусъ, рођенъ у Риму г. 95, а умро отрованъ у цвѣту своихъ година 55-те пре Христа. У кньизи de rerum natura излаже систему епикурске философіе, коіой се у Атини учіо, т. є. духомъ науке Епикурове развія величія и дивоте природе, и у тайности нѣне улази. Ту се онъ доста смѣшно изяснява о постаню свѣта, о души, богу, промислу, човѣку и бићу нѣговомъ, те о предметима тимъ доста будаласто, а и развратно учи. Безбожна намѣра, коя га є при састављању поменутогъ дѣла руководила, била є очевидно та, да изъ людскогъ срдца сваку идеу о Богу у колико є могуће исчупа, што и самъ овимъ стихомъ:

Religionum animos nodis exsolvere pergo (lib. I.)

потврђуе. На при свемъ томъ производъ тай Карусовъ и данъ данашньи има велику занимљивость, а узрокъ томе лежи у класичномъ єзику нѣговомъ, и у оной єдинственой вѣштини, съ коіомъ предметъ, већъ по себи за одушевлѣнѣ незгоданъ и сухъ, поетичнимъ огнѣмъ оживлява и пѣсничкимъ га дражестима краси. (18) — За Карусомъ слѣдовали су П. Теренцій Варро

своимъ Ponticon или о морскимъ рибама у Понту; Емилій Маиеръ изъ Вероне; Грацій Фалискусъ, савременикъ Овидіевъ, сачинитель поучне поеме о лову — Cynegeticon —; па Виргилій Маро (види горе), превазишавши далеко свое предходнике своимъ Georgicon (у 4 кньиге) или о землѣдѣлію и Еклогама (eclogae). Истина да у оба та стихотворія ніе творногъ духа, подражаваюћи у првомъ Езіоду, когъ е далеко надвисіо, а у другима ако и съ маньимъ успѣхомъ Теокриту; али што се тиче умѣтничке вѣштине, съ коіомъ предметъ свой израђуе и у прекрасне га округле стихове облачи, нема себи пара у кньижевности римской. У томъ погледу одликую се особито нѣгове Георгике, у коима е видна тежня списателѣва, да читателя за польски радъ и за красоту дивне природе, коју на многимъ мѣстима вѣрно и живимъ бояма описуе, заузме, умећући къ томе често мудра, користна и предмету сходна разсматраня и изреке. Такавъ е онай кратки али прекрасни описъ Етне:

— — Quoties Cyclopum effervere in agros
Vidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam,
Flammarumque globos, liquefactaque volvere saxa!
(Lib. I. v. 471)

— — Кол'ко ми пута' ключалу видѣсмо Етну
Пећи провалит', и струіомъ поплавити поля циклопска;
Витле и огнѣне дизат', и стоплѣно валят' каменѣ.
(Светићъ.)

Таково е опетъ живо и одушевлѣно описанѣ коня:

Primus et ire viam, et fluvios tentare minaces
Audet et ignoto sese committere ponti:
— — tum si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit; micat auribus, et tremit artus;
Collectumque tremens volvit sub naribus ignem.
(Lib. III. v. 77)

Путемъ онъ иде први, и улази бурне у рѣке
Први, па и на мостъ непознати наилази први.
— — па кадъ се звека оружя изъ дальине чуе,
Съ мѣста се креће, и ушима стриже, и удима дркће,
Рже и врискомъ, и скуплѣни огань на ноздрве сипа.
(Светићъ.)

На другомъ опетъ мѣсту стара се яко за младице (младо дрвеће), и учи, како да се око ньихъ ради:

Ac, dum prima novis adolescit frondibus aetas,
Parcendum teneris: et dum se laetus ad auras

Palmes agit, laxis per purum immissus habenis,
Ipsa acie nondum falcis tentanda, sed uncis
Carpendae manibus frondes, interque legendae.
(Lib. II. v. 362)

На кадъ ока напупе, и развіяти с' почну,
Та поштедити валя; и кадъ с' весело лоза
Подигне у висъ, овлашъ везана да с' пенѣ горе,
Іошъ є не треба сѣћи оштриномъ ножа, но рукомъ
Валя заламати ластаръ, и проредити средомъ.
(Светићъ.)

Одъ 10 еклога' што є написао, у коима дражести польскогъ живота и обичае пастира представля, найлѣпша є по момъ мнѣнію седма. У ньой чобанъ Мелибеи казуе, како тражећи єданъ данъ изгублѣногъ ярца, наиђе на пастире Коридона и Тирзиса, кои се препираху, тко є одъ ньихъ больи пѣвацъ, те изабраше Дафниса, да имъ судъ изрече. Пѣваня ньихова запремаю сву еклогу, по коіой Нѣмацъ Геснеръ састави идиллій свой Ликасъ и Миконъ. Особито є пріятанъ положай мѣста, гдѣно сѣде Виргиліеви пастири у дебеломъ хладу, подъ широкимъ сѣнастимъ дубомъ, коегъ гране западни вѣтаръ тихо покреће, међу зуянѣмъ пчела, на обали зеленогъ Минціа засађеной младомъ трстикомъ, гдѣ чобани стада на воду догоне:

Forte sub arguta consederat ilice Daphnis,
Compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum,
Thyrsis oves, Corydon distentas lacte capellas,
Ambo florentes aetatibus, Arcades ambo,
Et cantare pares, et respondere parati.
Huc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
Vir gregis ipse caper deerraverat; atque ego Daphnim
Adspicio. Ille ubi me contra videt: Ocius, inquit,
Huc ades, o Meliboee; caper tibi salvus, et haedi,
Et si quid cessare potes, requiesce sub umbra:
Huc ipsi potum venient per prata juvenci;
Hic virides tenera praetexit arundine ripas
Mincius, eque sacra resonant examina quercu.

Єдномъ Дафнисъ дође подъ чесвину тамну,
Куда и Тирсисъ и Коридонъ своя догнаше стада;
Тирсисъ овце, а Коридонъ млекомъ козице бречне;
Оба біяху у младости цвѣту, Аркађана оба,
Пѣсне извіяти, и надпѣвати с' оба вѣштака.
Амо ми сами мужъ стада, ярацъ, залутао бѣше,
Докъ самъ я нѣжне одъ мраза и зиме покривао мирте;

Ту я Дафниса спазимъ. Онъ пакъ како ме види,
Рече: Остан', о Мелибее, овдѣ; твой ярацъ
Здравъ е и козе; па ако можешъ, одмор' се у сѣнки.
Амо ће жедна и говеда полѣмъ на воду доћи;
Минцій са виткомъ трскомъ ту зелене обале кріе,
И изъ свештеногъ раста пчела' роеви зуе.
(Светићъ.)

Међу поете дидактичне спада и П. Овидій Назо своимъ стихотворіемъ Fastorum libri IV., у комъ календаръ и порѣкло римскихъ светковина и богова толкуе. Нѣки приписую му и стихотворіе о риболову (Halieuticon), одъ когъ су се само комади одржали, али по свой прилици ніе нѣгово, већъ нѣму подметнуто. Много позніе између осталихъ живили су Луцилій Юніоръ, пріятель философа Сенеке, коему се приписуе поучна поема Aetna, дѣйствующа о физичномъ строю брда истогъ имена; — Колумелла, de re rustica или de cultu hortorum; — другъ нѣговъ Палладій, писавши о истомъ предмету; — Аврелій Олимпій Немезіанусъ (около 284 послѣ Хр.), сачинитель стихотворія о лову (Cynegetica); — Титъ Юлій Калпурній (Calpurnius) изъ Сициліе, любимацъ цесара Каруса, оставивши накомъ свое смрти 7 еклога', кое су врло наликъ на Виргиліеве; — Terentianus Maurus; Q. Serenus Sammonicus († год. 212), а нарочито Rufus Festus Avienus (р. 358 а умро 400), одъ кога имадемо Metaphrasis periegeseos Dionysii, Descriptio orae maritimae (т. е. средиземногъ, црногъ и азовскогъ мора) и Metaphrasis phaenomenon Arati и т. д.

§. 158. За епосомъ и поучномъ поезіомъ иде по реду и по важности найпре сатира. (19) Ова е можда една врста књижевности, у коіой Римляни нису подражательи Грка'. По садржаю и тежньи своіой дѣлила се на двѣ классе, на старію, коя поредъ намѣре да побуди на смѣхъ, ишла е особито на то, да люде морално поправи, чимъ се одъ сатире атинске, коя мѣсто порока нападаше найвише личность, разликовала, и на новію, коя съ уедающимъ подсмѣхомъ, и рекао би одъ лютине и туге, што се цѣло людство у морални редъ довести неда, не само што погрѣшке и мане людске претреса, него и люде безъ обзира ни на чію личность немилице шиба. Представници старіе сатире били су Кв. Енній и М. Теренцій Варро, одъ коихъ е послѣдньи тражіо, али съ малимъ успѣхомъ, да се циніку Менипу приближи, напа-

дающи особито грчке филозофске системе. Сачинѣня њихова давно су изгинула, и текъ изъ нѣколико сачуванихъ уломака може се о духу и садржаю њиховомъ штогодъ и то несавршено казати. Много е више успѣо римски племићъ К. Луцилій (Lucilius), основатель новіе или праве римске сатире, роѣенъ г. 148 пре Хр. у Свесси у Кампаніи, премда и одъ производа нѣговихъ немамо жалибоже до нѣколика одломка, а написао е свега около 30 књига сатира', у коима попутъ старе грчке комедіе погрѣшке своихъ сагра ана худи, па ове и поименце споминѣ. У едной описуе Римляне свога времена овако:

Verba dare ut caute possint, pugnare dolose,
Blanditia certare, bonum simulare virum se,
Insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.

Обећава мудро, лукаво се бори,
Хитро ласка, поштенякъ се чини,
Сплетке прави, непріятель рек' би
Свакъ е нѣму, а онъ е свакому.

За чудо е што е пріятельство првихъ римскихъ великаша до свое смрти уживао, премда и одъ њихъ никомъ ніе праштао.— Осамдесетъ и нѣколико година послѣ Луциліа покаже се найвећи сатирикъ, што га е Римъ игда имао, коегъ у той струци дѣла изворнія су и савршенія, него ли икоега народа на свѣту. То е Кв. Орацій Флаккъ (Q. Horatius Flaccus) роѣенъ у Венузіюму у Апуліи г. 65 пре Христа одъ отца ослобоѣеника — libertus — кои сина своегъ найпре у Риму, па у Атини добро воспитати даде. Біо е у почетку воени трибунъ, али се у той служби ніе башъ юнакъ показао, еръ у битки кодъ Филиппи побаца оружіе и плећи обрне. Пошто као изгнаникъ изгуби отчево иманѣ, морао е прѣписиванѣмъ да кору хлѣба себи заслужи, те нешто за то, а найвише што е съ промѣномъ, коя се међутимъ у Риму догоди, незадоволянъ біо, покушао се као поета, те гнѣвъ свой и лютину у врло бодльивимъ сатирама изливати почне, не штедећи ни саме пріятелѣ и другове Августове, па ни истогъ Меценаса, когъ подъ именомъ Malchinus или Malthinus загризуе. Послѣ, удворивши се по препоруци Виргиліа и Варіа кодъ Меценаса, до смрти е заштиту и наклоность нѣгову уживао, као што разне на нѣга управлѣне оде свѣдоче, између коихъ е она обште позната;

Maecenas atavis edite regibus,
O et praesidium, et dulce decus meum.

А у оди 17. кнь. II. вели покровителю своме, да ће смрть нѣгова и нѣга брзо покосити, као што се и догодило, преставивши се одъ туге мало недѣля' послѣ смрти добротвора своегъ:

Ah te meae si partem animae rapit
Maturior vis, quid moror altera?
Nec charus aeque, nec superstes
Integer. Ille dies utramque
Ducet ruinam — — — —
Ако тебе, душе м' половицу,
Ахъ! ранія каква сила счепа,
Мени другой шта остае поли,
Нит' вѣчъ милой, нит' безъ тебе цѣлой?
Єданъ данъ ће оба оборити.

Бяше Орацій Виргиліа найвећи пріятель, а и сами Августъ біо му є врло наклонѣнъ. Преставіо се у осмой години пре Христа, а у 57. одъ рођеня своегъ. Нѣгова є сатира страшна и силна, єръ іой стрѣле изъ комедіе узеде; но при свемъ томъ мало є за побольшанѣ нарава и обичая урадіо. Поступао є у той ствари као Августъ съ Римлянима, хвалећи прошасте добродѣтельи, а снисходећи новіимъ пороцима. У сатирама ставля намъ предъ очи истине, кое се у кньигама не налазе, него се текъ дугимъ искуствомъ, честимъ съ людма обхођенѣмъ и годинама познаю. (20) Што се пакъ тиче простоте слога, у томе онъ мало єднакихъ у римской кньижевности има, и може слободно свакомъ любителю классицизма за угледъ служити. Међу сатире ако не по форми, а оно по тежньи списателѣвой и по самомъ садржаю спадаю и посланице нѣгове, epistolae, одъ коихъ є найобширнія и майсторски написана посланица къ Пизонима — epistola ad Pisones seu de arte poetica, коя друго ніе до поучно-сатирско прошибанѣ ондашньихъ назовипоета у Риму, те садржава узто прелѣпа и полезна поучаваня за свакогъ, кои у стиховима и прози добро писати жели. (21)

§. 159. У сатиричну врсту поезіе удараю и епиграмми, съ коима є сатира тѣсно скопчана. (22) Одъ пѣсника', кои се у овомъ роду найвише прославише, валя намъ найпре споменути К. Валеріа Катулла (Q. Valerius Catullus), рођеногъ у Верони г. 87, гдѣ се у цвѣту своихъ година г. 40 пре Хр. и преставіо.

Онъ є први пречистіо и болѣ опредѣліо поетични єзикъ кодъ Римляна, кои се до тада сталнихъ правила єднако лишавао, образовавши га по правилима метрике и грамматике. Зато се сва стихотворія нѣгова отликую великимъ благогласіемъ и лакосћу стиха, као и дивномъ красотомъ и виткоћу єзика. Ово преимућство имаду особито нѣгови епиграмми, ако садржаемъ своимъ и єсу скаредни, те у томъ погледу на духъ мало дѣйствую. Поезіе нѣгове морале су му іошъ у почетку славно име прибавити, кадъ Овидій о нѣму пѣва:

Mantua Virgilio gaudet, Verona Catullo —
(Lib. III. Amor. El. 15.)

а доцніе Марціалъ

Tantum magna suo debet Verona Catullo,
Quantum parva suo Mantua Virgilio.
(Ep. Lib. XIV. Ep. 195)

На овомъ полю покушао є свое силе и М. Валерій Марціалъ (M. Valerius Martialis), изъ Шпаніе родомъ, живши у Риму за Тита и Домиціана, кадъ є чисти вкусъ латински велику претрпіо премѣну. О поезіама своимъ говори онъ исти:

Sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura.

Не именуе лица као Катуллъ — parcere personis, dicere de vitiis —, пунъ є науке и философіе, карактере точно описуе и хитримъ, досѣтльивимъ изрекама и мислима духъ пріятно забавля; али є притомъ неуглађенъ и скареданъ. Нико яче и безстидніе ніе кадіо Домиціана што Марціалъ, и докъ у стиховима нѣкимъ вели, да є съ малимъ задоволянъ, иште у другима одъ Юпитера своґъ (Домиціана) многе тисуће сестерціа, и за столомъ уздише царскимъ. „Да ме у исто доба позову Юпитеръ и цесаръ, па да ме свакъ одъ ньихъ на свой понуди Олимпъ, ма било небо ближе, а царска палата далѣ, одговоріо бихъ бозима: тражите другоґъ трпезноґъ госта Юпитеру вашемъ; мене мой заустављя на земльи и остаемъ.“ (Lib. IX. ep. 92.) Онъ є прави просячки стихотворацъ, кои съ истомъ искреноћу казуе, што му є тко удѣліо, и што му є тко одказао; у осталомъ є добра срдца и вѣранъ пріятель, кои све, што се дае пріятельима, говораше, да є благо, кое нигда не гине:

Extra fortunam est quidquid donatur amicis.

Послѣ Марціала писали су слабе и сухе епиграмме Авзоній, Сидоній, Аполлинаръ, Клавдіанъ и т. д.

§. 160. Послѣ повдинихъ покушаваня у струци баснословной за времена Августова, о коима се налазе слѣди у Сенеки (cons. ad Polyb. 27), придобіо е у позніе доба на овомъ полю достойно име врлогъ баснописца нѣки Федрусъ (Phaedrus) или Федръ, о комъ се знаде само то одъ прилике, да се негдѣ у Траціи или Мацедоніи родіо, па да е у почетку владаня Августова у Римъ дошао, ондѣ латински езикъ изучіо и подъ Нерономъ умро. Отликуе се изреднимъ вкусомъ и чистотомъ езика, сединяваюћи узто съ узвишеносћу мисли' красну классичку простоту, звогъ коихъ свойства заслужіо е, да се међу прве списателѣ златногъ вѣка постави. Нравственость у баснама нѣговимъ односи се понайвише на савремене догађае и пороке, али е притомъ имала кадкадъ за предметъ и погрѣшке людске свію времена и одъ сваке врсте. (23) Особито у ѣдной басни налазимо вѣрно представлѣну исторію простогъ римскогъ народа, кои се за Федрова времена већъ обикао біо , да съ равнодушіемъ господаре мѣня:

Asellum in prato timidus pascebat senex.
Is, hostium clamore subito territus,
Suadebat asino fugere, ne possent capi.
At ille lentus: Quaeso, num binas mihi
Clitellas impositurum victorem putas?
Senex negavit. Ergo, quid refert mea,
Cui serviam? clitellas dum portem meas.
(Fab. XV. lib. I.)

Страшивъ старацъ по ливади пасе магарца,
Кадъ изненад' непріятель викомъ нарине,
Стаде старацъ магарца свѣтомъ свѣтовати,
Да побѣгну, да утеку, да се не пуште.
Но магарацъ лагано му: „Мнишъ ли, добитникъ
Хоће на ме напртити самаръ двоструки?“
Старацъ: „Неће.“ — „Што ћу дакле хаят' чиговъ самъ,
Кадъ свакако исти самаръ валя да носимъ.“

У време баснописца догађало се често у Риму, да су цареви одузимали добра граћанима, обтуженимъ, да о издаи раде. Па као што обично бива у деспотичнимъ држава ма, да што еданъ владатель даде, наслѣдникъ му порече, тако су и поменути тужителъи доцніе не само дарована имъ добра повратити, него и поступакъ свой често главомъ платити морали. Ево о томъ басне:

Quidam immolasset verrem cum sancto Herculi,
Cui pro salute votum debebat sua,
Asello jussit reliquias poni hordei.
Quas adspernatus ille, sic locutus est:
Tuum libenter prorsus adpeterem cibum,
Nisi, qui nutritus illo est, jugulatus foret.
Hujus respectu fabulae deterritus,
Periculosum semper vitavi lucrum.
Sed dicis: Qui rapuere divitias, habent.
Numeremus, agedum, qui deprensi perierint,
Majorem turbam punitorum reperies,
Paucis temeritas est bono, multis malo.
(Fab. IV. lib. V.)

Закла човѣкъ прашчића
На часть светцу Херкулу,
Єръ г' избави немоћи,
А што оста свинчету,
Даде вчамъ магарцу.
Но магарацъ мрди се
И овако говори:
„Радо бихъ га позоб'о,
Да већъ нису заклали,
Ко се тіемъ жиріо.“
Одъ те рѣчи престрашенъ,
Укланямъ се добити,
Гдѣ є сумня погибли.
Рећ' ћешъ: „Ко што ограби,
То некъ онай ужива.“
„Но богати! броймо
Колико ихъ пропаде!
Пунъ є рабошъ таковихъ!
Многе дрзость саломи
Слабо икогъ помогне.
(Пр. О. Почићъ.)

Што нико одъ савременихъ списателя не споминѣ Федра, одтудъ нѣки мисле, да тай баснописацъ ніе никадъ ни живіо, па да ни басне нису одъ нѣга, већъ нѣкогъ Полибіа, као што суди Каситти (diss. de vita Phaedri), или Николе Перотти'а, умршегъ 1480, као што веле Доценъ и Маркезелли (Allg. Zeit. für Deutschland v. Schelling. Nürnberg. 1813. I. — Nuova raccolta d' opusc. scientifici. Tom. XIII.); но то су текъ гола мнѣнія, коя се ничимъ доказати не могу. — У редъ римскихъ баснописаца до пропасти царства иде и Флавій Avianus, живши по нѣкимъ списате-

льима у 2., а по другима у 5. столѣтію, одъ кога имадемо 42 езопске басне у елегійскомъ размѣру, премда ихъ поменути Маркезелли италіанскомъ филологу Ивану Антонію Кампанусъ изъ 15. столѣтія приписуе.

§. 161. Почетакъ лирійске поезіе кодъ Римляна тежко є опредѣлити изъ узрока, што изъ найстаріе кньижевности ньихове ніе се до данасъ у той струци іошъ ништа нашло. (24) Но било како му драго, извѣстно се знаде, да є Ливій Андроникъ први силе свое у лирици покушао, а доцніе за Цицеронова доба єдномъ већъ похвалѣни К. Валерій Катуллъ изредне ако и по грчкимъ, нарочито александрійскимъ обрасцима скроене оде написао. (25) Пѣсмотворни Орацієвъ даръ, кои се, као што већъ видисмо (§. 158), у сатири появіо, и у зреліимъ годинама то всѣма развіяо, зася се свѣтло и у лирици. (26) Поредъ тога што су му мисли снажне, єдре и узвишене, онъ чува и нѣгуе у срдцу, те га одтудъ у свое оде разлива, чувство пріятне нѣке меланхоліе, кроткогъ добродушія и нѣжне симпатіе къ людскомъ роду, кадъ намъ често међу найвеселіимъ образима съ єдне стране идее смрти предъ очи доводи, а съ друге опетъ пріятелѣ позива, да се летећимъ временомъ весело ползую, кое носи собомъ здравлѣ, младость и све сладке надежде наше. Нравственость є нѣгова практична безъ икакве умѣтне направе, коя се више у савѣтима, како да животъ умѣрено и весело проводимо, него ли у поученіяма о добродѣтельи састои. Оде Орацієве (вели Андресъ) разликую се одъ подобнихъ умотвора другихъ классичнихъ поета; даръ великомъ пѣвцу особито прироѣенъ есть она срдачна любавь и трогаваюћа страсть, коя идее, што по сполашности рекао би да су разнообразне и разставлѣне, у єдно армонички сединюе и скончава. Дрво нада покрай пѣсника, — видимо га тад' гдѣ се жести и єдъ свой излива, па одмахъ за тимъ мудруе сврху опасности смртне, коіой срећно утече, и како мал' не саће у пакао, у мртвихъ друштво. Пріятель му Виргилій пенѣ се у бродъ на далеки путъ, и срдачна любавь побуђуе га, да уздиже ватрене желѣ за срећно путованѣ нѣгово; но мислећи при томъ на опасности, коима се излаже вѣрни му пріятель, не може никако, да изъ свега гласа не виче противъ изнаходника морепловства, и свега людскогъ рода. Тако у оди на болесть Меценаса, тако у премногимъ другимъ одама ніе човѣкъ

што само говори и прави стихове као остали поете, — онъ е органъ срдца и любавнихъ страсти, кое найистинитія и найдубља осѣћаня душе нѣгове изражаваю. Орацій спада међу рѣдке оне пѣснике, кои се тежко превести даю, єръ му є свака ствар у слогу прорачунѣна и опредѣлѣна тако, да би се додаткомъ или премѣштаемъ ма едне рѣчи съ едногъ мѣста на друго, красота текста сасвимъ изгубила и покварила. Изредна є ода на лађу отиснуту у широко море, а пуна дубокогъ смисла ода на срећу. — Послѣ Орація не налазимо ни едногъ пѣсника, да се у лирійской поезіи особито отликовао, ако нећемо узети Стація Silvae, четири оде нѣкогъ Vestritius Spurinna, жившегъ у време Траяна, и нѣколико свадбенихъ стихотворія (Epithalamia) Авзонія и Клавдіана.

§. 162. Римляни су за Августова времена у елегіи яко пріонути морали, кадъ намъ у ньой красне и изврстне обрасце оставише, достойне да се съ найбольимъ истогъ рода грчкимъ творима успореде. (27) Као што су у осталимъ струкама поезіе били подражатељи Грка', тако се и у елегіи угледаше у еллинске узоре, нарочито у Мимнермоса и у александрійске стихотворце, узевши кано и ови за главни елементъ у своимъ елегіама нѣжно съ тихомъ тугомъ споено чувствованѣ, а найвише любавь. На како є чувствителность та имала на то ићи, да човѣка протресе и за животъ срдца и чувства приправи, то є тежня ова била већъ велики напредакъ за народъ римски, о комъ смо при трагедіи прилику имали примѣтити, како га є тежко било склонити да и при туђемъ истинитомъ, а камо ли измишлѣномъ страданю кою сузу изъ очію испусти. Између елегійскихъ пѣсника имали би найпре навести Кн. Корнеліа Галла (Cornelius Gallus), рођеногъ г. 69, а умршегъ 26 пре Хр., К. Елвіа Цинну (C. Helvius Cinna) и К. Валгіа Руфа (C. Valgius Rufus); али како имъ дѣла до насъ дошла нису, то ћемо се ограничити на четири якимъ духомъ обдарена пѣсника, одъ коихъ не само што читаве елегіе имадемо, него су имъ ове и найсавршеніи у томъ роду производи, што су икадъ исподъ пера римскихъ поета изишли. Први є по реду одъ те четворице К. Валерій Катуллъ (види о нѣму §§. 159. 161.), кои у своіой, по Каллимаху скроеной, али нѣжносћу чувствованя и чеднимъ, племенитимъ слогомъ славно отликующой се елегіи de coma Be-

renices, показуе сяйни необични даръ, те се може сл ободно рећи, да є први онъ чувствительность у римску поезію увео; у комъ погледу исти Виргилій узеде га за образацъ у израђиваню любавногъ градива за свой ремекъ Дидону, што є само по себи довольно, да му име у исторіи књижевности незаборављено остане. — Њга є ипакъ надвисіо Албій Тибуллъ (Albius Tibullus), властелинъ римски, кои се по свой прилици исте године кадъ и Виргилій преставіо, што се изъ слѣдующихъ стихова нѣкогъ Домиціа Марціа видити дае:

Te quoque Virgilio comitem non aequa, Tibulle,
Mors juvenem campos misit ad Elysios.

Упознавши се зарана съ Орациемъ, остао му є до саме смрти вѣрно одданъ, као што га є опетъ и овай одъ свое стране искрено любіо, посветивши му єдну свою оду и посланицу, у коима га безпристрастнимъ судіомъ стихова своихъ називлѣ. Сачиніо є 4 књиге елегіа, кое се наравномъ нѣжносћу чувствованя' и чистомъ, ал' и занешеномъ любавю изредно отликую. (28) У њима слави и узноси особито двѣ свое любезнице Немезисъ и Делію, коју кадкадъ зове и Неаромъ. Тибуллъ є слика и образъ чувствительности, коју вѣшто свима красотама племенитогъ, наравногъ и простогъ слога облачи. — За њимъ иде савременикъ нѣговъ Секстъ Авреліи Проперціи (Sextus Aurelius Propertius), изъ Умбріе родомъ (г. 52 † 15 пре Хр.), любимацъ Меценаса и Августа, коихъ є милость и благоволѣнѣ до свое смрти уживао. Овай ако првомъ што се нѣжности, простоте и природности тиче далеко и уступа, то га опетъ надилази живосћу уображеня, снагомъ израза и обилносћу баснословне учености, но жалибоже и гнуснимъ, те непристойнимъ описомъ коекаквихъ позорія и догађая времена своегъ. Какогодъ што є у среднѣмъ вѣку Петрарка Лауру, тако є съ почетка и Проперціи милу свою Цинтію (Cinthia) обожавао, ню у пѣсмама славіо, за њомъ данъ ноћь чезнуо и уздисао, докъ є найпослѣ изневѣри, али іой при томъ и тврду вѣру зада, да другу любити неће. (29) — Изреданъ є у елегійской поезіи такођеръ П. Овидій Назо (P. Ovidius Naso) рођенъ у Сулмони, граду у южной Италіи, г. 40 пре Хр. одъ благородныхъ родителя, а воспитанъ у Риму подъ надзоромъ ондашньихъ найславніихъ учителя, као што намъ онъ исти у послѣдньой елегіи 4. књиге повѣда. Августъ

протѣра га изъ непознатихъ до данасъ узрока (нѣки мисле, што є у Юлію жену Августову залюблѣнъ біо, а ова опетъ унь) у варошъ Томи међу Ските на евзинскомъ или данашнѣмъ црномъ мору, гдѣ се и преставіо у 60 години живота своѓъ. Имаюћи духъ чувствителанъ и нѣжно срдце, успѣо є веома у елегіама Tristium libri V. и ex Ponto epistolarum libri IV., у коима са жалостнимъ срдцемъ, плачнимъ гласомъ и тугомъ управо женскомъ умолява Августа и Тиверіа, да га отачбини и сродницима поврате. Нѣговъ начинъ изражаваня постао є збоѓъ тога много слабіи и мекши, него што би иначе поезіи приличило. Сврхъ тога написао є amorum libri III. и ars amandi, коихъ основна мисао и главни садржай єсть любавь къ женскомъ полу, али любавь више матеріална и плотска, лишена оноѓъ дубокоѓъ одушевлѣня и невине простоте, коіомъ се чиста и права любавь у сворима Тибулла толико отликуе. Нѣгове метаморфозе и кньиге Fastorum, као амо не спадаюће, навели смо на другомъ мѣсту. У свима тимъ стихотворіяма не тражимо представлѣно време нѣгово. (30) Овидій є индивидуаланъ, кои се готово свагда о себи бави, те се на собствене свое туге и насладе често и радо повраћа. Одъ свію классичкихъ римскихъ поета збоѓъ наравнихъ мисли и ясноѓъ слога найлакше га є разумѣти; али велика она лакость, съ коіомъ стихове прави, узрокъ є, те є кадкадъ небрежльивъ, што и самъ чистосрдачно признае, и доста пута у писаню неотесанъ:

Saepe piget (quid enim dubitem tibi vera fateri?)
Corrigere, et longi ferre laboris opus.
(lib. III. de Ponto eleg. 9.)

Често лѣнъ самь (пріятелю, таит' нећу),
Лѣнъ самь поправляти, дуги трудъ подносит'.

Осимь тога онъ є заслужанъ и тиме, што є први увео у римску поезію нову сасвимъ струку стихотворія, тако названу ероиду (Heroide), едно одъ найсавршеніихъ духовнихъ производа нѣговихъ, коя є по форми пѣсничка посланица, а по карактеру чисто лирійскоѓъ строя. У посланицама тимъ поета не ставля намъ предъ очи личность с:ою или индивидуалность, већъ намъ доводи славне жене изъ баснословно-ирójскоѓъ доба, кое любавь свою удалѣнимъ любезникомъ или супрузима своимъ являю, те се на немарность или невѣру ньихову, и што за повраткомъ

у свойбину не чезну, нѣжнимъ и ватренимъ гласомъ туже. Што се у томъ роду Овидіевомъ савременику А. Сабину приписуе, ніе одъ нѣга већъ изъ 15. столѣтія.

§. 163. Толико буди речено о поезіи. Ако е и што праву славу Римляна у кньижевности основати могло, то су дѣла найбольихъ ньиховихъ списателя у прози. На ову сада прелазећи, треба намъ найпре споменути исторію. (31) Премда науку ову Римляни касно обдѣлавати почеше, показую се ничимъ манѣ у ньой достойни супарници майсторскихъ Грка, а то съ тога найвише, што е она народномъ римскомъ карактеру особито приста-ла била. Іошъ у зачетку државе римске, па крозъ много столѣтія за тимъ, била е дужность првосвештеника римскихъ, да све спомена достойне ствари и догађае по мору и по суху на таблицама записую. Осимъ овихъ лѣтописа, познатихъ подъ именомъ annales maximi, кои су непрекидно до побуне Граха вођени били, имао е градъ, сенатъ, народъ, па и свака главна породица свое особите записне кньиге (acta urbana, senatus, populi, familiae. Cic. ad Attic. ep. 2. lib. VII.); али сви ти споменици првобитне исторіе римске пропадоше давно у великомъ пожару, кои за обсаде и юришаня Галлскогъ подъ Бреннусомъ градъ у пепео претвори. Први римски лѣтописци біяху Грци, писавши езикомъ грчкимъ, а одъ Римляна пре Катона не налазимо ни еднога да спомена заслужуе: nec vero habeo quemquam antiquiorem (Catone), cujus quidem scripta proferenda putem (Cic. Brutus. Cap. 16), еръ мѣсто да домаће споменике претресаю, задоволявали су се едино тиме, да свое лѣтописе коекаквимъ туђимъ прійчама, етимологіяма и мислима пуне безъ и найманѣгъ критичкогъ разбора и учености. Као найстаріегъ лѣтописца Плиній напоминѣ Кассіа: vetustissimus auctor annalium (lib. XIII. 3.), кои е около 607 године одъ саздања Рима живіо. Поменути Като Ценсорій (Censorius) изъ Тускулума (236—150 пре Хр.), познатъ такођеръ као славни државникъ, юнакъ, витія и економъ, писао е de origine urbis, de re militari, de re rustica, све три пропале. За ньимъ иду Целій (Caelius) Антипатеръ, списавши други пунички ратъ; — Корнелій Сизенна (г. 149 † 68); — Calpunirus Piso Frugi; — Азиній Полліо, пріятель Августовъ, пакъ исти цесаръ Октавіанъ Августъ, кои сачинѣнѣмъ своегъ животописа de vita sua, као и кньигама breviarium totius imperii,

indices rerum a se gestarum међу римске лѣтописце спада, одъ коихъ е по реду найпослѣдньи Л. Фенестелла, живши за Августа и Тиверіа. Као анналистъ заслужуе особито уваженіе наше и Кремуцій Кордо (Cremutius Cordo), написавши републиканскомъ слободомъ лѣтописе Августа, одъ коихъ намъ срећомъ сачува еданъ комадъ Сенека риторъ. Пошто е казао за смрть Цицеронову, повѣда далѣ, како му непріятельи пречестну главу на видикъ ставише: praecipue tamen solvit pectora omnium in lacrymas gemitusque visa ad caput ejus deligata manus dextera divinae eloquentiae ministra: caeterorum caedes privatos luctus excitaverunt, illa una communem.— Цицеронъ први е одъ Римляна сву важность и ползу историе, ове, као што е самъ зове, учителке човѣчкогъ живота, познао, и у исто доба увидіо, колико му сграђани у ньой иза Грка заосташе; па зато у списима своимъ вазда съ великимъ уваженѣмъ о истории говори, што е можда и принудило нѣке одъ савременика нѣговихъ, да дѣла народа римскогъ изъ извора' систематички опишу, као на пр. витія Ортензій, о комъ напоминѣ Велеи Патеркулъ, Марко Теренцій Варро и Помпоній Аттикъ (Atticus), коегъ лѣтописи annalis liber времени просторъ одъ 700 година обузимлю. Одъ Цицерона имадемо кньигу de claris oratoribus, родъ историе кньижевне, коя се слогомъ и ученошћу изредно отликуе. Било би дуго, а и тѣсномъ простору настоећегъ дѣла противно, кадъ би све римске историке овдѣ поименце навести хтѣли; зато ћемо се на оне само ограничити, коихъ дѣла читава или у већимъ одломцима имадемо.

§. 164. Юлій Цезаръ, славно познати войвода и држављанинъ (рођенъ г. 100 а убіенъ 44. пре Хр.), спада достойно међу найславніе историке свію времена и свію народа: summus auctorum divus Julius (Тацитъ). Нѣгови твори de bello gallico, de bello civili есу дѣла управо оригинална, блистаюћа се колико наравномъ и красномъ простотомъ, толико опетъ и найясніомъ краткошћу, снагомъ и правилношћу слога. У ньима живо а притомъ вѣрно и безпристрастно повѣда историкъ, што е самъ као войвода радіо и очима своимъ видіо; кое врлине найболѣ оцѣни велики Цицеронъ, говорећи о Цезаровимъ кньигама овако: Commentarios quosdam scripsit Caesar rerum suarum, valde quidam probandos: nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu oratio-

nis, tanquam veste, detracto; sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere; sanos quidem homines a scribendo deterruit: nihil enim est in historia pura et illustri brevitate dulcius (de cl. Orat. num. 75).(32)— Послѣ Цезара заслужуе уваженѣ наше К. Саллустій Криспъ (C. Sallustius Crispus), рођенъ у Амитерну сабинскомъ 86 године пре Христа одъ благородне породице, — а умро г. 35. у 70 години живота своѓъ. Біо е непріятель Катоновъ, а Цезара велики привржениkъ, кои га собомъ у Африку поведе и ондѣшньимъ преторомъ учини. Колико е у приватномъ животу біо развратанъ и распуштенъ, показую они стихови Орація:

Tutior at quanto merx est in classe secunda!
Libertinarum dico, Sallustius in quas
Non minus insanit, quam qui moechatur etc.

што би се одъ прилике могло посрбити овако:

Гдѣ ћешъ женске трговине
Нађ' сигурніе знашъ ли? Каже
Саллустій, да служкинѣ
Онъ найволе, те ихъ тражи
Махнитаюћ', као да краде
Лѣпотице, туђе ладе.

У разсипаню и раскошности подражатель Лукулла, участвовао е у злочинствима и побунама Катилине; за рата югуртинскоѓъ стекао е неброено благо, што га е по повратку своме у отечество на подизанѣ великихъ зданія и на великолѣпне вртове употребіо, и поставши намѣстникомъ у покореной Нумидіи, државу е ову глобљиванѣмъ и насиліемъ до торбе штоно рѣчь дотѣрао, докъ найпослѣ изъ сенаторскоѓъ реда исключенъ буде. Сачиніо е исторію римске републике (Historiae) одъ смрти Силле до уроте Катилинове, одъ коѓъ су твора жалибоже само одломци до насъ дошли. Имадемо пакъ читаве двѣ кратке историе: война Римљана противъ краља Югурте (de bello jugurtino) и урота Катилинова, обадвѣ тако савршене, да у своме роду пара себи траже. (33) Нико одъ римскихъ списателя ніе се краће (осимъ єдноѓъ Тацита), а притомъ и ясніе изразіо што Саллустій, и доста е ако напоменемо, да га учени критици међу найизвретніе списателѣ цѣле древности поставляю, Марціалъ га првимъ историкомъ римскимъ називлѣ — Crispus romana primus in historia — дочимъ

га опетъ Квинтиліанъ съ Туцидидомъ упоређуе. У исторіи югуртинскогъ рата живимъ бояма описуе Саллустій порочни Римъ и политику нѣгову; а духъ и гордость ондашнѣ аристокраціе излаже съ не маньомъ вѣштиномъ и живосћу у слѣдующимъ рѣчма, кое као да тобожъ Марій, именовани одъ народа конзулъ говори: „Већи дѣо (господе) не испуняваю дужности конзулата, како вамъ обећаше, о Квирити! Съ почетка су марльиви, понизни, умѣрени: за тимъ проводе време у лѣности и охолости. Но я ствaрь другачіе сматрамъ, и видимъ, да е съ тога свакъ очи у ме упро. Хтѣли сте, да съ войскомъ пођемъ на Югурту, што господа никако не могаху поднети. Сами разсудите, е ли добро, да се тако важанъ посао преда човѣку одъ старе лозе, одъ благородногъ порекла, а ни мало вѣштомъ у воснимъ стварма, кои стреши и у свачемъ нагли, те потребуе човѣка пучанина да га савѣтуе, што и како да ради; еръ се понайвише догађа, да учинѣни одъ васъ войвода другогъ себи войводу узме. Знамъ нѣке, кои поставши конзули, почеше дѣла своихъ предака и предузећа Грка' читати. А я новакъ видіо самъ ствари, кое они читаю; што они изъ кньига, то самъ я научіо бой біюћи. Они презиру мое просташтво, а я немарность ньихову; я самъ прекоренъ ради среће, коя ме досадъ помагала, а они съ порока своихъ. — — Кадъ съ вама говоре, не престаю хвалити старе свое, мислећи да ће због славнихъ дѣла ньиховихъ и сами крозъ то сяйніи постати, а у самомъ дѣлу есу као свѣћа, при коіой се опачина ньихова найболѣ показуе. Я се овако као што они не поносимъ, но кадаръ самъ собствена своя казивати дѣла: я грбова и родословія немамъ, нити такова показати могу, но копля, баряке, воене дарове, почитаня достойне зарасле ране: то су наслови мои, кое наслѣдіо нисамъ, већъ съ опасносћу живота своегъ стекао. Нити умѣмъ вѣшто говорити, грчки учіо нисамъ, но ране задавати непріятельима, войске предводити, ничега се осимъ едногъ прикора и срамоте не бояти, студень и врућину, гладъ и трудъ подносити. На то ћу обикнути войнике, не оставляюћи ньима трудности, а себи лакоће, што би толико значило, да имъ нисамъ управитель већъ господаръ. Зову ме дивлякомъ што не знамъ славно гостити, еръ шалчину или кувара не плаћамъ више него дворника; што и самъ признаемъ, еръ самъ іошъ одъ отца могъ чуо, да се женама украси, а човѣку радъ пристои, — да е пра-

вимъ людма нужнія слава него ли богатства, да ихъ оружіе више украшава него ли покућство. Некъ раде дакле оно што имъ срдце жели: любити и пити; некъ у дѣтинству и у старости проводе време у гостбама и у кое чему другомъ, а нама некъ оставе зной, прашину и овомъ подобне ствари, кое су намъ одъ онихъ пріятніе. Али они то не трпе, но пошто се окаляше грѣсима, отимаю награду добрима; мекушность и безпосленость не стое имъ на путу, но подкопаваю републику.“ — У исто одъ прилике доба живіо е Корнелій Непосъ, о комъ се управо незна, кадъ се родіо и преставіо. Біо е пріятель Катулла, Цицерона и Помпоніа Аттика, коегъ послѣднѣга животъ вѣшто е описао. Онъ е сачинитель разныхъ историйскихъ дѣла као chronicorum libri, libri virorum illustrium, кратке обште историе, на кою указуе Катуллъ у онимъ стиховима:

— — — Cum ausus es unus Italorum
Omne aevum tribus explicare chartis
Doctis, Jupiter! et laboriosis. (Carm. I.)

Али одъ свію поменутихъ списа остали су у цѣлости само животописи славнихъ мужева — de viris illustribus — и біографіе Катона и Помпоніа Аттика, коя дѣла што се чистоте и красоте слога тиче не уступаю найбольимъ классичнимъ историама, ако снагомъ и живосћу и есу много слабія одъ Саллустіевихъ и Цезаровихъ. (34)

§. 165. Поменута три списателя занимаю прво и найотмѣніе мѣсто међу историцима Цицеронове епохе, кою списима своимъ толико прославише. Слѣдующи Августовъ вѣкъ имао е такођеръ нѣколико изврстнихъ историка, одъ коихъ е найславніи Титъ Ливій (Titus Livius) изъ Падуе, гдѣ се г. 59 пре Хр. родіо, или као што други веле у селу Абано близу Падуе. О животу славногъ овогъ мужа зна се съ извѣстносћу толико само, да е у почетку учіо дѣцу у Риму, а послѣ у Неаполю живіо, одъ куда се накомъ смрти Августа, кои га е као нѣгдашнѣгъ привржника Помпеова кривимъ окомъ гледао, у Римъ опетъ вратіо и ту 19. године послѣ Хр. умро. До нѣга Римляни нису имали подпуне праве историе, коя би према потреби, достоянству и важности републике у систематичномъ реду представляла судбу државе и народа римскогъ, па и догађае славе нѣгове. Съ ове точке сматраня и у поменутомъ духу сачини Ливій велико свое

историйско дѣло подъ именомъ Annales, кое є у 142 кньиге (libri) исторію римску одъ самогъ постанка града до смрти Друзуса (10 год. пре Хр.) обузимало. (35) Одъ овогъ майсторскогъ твора дошло є до насъ само 35 кньига, па и те на то већу штету историйске науке нису међу собомъ свезане, єръ друга декада и данасъ фали. У овимъ останцима Ливіевогъ умотвора толика є наравна простота, толика ясность и чистота стила у излаганю разнихъ приключенія, коя вѣшто, живо и у прекрасномъ реду историкъ представля, да губитакъ осталихъ кньига никако прежалити не можемо. За доказъ вѣштине те нѣгове у повѣданю могли би се овдѣ, да є томе мѣста, многи одломци изъ речене историе навести. Доста є ако изъ 9. кньиге напоменемо знаменити поразъ Римляна ad forcas Caudinas, што га є живо и понайвѣрніе Ливій представіо. Видимо найпре точно описанъ кланацъ између двѣ горе, гдѣ непріятель затвори одасвудъ римску войску. Кадъ ова виђе, да іой ни одъ кудъ помоћи нема, и да се непріятелю предати мора, найпре удивлѣнѣ, па гнѣвъ, а найпослѣ боязльивость обузе свакога одъ войводе до найпростіегъ войника. Као да очима гледамо страхъ и немиръ у войсци крозъ сву слѣдующу ноћь, као и договоре између двѣ непріятельске войске, докъ вративши се воромъ изъ непріятельскогъ стана конзули яве тужну вѣсть, да другихъ условія не могоше добити, него да оружіе положе и испод ярма прођу. Навесћемо овдѣ исте умиляте рѣчи славногъ историка о томъ, што се по повратку конзула догоди: Redintegravit luctum in castris Consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes futuras dextras; proponere sibimet ante oculos jugum hostile, et ludibria victoris, et vultus superbos, et per armatos inermium iter. Inde foedi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam ac parentes, quo saepe ipsi triumphantes venissent. Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos; sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conserere; sibi necquicquam arma, necquicquam vires, necquicquam animos datos. Haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit. Jamprimum cum singulis vestimentis inermes extra vallum abire jussi; tum a Consulibus abire lictores jussi, paludamentaque detracta.

Tantam hoc inter ipsos, qui paulo ante eos dedendos, laceran-dosque censuerant, miserationem fecit, ut suae quisque condi-tionis oblitus ab illa deformatione tantae majestatis, velut a ne-fando spectaculo, averteret oculos. Primi Consules prope semi-nudi sub jugum missi etc. — Србски: Долазакъ конзула' по-нови тугу у околу тако, да су се едва уздржали, да не ставе на њихъ руке, еръ су войску своіомъ неразсудномъ смѣлошћу у оно мѣсте довели. Стадоше еданъ на другога погледати, те сма-трати оружіе, кое ће до мало предати, и деснице, кое ће обез-оружане бити; почеше стављати предъ очи ярамъ непріятель-ски, и грднѣ побѣдителя' и њихова охола лица, и како ће безъ оружія крозъ оружане непріятелѣ проћи морати. За тимъ ми-шљаху на невольно путованѣ осрамоћене войске, и на стидни по-вратакъ крозъ градове савезника у отачбину и међу сроднике, камо су често славодобитни долазили. Къ томе промишљаху, како се сами безъ рана, безъ оружія и безъ борбе у руке предадоше; како имъ ни то не би допуштено, да поваде мачеве, и да се съ непріятелѣмъ сукобе; како имъ залуду бяше оружіе, снага и юначко срдце. Докъ они дркћући одъ ярости тако размишљаху, куцну часъ грдне срамоте. Найпре имъ се нареди, да изиђу изъ обкопа у едной само хальини и безъ оружія; за тимъ удаљише одъ конзула перянике (lictores), и немило съ њихъ доламе ски-доше. Ово е тако яко разжалило оне исте, кои су мало пре хтѣли да ихъ у руке непріятелю предаду, да ихъ на комаде изсѣче, да сваки заборавивши на свою несрећу, одврати очи као одъ гад-ногъ позорія, да не гледа пониженѣ онаковогъ величанства. Найпре конзуле наполакъ голе ставише подъ ярамъ и т. д. — Велике заслуге Тита Ливіа оцѣнили су достойно одъ древнихъ списателя Сенека Филозофъ (de ira, lib. I. cap. 16), а особито Квин-тиліанъ (institutiones oratoriae lib. X. cap. 1), кои овако о нѣму говори: At historia non cesserit Graecis, nec indignetur sibi Herodotus aequari T. Livium, cum in narrando mirae jucundi-tatis, clarissimique candoris, tum in concionibus supra quam enarrari potest eloquentem. Itaque dicuntur omnia cum rebus, tum personis accomodata. Sed affectus quidem, praecipue eos qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum com-mendavit magis. Ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem, diversis virtutibus consecutus est. (36) — Овдѣ намъ валя спо-

менути, да му нѣки одвећъ велико лаковѣріе пребацую, што многе чудноватe и управъ невѣроватне ствари као истините повѣда. Тко би годъ тако судіо, самъ би тимъ одао, да не познае историка римскогъ. Не показуе ли онъ напротивъ, да є о лажности ньиховой савршено увѣренъ? Што є пакъ и те врхунаравне ствари приміо у исторію свою, замѣрити му нећe ткогодъ и мало размисли, да є башъ вѣрованѣ у такова чуда имало кодъ Римляна свагда велики упливъ у држaвна и народна дѣла. И зато народна та преданія ніе онъ никако мимоићи могао, а да повѣданѣ не осакати и дѣлу своме цѣну не побіе. Съ већимъ правомъ осуђую га многи, што изъ древнихъ споменика, кои се у Капитолу храняху, црпіо ніе, него є волѣо да извѣстія изъ другихъ историка вади, а не именујући никогъ, и да често Поливіа одъ рѣчи до рѣчи преводи. — Много є слабіи одъ Ливіа Троій Помпеій (Trojus Pompejus), живши около 10. године пре Хр. кои по грчкимъ узорима, а понайвише и изъ грчкихъ књига састави свесвѣтску исторію одъ Нинуса до Августа у 44 књиге, изъ коихъ є потомъ нѣки Юстинъ г. 160 послѣ Хр. краћи изводъ направіо. У дѣлу томе єзикъ є истина съ довольномъ вѣштиномъ углађенъ, али изъ свега види се, да се сачинитель мало на истину обзирао, єръ на много мѣста противъ ясне историјске истине говори, и у назначеню времена или хронологіи яко грѣши.

§. 166. Какогодъ што є у време Августа наука историјска брзо и прекрасно напредовала и процвѣтала, тако є опетъ послѣ смрти великогъ овогъ владателя нагло падати почела. Времени просторъ одъ Августа до Адріана показуе намъ истина велики брой историка, али заєдно и недостатке, кое смо у поетама истогъ доба већъ примѣтили; єръ мѣсто да пређашньимъ изврстнимъ историцима слѣдую и ньима подражаваю, гледали су само да ихъ како превазићи могу, и да се вѣштіи и оштроумніи одъ ньихъ покажу. А одтуда є, као што свакъ види, морало произићи то, да се мѣсто мисли озбилньихъ, умѣренихъ и нарави сходнихъ, коима се и данасъ читаюћи Цезара, Саллустіа, Ливіа праведно дивимо, увукоше мисли и рѣчи учительске, претѣране и утворене, и зато читателю врло досадне. Къ томе ясни и чедни пређашньи слогъ замѣни се замршеніимъ и смѣліимъ, па ради тога кадкадъ неразумльивимъ и мрачнимъ. Али при свемъ томъ

мора се признати, да посредъ овихъ недостатака било є у той епохи и великихъ умова (као Корнелій Тацитъ), кои будући вѣшти познаватељи људскогъ срдца и майстори у чертаню разнихъ карактера и страсти', пробудише у Римлянима философскимъ излаганѣмъ свѣтскихъ догађая и ньиховихъ узрока исторійску тако да рекнемъ свѣсть о себи, о людскомъ роду, па и о обштемъ людскомъ назадку и напредку. Одъ тихъ историка миѣемо само нѣке по старѣшинству поименце овдѣ навести. Први є Веллеи Патеркулъ (M. Vellejus Paterculus) одъ благородне породице у Неаполю г. 19 пре Христа роѣенъ. Служіо є съ почетка у войсци као praefectus equitum противъ Нѣмаца за Августа и Тиверіа; за тимъ буде квесторъ, па трибунъ пучки и преторъ. Имадемо одъ нѣга дѣло Historiae Romanae libri II., кое є по садржаю своме имало бити исторіа свега свѣта съ особитимъ обзиромъ на римске читателѣ, одъ разореня Трое па до 16 године царованя Тиверіева доведена. И ово дѣло као и друга гдѣкоя савременихъ списателя ніе читаво до насъ дошло, єръ нема почетка, а и у другой кньизи послѣ 8. главе има доста празнихъ мѣста. У писаню є снажанъ и кратакъ више но што треба, па ради тога и што одвећъ мудруе, те се мислима често заноси, на много мѣста є готово неразумителанъ. — Савременикъ нѣговъ Валерій Максимъ (Valerius Maximus), живши као приватанъ човѣкъ у Риму до 31 год. послѣ Христа, сачиніо є у IX. кньига повѣсть знаменитихъ догађая — Factorum dictorumque memorabilium L. IX. ad Tiberium Caes. Aug. — кою є безъ критичкогъ разбора изъ римскихъ и грчкихъ извора, а понайвише изъ народнихъ прійча црпіо, те се у ньой као велики привржениkъ и ласкатель Тиверіа цесара показуе. Слогъ му є веома тврдъ, декламаторски и често замршенъ и мрачанъ. — Међу историке или да болѣ рекнемъ біографе ове епохе спада и Квинтъ Курцій Руфъ (Quintus Curtius Rufus), о комъ се не слажу списатељи тко є біо и кадъ се родіо; но вѣроватно є, да є ако не пре, а оно баремъ у време Клавдіа или Веспазіана живіо. Написао є језикомъ истина пренакићенимъ, али притомъ чистимъ и узоритимъ исторію Александра великогъ — de rebus gestis Alexandri M.— коя се у почетку изъ 10 кньига састояла, одъ коихъ прве двѣ и данасъ фале. Курціева є главна мана та, што извѣстія о ирою своме ніе изъ найпоузданіихъ извора вадіо, те му творъ нѣговъ

доста на романъ наличи. (37) — Све поменуте историке далеко е надвисіо К. Корнелій Тацитъ (Cajus Cornelius Tacitus) изъ Интерамна, данашнѣгъ Терни, роѣенъ около 47 пос. Хр., а умро одъ прилике око 117 године, пошто е найпре біо преторъ подъ Домиціаномъ, а за тимъ consul suffectus подъ Нервомъ. Написао е двѣ историе римскихъ императора. Прва састоеѣа се изъ 16 кньига, одъ коихъ су читаве само четири прве и одъ пете половина, носи име Annales, єръ су догаѣаи у ньой хронологички разреѣени, те починѣ одъ смрти Августа, а свршуе се убійствомъ Нерона (14—68 послѣ Хр.). Друга пакъ — Historiarum libri V. — заузима време одъ Галбе до смрти Домиціана. (38) У повѣстима тимъ Тацитъ е прави истину любеѣи патріотъ, найплеменитіомъ любавю према отечеству и чести нѣговой дишуѣе срдце. Пошто е у ньима едовитимъ перомъ и ватренимъ чертама описао порочно станѣ и гадно лице цесарскогъ Рима, навикнутогъ да крвопіе свое веселимъ и задовольнимъ срдцемъ робски двори, съ огорченѣмъ одвраѣа съ нѣга погледъ, и у кньизи de moribus Germanorum сматра дивлѣ но яке, здраве нарави и просте обичае варварскихъ Нѣмаца, па спореѣујући ньихъ съ изопаченимъ своимъ саграѣанима, гледао е крозъ то велики мужъ, не били се како ови одъ толикогъ пониженя своегъ застидѣли, те пренувши духомъ, старе обичае и стару римску славу опетъ обновили. Оставіо намъ е такоѣеръ животъ Гнеа Юліа Агриколе, дѣло преважно, кое велику свѣтлость у древной истории британске землѣ распростире. А поменута кньига о Германіи, поредъ свію своихъ особито географскихъ и статистичнихъ мана, знатна е и по томе, што найстарія извѣстія о положаю и о народима древне Германіе и о ньиховимъ обичаима у себи садржава. Говореѣи пакъ о Тацитовимъ заслугама у обште, име нѣгово остаѣе вазда сяйнимъ, живимъ спомеником правогъ и дичногъ патріотизма у истории римской, и просвѣѣена класса послѣ тисуѣу и више столѣтія обраѣа се и данасъ къ нѣму съ чувствомъ уваженія, каково свагда само прави историйски талентъ у човѣку раѣа. По узвишенимъ мислима и дубокомъ осѣѣаню види се, да е Туцидида и Саллустіа предъ очима имао, на ако ньима кадкадъ и подражава, вазда е и у подражаваню томе самосталанъ и оригиналанъ. У послѣднѣмъ обзиру онъ е историкъ-философъ, кои се не задоволява да догаѣае само просто

повѣда, но испитуе узроке, одкрива тайности, разгледа употребљена на то средства и толкуе происходећа одтуда дѣйства, једномъ рѣчю сваку стварь философскимъ духомъ цѣпа и претреса. Али дубоке мисли чине те є навише мѣста мрачанъ, па зато гдѣгдѣ готово и неразумљивъ. Тко би желіо изближе карактеръ нѣговъ познати, тай нека прочита писма „пріятельима“ Плиніа млађегъ (Ep. 1. 6. 20. II. 1. 11; IV. 13; VI. 16. 20; VII. 20, 33; VIII. 7. IX. 10, 14.). — У овай періодъ спадаю друга два историка: біографъ Каій Светоній Транквиллъ (C. Suetonius Tranquillus) и лѣтописацъ Луцій Анней Флоръ (Lucius Annaeus Florus), коима ако духъ Тацитовъ и недостае, мора се опетъ признати, да су списима своимъ већъ издишућу науку историйску іошъ за кое време похвално уздржали. Први є подъ Траяномъ біо трибунъ, а подъ Адріаномъ magister epistolarum, и написао є безпристрастьо и вѣрно, єзикомъ простимъ и правилнимъ животъ првихъ 12 императора, — други є пакъ за време Адріана или Траяна саставіо найвише по прећашњимъ историцима скраћену исторію римскогъ народа одъ постаня Рима до владаня цесара Августа. — Позніи времени просторъ одъ Адріана до Константина великогъ представля намъ све то горе и слабіе историке, коихъ творе да узмемо изближе разгледати, нашли би, да є у њима све безъ реда и историйске критике побацано, дочимъ є опетъ начинъ писаня њиховогъ лишенъ у обште свакогъ стилистичногъ уреса и красоте. Одъ тихъ повѣстничара іошъ су понајбольи: Евтропій (Eutropius), секретаръ Константина великогъ и Юліана, сачинивши breviarium historiae Romanae одъ сазданя Рима до Іовіана; — савременикъ нѣговъ Секстъ Руфъ Фестъ (Rufus Festus), сачинитель дѣлца breviarium rerum gestarum populi Romani; — Амміанъ Марцеллинъ (Ammianus Marcellinus), rerum gestarum L. XXXI. одъ цесара Нерве па до смрти Валенса; — Секстъ Аврелій Викторъ, живши около 361 и т. д. Амо иду и продужитељи Светоніемъ Транквилломъ започете, али много слабіимъ духомъ наставлѣне историе римскихъ цесара — scriptores historiae Augustae — почевши одъ Адріана, па до Каруса и нѣговихъ синова (117—285). Имена су имъ ова: Aelius Spartianus (подъ Діоклиціаномъ), Vulcatius Gallicanus, Trebellius Pollio, Aelius Lampridius, Julius Capitolinus

(за Діоклиціана и Константина) и Флавій Вопискъ (Flavius Vopiscus) изъ Сиракузе.

§. 167. Као што е нѣкадъ кодъ Грка, тако е и у позніихъ републиканскихъ Римляна вѣштина и умѣтность говора била свагда найпрече и найсигурніе средство, коимъ е граѣанинъ до найвише чести и достоянства доћи могао; (39) еръ миръ, война, законотворство, пресуде криминалне и граѣанске, рѣшенѣ найважніихъ државнихъ предмета, све е то понайвише одъ рѣчитости и врлине говорника зависило. Велике те користи и съ ньима скопчани сяйни ловрови вѣнци побуде іошъ зарана найспособніе у Риму главе, те краснорѣчіе съ найвећомъ любавю и жаромъ обдѣлавати почну. Auditis, вели Цицеронъ, oratoribus graecis, cognitisque eorum literi s, adhibitisque doctoribus, incredibili quodam nostri homines dicendi studio flagraverunt — — — Erant huic studio maxima, quae nunc quoque sunt, proposita praemia, vel ad gratiam, vel ad opes, vel ad dignitatem (de Orat. lib. 1. num. 4). Іошъ у прво доба, као што Светоній пише, Римляни нѣки подражаваюћи и у томе Грцима, почну држати школе краснорѣчія, и звати се ритори. Главно заниманѣ ньихово у тимъ школама біяше декламаціа, у коіой су не само обучавали ученике свое, но узъ ньихъ се и сами у ньой упражнявали. Цицеронъ у кньизи de claris oratoribus оставіо намъ е исторію почетка и напредка краснорѣчія римскога, именуюћи редомъ све найзнатніе витіе, кои су до нѣга у Риму живили, почевши одъ найстаріега Аппіа Клавдіа Caecus, умршегъ г. 278 пре Хр., па до М. Антонія. Одъ тихъ оратора хвали онъ особито трибуне народне Тиверія и Кая Грахе, Катона цензора, о комъ ако и вели, да му е езикъ оперъ и неотесанъ — asperum et horridum dicendi genus — али притомъ и признае, да га е иста природа за великогъ витію створила била (de cl. Orat. 17), Сергіа Галбу, Сципіона Леліа, Емиліа Лепида, кои нове дражести и нове красоте латинскомъ краснорѣчію придода, па Л. Красса и М. Антоніа (Antonius in dicendo non solum sapiens sed etiam fortis. Orat. X. in Verrem). — На гласу бяше такоћеръ Кв. Ортензій (Q. Hortensius Ortalus), пріятель и супарникъ Цицеронъ, одъ когъ е 8 година старіи біо. Велико почитаніе, кое витія овай кодъ народа уживаше, побуди найпослѣ Цицерона, те се съ прирођенимъ нѣму жаромъ и чистимъ одушевлѣнѣмъ

и самъ на краснорѣчіе даде, и у нѣму толико успѣ, да е наскоро славу пріятеля своегъ Ортензія помрачити могао. Славни овай мужъ, достойни поглавица римскихъ оратора, први е у Риму показао примѣръ, како књижевность и науку, коіой е онъ савъ животъ свой посветіо біо, цѣнити и уважавати треба. Онъ се родіо у Арпинуму исте године кадъ и Помпеи 3. јануар. 107 пре Хр. одъ племените породице. Младићъ одъ 26 година ступіо е у судиште на обрану Росціа Америна, па прешавши у Грчку, учіо се краснорѣчію и философіи у Атини и Родосу кодъ најславніихъ ондашњихъ учителя, одкуда се за тимъ пространомъ и многостручномъ ученошћу обогаћенъ врати у отечество, и у нѣму највише државне службе и чести задобіе. Умро е г. 43 пре Хр. — Краснорѣчіе римско нигда ніе силніе и живлѣ къ срдцу и духу Римљана говорило што крозъ уста нѣгова, и премда се одъ онога доба много што шта у свѣту промѣнило, еръ нарави, обичаи, животъ народа' и држава', духъ мишлѣња и изражаваня, други су сасвимъ данасъ него што біяху за Цицеронова времена, опетъ при свему томе преврату задоволява оно и данъ данашњи најстрожіимъ захтѣваньима науке и учености, па зато читанѣ орація нѣговихъ раѣа и данасъ у нама послѣ 18 столѣтія оно важно, дубоко и пуно усхита чувство, кое текъ снажна бесѣда несравньивогъ и у своме роду единственогъ витіе произвести може. Какву мрзость, какво ли огорченѣ не пробуѣуе у нама читанѣ орація' противу Верра, Катилине, Антоніа? Кога да не троне и не протресе орація на обрану Милона? Ова може се слободно назвати вѣнацъ свега, што е безсмртни витія у томъ роду написао. Милонъ бяше обтуженъ, да е кривъ смрти Клодіа, невалялствомъ и грѣсима окаляногъ римскогъ племића. Као бранителю обтуженика валяло е Цицерону пре свега постарати се, да срдце и духъ судія за кліента своегъ напредъ расположи. У томъ обзиру како вѣшто и майсторски починѣ онъ говоръ свой! Гледамо, гдѣ пре свега и пре него што ће на саму ствар прећи, ради и настои, да обясни и уклони крива нѣка мнѣнія, коя би кліенту своме шкодити могла. Доказуе потомъ, да е за обранити животъ свой човѣка и убити допуштено, па хотіюћи то више омразити Клодіа кодъ судія, износи на видѣло сва највећа невалялства нѣгова и опачине, и како е истоме Помпеу, кои се тада у суду налазаше, о глави радіо, премда му е овай вазда

наклоњнъ біо. Томъ приликомъ требало є да витія каже, да слуге Милонове убише Клодіа. Али убійство, ако ће кадкадъ и праведно бити, остае вазда дѣло неваляло, па будући противно и државнимъ начелима, рађа мрзость и негодованѣ; зато витія удари другимъ путемъ, те избѣгаваюћи навлашъ поменуту рѣчь, идеу є нѣну инакъ изразіо, но у другой форми и тако вѣшто, да є мѣсто мржнѣ сажалѣнѣ присуствующихъ лица за Милона произвести морала. Вѣрне и храбре слуге Милона (вели витія) учинише оно, што би сте и ви, о судіе, у подобномъ случаю захтѣвали одъ ваших слугу, да за васъ ураде. Они испунише дужность да освете господара свога, ако є мртавъ, или да га обране, ако є живъ. Упитайте савѣсть вашу, и казаће вамъ, да похвалу за то заслужую, и да би яко погрѣшили, да су другчіе радили. — Слово пакъ свое овако завршуе: Є ли дакле башъ одређено, да видимъ осуђена Милона? и то због смрти Клодіа? Заръ є башъ тако грдно зло што є уклонѣнъ човѣкъ тай? Ако тако бити мора, онда Клодій некъ се опетъ живъ кући врати! некъ буде преторъ! шта више некъ постане конзулъ, диктаторъ: то некъ є награда пресуде ваше, — тимъ ћете спасти и сачувати републику, а ви срећни бити; а Милонъ — — не, не (вели онъ) да не буде тако! пристати не могу на тако пагубну освету, ако ће за ме и славна бити. Некъ почива Клодій, непріятель отечества, а мене казань некъ постигне. Отачбина некъ ужива доброчинство, што є Клодій праведно убіенъ, а я ћу казань премда неправедну, ако є одъ потребе радо поднети. (Immo vero poenas ille debitas luerit; nos subeamus si necesse est non debitas.) — Ако у поменутомъ слову Цицеронъ найвише настои да увѣри судіе, то га у послѣдньой орації противу Верра — in Verrem — гледамо напротивъ, гдѣ се особито на срдце слушателя своихъ обраћа еда би како нѣжна чувствованя за несретногъ Гавіа а мрзость на Верра у ньима покренуо. Орація є та изреданъ и заиста ораторски производъ духа, у комъ є усредоточена сва вѣштина и снага израза великогъ витіе. Гавій, грађанинъ римски, утекавши изъ Мессинске тамнице, у кою га Верръ намѣстникъ римски у Сициліи баціо бяше, улазећи у бродъ стане претити Верру, што є грађанина римскогъ утамничіо. Заповѣдникъ града Мессине да се удвори намѣстнику заповѣди, те га ухвате и у тамницу опетъ баце. Поступакъ Верра

съ несретликомъ описанъ е у слову живо и съ найцрньимъ бояма. Пошто е витія казао, како Верръ, дошавши главомъ у судиште, нареди те Гавіа предань изведу, и немилице га гола и везана шибати почну, са свимъ тимъ што е римски грађанинъ біо, онъ говоръ свой овимъ снажнимъ ръчма продужуе: Caedebatur virgis in medio foro Messanae civis romanus, judices! cum interea nullus gemitus, nulla vox alia istius miseri inter dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haec: civis romanus sum. Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum a corpore arbitrabatur. Is non modo hoc non perficit, ut virgarum vim deprecaretur, sed cum imploraret saepius, usurparetque nomen civis, crux, crux inquam, infelici isti et aerumnoso, qui nunquam istam potestatem viderat, comparabatur. O nomen dulce libertatis! o jus eximium nostrae civitatis! o lex portia, legesque semproniae! Huccine omnia tandem reciderunt, ut civis romanus, in provincia populi romani, in oppido foederatorum, ab eo qui beneficio populi romani fasces et secures haberet, deligatus in foro virgis caederetur. Србски: На средъ піяце Мессинске шибаю грозно римскогъ грађанина, о судіе; па у средъ тежкогъ бола и хуке удараца не чуе се вцанъ, нити други кои гласъ невольника осимъ вапля: римски самь грађанинъ! Мишляше онъ, докъ напомене грађанство то да ће біенъ престати. Али не само што ніе престало, него у исти махъ докъ онъ више пута призиваше и повтораваше име грађанина, крстъ, крстъ велимъ, спремаху несретнику и невольнику томе, кои до тада нигда тако окрутно орудіе видіо ніе. О да сладкогъ имена слободе! О да великогъ права грађана нашихъ! О закону Порціевъ! О закони Семпроніеви! До тога су дакле дошле наше ствари, да римски грађанинъ, у држави народа римскогъ, у савезничкомъ граду, одъ онога, кои изъ милости народа римскогъ носи знаменя власти свое, буде везанъ у средъ судишта, и да га шибама деру! — Цицеронъ е за живота свога 116 орація изговоріо, одъ коихъ се само 56, понайвише цѣлокупне сачуваше. Найболѣ су XIV. Philippicae, pro Roscio Amerino, pro Roscio Comoedo, pro lege Manilia, pro Cluentio, pro Rabirio, pro Murena, pro Sulla, pro Archia poeta, pro Sextio, pro Milone, pro Ligario, pro Marcello, IV. in Catilinam, in Pisonem, post reditum in Senatu, pro Dejotaro, de lege agraria contra Rullum, in

C. Verrem. — Сврхъ тога валя намъ овдѣ споменути и то, да се умъ, вкусъ и вѣштина Цицеронова распрострла такођеръ и на єзикъ и слогъ краснорѣчія съ толикимъ успѣхомъ и до тога степена, да намъ онъ и у томъ обзиру за єдинствени недосежни образацъ служити може. У томъ погледу єзикъ му є особито гибакъ, пунъ и звучанъ, премда любавь ову къ армоніи, complementa numerorum, као што є онъ називлѣ, кадъ и кадъ далеко претеруе, одузимаюћи тимъ снагу говору своме. Тако да примѣръ єданъ наведемо, у слову pro lege Manilia налази се єданаестъ пута познати онай нѣговъ изразъ esse videatur, што му исти нѣгови савременици яко забавише, кои му пребацую такођеръ, да є надутъ, Азіанацъ, растегнутъ, а кадкадъ и плитакогъ оштроумія, да идее често повторава, а говоръ поскакуюћи прекида, и да є меканъ више него што се човѣку пристои: Suorum temporum homines (вели Квинтиліанъ) incessere audebant eum ut tumidum et asianum, et redundantem, et in repetitionibus nimium, et in salibus aliquando frigidum, et in compositione fractum, et exsultantem, et pene viro molliorem. У томе биће много претѣранога, а долази ямачно и одъ зависти противне стране, тако зване атичке, коя се придржаваше тобожъ говора и писаня чистогъ, простогъ и наравногъ, а пребациваше Цицерону да настои одвише око накићеногъ као Азіанци. У књизи de oratore може се видити што онетъ Цицеронъ противницима своимъ пребацуе, и како писанѣ свое правда. У осталомъ ако се у нѣкимъ ораціама и налази поменутихъ мана, то су понайвише слова, коя онъ у младимъ своимъ годинама састави. У обште говорећи Цицеронъ є за краснорѣчіе римско учиніо оно, што є Димостенъ за грчко. Овдѣ би било мѣсто да сравнимо међу собомъ ова два найвећа на свѣту витіе; али како испорећиванѣ то далеко би насъ одъ предпоставлѣне у дѣлу овомъ краткости завело, то ћемо се ограничити да кажемо, што о томъ говори Проф. Емо у књизи Studî critici (1847). Ораціе Димостена, вели онъ, кадъ их споредимо съ ораціама Тулліа, изгледаю одъ прилике као ондашня република атинска спрећу исполинске државе римске. Димостенъ можда є снажніи, али видна є у нѣму нѣка тврдоћа и суровость стила, съ коимъ є яче на свое слушателѣ него што би данъ данашньи на насъ дѣйствовао. Цицеронъ пакъ, пошто є науке у отечеству правилно

свршіо, путовао є по Грчкой да се у онимъ школама больма усаврши, па ако є потомъ у своимъ умотворима учителѣ свое и подражавао, а више пута одъ ньихъ и саме идее узимао, опетъ є у ораціама своимъ превазишао толико оригиналъ, да нема ствари на свѣту, коя би се съ ньима сравнити могла, већъ ако би узели силну републику, у средини кое — у римскомъ Форуму — біяху бесѣде те држане. — Цицеронъ є за усавршенѣ латинскогъ єзика премного учиніо и као сачинитель „посланица“ (epistolae), кое толикимъ и такимъ лѣпотама што се тиче чистоте єзика и избора мисли обилию, да се достойно међу найлѣпше производе римске кньижевности ставити имаю. У ораціама ако намъ се витія у свечаной одѣћи, међу неброенимъ народомъ представля, то га у посланицама гледамо у тѣсномъ кругу своихъ найвећихъ пріятеля, коима найскровитія осѣћаня душе свое, наданя и слабости свое одкрива, што другоме не би никако повѣріо біо. (40) — У Цицероново доба отликовао се такођеръ снажномъ и умномъ рѣчитосћу Ю л і й Ц е з а р ъ (в. исторію), кои да се на само судиште одао біо, хотяше, као што Квинтиліанъ вели (Inst. Orat. lib. X. cap. I.), єдини достойни супарникъ Цицероновъ постати. —

§. 168. Цицеронъ є съ бесѣдама своимъ довео римску рѣчитость до найвишегъ степена савршенства и классичности, али текъ што славни мужъ очи затвори, одъ тога доба и она нагло падати поче и съ уништенѣмъ републике пропадне сасвимъ. Слобода била є наклонѣна краснорѣчію, єръ допушташе свакомъ да по своіой вольи мисли и говори, — а то є наравно престати морало, чимъ се хотѣнѣ и воля свію сєдини у вольи є д н о г а, кои є држаномъ и срећомъ граћана по ћуди своіой управляо. Августъ као и сви деспоти ніе потребовао оратора' да му истину у очи кажу; што є годъ иколико ударало у слободу или у какавъ предметъ политични, о томъ говорити и писати бяше строго забранѣно, па зато благородне, якимъ духомъ надарене душе не могући да осѣћаня своя слободно изявлюю, буду принуђене да траже накнаду и скокойство у утѣшительнимъ и узвишенимъ уроцима Филозофіе! Такимъ є начиномъ политична и судбена рѣчитость уступила мѣсто писменимъ вѣжбаньима у риторскимъ школама, те се найпослѣ ограничи на подле панегирике и бесѣде цесарима или на кратке пресуде и предлоге, кои се по

заповѣди њиховой у сенату претресаху. Знаменити forum, у комъ су нѣгда важна дѣла претресала се, опусти; парнице приватне замѣне тада явне послове, па како се оне обштинства нису тицале, слабо є тко и маріо да зна, шта се у нѣму ради. Живо и вѣрно описуе то аукторъ књиге de causis corruptae eloquentiae, кою нѣки Квинтиліану, а други Тациту приписую: Unus inter haec et alter dicenti assistit, et res velut in solitudine agitur. Oratori autem clamore, plausuque opus est, et velut quodam theatro, qualia quotidie antiquis oratoribus contingebant, cum tot ac tam nobiles forum coarctarent, cum clientelae et tribus et municipiorum legationes periclitantibus assisterent, cum in plerisque judiciis crederet populus R. sua interesse quid judicaretur. Оваки є позніи риторъ біо М. Аннеи Сенека (M. Annäus Seneca), родомъ Кордубацъ изъ Шпаніе, кои е за Августа у Риму живіо, а подъ Тиверіемъ у отечеству своме умро. Написао є X. libri controversiarum, и liber suasoriarum о измишлѣнимъ судбенимъ и државнимъ парницама, у коима се види већъ иштеѣени вкусъ и покварено краснорѣчіе, кое тада махъ у Риму преузе. Одъ овога є много больи и достоянъ велике похвале Маркъ Фабій Квинтиліанъ (Marcus Fabius Quintilianus) изъ Шпаніе, кои се кодъ Домиціана ласканѣмъ толико удвори, да га є г. 118. конзуломъ учиніо, пошто є у почетку школу краснорѣчія у Риму држао, и у њой синове најотмѣнијихъ римскихъ породица, међу коима бяше и Плиніи млађи, обучавао. Осимъ већихъ и маньихъ бесѣда — declamationes — оставіо є повелико теоретично дѣло libri XII. institutionis oratoriae, учебна књига о чистомъ вкусу и правой рѣчитости, коіомъ се сачинитель одъ свію своихъ савременика највише списателима златногъ вѣка приближіо, ако у њой нѣки и не налазе оне течности, сласти и снаге што онъ исти у Цицерону толико похвалюе. Она є за књижевника драгоцѣна и по томе, што у 10. књизи садржава нѣку премда кратку али умну критику грчкихъ и римскихъ классика. (41) — У то време заслужіо є достойно име краснорѣчивогъ писца Л. Плиній Цецилій Секундъ (L. Plinius Cäcilius Secundus) изъ Кома у горньой Италіи, гдѣ се г. 62 родіо. Біо є конзулъ г. 100, а г. 103 намѣстникъ Траяновъ у Понту и Битиніи и преставіо се 52. године живота своегъ у селу своме Аурентинумъ. Одъ нѣга имадемо деветъ књига посланица' —

epistolae — кое намъ нѣгово поштено срдце и пламену любавь къ наукама ясно показую, и Панегирикъ Траяну, што га є конзуломъ учиніо, у комъ поредъ племенитихъ мисли, величайнихъ образа и узвишенихъ израза налази се жалибоже доста и мана', као растегнутость, ласканѣ, риторски претѣрани накитъ, надуте и мрачне рѣчи. Позніи ритори Фронто, савременикъ Плиніевъ, Марка Авреліа и Веруса воспитатель, — Клавдій Мамертинъ (около г. 289), — Евменій († 311), — Назарій (около г. 327), — Авзоній, — Аврелій Зимахъ (р. 314 у Риму) и други нѣки не показую намъ ништа особитога, и зато ихъ слободно мимоиѣи можемо.

§. 169. Филозофіа є за дуго била сасвимъ заборављена у Риму, да іой за првихъ петъ столѣтія ни имена, а камо ли трага не налазимо. (42) Текъ године 150 пре Христа нѣколико ученихъ Грка, међу коима и Поливій, упознавши Римляне съ грчкомъ филозофіомъ, покажу имъ и у той науци стазу, коіомъ су далѣ имали поћи, и тако први буду узрокъ, те филозофіа нѣкима омили. Любавь ова расла є одъ тада то веѣма, а найвише одъ када посланици атински Карнеадъ, Діогенъ и Критолай у Римъ дођоше (г. 156), да кодъ сената израде, да се ударени на Атиняне данакъ уманьи, што су градъ нѣки у Беоціи оплѣнили били. На тржиштима и явнимъ мѣстима говорили би грчки ти мудраци о краснорѣчію и филозофіи, и народъ, особито младежъ, на стотине є къ ньима трчала и радо науку и толкованя ньихова слушала. Кадъ позніе Римляни Елладомъ сасвимъ завладаю, развіянѣ и усавршиванѣ науке филозофске постане много веѣе у Риму, и слободно може се рећи, да є филозофіа топрвъ у оно време изъ Грчке у Римъ пресађена, кадъ многи учени Римляни стану узоре за изображеность людску у Грчкой збильски тражити, те усвоявати западу све што драгоцѣно за людство, науке и вѣштине геній грчки произведе. Познати су у томъ обзиру стихови Орація:

> Graecia capta ferum victorem cepit, et artes
> Intulit agresti Latio. (lib. II. Ep. 1.)

Бяше тадъ Грчка на многе филозофске секте раздѣлѣна. Стоици, Епикуреи, Перипати, Академици, не само да су се у Еллади умножавали, него многи одъ ньихъ, пошто имъ отечество подъ власть римску подпадне, те тако римски поданици постану, желећи себи

гласъ учинити, а узто и станѣ свое поправити, оду у Римъ, и ондѣ опетъ сваки свою секту подигне. Но поредъ достойнихъ мудраца, кои у Римъ одасвуда нагну, било є и таковихъ, кои се за токоршнѣ философе и књижнике издаваху, величаюћи се вѣштимъ своимъ говоромъ, а у самой ствари не біяху друго већъ подли ласкательи и софисти, кои коекаквимъ силеткама и будаластимъ мудрованьима науку философску кварише и управъ безчестише: Nihil fieri posse indignius, вели о њима А. Геллій (XIII. 8), neque intolerantius, quam quod homines ignari ac desides, operti barba et pallio, mores et emolumenta philosophiae in linguae verborumque artes converterent. Теренцій пакъ іошъ ихъ грђе описуе, упоређуюћи ихъ съ псима и коњма:

Quod plerique omnes faciunt adolescentuli,
Ut animum ad aliquod studium adjungant, aut equos
Alere, aut canes ad venandum, aut ad philosophos.
(And. act. 1. sc. 1.)

А на оваке люде, међ' коима се и многи Римляни налазаху, кои су софизмима своимъ лако и држави опасни бити могли, морало є владанѣ бодро мотрити. Зато іошъ за Теренціева времена изиђе одъ сената указъ — senatus consultus — коимъ школе њихове и сроднихъ имъ ритора позатворане буду; и ово є узрокъ, што є права теоретична философіа до 662 године одъ сазданя града врло мале напредке у Риму учинила. Пре Цицерона єданъ Теренцій Варро покушао се у њой съ добримъ успѣхомъ, али више да друге на обдѣлаванѣ њно побуди, него да ихъ самъ у науци той поучи. (Philosophiam multis locis inhoasti o Varro! ad impellendum satis, ad edocendum parum. Tusc. qu. A. 1.). — Ако мало изближе философске секте кодъ ондашњихъ Римляна развидимо, наћи ћемо одъ прилике, да су стоиской философіи одани били найвише правдослови, као на пр. К. Лелій (Lälius) и М. Порцій Катонъ (Portius Cato) изъ Утике; аристотелской М. Крассъ (Crassus) и М. Папій Пизонъ (M. Papius Piso), одъ коихъ послѣдньи старао се да стоиску, академичну (или платонску) и перипатску философію заедно спои, а платонской особито М. Юній Брутъ (M. Junius Brutus), убійца Цезаровъ, кои узгредъ и стоиску обдѣлаваше. Питагорске системе држали су се између других Енній, математикъ Публій Нигидій Фигулъ (Nigidius Figulus), а нешто и Порцій Катонъ Цензорій (Portius

Cato Censorius). Ниедна пакъ секта не имадяше толико приврженика што епикурска, што и Цицеронъ на нѣки начинъ потврђуе (Tusc. IV. 3); али производа' у духу нѣномъ написанихъ данасъ немамо до цигле едне поеме Лукреціа, о коіой смо на другомъ мѣсту (§. 157) говорили.

§. 170. Цицеронъ какогодъ што є біо први у судишту римскомъ, исто є тако и у филозофіи достойно преднячіо. (43) Онъ є іошъ у младости слушао наймудріе у оно доба главе у Риму и у Грчкой, па кадъ послѣдньихъ година грађански немири републику немилице трзаху, те види, да ће слобода наскоро пропасти, склони се за нѣко време у спокойни приватни животъ, и ондѣ се сасвимъ филозофіи ода. Будући темельни и дубоки знаоцъ грчке филозофіе, и проникнувши савршено у духъ нѣзинъ, онъ є многе нѣне части латински вѣшто предложіо, и притомъ силу новихъ рѣчи и израза за сама найтежа понятія изнашао, чимъ є управо филозофски єзикъ први кодъ Римляна створіо. Но придржаваюћи се одвећъ грчкихъ филозофа, мало є изворнога у той науци написао. Познато є, да є Платона толико цѣніо и уважавао, да му є судъ нѣговъ біо вазда истинитъ, кои никако фалити не може, те є нѣму и умствованѣ све подчињавао: Errare mehercule amo cum Platone — — — Ut enim rationem Plato nullam afferret, ipsa auctoritate me frangeret (Tuscul. I.). Одтуда изводе нѣки списатељи, да є Цицеронъ Грке само преписивао. Списи нѣгови у той струци, кое онъ по обрасцу своме Платону у діалогійску форму найрадіе облачаше, ако и немаю дубоке учености грчкихъ филозофа, а оно показую баръ у обште велику любавь нѣгову къ филозофіи, а притомъ, особито што се моралне и практичне части тиче, зрело и крѣпко умствованѣ, чимъ се текъ прави мудролюбъ отликуе. Кньига de natura deorum libri tres — заключава у себи што су годъ до нѣга найславніи филозофи о наравномъ богословію мислили и разсуђивали. Дѣло ово може се рећи да є као громъ ударило у средъ древногъ многобожія, потресавши га силно изъ темеля, еръ є изображеніой класси у народу показало ясно безумность великогъ оногъ стада богова, коима се Грци и Римляни кланяху. Па толика є у нѣму рѣчитость и снага увѣраваня, да су у позніе време Римляни нѣки увидѣли цѣлу опасность, коя одъ те кньиге државномъ вѣрозакону прети, те предложили сенату, да се сасвимъ утамани као

дѣло, у комъ се подкопава темель религіи и државномъ строю и поредку, а потврђую истине Христянства. (Види Arnobius adversus gentes lib. III. Fabris Bibl. Lat. lib. I.) Као продуженѣ исте кньиге сматра се дѣлце de divinatione libri II., у комъ се исправляю крива и суевѣрна мнѣнія о моћи предвиђаня, у кою Римляни слѣпо вѣроваху, и завршуе се кньигомъ de fato. У кньизи de finibus, коя се изъ петъ поглавля састои, узвишена є цѣль Цицеронова, еръ испитуе и тражи, кое є найвеће добро, у чему се оно састои, како се постиже и гдѣ пребива, — питаня вѣшто и мудро израђена, ако се съ друге стране и признати мора, да рѣшенѣ ньихово ніе вазда найболѣ, а то съ тога найвише, што су древни Филозофи у овакимъ стварма тражили понайвише оно, што наћи не могаху. — Кньига Tusculanarum disputationum, о коіой є Еразмъ Роттердамски (in Conviv.) праведно рећи могао: Non possum legere librum Ciceronis de Tusculanis quaestionibus, quin aliquoties exosculer codicem, ac venerer sanctum illud pectus afflatum celesti numine, — иде нарочито на то, да покаже средства, коя къ людской срећи воде, те ихъ налази петъ: презиранѣ смрти, трплѣнѣ у болести, постоянство у искушаньима и неволяма кое човѣка постижу, уобичаено боренѣ са страстима и найпослѣ увѣренѣ, да добродѣтель награду у самой себи тражити има. Многи и важни предмети о моралной Филозофіи вѣшто су предложени и израђени у кньигама: de legibus — de officiis libri III. или о дужностима младогъ републиканскогъ граћанина, како ступивши єдномъ у службу, обходити се има, — у разговорима сврху старости: de senectute, сврху пріятельства: de amicitia, — у парадоксима: paradoxa IV., гдѣ говори о будаластимъ нѣкимъ спорнимъ предметима по науци стоиской и т. д. Што се тиче вѣрозакона, Цицеронъ личи у томе много на Сократа. Онъ є као и грчки мудрацъ добро знао, да є религіа сународника нѣговихъ лажна, па по свой прилици смѣяо се у себи надъ мноштвомъ юначкихъ богова, надъ хладнимъ и неразумнимъ служенѣмъ Іовишу, Јпони, Минерви и т. д.; али народу говорећи знао є и суевѣрія нѣгова почитовати: Majorum instituta tueri, говоріо би, cerimoniasque retinere sapientis est (de divinatione lib. II.). Тако у трактату de legibus надъ свима законима и уредбама поставля религію: Sit igitur, hoc a principio persuasum civibus, dominos esse omnium rerum ac moderatores Deos, eosque

optime de genere hominum mereri; et qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religionem, intueri, piorumque et impiorum habere rationem. — — — Habes legis prooemium, sic enim hoc appellat Plato. (Српски одъ прилике овако: Некъ дакле граѣани найпре добро упамте, да су бози што господаре и управляю свима стварма, и да о людскомъ роду велике заслуге имаду, мотрећи они на дѣла свачія, біо тай тко му драго, и како є тко расположенъ према религіи, гледаюћи притомъ на зле и добре. — — — Ево ти предсловіе закона, єръ га тако називлѣ Плато.) Битіе Бога доводи онъ одтуда, што се сви народи у томе слажу, што човѣкъ предосѣћа будућность, што су све ствари на небу и на земльи удесно и мудро разређене, те се свашто у природи правилно и у лѣпомъ поредку крсће. О Богу и души далѣ овако вели: „Залудъ би ти тражіо души земальски постанакъ, єръ ништа у себи нема мѣшовитогъ и стварногъ; ни едне само искре воздуха, воде, ватре. У овимъ стихіяма би ли ти умѣо опазити моћь памети, разума, мисли, коя є кадра сѣћати се прошлости, старати се о будућности, прихватити се садашньости? Преимућства су божествена ово, нити би икадъ пронашао тко ихъ є людма подаріо, ако не Богъ. Зато душа познае нѣку особиту свою силу и природу, кое су много различитіе одъ онихъ, кое владаю са свима тѣлесима нама познатимъ. Било дакле што му драго, оно што у нама осѣћа, разумѣ, хоће, живи — божествена стварь доиста є то. Ни само Божество, какво га ми себи представлямо, на други начинъ схватити не можемо, него као слободни умъ, одъ свакогъ смртногъ додира одлученъ, кои све види и креће, имаюћи притомъ кретанѣ вѣчно у самомъ себи. Душа човѣчія по роду и природи Богу приличи. — — — Заръ ћешъ ти посумняти, видећи дивоте цѣлогъ свѣта, да таково дивно дѣло своегъ створителя нема? Ти Бога не видишъ; али дѣла нѣгова показую ти га; тако исто показуе т и се душе, премда є не видишъ, божествена крѣпость у дѣлима памтења, умованя, у светой любави къ добродѣтельи.“ — Зато противу безбожника' — атеиста — кои су битіе Бога одрицали говори: Nulla gens est, neque tam immansueta, neque tam fera, quae non, etiamsi ignoret, qualem habere Deum deceat, tamen habendum sciat. А на другомъ мѣсту: Si quis dubitet, an sit Deus, haud sane intelligo, cur non idem sol sit, an nullus sit, dubitet (de nat. Deor. II. 2.); па хотіюћи атеистима показати безумность ученя ньи-

хова, да є свѣтъ само производъ слѣпогъ случая, пита ихъ оштроумно, еда ли є човѣка тако будаластогъ на земльи, да умъ и узрокъ у себи налази, а да ихъ на небу и у свѣту не налази. или што нѣке ствари онъ єдва умомъ своимъ досеже, да му є одтуда изводити слободно, да у ньима движећегъ узрока нема: Qui in se rationem et mentem putet inesse, in coelo mundoque non putet, aut ea, quae vix summa ingenii ratione comprehendat, nulla ratione moveri putet? (de leg. II. c. 17.) Но вредно є, да нѣга самогъ о томе обширніе чуемо: „Видишъ найпре землю ставлѣну у средишту свѣта, тврду, округлу, у себи самой са свію страна стиснуту; цвѣћемъ, травама, дрвлѣмъ, класѣмъ одѣвену. Погледай свагдашню свѣжость извора', провидне воде рѣка', живо зеленило обала', дубльину шупльихъ пећина, врлетъ клисура, узвишеность пренагнутихъ врхова, безмѣрне поляне, сакривене оне руде злата и сребра и ону силесію мрамора. Колико различитихъ врста животинѣ! Кое летенѣ и цвркутанѣ птица', пасенѣ стада, и увиранѣ у гору звѣрова'! А шта да рекнемъ о людма, кои поставлѣни да обраћую землю, не допуштаю звѣрской свирѣпости да є у дивляштво поврати, ни скотскомъ безумлю да є опустоши, него радньомъ ньиховомъ поля, острви, прибрежя кућама украшена, градовима населѣна виде се. Кое ствари кадъ би умомъ докучити могли онако, као што ихъ очима видимо, нико, бацивши погледъ на землю, не би могао далѣ сумняти, да има провиђенѣ Божіе. — — — А онолико величанство звѣзда', онолика великолѣпность неба, кои би здрави разумъ икадъ представити могао да су се подигла сединѣнѣмъ тѣлеса' кои су тамо и амо случайно пали? Тко може вѣровати, да силе ума и разума лишене, могоше довршити такова дѣла, коя безъ превеликогъ ума и снажногъ разума залуду би се усилявали да докучимо, нећу да кажемъ, како су постала, него само каква су у самой ствари! (de Natura deorum.)

§. 171. Промѣна догодивша се у форми правительства римскогъ наскоро послѣ смрти Цицеронове не само што є сметала науци философской у далѣмъ напредованю нѣномъ, него и узрокъ буде, те є ова приликомъ томъ яки ударъ претрпила, одъ когъ се више опоравила ніе. Владанѣ монархично, кое тада замѣни републику, ишло є противъ сваке строге и озбилне философіе, коіой є задатакъ да люде и ствари претреса и испитуе.

Одъ филозофскихъ секта епикуризмъ за Августова времена имао є найвише приврженика', єръ угађаюћи потребама и околностима онога времена, отварао є путъ къ уживаню свакоякихъ наслада, те съ тога є ондашњимъ Римлянима најболѣ пристаяо. Познато є, да є Епикуръ између осталихъ ствари своима особито препоручивао, да се у државне послове не мѣшаю, а властима да су послушни, — што є Августъ управъ и захтѣвао! За владања слѣдовавшихъ императора' Тиверіа, Калигуле, Нерона и т. д. поменуте секте и далѣ су обстояле, али практичнихъ филозофа нису више имале. У оно грозно доба, кадъ су велики мужеви само гледали да духъ непобѣдимимъ постоянствомъ ограде, и смрть юначки предусретну, филозофіа стоиска чињаше се њима да є за оваки животъ найзгодніе средство, те съ тога су начела нѣна ондашњи Римляни понайвише усвоили били. Први є одъ тихъ стоика' Луцій Аннеи Сенека (L. Annäus Seneca), когъ смо међу трагицима (§. 154) већъ споменули, синъ ритора М. Аннеа Сенеке, рођенъ у Корбуби у Шпаніи около 2 године послѣ Христа. Дошавши дѣтетомъ у Италію, довршіо є науке у Риму; біо є за тимъ учитель младогъ Нерона, когъ є нарочито у краснорѣчію обучавао, а кадъ се овай зацари, остане и далѣ при нѣму као пріятель и савѣтникъ, те га є првихъ година примѣрногъ у свачему царованя нѣгова мудро руководіо. Али пошто се Неронъ доцніе другуюћи съ невалялимъ и порочнимъ любимцима изопачи, те прави крволокъ постане, полакомивши се на велико иманѣ негдашнѣгъ учителя своегъ, осуди га подъ изговоромъ да му є о глави радіо, да самъ себи смрть зада, те тако у купалу у врућой води жиле себи разреже, и ондѣ паромъ угушенъ сконча се у 63 години живота своегъ, а 65 послѣ Христа. Сенека є біо мужъ великогъ ума, якогъ досѣтльивогъ оштроумія и живе фантазіе, а што се науке тиче, можда најславніи мудрацъ свога времена у Риму. О природи (Quaestionum naturalium libri VII.) прибавіо є себи изъ књига' грчкихъ филозофа обширна и темељна знања, и проницателнимъ своимъ умомъ спазіо є изъ далека истине нѣке, кое позніи филозофи ясніе одкрише и доказаше. У теоретичной филозофіи бињаше емпирикъ, а у моралной придржавао се системе стоиске, премда є и особита своя начела и мнѣнія имао, као што є у обште и у начину мудрованя одъ старіихъ стоика доста одступао. При томъ є съ великомъ любави

обдѣлавао особито филозофію практичну, као што свѣдоче 164 посланице нѣгове Луцилію намѣстнику Сицилійскомъ, и многе филозофске расправе. У поменутимъ посланицама признае битіе Бога, али поредъ тога у књизи de consolatione пише нѣкой Марціи овако: Вѣруй, да мртви не осѣћаю болова, а муке паклене да су голе басне. Смрть прекида патиѣ наше, кое не иду преко гроба. Овай даће намъ текъ онай миръ, што га уживасмо пре него се родисмо. — На слогъ ако є у тимъ и у осталимъ творима нѣговимъ у многоме чему и оскуданъ, немаюћи ни метода и реда Цицеронова, нити наравности и вѣштине славногъ тога витіе у излаганю мисли' и предмета', опетъ се по свѣдочби Квинтиліана свакомъ у оно време много допадао. Одъ поменутихъ расправа држе се за најболѣ: de ira libri III., de providentia намѣстнику Луцилію, de animi tranquillitate ad Annäum Serenum, de constantia sapientis истоме, de clementia цесару Нерону, de brevitate vitae нѣкомъ Паулинусу по свой прилици шури своме, de vita beata брату своме Галліо или Новатусу, de beneficiis libri VII. и т. д. У нѣгово доба софисти тѣрали су єднако у Риму стари свой обичай и занатъ на штету праве филозофске науке. Овихъ назови-мудраца біо є Сенека заклети непріятель; тако у писму 64. вели о њима: Jnstituunt, disputant, cavillantur, non faciunt animum, quia non habent; а у посланици 58. руга имъ се уедљиво, наводећи онай њиховъ силлогизмъ: mus syllaba est, mus autem coelum rodit, syllaba ergo coelum rodit, те гнѣвно узвикуе: Jn hoc barbam demisimus? Hoc est quod decemus triste et pallidi?... Одъ истогъ Сенеке (epist. 88. 89.) дознаемо, да се курсъ филозофіе дѣліо кодъ Римљана на три части: моралну, лоџику и физику. (44) — Узъ Сенеку отликовао се своіомъ врлиномъ други стоикъ и познати наравословацъ Луцій Плиній Секундъ (Lucius Plinius Secundus) прозвани major, да се разликуе одъ синовца му истогъ имена. О животу нѣговомъ зна се толико само, да се родіо г. 23. у Верони или као што други веле у Кому, те зарана ступіо у войску, у коіой є као praefectus alae противъ Нѣмаца служіо, поставши за тимъ прокураторъ шпански, а најзадъ врховни адмиралъ надъ флоттомъ, коя у Мисенуму близу Везувіа становаше. Ту се онъ налазіо кадъ Везувій ноче єданъ данъ страшни огань сипати, засувши лавомъ несрећне градове Еркуланумъ и Помпеи; па кадъ

се изъ любопитства да чудни тай појавъ изъ близа промотри одвећъ вулкану примакао біо, угуши га силни димъ и сумпорна пара 23. Августа 79 године послѣ Хр., а 56. одъ рођеня своґъ (в. Plinius Ep. VI. 16). Онъ є написао многа дѣла, коя синовацъ му Плиній млађи у Еп. III. 5. поименце наводи; али є до насъ дошла само нѣгова Historia naturalis, кою састави црпећи изъ 2000 и више кньига', дѣло енциклопедично, коимъ є наука наравословна кодъ Римљана много успѣла, ако се съ друге стране и не да отрећи, да є у избору и употребљаваню градива доста безкритично. Што се тиче начина писаня у той кньизи, валя признати, да му слогъ ніе најбољи, еръ ако се и налази точность, а понајвише и снага у изразу, налази се такођеръ у већемъ брою и мана', будући тврдъ, тежакъ и пренакићенъ, те се у томъ погледу съ наравнимъ и чистимъ слогомъ златноґъ Августова вѣка сравнити не може. У той истории разредіо є Плиній матеріе у XXXVII. кньига' (libros), говорећи о свакой према простору доста обширно, и придодавши послѣдньой кратку повѣстницу најславніихъ умѣтника и ньиховихъ ремека. Да би читатељи лакше себи могли представити обширность и важность садржая нѣноґъ, поброићемо овдѣ све поедине матеріе. Предпоставивши у I. кньизи именикъ списателя' изъ коихъ є црпіо, говори у II. о астрономіи, метеорологіи и козмогоніи; у III —VI. о геометріи; у VII. о антропологіи; у VIII—X. о животиняма; у XI—XIX. о растежу и ботаници; у XX—XXXII. о науци лѣкарственой и о средствима нѣнимъ изъ царства растежноґъ и животноґъ, а у XXXIII—XXXVII. о минералогіи, металлургіи, кипотворству и живописи. По томе дѣло ово, осимъ што намъ є сачувало многа имена списателя' и умѣтника' у той струци, важно є и за то, што намъ пружа најобилніе градиво за познаванѣ и оцѣну наравословне науке одъ најстаріихъ времена до списателѣва доба. (45) Позніи творъ грамматика Солинуса, живше ноґъ у Риму около г. 218., подъ насловомъ collectanea rerum memorabilium, гола є компилація Плиніеве историе. — Међу филозофе тога времена спада и Тразеа Пето изъ Падуе, прославивши се добродѣтельнимъ и управо филозофскимъ живлѣнѣмъ више него списима. Нѣга съ великомъ похваломъ спомиње Тацитъ у XVI. кньизи annales говорећи да є Неронъ, пошто погуби многе невине и поштене Римљане, науміо најпослѣ утама-

нити исту добродѣтель, Тразеа Пета. Послѣ нѣга исторіа не показуе ни циглогъ єдногъ Римлянина, да се у философіи каквимъ извртнимъ творомъ отликовао. Оскудица та у толико више пада у очи, што су башъ у оно време на престолу римскомъ сѣдили цесари Антонинъ и Маркъ Аврелій, кои философе врло уважаваху и богато ихъ награђиваху. Зато мислимъ да овоме ніе други узрокъ, него што велика богатства и раскошіе разслабише и омекшаше яко нарави и живлѣня начинъ ондашньихъ Римляна, те су волѣли коекакве забаве и насладе, него да се озбилномъ философіомъ занимаю.

§. 172. Остае намъ да кажемо штогодъ и о другимъ наукама, нарочито о математици и астрономіи; (46) али како Римляни у обште нису много марили за науке, у коима се иште велико ума напрезанѣ и постояни озбилни трудъ, то су напредци ньихови у тимъ наукама тако мршави, да се съ грчкима ни мало упоредити не могу. Єдини можда Римлянинъ, кои се у математици съ добримъ успѣхомъ покушао, есть Секстъ Юлій Фронтинъ (Sextus Julius Frontinus), преминувши около 106 г. послѣ Хр., сачинитель дваю дѣла': о римскимъ водоводима и о ратнимъ хитростима (de stratagemmis). Два столѣтія позніе около 238 године живіо є нѣки Censorinus, кои у кньизи de die natali сабра многа важна извѣстія о древной хронологіи, астрономіи, аритметици и физици. — По великимъ и дивнимъ зградама, кое се у Риму подигоше, види се ясно, да є архитектура кодъ Римляна лѣпе напредке учинила. У ньой треба разлучити практике одъ теоретика'. Одъ првихъ имао є Римъ довольни брой, а одъ другихъ само єднога на гласу, М. Витрувіа Полліо (M. Vitruvius Pollio), кои є живіо у време Юлія Цезара и Августа, те намъ оставіо de Architectura libri 10. — О господарству домаћемъ и тежачкомъ писали су: Junius Moderatus Columella изъ Кадиса за владаня Тиверіа, libri 12 de re rustica, и liber de arboribus; — Gargilius Martialis у време Александра Севера, de hortis; — Siculus Flaccus, de conditionibus agrorum; — Agenus Urbicus, de limitibus agrorum, de controversiis и т. д. — Као што математика тако исто и наука лѣкарствена била є у Риму яко запуштена. (47) Први лѣкари, или да болѣ речемъ чарлатани, біяху грчки робови и ослобоћеници (liberti), кои су на тржишту подъ дашчарама коекакве лѣкаріе и рецепте продавали. Доцніе доћу прави изучени лѣкари, та-

коѣеръ Грци, кои су занатъ свой одправляли практички, занимаюћи се хирургіомъ, патологіомъ и лѣченѣмъ очію. Ньихъ є народъ много цѣніо и уважавао, и кадъ єдномъ сви Грци изъ Италіе буду протѣрани, лѣкарима допусти се да и унапредъ остану. Одъ тихъ Грка били су особито на гласу Архагатъ (Archagathus) около г. 219. пре Хр. и Аскленіадъ, умрши у Риму год. 56 пре Хр.; а одъ Римляна споминѣ исторіа два лѣчника Августова: Антоніа Муза (A. Musa), кои є први покушао да хладномъ водомъ лѣчи унутрнѣ болести, и Марка Арторіа (M. Artorius). У то време спада и А. Корнелій Целзъ (A. Cornelius Celsus) Римлянинъ, а по другима Веронезъ, написавши 8 кньига о медицини слогомъ узоритимъ и краткимъ и по начелима Иппократа и Аскленіада. Одъ потоньихъ лѣкара, мѣсто да унапреде науку истражуюћи узрокъ и наравъ болести, свакъ є само гледао, како да омрази супарника своѓъ, и да му раду и методу нѣговомъ цѣну кодъ народа побіе, и то є узрокъ біо, што се за єдно столѣтіе нѣколико медицинскихъ система у Риму промѣнило. Вредно є споменути што о ньима и о тимъ сплеткама ньиховимъ говори Плиній стари: Лѣкари наши, желећи да се новосћу система своихъ прославе, тргую животомъ нашимъ. Одатле они инати ньихови при постельи болестника, єръ свакъ другачіе мисли; одатле и онай надписъ на гдѣкоемъ гробу, у комъ се тужи покойникъ, да га многи лѣкари на други свѣтъ оправише. — Nec dubium est, omnes istos famam novitate aliqua aucupantes, animas statim nostras negociari. Hinc illae circa aegros miserae sententiarum concertationes, nullo idem censente, ne videatur accessio alterius. Hinc illa infelicis monumenti inscriptio, turba se medicorum perisse. (C. Plinii Secundi nat. historiae lib. XXIX. Cap. 1.)

§. 173. Ако є истина да є бесѣда живи толмачъ народнихъ мисли и осѣћаня, у коіой као у зрцалу огледа се цѣо народъ, умъ и душа нѣгова, то су Римляни іошъ зарана о важности нѣной за народну изображеность ув Ѣрени бити морали, почемъ изъ Светоніа (de ill. gramm. c. I.) дознаемо, да су іошъ найстаріи списатељи — Енній и Ливій Андроникъ — полѣ єзикословно нешто обдѣлавати почели. (48) Послѣ ове двоице појаве се други филолози и грамматици; али како се одъ списа ньиховихъ окромъ нѣколико незнатнихъ уломака ништа ніе одржало, то имъ имена можемо овдѣ слободно мучанѣмъ мимоићи тимъ више, што за-

оставши комади не показую башъ особито оштроуміе дотичнихъ списателя. Много више успѣли су Веррій Флаккъ (Verrius Flaccus), учитель Августовъ, одъ кога такођеръ немамо до мало комада', и К. Азиній Полліо (Asinius Pollio), а найвише М. Теренцій Варро (M. Terentius Varro), рођенъ у Риму г. 116, а преминувши 27. пре Хр., коегъ знанѣ и ученость біяше тако обширна, да су га Римляни за найвећегъ мудраца и полиистора оногъ времена држали. Написао є знаменито изъ 24 књига' састоеће се дѣло de lingua latina, источникъ драгоцѣни, изъ кога єзикословци и данасъ црпе важна извѣстія о прастаромъ римскомъ єзику и о првоначелнимъ нѣговимъ формама и рѣчима. У позніе доба, пошто ритори и грамматици позорность императора' на себе обратише, а нарочито одъ када Веспазіанъ опредѣли имъ изъ државне касе сталну плату, Адріанъ пакъ подиже училиште Athenaeum, у комъ се младежъ у лѣпимъ наукама обучавала, одъ тада се и учено обдѣлаванѣ грамматике и єзикословія кодъ Римляна яко расплоди. Одъ подоброгъ броя наукомъ томъ занимавшихъ се списателя заслужуе особитогъ спомена Авлій Геллій (Aulus Gellius), умрши пре 165 године послѣ Христа, сачинитель познатогъ дѣла noctes Atticae, садржаваюћегъ многа драгоцѣна извѣстія о классичной књижевности као и о древной у обште изображености.

§. 174. Видили смо до сада како є Римъ, упознавши се съ истокомъ, усвоявао себи мало по мало богате плоде знамените грчке просвѣте, те тако признателанъ ученикъ еллинскогъ геніа постао. Али има наука єдна, у коіой се духъ римски не угледа ни у чіе узоре, већъ се разви самостално и творно, утврдивъ тиме господарство свое надъ цѣлимъ ондашњимъ свѣтомъ, — то є правознанство, за кое може се управо рећи да є темель, на комъ се юридични строй позніихъ европейскихъ држава, па и данашњегъ просвѣштеногъ людства чврсто оснива. (49) Оно є у време републике прокліяло, а подъ првимъ цесарима, кадъ є требало да покорене народе закона свеза съ Римомъ чврстће спои, дивно процвѣтало. На овомъ полю појаве се многи отмѣни радници, те су извртнимъ своимъ творима славно име себи прибавили. Користъ матеріална и свѣтска слава біяху моћни подстрекачи да се после тогъ заузму, єръ ученогъ правдослова вазда є мноштво люди' окружавало, нѣки савѣта ради, други да се законима

науче. Начинъ пакъ како су на питаня одговарали показуе цѣло величество и важность римску: сѣдећи на узвишеномъ мѣсту, слушали би оданле проситељ, те давали свакомъ дотични одговоръ. У томъ погледу ево што Цицеронъ као правдословъ о себи говори: Ego aetatis potius vacationi confidebam, cum praesertim non recusarem, quominus more patrio sedens in solio consulentibus responderem, senectutisque non inertis grato atque honesto fungerer munere. (De leg. lib. 1. num. 3.) Изъ овихъ рѣчи свакъ може видѣти, да никакво мѣсто ніе можда тако важно и у већемъ почитанію било што званіе правдослова, кадъ найзнатніи изслужени люди у држави за утѣху и велику честь држаше, да у старости своіой саграћане и парце савѣтомъ своимъ подпомажу. — Съ почеткомъ државе римске може се рећи да е постала и наука правословна. Почетакъ тай іошъ за владаня Ромула, Нуме Помпиліа и Сервіа Тулліа означише тако назване leges regiae, смѣса рћаво удешена написанихъ богослужбенихъ и граћанскихъ закона, кое позніе, пошто Римляни протѣраше кралѣве, у нѣки тобожъ редъ доведе првосвештеникъ (Pontifex) Максимъ Каій Папирій, раздѣливъ ньихъ у нѣколико кньига' или поглавія', одкуда се потомъ сбирка та по имену нѣговомъ прозвала Jus Papirianum. Али како су се међусобна юридична отношеня у републици сваке године то већма умножавала, то поменути закони и обичаи не буду више довольни, да се по ньима држава добро управля и граћанима правда чини, те ради тога и што су наставши у оно доба немири и сваће између господе и пучана држави правомъ анархіомъ претили, еръ нити е народъ маріо за сенатске указе, нити опетъ племићи за наредбе пучке (plebiscita), сложе се срећомъ обѣ стране и пошлю у Грчку три своя посланика да скупе законе Солона и другихъ законотвораца, и проучe томъ приликомъ живлѣнѣ обштинско, обичае и права грчкихъ градова. Пошто се ови врате у отечество, народъ наименуе десеторицу одъ найспособніихъ Римляна да саставе законикъ, и ови изабравши одъ грчкихъ, а нешто и одъ домаћихъ закона оне, кои републици римской болѣ пристаяху, напишу ихъ на десетъ таблица, коима слѣдуюће године придаду іошъ двѣ, и то су знаменити они закони leges duodecim tabularum, по коима се у напредакъ правда у Риму извршивала. Него и тай законикъ допуняваo се непрестано новіимъ указима и на-

редбама, што издаваше народъ, претори, aediles и други магистрати. Наука ова била є до оно доба као нѣка властность римскихъ племића и морала є бити доста обширна, почемъ многи осѣтише потребу да се и изваньске парбене и пословне израске (формуле) точніе опредѣле. Први кои є то учиніо біо є Аппій Клавдій Caecus, єданъ одъ децемвира' участвовавшихъ у састављању XII. таблица', кои о томъ написа legis actiones. Тада се право кодъ Римљана већъ дѣлило на jus pontificium, civile, publicum, honorarium и jus gentium. Као што є речено, племићи римски чували су јуриспруденцію брижльиво одъ простогъ народа, па съ тога поменуте формуле биле су свѣтини сасвимъ непознате. Нѣки Кн. Флавій (Cn. Flavius), писаръ Аппіевъ, сабра уєдно све те формуле, те ихъ саобшти народу около 305. г. пре Хр. и то є право познато подъ именомъ Jus Flavianum. Кадъ изиђоше оне на свѣтъ, племићи боећи се да преимућство то како не изгубе, ако би наука правословна постала свакомъ приступна, измисле нове сасвимъ израске, коихъ у Флавіану ніе било, па да ихъ болѣ сакрію, почну ихъ мѣсто обичайнихъ писмена белѣжити съ нѣкимъ знацима (notae), кое су они сами знали. Али и ту тайность г. 552 (одъ саздања Рима) яви народу правдословъ Aelius Catus у књизи, коя се по нѣму назвала Jus Aelianum. И тако около г. 500 одъ сазд. града почеше Римљани явно предавати науку правословну. Први одъ тихъ учителя біо є Тиверій Корунканъ (Tiberius Coruncanus), па М. Порцій Като minor, познатъ своіомъ regula Catoniana. Послѣ овихъ појаве се M. Манилій (Manilius) около г. 149 пре Хр., прави утемельитель права грађанскогъ — jus civile—, М. Јуній Брутъ (Brutus), написавши 7 књига de jure civili, П. Муцій Сцевола (Mucius Scävola) отацъ и синъ, првосвештеникъ К. Муцій Сцевола, о коме Крассъ у Цицероновомъ дѣлу de Orat. lib. I. num. 39 говори: Q. Scevola aequalis et collega meus, homo omnium et disciplina juris civilis eruditissimus, et ingenio prudentiaque acutissimus, et oratione maxime limatus, atque, ut ego soleo dicere, jurisperitorum eloquentissimus, eloquentium jurisperitissimus. Ово є на нѣки начинъ први раздѣо реформације римскогъ права, єръ докъ су поменути правдослови законе само сабирали, или њихъ на поедине случаеве намѣњивали, појавивши се у исто доба Сервій Сулпиције Руфъ (Servius Sulpicius Rufus), пріятель Цицероновъ, кои такођеръ

међу правдослове спада, тражіо є да умѣтнимъ начином обраћуе право, продирући дублѣ но и єданъ одъ предшастника' у духъ нѣговъ, и разяснююћи тамна или сумньива мѣста съ ономъ вѣштиномъ, коя (да наведемъ исте Тулліеве рѣчи) doceret rem universam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscura explanare interpretando, ambigua primum videre, deinde distinguere, postremum habere regulam, qua vera et falsa judicarentur, et quae quibus propositis essent, quaeque non essent consequentia; eum autem attulisse hanc artem omnium artium maximam quasi lucem ad ea, quae confuse ab aliis aut respondebantur, aut agebantur. Међу отмѣне правдослове до смрти Августа иду такођеръ A. Ofilius и Publius Afenus Varius изъ Кремоне, ученици Сулпиціеви, одъ коихъ послѣдньи написа 40 кньига (libros) digesta, на коя се древни юристе често и радо позивлю; па C. Trebatius Testa, A. Cascellius, C. Aelius Tubero (de officio judicis), Aelius Gallus, сачинитель: de verborum, quae ad jus pertinent significatione, и Granius Flaccus, савременикъ Юліа Цезара, написавши дѣло de indigitamentis или о богослужбеномъ праву.

§. 175. Када правительство римско одъ републиканскога постаде самодржавно, ако правословіе и ніе било више у оной чести и уваженію као подъ републикомъ, ничимъ манѣ да є народъ науку ову и нѣне раднике и далѣ много цѣніо и почитовао види се и одтуда, што се у томе періоду подигоше знамените юридичне школе за изображаванѣ правдослова', съ плаћенима изъ државне кассе учительима, као на пр. у Риму год. 150 послѣ Хр., Бериту г. 231, а многе доцніе г. 425. у Цариграду, и што су за цѣло то време многи изредни юристе цвѣтали, одъ коихъ нѣке видимо као савѣтнике у дворовима найпрвихъ римскихъ државника, па и кодъ самихъ императора. Особито два знаменита мужа изъ Августова доба заслужую да се похвално спомену: Q. Antistius Labeo и C. Atejus Capito, утемельители дваю училишта', различнихъ међу собомъ по томе, што є први учіо, да законе валя разумѣвати и извршивати по буквалномъ смислу, а други напротивъ да се духа и цѣли, ка коіой законъ тежи, придржавати треба, па по ньой и строгость буквалну умекшавати. Послѣдньи є біо любимацъ Августовъ, кои га конзуломъ учини. Одъ ученика нѣговихъ први є Мазурій Сабинъ

(Masurius Sabinus) науку учителя свогъ далѣ покренуо у дѣлу de jure civili libri 3, кое є давно вечъ изгублѣно; овога є за угледъ узео наслѣдникъ му Кассій Лонгинъ (Cassius Longinus), бивши конзулъ у време Тиверіа, а одъ Нерона у Сардинію прогнанъ, одъ куда га Везпазіанъ натрагъ позвао. Біяше Кассій мужъ врло научанъ и као што га Тацитъ назива прва звѣзда у юридичной науци, утврдивши списима своимъ больма траянѣ школи учителя свогъ Капитона, коя се одъ нѣга звала такођеръ Кассіанова. Амо спадаю и Priscus Javolenus, савѣтникъ Антонина Піа, ученикъ нѣговъ Aburnus Valens и знаменити Salvius Julianus, живши за владаня Адріанова. Огранакъ ове школе, али противнимъ правцемъ идуѣи, бяше нѣкогъ Минуція Наталиса подъ Траяномъ (види: Plin. Ep. VII. 12), кои є такођеръ доста привржениka' имао, међу коима су найзнатніи Sextus Cäcilius Africanus и Volusius Mäcianus, учитель Марка Аврелія у праву грађанскомъ. — Докъ є тако секта Капитонова идее свое о правознанству распростирала, дотле є и друга — Лабеонова — ревностно трудила се да горепоменута начела учителя свогъ не само уздржи, но такова и далѣ у школама и у практици расплоди. Одъ послѣдователя нѣговихъ валя намъ споменути М. Кокцея Нерву (M. Coccejus Nerva) подъ Тиверіемъ, нѣкогъ Прокула (Proculus), одъ когъ се и школа Лабеонова назва Proculeiana, Пегазуса (Pegasus) подъ Веспазіаномъ, два Ювенція Целза (Juventius Celsus) за Нерона и Траяна, Фабіа Мелу (Fabius Mela), Нерація Прискуса, савѣтника и конзула подъ Траяномъ, Тита Ариста (Titus Aristo), савременика Плиніа млађегъ, и Улпіа Марцелла (Ulpius Marcellus) подъ Антонинима и Коммодомъ. У школама овихъ правдослова видимо юриспруденцію гдѣ се по разнимъ струкама своимъ, а нарочито грађанской, полако усавршуе; па ако поредъ свега труда и настояня училишта' тихъ ніе она могла велике напредке учинити, то се има приписати постоећемъ у римской држави обичаю, што є сваки преторъ, кадъ є службу свою започињао, имао власть да съ едиктима своимъ нове законе издае. Ово умножаванѣ закона', кои су често едань другомъ противурѣчили, морало є найпослѣ забуну у извршиваню правде, а притомъ различне и неисправне пресуде произвести. Што є нередъ тай у римскомъ правосудію престао, то є заслуга императора Адріана. Овай мудри владатель учиніо

е за унапређенѣ науке правословне више, него што су све до-якошнѣ секте и правдослови учинити могли. Да би правознанство у сталанъ и правиланъ системъ довео, заповѣди, да се саберу и међу собомъ сравне сви до тада изишавши едикти преторски, па што е безполезно или разуму и правди противно да се избаци, а користно, па макаръ било и ново, да се дода; и овай тежки посао повѣри онъ вишереченомъ Салвію Юліану, коме узъ Адріана прва честь припада, што е Римъ вѣшто уређену сбирку закона задобіо, коя у напредъ постане ауктоpитетъ у пресудама и неодступно правило за судіе и судове. Сбирка е та позната подъ именомъ edictum perpetuum, коя кадъ изиђе, престаше све поменуте школе, те изъ ньихъ настаде ново училиште, нѣки juste milieu, давши на свѣтъ многе врле правдослове — miscelliones или erciscundi, еръ су по околности кадъ строго, а кадъ блажіе судили. Одъ тихъ правдозналаца заслужую особитогъ спомена Секстъ Помпоній (Sextus Pomponius), савременикъ Юліановъ, — Гаій (Gaius) подъ Антонинима, написавши 4 кньиге institutiones, кое су за познаванѣ римскогъ приватногъ права одъ велике цѣне, и Aemilius Papinianus изъ Сиріе, когъ Каракалла погубити даде. Нешто позніе придобише достойно име врлихъ правдослова Julius Paulus, пріятель Александра Севера, своимъ у изводу сачуванимъ кньигама Sententiae receptae ad filium, и Домиціј Улпіанъ (Domitius Ulpianus) изъ Сиріе, бивши praefectus annonae и praefectus praetorio († г. 228), одъ когъ е остало нѣколико одломака и 29 tituli ex corpore regularum. — Кадъ разсудимо, да су науке за владаня цесара' вѣчъ нагло падале, а узъ ньихъ и рѣчитость покварена била, чудновато е и единствено заиста што су управъ у то изопачено време готово сами правдослови сачували у своимъ списима древну чистоту и величество классичногъ латинскогъ езика. Ньихова рѣшеня, што ихъ у пандектима или дигестима развише, црпећи такова изъ найчистіегъ врела природногъ права или людскогъ разума, есу сяйни доказъ, колико су имъ обилне и високе мисли, а знанѣ темељно у юридичкой науци, комъ се и данасъ просвѣштени свѣтъ диви. — Међутимъ послѣ Адріановогъ едикта множіо се еднако брой цесарскихъ указа (constitutiones), декрета и рѣшенія (rescripta), што ихъ одъ времена Септиміа Севера царски тайни савѣтъ на честа питаня правдослова' да-

вати обичаваше, и како се умножавао брой ньиховъ, тако се и потреба то више осѣћала, да се сви ти закони у єдно скупе. Такимъ є начиномъ постао найпре codex Gregorianus, рѣшенія одъ Каракалле до Максиміана садржаваюћи, па codex Hermogenianus (збирка конституціа' одъ Авреліа до Максиміана али неподпуна), найпослѣ codex Theodosianus, по заповѣсти Теодосіа млађегъ г. 438 сложенъ, имаюћи у себи све изишавше наредбе одъ Константина великогъ до онога времена у 16 кньига, одъ коихъ нѣке су и данасъ читаве, а нѣке само скраћене у Breviarium Alarici. Ньиховъ є садржай слѣдуюћи: I. Officia; II. Jurisdictio, Judicium, Res creditae; III. Emtio, matrimonium, tutela; IV. Bonorum possessio, testamentum, interdictio; V. Наслѣдованѣ неопоручно и станѣ особа', VI—XV. право явно; XVI. право црквено. — Укази потоньихъ цесара буду истоме кодексу г. 468 подъ именомъ Novellae придани.

§. 176. Прегледавши у кратко, колико намъ є планъ и просторъ кньиге допуштао, умствену радиность народа римскогъ у главномъ правцу и по важніимъ струкама нѣнимъ одъ почетка па до пропасти царства, съ коимъ и она готово престаде и забавивши се притомъ съ истинимъ задовольства чувствомъ предъ толикимъ краснимъ умотворима дивногъ римскогъ геніа, — друга кньижевность, много одушевлѣнія, дубля и важнія, єръ проистичућа изъ найпречестніегъ источника — христянске религіе — привлачи сада къ сѣби позорность нашу. Съ ньомъ просину нови сасвимъ свѣтъ на помраченомъ идолскимъ служенѣмъ свесвѣтскомъ поднебію, и зато мислимъ да неће бити безпутно, ако и ню овдѣ нешто изъ ближе развидимо.

ПРИМѢТБЕ.

(1) О римской књижевности види: J. A. Fabricius, Bibliotheca Latina. Melius delecta, rectius digesta et aucta stud. J. A. Ernesti. Lips. 1773. III. 8. — M. F. Schoelt, Hist. de la littérature Romaine. Paris 1813. IV. 8. — Fr. A. Wolf, Vorlesungen üb. d. Gesch. d. Römisch. Liter. herausgeg. v. Gürtler. Lpzg. 1832. 8. — Ch. F. Bähr, Gesch. der Römischen Literatur. Karlsruhe 1832. II. A. Къ томе: Suppl. I. 1. — Die christl. Dichter u. Geschichtschreiber Roms. Karlsruhe 1836 8. und Suppl. Bd. I. 2. — Die christlich-römische Theologie m. e. Anhange üb. d. Rechtsquellen. ebd. 1837. 8 (дѣло изврстно). — G. Bernhardy, Grundriss d. Römischen Literatur. Halle 1830. 8. — J. H. Eberhardt, über d. Zustand d. schön. Wissensch. b. d. Römern. Aus d. Schwed. m. Zus. v. Kordes. Altona 1801. 8. — J. Th. Bergmann, Comm. de litterarum conditione apud Romanos inde a bello Punico primo usque ad Vespasianum. Lugd. B. 1818. 4. — J. Dunlop, History of Roman literature during the Augustan age. Lond. 1823—28. III. 8. — Сравни къ томе: F. L. A. Schweiger, Hdbch. d. classischen Bibliographie. II. Theile in 3. Abth. Lpzg. 1830—34 8.

(2) Догађај тай, као и нѣке друге, кое Ливій прекрасно описа, ставля Нибуръ (Römische Geschichte. Berlin. 1834—35. III.) међу голе басне.

(3) Види: C. Budde, de stud. liberal. ap. vet. Rom. Jenae. 1700. 4. — Hegewisch, kl. Schrift. Flensburg. 1786. 8. стр. 5—106. — Auctores ling. lat. c. not. et var. lect. D. Godofredi. Col. Allobr. 1622. 4. — Grammat. latin. auct. antiq. op. et st. El. Putschii. Hanov. 1605. 4. — Corpus gramm. latin. coll. aux. rec. F. Lindemann. Lips. 1831. 4 (недовршено).

(4) Канту (Storia univ. Tom. 3. parte 2.) овако одъ прилике толкуе: Nos, lares, juvate: neve luem, Mamuri, Siris incurrere in plures satur fueris, Mars; limen sali, vervex: semones alterni, jam duo capit cunctos. Nos, Mamuri, juvato: triumphe, triumphe.

(5) T. e. Si puer verberaverit parentem, at ille ploravit, puer diris parentum sacer esto; si nurus, sacra divis parentum esto. Ibid.

(6) Види о пѣсни той: G. Marini, gli atti e monumenti de' fratelli Arvali Roma. 1795. II. 4. — R. H. Clausen. de carmine fratrum Arvalium liber. Bonn. 1836. 8. — Fratres arvales біо е нѣки зборъ свештеника (Priestercollegium) утемелѣнъ Ромуломъ.

(7) О латинской поезіи види: P. Textrin, Fata poeseos apud Roman. Upsal. 1753. 4. — J. G. Purmann, de ingenio poet. Latinor. Frcft. 1783. III. 4. — F. Manse, über Horazen's Beurth. d. ältest. Dichter d. Römer. Bresl. 1817. 4. О прастаромъ стихотворству могу се съ корисhу употребити: Opera et fragm. vet. poet. Latin. cur. M. Maittaire. Lond. 1713. II. fol. — Poetae Lat. Vet. ad fid. opt. edit. express. Florentiae. 1827—29. VI. 8 (важно). — Corpus poet. Latin. uno vol. absol. ed. G. E. Weber. Frcft. ad M. 1833. 4. — A. E. Egger, Latini Sermonis vetustioris reliquiae selectae. Paris 1843.8.

(8) B. L. Stieve, de rei scenicae apud Romanos origine. Berol. 1828. 8. — de ludis scenicis prim. Roman. Recklingh. 1834. 4. — Er. D. Loeffler. Hist. ludor. scenicor. apud Roman. Upsal. 1788—90. II. 4.

(9) T. Baden, Diss. de causis neglectae apud Roman. tragoediae. Gotting 1789. 8. — H. Planck, de orig. atque indole vet. trag. apud Roman. disp. ibid. 1807. 4. — A. G. Lange, Vindiciae trag. Roman. Lips. 1822. 4. — Köpke, warum sind die Römer gegen die Griechen im Trauerspiel zurückgeblieben? in Seebode n. Arch. f. Phil. u. Päd. 1826. I. p. 46. — G. Regel, Diversa VV. DD. de re trag. Roman. judicia. Gotting. 1834. 4.

(10) Види: Bugge, causas nonnul. neglect. ap. Rom. comoed. Gr. vet. et med, ex ipsa civit. Rom. forma enarr. conat. Christianiae 1823. 4. — G. Köpke, über d. den Griech. Originalen nachgebildeten Lustspiele d. Römer, in Zimmermann's Zeitschr. 1835. Nr. 153—155. — Osann in d. allg. Schulzeit. 1832. Nr. 9—10. — Becker, de comicis Roman. fabulis maxime Plautinis quaest. Lipsiae. 1837. 8. — T. Baden, de prologi apud script. lat. com. usu, officio, auct. atq. persona. Kiel 1795. — G. A. B. Wolff, de Prologis Plautinis. Guben. 1812. 4. — G. A. B. Wolff, de actibus et scenis apud Plautum et Terentium diss. I. II. Guben. 1813. II. 4. — Ag. Mariscotti, de personis et larvis eorumq. apud veteres usu et orig. synt. Bonon. 1610. 4. — Fr. de Ficoroni Maschere scæniche e figure com. de' antichi Romani con fig. Roma. 1738. 4. — Ch. R. de Berger, comm. de personis, vulgo larvis s. mascheris. Frcft. et Lips. 1723. 4. — C. A. Böttiger, die Furienmaske. Weimar 1801. 8.

(11) Имена су Плаутовимъ комедіама ова: Amphitruo, Asinaria, Captivi, Curculio, Casina, Aulularia, Cistellaria, Epidicus, Bacchides, Mostellaria, Menaechmi, Miles gloriosus, Mer-

cator, Pseudolus, Poenulus, Persa, Rudens, Stichus. Trinummus, Truculentus. Изданія: Ed. Pr. G. Merulae. Venet. 1472. fol. — Emend. op. D. Lambini. Lutet. 1576. fol. ex rec. J. Dousae. Lugd. B. 1589. — Lipsiae 1760. II. 8. — Edidit F. Bothe. Berol. 1809—11. IV. — Recens. Fr. Schmieder. Gotting. 1804—5. — Rec. et interp. G. H. Weise. Quedlinb. 1837. II. — На нѣмачки е преведенъ v. G. Köpke. Berlin 1809—20. II. 8. — Lat. u. Deutsch v. J. Danz. Leipzig 1801—11. IV. 8.

(12) Види: Ed. Princ. Argentorati. 1470. fol. — rec. F. Lindenbruch. Paris. 1602.4. Frcft. 1623. 4.; — ex rec. J. Ph. Parei. Neap. Nemetum. 1619. 4.;—ex rec. Heinsii. Lugd. B. 1635. 12. — ad fid. codd. rec. Ar. H. Westerhovius. Hag. Com. 1726. II. 4. — Editio auct. cura G. Stallbaum. Lipsiae. 1830—31. VI. 8. — rec. notasq. suas add. R. Bentlejus. Ed. II. Amst. 1727. 4. Lips. 1791. 8.;—rec. H. Bothe. Berol. 1806. 8. Halberst. 1822. 8. Manheim. 1837. II. 8.; — rec. Th. F. Reinhardt. Lips. 1827. 8.; — cum schol. ed. R. Klotz. Lips. 1838—40. II. 8.; — ad codd. mss. rec. et ed. C. G. Reinhold. Pasewale. 1838—42. II. 8. — Нѣмачки преводи: metrisch u. mit anmerk. v. Fr. Schmieder. Halle 1794. II. 8. — v. Chr. V. Kindervater. Jena 1799—1800. II. 8.

(13) Трагедіе Л. Аннеа Сенеке ове су: Hercules Furens, Thyestes, Thebais или Phoenissae, Hippolytus, Oedipus, Troades, Medea, Agamemnon, Hercules Oetaeus и Octavia. За послѣдню вели Withof, Relatio de Octavia, Duisburg 1737 да е подметнута, а прави нѣнъ сачинитель да е Луцій Анней Флоръ. Изданія: Ed. Pr. Ferrarae. 1481—84. fol. — cum. not. Paris 1514. fol. — Venet. Aldus. 1577. 8. — cum anim. Lipsii et Raphelengii not. Antv. 1588. Heidelberg 1589. 8. — cum cast. J. Scaligeri et D. Heinsii. Lugd. B. 1611—8.; — rec. J. Fr. Gronov. Lugd. B. 1661. 8.; — cum. not. int. var. ed. J. G. Schroeder. Delph. 1728. II. 4. — Senec. oper. P. II. s. opera Trag. ad. Paris. codd. rec. et ill. J. Pierrot. Paris 1829. II. 8. — Нѣмачки преводи: v. J. W. Rose. Ansbach 1771. III. 8.; — v. W. A. Swoboda. Wien 1821—30. III. 8.; — metrisch v. Ed. Sauer. Dresden 1834. I—III. 12.

(14) Види: Köne, über d. Sprache d. Römischen Epiker, nebst e. Nachschr. üb. d. Metrik des Röm. Epos v. Grauert. Münster 1840. 8.

(15) Найболя изданія Виргиліевихъ дѣла: Ed. Pr. c. comm. vet. et rec. interpr. not. emend. ed. P. Burmann. Amstelod.

1746. IV. 4. — Illustr. Ch. G. Heyne. Lips. 1767. IV. — Ed. IV. curav. G. Ph. Eb. Wagner. ib. 1830—41 — Ed. N. L. Lemaire. Paris 1819—22. VIII. 8. Нѣмачки преводъ: v. J. H. Voss. Braunschweig 1822. III. 8. Види къ томе: Edit Polyglotte d'après le texte lat. p. Heyne av. les meill. trad. en français, espagnol, italien, anglais et allemand publ. p. Monfalcon Paris 1836. 8. — F. G. Eichhoff, Etudes grecques sur Virgile ou recueil de tous les passages des poëtes grecs, imités dans les Bucoliques, les Géorgiques et l'Enéide. Paris 1825. III. 8. — P. F. Tissot, Etud. sur Virgile, comparé avec tous les poëtes épiques et dramatiques des anciens et modernes. Paris. 1825. II.

(16) Види: Ed. Pr. ex rec. J. Andreae. Rom. 1469. fol.; — ed. H. Grotius. Lugd. B. 1614. 8. — ed. Fr. Oudendorp. Lugd. B. 1728. 4. — rec. ab A. Illycino. Vindob. 1814. 4. — recogn. emend. Amar. Paris 1822. II. — ed. C. Fr. Weber. Lips. 1821—30. III. 8. Нѣм. преводъ у прози v. Ph. L. Haus. Mannh. 1792. 8.

(17) Ed. Pr. ex rec. J. Andreae 1471; — comm. P. Marsi. Venet. 1483. — illustr. J. Chr. Ernesti. Lips. 1791—92; — illustr. G. A. Ruperti. Lips. 1795. 98. II. 8; — cur. Lemaire. Paris 1823. II. 8; — rec. J. Carey. Lond. 1824. 8.

(18) Види: Ed. Pr. cum not. interpr. ed. S. Havercamp. Lugd. B. 1725. II. 4; — rec. et ed. G. Wakefield. Glasgowiae. 1813. IV. 8. — emend. ed. Eichstaedt. Lips. 1801; — ed. A. Forbiger. Lipsiae 1828. 8; — ill. Regnier. Paris 1837. 8. — Lat. und Deutsch. Metr. übers. v. Knebel. II. Aufl. Lpzg. 1831. II. 8.

(19) Види: G. König, de Sat. Rom. ejusq. auctoribus praecip. Oldenb. 1796. 8. — J. A. Vulpius, de satir. lat. natura. Patavii. 1744. 8. — A. G. Rein, Pr. de Rom. satira. Gera. 1836. 4. — H. Paldamus, über Ursprung u. Begriff d. Satire. Nebst Probe Horaz. Scholien. Greifsw. 1834. 8.

(20) Види: Ed. Pr. Antv. 1611. 4.; — cum anim. D. Heinsii. Lugd. B. 1629. III. 12.; — Venet. 1566. II. 4; — ex rec. et cum not. R. Bentleji. Cantabr. 1711. 4. — Amstel. 1713. II. 4; 1728. 4; — Lipsiae 1764. 1826. II. 8; — Quedlinb. 1829. 8.; — rec. et ill. F. G. Döring. Lips. 1803. 1828—29. 1839. II. 8.; — ad codd. mss. rec. C. Fea. Rom. 1811. II. 8.; — denuo rec. F. H. Bothe. Heidelb. 1821. 1827. II. 8.; — ex recens. G. Braunhardi. Lips. 1831—38.; — rec. J. C. Orelli. Turici 1837. II. 8.; — Ed. II. emend. et auct. ib. 1843. II. Нѣмачки преводи: v. J. H. Voss. Heidelb. 1806. II. 8.; — v. E. Günther. Leipz. 1830. 8.

(21) Види: C. Morgenstern, de Satir. atque Epist. Horat. discrimine. Lipsiae 1801. 4.; — A. Weichert, Proleg. I. de Q. Hor. Flacci Epist. Grimm. 1826. 4.; — A. G. Rein, Diss. de Persii et Horat. epist. Gerae. 1839. 4.; — de carm. didasc. ed. Brunner. Helsingf. 1839. 4. — Horaz. Epist. herausg. v. C. Passow. Lpzg. 1833. 8. — Epist. comm. uberr. instr. edd. S. Obbarius et Th. Schmid. Lips. 1837. — H. Flac. de arte poetica s. epist. ad Pison. interpr. et ill. S. C. Machacek. Ed. II. Pragae 1833. 8. — Brief a. d. Pisonen oder üb. d. Dichtkunst v. Arnold. Berlin 1836. 8. — Erläutert v. Hilgers. Bonn 1841. 8. — Übers. mit hist. Einl. u. Erläut. v. L. M. Wieland. Lpzg. 1786. 1794. 1804. 1817. II. 8. — Horaz. Episteln übers. v. J. Merkel. Aschaffenburg 1841. 12. — На срб. превео и г. 1827 издао М. Светићъ.

(22) Anthologia lat. epigr. et poem. s. Catalecta poet. lat. in VI. libr. dig. ed. P. Burmann. Amst. 1759 — 73. II. 4., а много пунія слѣдующа: Antholog. vet. latin. epigr. et poëm. Ed. Burmann. dig. et aux. H. Meyer. Lipsiae. 1835. II. 8.

(23) Найстарія изданя: Phaedrus, Fabul. Aesopiarum libri V. Augustoburgi. 1596. 12. — Emend. atq. illustr. a Cr. Rittershusio. Lugd. B. 1598. 8. Lutet. 1599. 8. — Argentorati 1664. 8. а найновія: Paris 1830. 8. — Turici 1831. 8. edit. II. ibid. 1832. 8.; — Budiss. 1838. 8. Übersetz. v. J. L. Schwarz. Halle 1818. 8. — v. L. A. Vogelsang. Lpzg. 1819. 8. — v. H. J. Kerler. — Römische Fabeldichter. Stuttg. 1840. Bd. I. II.

(24) Види: J. Rambach, de poetar. lyric. inter Romanos paucitate. Quedlinb. 1769. 4. — H. Paldamus, Römische Erotik. Greifsw. 1833. 8.

(25) Ed. Pr. cum Tibullo, Propertio et Statii Sylv. s. l. Venet. 1472. — Paris 1577. — Heidelberg. 1600. 8. — Lond. 1684. 4. — Cum perp. annot. ed. F. G. Döring. Lips. 1788—92. II. 8. — Götting. 1823. 8. — Ex editione F. G. Döring, cui suas et alior. adn. adj. J. Naudet. Paris 1826. 8. — Lat. Gedichte übers. v. C. Schwenck. Frft. a. M. 1829. 8.

(26) Horat. Carm. rec. et illustr. C. D. Jani. Lips. 1778—82. II. 8. — Ad fid. codd. mss. rec. et illustr. Vanderbourg. Lutet. Paris. II. 1812—13. — Illustr. C. Mitscherlich. Lips. 1800. II. 8. Преводи нѣм. v. der Decken. Braunschw. 1838. II. 8. — v. C. W. Binder. Stuttg. 1831. — Ludwigsb. 1841. 12.

(27) T. A. Wideburg, Diss. de poetis Roman. elegiacis. Helmstadt 1773. 4. — C. E. Bach, Geist der Röm. Elegie. II. Aufl. Gotha 1823. 8.

(28) Види: Ed. Pr. Cum Cat. et Proper. Venet. 1472 fol. — c. comm. J. Broukhusii. Amst. 1707. 4. — cum comm. J. A. Vulpii. Patav. 1744. 4. — rec. Heyne. Lips. 1755. 8. — Ed. Wunderlich. Lips. 1817. II. 8. — rec. Huschke. Lips. 1819. II. — rec. Bach. ibid. 1819. 8. — ed. Ph. de Golbery. Paris. 1826. 8. — rec. C. Lachmann. Berol. 1829. 8. — expl. Dissen. Gotting. 1835—36. 8. — Alb. Tibull und Lygdamus, übers. u. erkl. v. J. H. Voss. Tübing. 1810. 8. — v. F. G. Strombeck. II. Götting. 1825. 8. — übers. v. Fr. W. Richter. Magdeb. 1831. 8.

(29) Ed. Pr. Venet. 1472. fol. — ex rec. J. Broukhusii. Amstel. 1702. 1727. 4. — ill. Barth. Lips. 1777. 8. — cum comm. Vulpii. Patav. 1755. II. — Ed. L. Santen. Ultraj. 1780. 4. — rec. et ill. Chr. Kuinoel. Lips. 1805. II. 8. — emend. Lachmann. Lips. 1816. 8. — ib. 1829. 8. — ed. Jacob. ib. 1827. — ed. G. Ad. Hertzberg. Hal. 1827. 8. — übersetzt v. J. H. Voss. Braunschw. 1830. 8.

(30) Види: P. Ov. Nas. Inst. libri V. et ex Ponto eleg. libri IV. ed. Harles. Erlang. 1772. 8. — ed. J. Oberlin. Argent. 1776—78. — illustr. T. Th. Platz. Hannov. 1825. — ed. Fr. N. Klein. Confluent. 1826. 8. — ed. R. Merkel. Berol. 1837. — ed. V. Loers. Trevir. 1839. 8. — Ov. Nas. q. supers. Op. omn. rec. J. Chr. Jahn. Lips. 1828. — ed. Wernsdorf. Helmst. 1788—1802. II. 8. Преводи: Ov. 5. Bücher v. der Trauer übers. v. Fr. K. v. Strombeck. Braunschw. 1835. 8. — Vier Büch. d. Briefe a. d. Pontus metr. übers. v. J. G. Schlüter. Lpzg. 1796. 8. — Drei Büch. d. Liebe, übers. v. Strombeck. Braunschw. 1832. 8. — Heilmittel der Liebe, übers. v. ebend. II. Aufl. Braunschw. 1829. 8. — Kunst zu lieben von Strombeck 1831. 8.

(31) О римской исторіи у обште види: Sigonii Judic. de histor. qui res Romanas scripserunt. Ed. B. Bonifacius. Venet. 1627. 4. — G. J. Vossius, de historicis latinis. Lugd. B. 1627. 1651. Frfrt. 1677. 4. — J. A. Fabricius, suppl. et observ. etc. Hamburg. 1709. 8. — M. Hanke, de roman. rerum scriptoribus. Lips. 1669—75.—1688. 4.

(32) Види: M. W. Döring, de Jul. Caesaris fide histor. Frib. 1837. — Изданія су: Ed. Pr. C. Jul. Caes. Opera. Rom. 1469. fol. ex emend. J. Scaligeri. Lugd. B. 1635. 12. — ex rec. J. Davisii. Cantabriae. 1706. 1727. 4. — ed. et

corr. S. Clarke. Lond. 1712. fol. — cura Fr. Oudendorp. Lugd. B. 1737. II. 4. — Stuttgard. 1822. II. 8. — Bruxell. 1827. IV. Lipsiae 1825. 8. — Преведенъ е на нѣмачки v. Ad. Wagner. Bayruth. 1808. II. 8.

(33) Изданія: Ed. Pr. Venet. 1470. 4. — Rec. et ind. adj. J. Wasse. Cantabr. 1710. 4.; — Cura S. Havercampi, Amst. 1642. II. 4.; — rec. Korte. Lips. 1724. 4.; — ed. Frotscher. Lipsiae 1825.; — ed J. H. Burnouf. Paris 1822. 8.; — ed. C. H. Weisse. Lips. 1831. 8.; — mit Anmerk. v. R. W. Fabri. Nürnb. 1831—32. II. 8.; — ed. Fr. Kritz. Lips. 1834. II. 8.; — ib. 1836.; — recogn. Fr. D. Gerlach. Basil. 1823. 31. III. 4.; — illustr. R. Dietsch. Lips. 1843. II. 12.; — ed. Th. Burette. Paris. 1836. 8. — Нѣм. су преводи: v. J. Ep. Schlütter. Münster 1806—7. II. 8. — v. C. L. Woltmann. Prag. 1814. 8. — v. C. F. v. Strombeck. Götting. 1817. 8.

(34) Изданія су: Aemilius Probus de virorum excellentium vita. Venet. 1471. 4. — c. not. ex rec. A. van Staveren. Lugd. B. 1773. 8. — Ed. nov. cur. G. H Bardili. Tubing. 1824. II. 8.; — recens. G. H. Tzschucke. Gotting. 1804. II. — ed. J. V Leclerc. Paris. 1821. — Mit erkl. Anm. u gesch. Einleit. v. F. S. Feldbausch. Heidelb. 1828. II. 8. — Превод̀ъ нѣм. v. K. Roth. Kempt. 1831. 8.

(35) Од̀ъ изданія' навесћемо: Ed. Pr. Romae. 1469. fol. — emend. a C. Sigonio. Venet. 1555 fol.; — ex rec. Heinsii. Lugd. B. 1634. III. 12.; — ed. Gronov. Amstel. 1678—79. III. 8.; — ed. Drakenborch. Lugd. B. 1738—46. VII. 4. — Ed. II. aucta. Stuttg. 1820—29. XV. 8. — cur. A. W. Ernesti. Lips. 1785. V. 8. — cur. Kreyssig. Editio IV. 1823. ib. V. 8. illustr. F. A. Stroth et F. W. Döring. Goth. 1796—1819 VII. 8. Ed. II. 1816—24. VIII. 8. — Cura Lemaire. Paris. 1822—26. XII. — edid. G. A. Ruperti. Gotting. 1807. VI. 8. — Ed. Baumgarten-Crusius. Lips. 1825—26. III. — Berol. 1831. 8. — Имамо два нѣм. превода: Liv. Römische Gesch. mit Anm. v. J. Ph. Ostertag. Frfrt. a. M. 1790—98. X. 8. — v. C. Heusinger. Braunschw. 1821. V. 8. —

(36) Плиній Секундъ вели о нѣму: Numquamne legisti Gaditanum quemdam T. Livii nomine gloriaque commotum ad visendum eum ab ultimo terrarum orbe venisse ut viderat abiisse? Кратка заиста али силна и краснорѣчива похвала!

(37) Изданія: Ed. Pr. Venet. 1471. fol. 1496. fol. — Argentorati 1510. fol. — Venet. Aldus 1520. 8. — Colon. 1599. 1597. 8. — 1623. 8. ibid. — Argent. 1640. 1670. II. 4.

— Lugd. Bat. 1658. 8. — ed. Fr. Schmieder. Gotting. 1803. 8. — ed. J. C. Koken. Lips. 1828. 8.; — ed. C. Th. Zumpt. Berol. 1826. — ed. A. Baumstark. Stuttg. 1829. III. 8. em. F. H. Bothe. Mannh. 1823. 8. — mit Anmerk. u. Var. v. J. Seibt. Prag. 1826. 8.; — ed. Lemaire, Paris 1832. 8. — ed. A. Huquet. ib. 1836—37. II. 8. — Deutsch übers. v. Ostertag. Frfrt. a. M. 1799. 8. —

(38) Види: de vita, scriptis ac stilo Tacit. rec. Bekker. Berolini. 1834. 8. — Изданія су слѣдующа: Ed. Pr. Venet. 1470 fol.; — ed. Fr. Puteolanus. Mediol. 1475.; — Venet. 1497 fol.; — ed. Beat. Rhenan. Basileae 1519. 1523 fol. — rec. Lipsius. Antv. 1607.; — em. notq. illustr. Pichenam. Frcft. 1607. 4. — ex rec. et c. anim. Th. Ryckii. Lugd. B. 1687. 12.; — recens. J. Gronov. Traj. Bat. 1721. II. 4.; — ex rec. Ernesti. Lipsiae. 1752. 8.; — rec. et not. illustr. G. Broxier. Paris 1771. IV. 8.; — ed. P. F. de Calonne. Paris 1824. V. 12.; — rec. G. H. Walther. Hal. 1831—33. IV. 8. — em. et rec. J. Bekker. Berol. 1831. II. 8. — rec. G. A. Ruperti. Hannov. 1832—34. IV. 8.; — em. et ill. N. Bach. Lips. 1834. 36.; — rec. breviq. annot. instr. Fr. Ritter. Bonn. 1834—36. II. 8. — Tacit. Werke übers. v. W. Böttticher. Berlin. 1831—34. IV. 8. — v. Ricklefs. Oldenb. 1825—27. IV. 8.

(39) О лат. рѣчитости види: A. Westermann, Geschichte d. Römischen Beredtsamkeit. Leipzig 1835. 8. — Fragments des orateurs Rom. depuis App. Caecus jusqu'a Q. Aurelius Symmaque rassemblés et commentés p. H. Meyer. Ed. rév. et augm. p. Dübner. Paris 1837. 8.

(40) Види: D. Jenisch, Aesth. crit. Parallele d. beiden grössten Redner d. Alterthums. Berl. 1801. 8. — H. C. G Ernesti, Cic. Geist. u. Kunst. Leipz. 1799. 8. — Одъ изданія' споменуѣемо; Ed. Princ. Orat. XXVIII. Romae. 1471. fol. — Venet. Ald. 1546. 8. — cum comm. Fr. Hotomanni. Paris. 1554. II. Vol. — ex emend. M. Bruti. Lugd. 1570. III.; — ex emend. D. Lambini. Lond. 1585. II. 8. — ex rec. J. G. Graevii. Amstel. 1695—99. III. 8. — ex rec. Ernesti. Halae 1780. III. 8. 1815. 8. — crit. bericht. u. erläut. v. Klotz. Lpzg. 1835—39. III. — Нѣмачки преводи: v. Fr. C. Wolff. Altona 1829. V. 8. — Samml. auserl. Red. v. Fr. C. Wolff. Bd. I. II. ibid. 1823—24. 8. — Cic. epist. ad famil. ex rec. J. G. Graevii. Amst. 1677. II. 8. ed. J. Fr. Benedict. Lips. 1790—95. II. 8.; — ill. Weiske. Lips. 1792. — Briefe d. M. T. Cicero und s. Zeitgenossen herausgeg. v. A. Thospann. Leipz. 1833. Bd. I. 8.

(41) Види: Hummel, Quint. Vita. Gotting. 1843. 4. — Изданія су: Ed. Pr. Instit. et declam. recogn. G. Bucoldianus. Colon. 1527. fol. — Paris 1549. fol. — cura R. Burmann. Lugd. B. 1720. II. 4. — ex rec. Ulr. Obrecht. Argentorati 1698. II. 4. — Declamat. CXXXV. Ed. Pr. Parmae. 1494. fol. — Lutetiae. 1580. 8. — Oxonii 1692. 8. —

(42) О стању философіе код Римљана' види: Paganin. Gaudentius, de philos. apud Romanos origine et progressu. Pisae. 1643. 4. — J. K. Blessig, de origine philos. apud Romanos. Argentorati. 1770. 4. — Levezow, de Carneade, Diogene et Critolao et de causis neglecti studii philos. apud antiq. Romanos. Stettin. 1795. 8. — P. Tengren, Initia et progres. philos. in gente Romana. Upsal. 1750—52. II. 4. — K. F. Renner, de impedimentis, quae apud Roman. philos. negaverint successum. Halae 1825. 8.

(43) Види: R. Kühner, M. T. Ciceron. in philosophiam ejq. partes merita. Hamburg. 1825. 8. — R. Thorbecke, resp. ad quaest. prop. principium philos. moral. et officior. exponen. e Cic. oper. philos., ita ut singul. sentent. pondus et argumentandi ratio dijudicetur. Lugd. B. 1817. 4 (важно). — A. B. Krische, Forschung a. d. Gebiete d. alt. Philosophie. Götting. 1840. Bd. I. 8. — Сва Цицеронова дѣла преведена су на нѣм. подъ насловомъ: Cicer. sämmtliche Werke in Deutscher Uebertrag. unt. Mitwirk. viel. Gelehrten herausgeg. v. R. Klotz. Leipz. 1839. II. 8 (недовршено).

(44) Види: F. Nüsseler, Seneca d. Sittenlehrer n. d. Char. seiner Schriften und s. Lebens. Zürich 1783. Bd. I. 8. — Th. T. G. Reinhard, de Sen. vita atq. scriptis. Jenae 1817. 8. — Изданія су најстарія: Ed. Princ. Neapoli. 1475. fol. — Heidelberg. 1605. fol. (изврстно); — Amstelod. 1672. III. 8. а најновіе: Lipsiae 1842. — Нѣм. преводъ v. Moser und Pauli. Stuttgard. 1828 12.

(45) Најстарія и најболя изданія: Ed. Princ. Plin. Sec. Natur. Hist. L. XXXVII. Venet. 1469. fol. — Romae 1470. fol. — Basileae 1539. fol. — а најновіе: Hist. Natur. Helmstadt. 1835. 4. — Преведена є на нѣм. v. Grosse. Frft. a. M. 1821. 1827. 8. — На франц. Histoire Natur. de Pline. Paris. 1829. 8.

(46) Види: P. Nymansson, Hist. mathematicae Roman. Cap. I. Upsal. 1762. 4.

(47) B. G. L. Goldner, de medicorum dignitate et titulo senatoris illis tributo. Ger. 1712. 4., — J. G. Hecker, ad Hist. medic. apud. Rom. antiquiss. spic. Stett. 1772. fol. — J.

G. Neubert, Comm. de adversis medic. fatis apud Rom. Jenae 1756. 4. — J. Beck, Observ. de Roman. disciplina publica medica. Lips. 1809. 4. — G. J. Goldhorn, Diss. de archiatris Romanis inde ab eor. origine usque ad finem imp. Rom. occidentalis. Lips. 1841. 8.

(48) Види: J. E. F. Walch, de arte crit. vet. Roman. lib. Ed. III. Jenae 1771. 8. — G. Budde, de Stud. liberal. apud vet. Rom. Jenae. 1700. 4. — Hegewisch, Kl. Schriften. Flensburg. 1786. 8. — Збирке су лат. језикословаца ове: Auctores linguae lat. cura Godofredi. Col. Allobr. 1622. 4. — Gramm. lat. auct. antiq. Hannover. 1605. 4.

(49) B. F. C. Conradi, Or. de schol. jur. civ. Rom. fatis. Helmstadt. 1740. 4. — Dirksen, Beiträge zur Kunde d. Röm. Rechts. Lpzg. 1825. 8. — Historia juris cum not. Vinnii et Cujac. apud S. Leew, de orig. et progr. J. R. Lugd. B. 1671. 4. —

ЦРКВЕНО-ХРИСТЯНСКА КЊИЖЕВНОСТЬ.

§. 177. До новозавѣтне Христове цркве човѣкъ є везанимъ очима тумарао по свѣту као лађа, кою бурни вѣтрови по широкой пучини немилице ваљаю. Докъ су академици или послѣдователи Платона, мѣсто истине и лажи разликовали само ствaрь вѣроватну одъ невѣроватне,—докъ су Пирронисти у голомъ сумняю спокойство духа тражили, а Епикурейци учили люде да уживаю природу и сласти нѣне, дотле опетъ мрачни стоицизмъ проповѣдаше истина борбу са страстима, али съ рѣчма и наукомъ, коя душу никако утѣшити не могаше. Римъ є одасвудъ сабирао богове, те имъ пантеонъ подизао, образовани грађанинъ смѣяо се у души надъ суевѣрнимъ обредима идолослуженя, надъ пророштвима своихъ жреца и надъ свачимъ, што му законъ преписиваше. Такимъ начиномъ скептицизмъ обузевши наймоћніе духове, учіо є о свачему, па и о самой добродѣтельи, првой богочестія стихіи, сумняти се. Али човѣкъ и обштество у станю овомъ ніе за дуго остати могло. Дотужавши му догматъ лишенъ чувствености и основа, слава и земальске насладе, човѣкъ требовао є утѣхе у невольи, богатства у сиромаштву, надежде при часу смртномъ, ствари, кое му идолопоклонство и филозофіа нѣгова не могаху дати,— требовао є символъ найчистіи и заедно найразумніи о Богу, єдномъ рѣчю требовао є религію! Утѣху, надежду, богочестіе ово добіе свѣтъ у господу нашемъ Исусу Христу. Съ њимъ настае нова зора, и ново духомъ милосрђа и кротости дишуће кньижество, т. є. богословіе.

§. 178. Животъ Богочовѣка садржи се у кньигама четири евангелиста: Матеа, Марка, Луке и Іоанна. (1) Први родомъ Еврей, одъ царинара поставши ученикъ Христовъ, проповѣдао є ново ученѣ у Етіопіи, Нубіи, Мацедоніи и Партіи, и написао є г. 61 послѣ Хр. евангеліе у еврейскомъ єзику, преведено доцніе на грчки, у комъ ясно и просто Спасителѣво по плоти рођенѣ расказуе, дочимъ Іоаннъ, бивши найпре рибаръ при єзеру генисаретскомъ, па ученикъ Іоанна крстителя, а потомъ любимацъ Христовъ, у своимъ грчки написаномъ евангелію божество и вѣчно исхођенѣ нѣгово узвишенимъ слогомъ одкрива. — Марко, Еврей Киринеацъ изъ племена Левина, еданъ одъ 70 ученика,

когъ Петръ христянномъ учини, спутникъ Варнавинъ и Павловъ, свео є у кратко животъ и дѣла Спасителя по казиваню апостола Петра. — Лука біо є родомъ изъ Антіохіе, занатомъ лѣкаръ, а по црквеномъ преданію и живописацъ, мужъ врло искусанъ не само у грчкомъ єзику, но и у закону Мойсеову и у еврейскимъ обичаима, кои чувши єданъ данъ у Єрусалиму проповѣдь господа Исуса, вѣрова унь, постаде єданъ одъ 70 апостола', и послѣ вознесенія Господа написа г. 62. у Риму евангеліе (треће у свештеномъ канону), казујући што є самъ видіо и чуо, и што є дознати могао одъ оныхъ, „иже исперва самовидцы и слуги быша словесе.“ Четири та евангеліа састављаю исторійски дѣс новогъ завѣта. — Св. Лука написао є къ томе и дѣянія апостолска (πεάξεις τῶν ἀποστόλων) на єзику грчкомъ, одликујућемъ се чистотомъ и правилносћу, — дѣло кое држи средину између евангеліа и посланица апостолскихъ — у комъ сашастіе духа светогъ на апостоле, чудеса и ка Христу обраћеня, коя силомъ и благодети истогъ духа они учинише, дакле исторію првобитне Христове цркве живо и занимљиво представља, а одъ 16. главе па до края кньиге путованя апостола Павла (го год. 63) по разнимъ странама римскогъ царства, и труде нѣгове за устроенѣ цркви' међу язичницама и Евреима описуе. — Одъ св. Іоанна имамо такођеръ ἀποκαλύψις (одкритіе) — родъ нѣки таинствене поеме —, умотворъ найчудесніи кои є икадъ у човѣчіой глави зачетъ, у комъ се слави побѣда христянства надъ идолопоклонствомъ и еврействомъ, и кои по рѣчма ученогъ едногъ ауктора садржава у себи напредъ писану исторію скончаня свѣта. — Ученици Христови, люди прости и рибари, трудили су се не само словомъ, но и писмено да нову спасоносну науку по свѣту распростране, — па у рѣчима и списима ньиховимъ какво чувство силногъ увѣреня, какво ли дубоко и неодольиво удахнуће съ неба не лежи? Ревность и любавь та, коя прошлость оплакуе и само будућность предъ собомъ гледа, примѣтна є и по томе особито, што као основну черту нравственогъ савршенства христяна представля безусловно подчинѣнѣ вольи божіой. Еврейски синедріонъ срди се и прети апостолима: „Не запретисмо ли вамъ оштро, да не учите у ово име? и гле напунисте Єрусалимъ своіомъ наукомъ и хоћете да баците на насъ крвь овога човѣка.“ На што му одговара на то Петръ и апосто-

ли? — „Већма се треба Богу покоравати него ли людима. Богъ отаца нашихъ подиже Исуса, коега ви убисте, обѣсивши на дрво. Овога Богъ десницомъ своіомъ узвиси за поглавара и спаса, да да Израилю покаянѣ и опроштенѣ грѣха'. И ми смо нѣгови свѣдоци овихъ рѣчи и Духъ свети, коега Богъ даде онима, кои се нѣму покораваю.“ (Дѣян. У.) У овомъ простомъ, а притомъ величественомъ одговору има нешто не обичнога, чудеснога, кое и найхладніе према религіи срдце натеруе, да се новомъ духу христянскогъ твора, новомъ свѣтилу христянске философіе поклони, те да и првенство нѣно надъ язичнимъ матеріализмомъ радо призна. Такове рѣчи оправдаваю подпуно удивлѣнѣ синедріона, кои у гнѣву своме већъ намѣраваше, да апостоле за нови тай никадъ дотле нечувени говоръ животомъ казни: „Они же слышавше распыхахуся, и совѣщаша убити ихъ,“ докъ єданъ найзнатніи изъ скупштине, когъ слово простихъ рибара протресе, па можда и за чувство истине приправи, рече: „Проћите се овихъ люди и оставите ихъ; єръ ако буде одъ люди овай савѣтъ или ово дѣло, покваріће се; ако ли є одъ Бога, не можете га покварити, да се како не нађете као богоборци.“ Вѣра та и любавь прешла є одъ апостола' и на ученике ньихове. Стефанъ, прости діаконъ, у слову своме къ Юдеима пре него што ће жертвомъ бѣснила ньиховогъ пасти, корећи ихъ због отврднутогъ срдца, и што се у храмъ Соломоновъ одвећъ уздаю, напада ихъ съ овимъ снажнимъ и узвишенимъ рѣчма: „Али найвиши не живи у рукотворенимъ храмовима, као што говори пророкъ: Небо є мени престолъ, а земля подножѣ ногама моима: какву ћете ми кућу сазидати? говори Господъ, или кое є мѣсто за мое почиванѣ. Не створи ли рука моя све ово? Тврдоврати и необрезанихъ срдца и ушію! Ви се єднако противите Духу светоме; како ваши отци, тако и ви. Коега одъ пророка не протѣраше отци ваши? И побише оне, кои напредъ явише за долазакъ праведника, коега ви садъ издайници и крвници постадосте.“ (Дѣян. VII.) — Одъ Христовихъ ученика найславніи є у проповѣданю нове науке апостолъ Павелъ, одъ еврейскихъ родителя у Тарзусу роћенъ, кои се пре звао Савелъ и одъ найжешћегъ гонителя христянства найревностніи нѣговъ проповѣдникъ постао, пострадавши зань у Риму за Неронова гонѣня између 64—68 године. Видимо га гдѣ се на ту цѣль као добаръ Христовъ

војникъ препире са стоицима и епикуреима атинскимъ и съ Евреима, да би првима показао суету златнихъ њиховихъ идола и величество и свемогућство великогъ и непознатогъ Бога, а послѣднѣ приволѣо да познаду распетогъ одъ њихъ Христа и да се покаю. Виспрено є мѣсто у дѣяніяма, гдѣ Павелъ обраћа у христянство наймудріегъ Еллина (XVII.), као и оно гдѣ стои у суду предъ Феликсомъ и Агриппомъ (XXIV. XXVI.). Идее су у тимъ говорима тако узвишене и тако красноречиво предложене, да би обширніе расчлењиванѣ изискивале, и зато се ограничавамо овдѣ само на прво, у комъ се гласъ дубоко увѣреногъ апостола најяче чуе: „Ставши Павелъ насредъ Ареопага рече: Люди Атињани! по свему васъ видимъ да сте врло побожни; еръ пролазећи и мотрећи ваше светинѣ нађохъ и олтаръ, на коме бѣше написано: Богу непознатоме. Коега дакле не знаюћи поштуете, онога вамъ я проповѣдамъ. Богъ, кои є створіо свѣтъ и све што є у нѣму, онъ будући господаръ неба и землѣ, не живи у рукотворенимъ храмовима. Нити прима угађаня одъ руку човѣчіихъ, као да би Ономе требало што, кои самъ дае свима животъ и диханѣ и све. И учиніо є да одъ једне крви савъ родъ човѣчіи живи по свему лицу земальскоме, и поставіо є напредъ одређена времена и међе њиховога живлѣня: да траже Господа, не би ли га баремъ опипали и нашли, премда ніе далеко ни одъ једнога насъ; еръ крозъ нѣга живимо, и мичемо се, и есмо; као што и неки одъ ваших пѣсника рекоше: еръ смо и родъ нѣговъ. Кадъ смо дакле родъ Божіи, не треба да мислимо да є Божество као иконе златне или сребрне или камене, кое су люди майсторски начинили по смишљаню своме. Не гледаюћи дакле Богъ на времена незнаня, садъ заповѣда свима людима свуда да се покаю; еръ є поставіо данъ, у кои ће судити свему свѣту по правди преко човѣка, кога одреди, и даде свима вѣру, васкрснувши га изъ мртвихъ.“ — Павелъ прео се такођеръ и съ нѣкима одъ христяна, кои изъ честолюбія или изъ любави къ новостима чистоту евангелскогъ ученя кваре, измишљаваюћи коекакве ереси. Противу ових лажнихъ учителя и пророка опираху се у обште сви апостоли, опоминюћи у своимъ посланицама вѣрне, да буду на опрезу и сваки састанакъ съ њима избѣгаваю. Но да поменуте ереси опровргну нису се старали. Навешћемо овдѣ редомъ посланице св. апостола.’ Одъ Павла заосташе 14, т. є. къ Римля-

нима 1, Коринтянима 2, Галатима 1, Ефесцима 1, Филипљанима 1, Колоссаима 1, Солуњанима 2, Тимотею 2, Титу 1, Филимону 1, Евреима єдна. Одъ осталихъ апостола имадемо єдно „соборно посланіе“ Яковлѣво, два Петрова, три Іоаннова, и єдно Юдино. Сва поменута писма заєдно съ „дѣяніяма“ чине дѣо дидактични или поучни новогъ завѣта.

§. 179. У духу мудре и кротке нравствености трагомъ апостола' напредовали су найстаріи свети отци, тако звани мужеви апостолски, што су живили у време св. апостола', одъ ньихъ се вѣри Христовой научили, съ ньима трудъ евангелскогъ проповѣданя дѣлили, а послѣ остали непосредни пріемници ньихови у званію и у служби духовной. (2) Такови су св. Варнава одъ колѣна Левина, рођенъ на острову Кипру, одъ когъ є дошла до насъ посланица позната подъ именомъ „соборное посланіе св. ап. Варнавы“, у коіой хоће да докаже вѣруюћимъ Юдеима, да старозавѣтно служенѣ нема више за ньихъ обвезне силе, те захтѣва, да се савъ нравствени и обредни Мойсеовъ законъ уклони. — Св. Климентъ, папа римски, родомъ Римлянинъ, бивши ученикъ ап. Петра и Павла, кои пострада за вѣру Христову у Херзонезу, куда га изъ Рима прогнаше. Одъ њега имамо двѣ посланице Коринтянима, писане поводомъ рођенога у оной цркви раздора и немира. У ньима св. Климентъ отеческомъ благошћу настои, еда би како привео смутльивце да признаду свой грѣхъ, и тако да умири цркву. Єзикъ отликуе се чистотомъ и правилношћу найбольихъ еллинскихъ умотвора, притомъ є сасвимъ у чисто христянскомъ духу држанъ, когъ светитель облачи найлѣпшимъ образима и изразима узетимъ изъ св. писма, а нарочито изъ посланица' ап. Павла. — Св. Игнятій Богоносацъ изъ Антіохіе, ученикъ св. Іоанна Богослова, одъ самихъ апостола рукоположенъ за епископа цркви антіохійской. Гонѣнѣ Домиціаново минуло га є срећно, али га Траянъ не поштеди, учинивши га мученикомъ г. 116. Написао є посланице къ Ефесцима, Магнезіанима, Тралліанима, Римлянима, Филаделфійцима, Смирнянима и къ Поликарпу. — Св. Ерма, живши при св. Клименту, сачинитель дѣла познатогъ подъ именомъ Пастырь — *ποιμην* —, у комъ анђелъ, явивши се Ерми у обличію пастира, учи га науци Христовой. — Св. Поликарпъ, савременикъ и другъ св. Игнятія, епископъ смирнски, пострадавши за вѣру у ономъ

граду г. 147 или 169. У посланици къ Филипљанима по примѣру св. апостола' и мужева апостолскихъ дае имъ поученя христянске практичне мудрости по свачіемъ станю, полу и узрасту, препоручуюћи свакомъ точно извршиванѣ своихъ дужности, а найвише да се одъ ереси и раскола чуваю. Свршуе пакъ прекрасно свое писмо слѣдуюћимъ поученѣмъ и умилятимъ христянскимъ поздравомъ: „Богъ отацъ господа нашегъ Исуса Христа, самъ Онъ да васъ укрѣпи у вѣри, у истини и у савршеной кротости, у трплѣню, великодушію, у снисхоћењу и у чистоти, — да васъ учини причестницима блаженства и наслѣдія светихъ, и насъ заедно съ вама, и све люде, кои вѣрую у господа нашегъ Исуса Христа, и у отца нѣгова, кои га воскреси изъ мртвихъ. Молите се за све свете, такоћеръ за цареве и за старѣшине, за оне кои васъ гоне и ненавиде, па и за саме непріятелѣ крста, да би плоди вѣре ваше били на угледъ свакоме, и да будете у свачемъ савршени.“ — Међу црквене списателѣ овогъ періода спада и Папій епископъ Єрапольски, ученикъ св. Іоанна Богослова, кои ако за труде и дѣлательность свою на полю црквене књижевности велико уваженіе и заслужуе, али га зато опетъ црква међу свете отце не ставля. Списи нѣгови давно су већъ изгубљени. Овдѣ и то примѣтити валя, да оба изредна дѣла *περὶ τῆς οὐρανίου* и *περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, што многи св. Діонисію ареопагитскомъ приписую, по свой прилици нису нѣгова, већъ изъ позніега 3. до 5. столѣтія. — Изъ овога што смо дослѣ казали види се, да намъ є изъ првогъ періода црквене књижевности врло мало остало, чему се ніе чудити кадъ разсудимо, да є устмено поучаванѣ у оно доба било врло живо и ясно, као да су сами апостоли крозъ уста своихъ ученика говорили, те су ови заедно съ паствама своима само гласъ тай слушали и њему слѣдовали; а съ друге стране књижевность ніе се тада ни макнути, а камо ли развіяти могла, како Христяни не имаху іошъ изваньске слободе и сигурности, да се темељно изображаваю и богослуженѣ свое явно одправляю. Али и то мало што остаде, врло є важно и за насъ драгоцѣно.

§. 180. Єзгра све науке мужева апостолскихъ єсть догматъ о искуплѣню нашемъ крозъ Исуса Христа. Тако у посланици св. Варнаве развія се главна мисао, да се у Исусу Христу налази обяснѣнѣ и савршенѣ старогъ и новогъ завѣта међу Богомъ и

човѣкомъ; у посланици св. Климента сва поучаваня и савѣти иду на то, да се Христяни постараю бити истинни послѣдователи Исуса Христа, кои є єдини путъ нашегъ спасеня; у кньизи св. Ерме Исусъ Христосъ є „краеуголный каменъ“ необичайногъ зданія означаваюћегъ свету цркву; у св. Игнятія и Поликарпа прва є и послѣдня рѣчь о томъ, да є єдини И. Х. наше спасенѣ и нашъ животъ. — У неразлучной свези съ наукомъ о искуплѣню стои догматъ о пресветой Троици. Истина да сврху одношеня међу собомъ божественихъ ипоста си мужеви апостолски не говоре опредѣлительно, али изъ самогъ реда, у комъ они имена лица' св. Троице стављю, види се ясно ньихово равночестіе, нераздѣлность и несливеность. — Што се тиче таинства' христянске цркве говоре ясно и положительно само о крштеню и евхаристіи (Варн. XI.), а на друга изъ далека указую, као на пр. св. Климентъ на таинство миропомазанія (XLVI.), гдѣ говори о духу благодати, кои се на Христяне излива, — св. Ерма на таинство покаянія, — св. Игнятій и Климентъ (XLII.) на таинство свештенства, а први такођеръ и на таинство брака. — Догматъ о воскресенію мртвихъ прекрасно излаже и доказуе св. Климентъ у првомъ писму Коринтянима (XXIII.) као и о обштемъ суду св. Варнава (VII.), Поликарпъ (VI.), Игнятій (къ Ефесцима XV.). — Найглавніе черте нравствене науке ньихове могу се свести на слѣдующе: човѣкъ добія духовно здравлѣ у води крштеня; Богъ дае човѣку чисти духъ: одъ туда главна обвезаность наша да хранимо чистоту. Христянинъ дужанъ є испунявати съ веселѣмъ све заповѣди господнѣ, полажући надежду на силу Божію. Духъ Божій, кои живи у човѣку, не трпи лѣность; радость є угодна и пріятна Господу. Вѣра и любавь саставляю почетакъ и конацъ христянскогъ рада; гдѣ нема вѣре нема ни любави (Игн. къ Ефес. 14. къ Смир. 6—7). Подчинѣнѣ богоуређеномъ поредку у цркви Христовой єсть необходно условіе за успѣхъ у правомъ благочестію и добродѣтельи. Текъ што почну люди по своіой вольи мудровати, одступаюћи одъ правила' цркве, одъ тога часа усахнюе у ньима и благодатю Божіомъ насађена любавь, и починѣ растроенѣ не само у обштеству но и у души свакога на по се. (Посл. св. Клим.) Непрестано каянѣ валя да є свакомъ Христянину средство, да сачува себе чиста предъ Богомъ (Клим. посл. 1.).

§. 181. У истой мѣри, коіомъ се вѣра Христова по свѣту ширила и утврђивала, падало є сваки данъ то већма идолопоклонство и пропасти своіой наглило. Изврстность вѣре и непорочно живлѣнѣ Христяна морало є найпослѣ пробудити ненависть язичнихъ филозофа, кои за дальи обстанакъ народне религіе већъ стрепити почну: суевѣрство и невѣрство оружаше се противу праве вѣре, єдно да сачува тобожнѣ свое богове, а друго да се коекаквимъ софизмима и бодльивимъ посмѣхомъ по обичаю своме наруга свему што є добро, спасоносно и свето. Узъ ове пристане и еврейски фанатизмъ, наговараюћи съ почетка свакимъ способомъ язичне управителѣ, да Христяне прогоне, а доцніе нападаюћи ихъ и писмено. Срећомъ црква имала є тада у нѣдру своме мужева вѣштихъ и наукама свѣтскимъ, кои су добро знали мнѣнія, обичае, живлѣнѣ и религію непріятеля своихъ, те зато могаху ихъ съ истимъ оружіемъ ньиховимъ нападати. (3) Учительи ови ступе дакле на бориште съ противницима Христянства пишући апологіе, да обране истину и да посраме невѣрнике и блуднѣ ньихове. Одъ туда се періодъ овай, кои съ половине 2. па до 4. столѣтія трае, по главной цѣли и правцу ондашнѣ црквене киижевности обично зове періодомъ апологета', (4) премда осимъ апологіа' налазимо тада и другихъ отеческихъ списа особито полемичкогъ садржая (найвише у 3. и 4. вѣку), съ томъ само разликомъ, што су ови послѣдньи понайвише на унутрашнѣ врагове цркве или еретике управлѣни били. „Преслѣдуя Христіанъ“, вели преосв. и учени Епископъ Макарій, „враги имени Христова нападали и на самое ученіе христіанское. Подобные Цельсу, Кресцентію и Порфирію, старались всѣми средствами тогдашней философіи, всѣми усиліями софистики подорвать основанія новаго ученія, и съ возможною наглостію и дерзостію осмѣивали оное въ глазахъ современниковъ; такъ что въ томъ и другомъ случаѣ Христіане сочли наконецъ необходимимъ писать апологіи. И вотъ Іустинъ и Тертулліанъ берутся защищать невинность и доброе поведеніе Христіанъ предъ императорами; а Оригенъ пишетъ опроверженіе на цѣлое сочиненіе злѣйшаго изъ язическихъ ученыхъ Цельса.“ — У то време практичногъ дѣланя и умствене борбе видимо гдѣ се на много мѣста христянска училишта већъ подижу, изъ коихъ потомъ изиђоше многи ревностни поборници Христове вѣре противу невѣрства

и ереси. Школе те биле су у Александріи, Риму, Кесаріи, Антіохіи, Смирни, Ефесу, Картагени и по другимъ мѣстима. Прва, основана іошъ св. апостоломъ Маркомъ (Hieronymus, Catalogus de vir. ill. подъ рѣчи Marcus), достигла е найвиши степенъ цвѣтања и славе у почетку трећегъ вѣка тако, да е и саму знамениту у оно време поганску у Александріи школу помрачити могла. Изъ нѣ изиђоше Климентъ александрійски, Оригенъ, Діонисій и многи други мужеви, славни своіомъ ученошћу и ревношћу за вѣру Христову. Кругъ ученя у той школи ограничавао се изъ почетка на само обучаванѣ младежи у основнимъ истинама христянства: доцніе, задржавши скромни насловъ училишта огласителногъ — schola catechetica — примила е у свой курсъ философію, исторію, па до некле и саму грчку митологію и космографію, и то съ тога найвише, да би будући учитељи и бранитељи вѣре могли лакше и успѣшніе борити се съ противницима нѣнимъ, обраћајући на њихъ собствено оружіе њихово. — Али ако е борба съ язичницима и Евреима и била главно заниманѣ св. отаца и црквенихъ писателя у овомъ періоду, она ніе ипакъ била едино и исключиво упражњаванѣ њихово. Появивше се іошъ у време апостола' еретичне секте, кое се у позніе доба то већма умножаваху, требовале су такођеръ перо да ихъ изобличи и на прави путъ опетъ доведе. Одъ тихъ секта особито многобройни біяху Гностици, (5) кои су у науку свою христянске догмате уносили, те на вѣри основану религію съ философіомъ, а ученѣ обявлѣно съ таинственимъ преданіяма древнихъ религіа востока мѣшали (Ср. §. 124). Успѣхи нове те философіе били су тако велики, да су многи лакомислени Христяни одъ евангеліа у станъ нѣнъ тимъ лакше прелазили, што е већина подъ гностицизмомъ христянство узимала, и крозъ то се лако одъ еретичкихъ коловођа прелашћавати давала, чимъ е млађано іошъ тадашнѣ христянство яки уштрбъ трпило. Али зло то служило е пакъ на велико добро цркве у томе, што се поводомъ тимъ многимъ научнимъ христянима давала згодна прилика, те се противу реформе те снажно подигну, и ню устмено и писмено опроргавати стану.

§. 182. Одъ апологетичкихъ списателя найславніи су: Квадратъ, бивши г. 127. епископъ атински, познатъ похвалнимъ словомъ за Христяне, што га е императору Адріану предао (Евсевій, hist. eccl. lib. IV. cap. III.); — Аристидъ Атинянинъ,

кои подъ филозофскомъ мантіомъ христянско срдце сакрива. Апологіе обоихъ управлѣне су противъ язичника', и много ихъ Евсевій и Єронимъ (de vir. illustr.) похвалюю. Противъ еретика' по историку Евсевію писао є први Агрипа речени Касторъ, мужъ врло научанъ, коегъ дѣла као и поменуте двоице давно су нестала. Но губитакъ ньиховъ надокнађую обилно списи св. Юстина филозофа, изъ коихъ се наука богословска у II. столѣтію найболѣ познати дае. Овай св. мученикъ родіо се 103. г. послѣ Хр. у самарійскомъ граду Сихему (данашнѣмъ Наплузу). Воспитанъ у системи язичнихъ филозофа, благодать божія одкри му єданъ данъ у разговору съ нѣкимъ старцемъ Христяниномъ свѣтило истине, те прими вѣру Христову у 30. години живота своегъ, за кою и пострада у Риму г. 168. Одъ списа нѣговихъ дошли су до насъ само слѣдующи: 1. Два „увѣщанія къ Еллиномъ“, одъ коихъ друго по свой прилици ніе нѣгово. (В. христіанское чтеніе, 1851.) У првомъ св. Юстинъ позива Грке да оставе старе предразсудке и блуднѣ отаца своихъ и да пригрле истину, те имъ изъ басни' етничкогъ богословія сву скаредность и плиткость науке ньихове показуе. „Тко су основательи религіе ваше? пита ихъ св. мученикъ. Заръ поете? Тко є годъ ньихъ читао, тай неће то потврдити, єръ су мнѣнія поета' о порѣклу богова тако смѣшна, да не могу смѣшнія бити. Да се свакъ о томъ увѣри, некъ прочита само Омира, найзнатніегъ међу поетама или отца поета, као што га ви сами називлѣте.“ — За тимъ приводи различне стихове изъ Иліаде, у коима се о постаню богова, а особито о ньиховимъ гнуснимъ слабостима и страстима говори. „А тко су учительи ваши у религіи?“ пита ихъ далѣ. „Ви ћете ямачно на ваше филозофе и мудраце указати, єръ сваки путъ, кадъ вамъ се мнѣніе поета' о боговима вашимъ супротъ стави, ви се за филозофе ваше као за непорушиве стѣне закланяте. Да видимо, шта уче ти ваши филозофи, починюћи по обичаю одъ самихъ древнихъ и найзнаменитіихъ. Представляюћи ученѣ свакогъ поединогъ одъ ньихъ, надамъ се доказати вамъ, да су системи ньихови іошъ смѣшніи одъ богословія поета вашихъ.“ — За овимъ слѣдую мнѣнія о постанку ствари' Талеса, Анаксимандра, Анаксимена, Анаксагоре, Архелая, Питагоре, Епикура и Емпедокла, па како сви ти филозофи не слажу се међу собомъ и слѣдующи опроврга предидућегъ, „видите,“ заклю-

чава одъ туда св. Юстинъ, „каква є забуна понятія' у онима, кое ви за мудраце и за основателѣ религіе ваше држите. Єднима є обште начело вода, другима воздухъ, огань и т. д., па є ли могуће да се ткогодъ одъ васъ, желећи спасеня, безопасно повѣри такимъ людима, кои ни у чемъ не могу да се сложе, не могу да се разиђу безъ ината и препирке.“ — 2. Двѣ апологіе, у коима краснорѣчиво брани живлѣнѣ и науку Христяна. Оне су драгоцѣни споменикъ древности, ко и разяснюе много штошта, кое се односи на станѣ христянства у оно време. — 3. Разговоръ противъ упорства еврейскогъ, што га є имао у Ефесу съ Трифономъ знаменитимъ Евреомъ, познатъ такођеръ подъ именомъ: dialogus cum Tryphone. — 4. О монархіи разговоръ, у комъ налазимо единство божіе найясніе доказано. — 5. Посланица къ Діогнету. — Послѣ Юстина заслужую уваженѣ као апологети ученикъ нѣговъ Татіанъ изъ Сиріе, изредни витія и учитель краснорѣчія, написавши слово противъ Грка' λόγος πρὸς Ἕλληνας, у комъ суевѣрне и будаласте басне язичне философіе дрзновено одкрива, древность Мойсеа надъ свима пѣсницима, законотворцима и философима грчкимъ показуе, и христянски законъ надъ грчкомъ философіомъ уздиже. Па опетъ славни овай мужъ у старости своіой ніе сачувао вѣру, съ коіомъ є язичнике побѣдоносно шибао, єръ вративши се изъ Рима у отечество, оснуе нову ересъ гностичко-енкратитску, тако названу, єръ су се послѣдовательи безженства строго држали. Атинагоръ, философъ и около г. 177. управитель катихетичке школе у Александріи. Нѣгова апологіа за Христяне красни є описъ христянскихъ обичая онога времена. Написао є такођеръ философско дѣло о воскресеню мртвихъ. Ови и іошъ многи ини списательи, коихъ су дѣла жалибоже изгублѣна, као Мелитонъ, епископъ сардикійски (Єрон. de vir. ill. c. XXV.), Аполлинаръ, єрапольски (Евсевій hist. eccl. lib. IV. c. XXV.), Аполлоній, сенаторъ римски (ibid.), и други плели су похвале христянству, и бранили га одъ опадача', язичника' и Евреа', — прекрасно заиста заниманѣ, кадъ люди краснорѣчіе и ученость употреблюю на то, да религію и вѣчне истине нѣне обране, те іошъ и противнике увѣре и обрате!

§. 183. Ревность списателя' періода овогъ ніе се на саме язичнике и Еврее ограничавала; они су као што горе напоменусмо перо свое оштрили и супротъ лажнихъ Христяна, осно-

вателя' разних ереси. Тако є Агрипа Касторъ побіяо ересъ Василида, св. Ю стинъ Марціонову, Аполлинаръ ересъ Катафрига'. Али у послу томе нису сви єдногъ метода придржавали се, већъ є сваки своимъ начиномъ єданъ тако, други онако противнике опроргавао, служећи се ничимъ манѣ сви до едкога светимъ писмомъ и преданіяма апостолскимъ. Нѣки су, као Агрипа, све танкоумности и хитрости еретика' подробно испитивали, сплетке ньихове на видикъ износили, и крозъ то обявльиванѣ гледали да ихъ народу омразе; други су се задоволявали да вѣрне у христянству утврде; трећи су опетъ управо на еретике ударали. (Вид. Евсевій сар. XXI.) Родіонъ, учени Азіанацъ, особитимъ є путемъ ишао да ересъ Марціонову проникне, пакъ онда да є опроргне. Онъ найпре истражує и предъ очи ставля различна мнѣнія и науке, кое су поменуту ересъ раздирале, одкрива виновнике несогласіятихъ и раздора', и силнимъ непредобитнимъ доводима побія разлоге, съ коима є свака партая упиняла се да лажно свое ученѣ одржи. Аполлоній напротивъ изобличитель ереси монтаниста' представля порочно живлѣнѣ старѣшина ньиховихъ, ньихову суету, честолюбіе, лакомость и притворность, те да су таковихъ люди пророштва лажна бѣлодано показуе. Св. Ирине й, родомъ Гркъ изъ Азіе, ученикъ Поликарповъ и Папіевъ, а одъ г. 158 презвитеръ па епископъ Ліонски, пострадавши за владаня Александра Севера, найславніи є апологетикъ христянства противу еретика'. У особитой кньизи *ἔλεγχος καὶ ἀποτρόπη τῆς ψευδωνύμου γνώσεως* описао є све ереси одъ Симона врача до свога времена, ньихове блуднѣ, лукавство, измишльотине и опаку ћудь ньиховихъ виновника, те намъ ужасъ за све новости, а поштованѣ за науку одъ цркве предану у срдце уселява. — Климентъ александрійски, мужъ найсловесніи и найученіи свога времена. По слогу живописномъ познае се богословъ одгаенъ у александрійской школи, коіой біяше настоятель. Преставіо се измећу 212—220 године. Написао є изредна дѣла *λόγος παραινετικὸς πρὸς Ἕλληνας*, *Παιδαγωγός*, *Στρωματεῖς ἢ τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων*, у коима доказуе, да су се грчки филозофи изъ Мойсеа и пророка' доста ползовали, премда критици суде, да є нешто многорѣчивъ и с логъ да му ніе найясніи, што по мнѣнію ньиховомъ одъ недостаточнога у излаганю ме-

тода долази. — Оригенъ, ученикъ и наслѣдникъ Климентовъ у александрійскомъ училишту, родіо се г. 185 у Александріи, а умро у Тирусу г. 254. Пространствомъ науке, рѣчитошћу и дубльиномъ знаня онъ надилази све црквене списателѣ одъ апостолскогъ па до нѣгова доба. Іошъ у почетку христянске цркве поредъ правилнихъ свештенихъ кньига било є такођеръ лажнихъ и сумньивихъ у народу, као евангеліе св. Якова, еврейско, египетско, дѣланя св. ап. Павла, св. Петра, апокалипсисъ Петровъ и т. д. Ради тога іошъ први свети отци осѣте потребу критичне науке, коя би текстъ библійски у чистоти и цѣлости безъ икакве премѣне и квара сачувала. Но труди ньихови на томъ полю били су врло слаби. Оригенъ є први у науку библійску своимъ τετραπλα праву критику увео, а одъ богословіе великимъ творомъ περὶ ἀρχῶν — de principiis, начела — праву науку учиніо, у коемъ о многимъ чланцима свете наше вѣре обширно бесѣди. Но у разлаганю држећи се новоплатоничкихъ филозофема много и сувише мудруе, те съ тога многа дрска мнѣнія нѣгова съ православіемъ се нимало не судараю. Остала заоставша дѣла Оригенова есу: изяснѣнѣ на све готово кньиге светогъ писма 8 кньига противъ Целза, разговоръ противъ Марціониста', кньига о молитви и т. д.

§. 184. Скоро сви вишеречени списатељи били су грчки богослови и на грчкомъ су єзику пи сали, и у томъ обзиру може се слободно рећи, да є богословіе грчкогъ порѣкла, єръ до свр-,шетка II. столѣтія латинскихъ списа ніе било. Тертулліанъ (Q. Septimius Florens Tertullianus) у Картагени г. 135, а по другима г. 160. рођенъ, а умро г. 218, први є латински слогомъ снажнимъ, али доста несластнимъ и мрачнимъ писао. Овай славни мужъ пао є найпослѣ у єресь Монтаниста', па при свемъ томъ римокатолички критици држе га за прво свѣтило африканске цркве. Нѣгова найболя дѣла, написана пре но што заблуди, есу: ad martyres, de spectaculis, у коима одвраћа христяне одъ полаженя язичнихъ игралишта, de idololatria, apologeticus adversus gentes, adversus Judaeos и т. д. — Заньимъ иду: Минуцій Феликсъ (Minutius Felix), Африканацъ, р. 161—180 г., адвокатъ у Риму, коегъ разговоръ Octavius есть побѣда христянске вѣре надъ язичнимъ суевѣрствомъ; — С. Кипріанъ (Thascius Cäcilius Cyprianus) изъ Картагене, гдѣ се около г. 200

родіо и најпре учитель на г. 244. христянинъ, а г. 248 епископъ постао, године пакъ 257 за вѣру мученички пострадао. Одъ нѣга имамо осимъ много писама (67) de idolorum vanitate, testimoniorum adversus Judaeos libri III., ad Donatum de gratia, liber ad Demetrianum и т. д. У тимъ списима показуе онъ свою дубоку ученость и искуство о многимъ христянскимъ добродѣтельма (virtutes) и црквенимъ обредима, — како съ христянима поступати треба, кои по слабости у времене прогонства одрекавши се вѣре, но за тимъ раскаяни съ црквомъ се помирити желе, — о времену крштеня новорођени хъ, о молитвама и поменима за мртве, о законости еретичкогъ крштеня, у чемъ противу рѣшенія Папе Стефана држао се тврдо о бичая источне и африканске цркве, да се такови по други путъ крстити имаю, што му Латини много замѣраю. На сама ова три мужа ограничавала се тада сяйность науке у римской цркви.

§. 185. Кодъ Грка' налазимо у то време св. Діонисіа александрійскогъ, савременика Кипріанова, писавшегъ силно противу ереси Савеліа, Непоціана и Павла Самосатскогъ; — Методіа, епископа патрскогъ († 311 г. у Халцису), сачинителя књиге о воскресеню мртвихъ противу Порфирія философа; — а нешто позніе у латинской цркви ритора Арновіа (Arnobius), кои около г. 297 или г. 310 послѣ Христа сачини 7 libros adversus gentes, — и ученика нѣговогъ Лактанціа (L. Cölius Firmianus Lactantius), мужа особито краснорѣчивогъ, сачинителя institutionum divinarum libri VII., de ira Dei ad Donatum, de opificio Dei ad Demetrianum и т. д., кои е име христянскогъ Цицерона на западу достойно заслужіо.

§. 186. Чимъ се періодъ овай одъ прѣашнѣга найвише разликуе, то е систематичность или ученость, коя се у отеческимъ списима оногъ времена више или манѣ налази. Учени црквени списатељи употреблявали су сваки могући способъ за свою цѣль: знанѣ историе, философіе, митологіе и разныхъ религіа нехристянскогъ свѣта давало имъ е средства и могућность, да одкриваю и толкую догмате божествене вѣре, сравнююћи ню съ другимъ ученьима, и крозъ то могоше они ясно и неоспоримо доказивати божествено происхођенѣ првихъ, а земальско, плотско порођенѣ послѣдньихъ. Али како нѣки одъ тихъ списателя, служећи се философіомъ да разясне вѣру, пре-

ђоше границе постављене одкровенѣмъ слободи мишлѣня, а духъ опетъ времена, духъ таинствено-религіозногъ мудрованя силно на умъ ньиховъ дѣйствоваше, то су они найпослѣ съ правогъ пута заћи морали, примивши у свое списе разна крива мнѣнія, те съ тога ако намъ многа користна и изредна дѣла и оставише, не могу ипакъ међу друге свете отце и списателѣ поставлѣни бити. (6)

§. 187. Слѣдующи трећи періодъ, време сабора' васељенскихъ, (7) време силне и готово непрестане борбе съ различнимъ ересима, (8) представля намъ невиђени дотле у исторіи појављај. Црква христянска, до IV. вѣка гонѣна и одъ цѣлогъ свѣта презрена, изъ пећина' пенѣ се на єданпутъ на престолъ своихъ мучителя-императора'. Одъ сужнѣ крштенѣмъ великогъ Константина поставши првенствующа, она заповѣда истомъ ономъ мачу, кои є невину крвь толикихъ нѣнихъ мученика немило проліо. У средъ найдублѣ немарности за све што є користно, поштено и красно, — кадъ стару римску храброст найгадніе пузенѣ и ласканѣ замѣни, — кадъ су негда свесвѣтскимъ, а сада одъ варвара' немило раздиранимъ царствомъ подли шкопци управляли, у средъ, велимъ, толикихъ изванобичнихъ жалостнихъ позорія видимо изъ нѣдара Христове цркве излазити Атанасіа, Василіа, Златоуста, Григоріа, Амвросіа, Августина, Єронима и многе друге светителѣ, кои нечувенимъ донда краснорѣчіемъ найчистію моралъ поквареномъ свѣту проповѣдаю. Краснорѣчіе то има у себи нешто важнога, силнога, величественога, кое насъ важносћу достоянства своегъ чисто збуњое и предобива. Не оснива се као рѣчитость свѣтска на временимъ наслађама и предразсудцима народнимъ, — но є обште, почива на срдцу човѣчкомъ и на нелажнимъ преданіяма, и видећи злочинства люди обузето є светимъ гиѣвомъ, буди човѣка одъ свога мртвила, улази у найдубля скровишта душе нѣгове и нагони га да свлада скотске страсти. На опетъ у средъ овихъ удахнућа, задржаваю свети отци нѣку спокойность и величество ума, што є само ньима свойствено. Ньихъ є горећа любавь евангелскогъ проповѣданя одушевлявала, и ревносћу томъ одушевлѣни подигну се на найвиши степенъ краснорѣчія, кое као ваздашньи образацъ прво у цркви Христовой мѣсто занима. (9.)

§. 188. За четвртогъ па до половине петогъ столѣтія ис

торіа споминѣ многе свете отце и списателѣ, међу коима ово су најславніи: а) На истоку: Св. Атанасій велики (р. г. 316 † 372), патріархъ александрійски, нови є Алцидъ и прави мученикъ за божество слова. Што є годъ писао, млекомъ є чистогъ православія напунѣно. Онъ згазивши хидру нечестивогъ Аріа, показа божество И. Х., писавши противу ереси Савелліа, изясни личне разликости свете Троице, а Мацедоніа изобличи, кои є безаконо духу светомъ одрицао божество, чинећи га нижегъ одъ отца и сина. — Св. Кириллъ єрусалимски (349—386), одъ когъ имамо 8 оглашеня' или катихетичкихъ слова къ иштућимъ крштеня, а 5 къ новокрштенимъ, одликуюћихъ се простотомъ и ясносћу, какву смо у апостолскихъ мужева видѣли. — Ефремъ Сиринъ изреданъ своимъ омиліама. — Св. Василій велики, архіепископъ Новокесарійски (р. г. 329 † 379), біо є савременикъ Атанасіевъ, мужъ изванредни, кои є цркву православну безсмртнимъ списима у свакой струци богословске науке обогатіо и украсіо, као што су 9 бесѣда' на шестодневъ (ὁμιλίαι εἰς τὴν ἑξαήμερον), коима Свида даје мѣсто одмахъ иза књига светогъ писма, 17 бесѣда на псалме разногъ садржая, 5 књига на Еуномія, књига Амфилохію о св. духу, правила монашеска, 54 нравствена поученя, 334 посланице и т. д. О списима Василіевимъ у обште овако св. Григорій Назіанзинъ говори: Кадъ у руке узмемъ и читамъ нѣговъ ексамеронъ или омиліе сврху створеня, чини ми се да се самомъ творцу приближавамъ, да у дѣланю овога участвуемъ и нѣга достоинніе обожавамъ; ако читамъ полемійске књиге нѣгове на еретике, гледамъ како содомска ватра претвара у пепео пасіе єзике и руши куле заблуђеня, што их еретици подигнути паште се; кадъ разсуђуемъ што є онъ о духу светомъ написао, познаемъ тада Бога могъ, и осѣћамъ у себи већу одважность къ проповѣданю богословскихъ истина; ако читамъ толкованя писма светогъ, учимъ се то већма постизати она висока таинства, презиремъ тѣло свое и сединяваюћи се съ ироима, кое онъ узвеличи и прослави, осѣћамъ да самъ готовъ ступити у борбу и мученикъ постати; ако ли најзадъ слова нѣгова нравствена и монашеска читамъ и о њима разсуђуемъ, чистимъ се тада у тѣлу и у души, постаемъ храмъ способанъ да прими у себе Бога, и органъ што га дира духъ свети къ пѣваню славе и силе божествене. У друштву съ

Василіемъ себе поправлямъ, учимъ се, преображавамъ се, и постаемъ други човѣкъ да се приближимъ Божеству. (In laudem Basilii, orat. fun.) Особито е величествена и сяйносћу уображеня отлична омиліа она, кою е св. Василій у време глади и суше изговоріо. Навесћемо изъ нѣ слѣдующи живи описъ природе: „Небо гледамо гдѣ се окаменило, на нѣму нема облака', и то чини да намъ е тежка она ведрина, за коіомъ смо другихъ пута чезнули. Жалостно изгледа земля суха, безъ лѣтине, распукла и расцѣпана тако дубоко, да іой жестоки сунчани пламенъ чакъ до утробе продире. Вѣчити и богати извори пресушише, не стаде намъ воде изъ пространихъ и дубокихъ рѣка тако, да ихъ неяка дѣца и жене са своимъ бременима на ногу прелазе. Жеђь ніе іошъ кодъ многихъ угашена, и животъ е у опасности. Нови Израилтяни идемо тражећи новога Мойсеа, и съ ньимъ чудесни жезалъ, да удараюћи о стѣне разблажи жестину жеднога народа, да одъ стиснутихъ изъ непада облака навуче надъ гладнима необичну рану манне. Дао Богъ да не останемо ми потомцима страшни примѣръ глади и бича! Пођохъ на ньиве и врло ме заболѣ, кадъ ихъ виђохъ блѣде и голе, и я пролихъ надъ ньима сузе мѣсто кише. Сѣмена или се осушише іошъ пре цвѣта, или осташе међу бусенѣмъ, као што ихъ плугъ оставіо бяше. Међутимъ тежаци сѣдећи край своихъ ньива и ухвативши се за колѣна, као што чине они кое туга мори, горко оплакую свой узалудни трудъ; плачнимъ очима погледаю часъ на тужне жене, часъ на неяку дѣчицу, и на сухимъ ньивама уздишу као отцеви, коима су ограблѣни синови у цвѣтућимъ годинама.“ У истой омиліи, да би побудіо богатуне на споможенѣ страдаюћихъ, овако небоявлѣни светитель описуе гладь, коя тадъ цѣлу Кападоцію опустошаваше: „Ядно страданѣ и найвеће одъ свію бѣда єсть гладь, и смрть одъ нѣ єсть надъ свима найокрутнія. Єръ у другимъ опасностима ако є смрть одъ мача, овай ти брзо сконча несретника, ако є одъ ватре, сила нѣна угаси одмахъ животъ, ако ли одъ звѣради, зубови ньихови растргнувши главніе удове, не оставляю насъ да се дуго съ мукомъ боримо, и да се далѣ повлачимо. Но гладь доноси спору смрть, дугу муку, болѣтицу, коя унутра сакривена мори, и смрть є увѣкъ на очима, али као да увѣкъ закаснива. Она троши природну снагу, леди топлоту, скраћуе массу тѣла, и мало по мало подгриза силе. Месо као

паучина утанѣно, обавило се око костію. У кожи нема више цвѣта ни бое; образи одъ сухоће поцрнѣни не показую више црвенила ни крви. Блѣдило и црна боя одъ болѣтице смѣшани учинише сво тѣло модро; колѣна не могу више смагати; гласъ чуешъ танакъ и изнеможенъ; очи у своимъ ямама ослаблѣне, у своимъ корицама и люпинама непомичне и затворене, као езгре прегорѣлогъ плода у љуски. Трбухъ празанъ, суженъ, нагрѣенъ, кои нема у себи толико мѣста, да би се црѣва колико треба распружила, те се на хртенячу прислоніо. Сада питамъ, какву казнь не заслужуе онай, кои слободно пролази мимо, нити удостоява ни самогъ погледа у таково станѣ падшегъ човѣка? Ніе ли то крайня свирѣпость? Нећете ли га назвати звѣромъ, нећете ли га назвати човѣкоубійцомъ?“ — Св. Григорій Назіанзинъ (р. г. 329 † 391), съ узвишености своихъ теологичнихъ мисли богословомъ нареченъ, біо е за владаня Валента и Теодосія великогъ архіепископъ цариградски. Са жаромъ православіемъ кипећегъ срдца уздржао е саборне каноне установлѣне на II. константинопольскомъ васеленскомъ сабору држаномъ противу Мацедоніа. Писао е виспрено, точно и краснорѣчиво о св. троици, воплоћеню и о таинствима. Осимъ тога имамо одъ њега 55, а по другима 47 ученихъ бесѣда (в. начертаніе церковной исторіи, Архим. Иннокентіа, Москва, 1849), међу коима су особито знатне двѣ противу Юліана одпадника. У стиховима описао е страсти Христове, и у томъ обзиру може се држати за творца христянске поезіе. Наша православна црква светкуе нѣгову блажену паметь 25. Януаріа, саставивши му онай лѣпи тропаръ: „Пастырская свирѣль богословія твоего, риторовъ побѣди трубы: якоже бо глубины духа изыскавшу, и доброты вѣщанія приложишася тебѣ“ и пр. О св. Григоріи говори Флери (Fleury): „Стаяше вавда у самоћи одъ Назіанза, родногъ своегъ мѣста. Вртао, изворъ, нѣколико дрвета, да га одъ непогоде и сунчане припеке обране, била е сва нѣгова наслада. Ту е онъ постіо и моліо се, ронећи истиногъ каяня сузе. Она света стихотворія саставіо е св. Григорій, кадъ се послѣдньи путъ одъ свѣта у пустиню склоніо. У ньима описуе исторію своегъ живота и своихъ страданя. Молити се, поучавати, тайне толковати, забава е ту нѣгова.“ — Св. Григорій Нисски, братъ Василіа великогъ, кои е г. 394 іошъ живіо, сачинитель уважаванихъ поуче-

нія и апологетичнихъ списа. — Св. Епифаній (р. г. 367 † 403) познатъ твором ἀγκυρωτος или сидро вѣре (о св. троици) и кньигомъ παναριον противу 80 ереси, кою є доцніе у краће свео. — Св. Іоаннъ Златоустъ, велики учитель свете наше цркве, држи се за найрѣчитіегъ одъ свію светихъ отаца. Родіо се у Антіохіи около 347 г. одъ благородних родитеља, риторику слушао є у софиста Ливаніа, а филозофію кодъ Андрагата. Одъ г. 392—402 біо є архіепископъ цариградски, за тимъ буде сбаченъ и умре у заточеню г. 407. Читаюћи човѣкъ умотворе великогъ овогъ мужа, чини му се као да чита найславніе классичне списателѣ, коихъ различите стиле знао є онъ таковѣшто у едно слити, да сви скупа еданъ едини и чудесни начинъ писаня саставляю. Нѣгово краснорѣчіе єсть разновидніе, богатіе и течніе одъ рѣчитости Димостена и Цицерона. Одъ безбройнихъ нѣговихъ списа особито уважаваю се кньиге о свештенству — περι ἱερωσυνης — што є управо ремекъ нѣговъ, о литургіи, монашеской жизни. Сачиніо є такођеръ мноштво омиліа', нѣколике бесѣде сврху кньига' Мойсеа, царева, пророка', на посланице св. ап. Павла и т. д. Славна є омиліа нѣгова о смрти, и она о нesрећи Еутропіа, кои докъ на врху могућства и славе біяше, многа є зла цркви и людству учиніо, а кадъ у немилость кодъ цара паде, одъ ярости пучке у цркву склонивши се, ова га обрани и сачува. — Къ овимъ свѣтилницима прав. цркве додаћемо іошъ св. Серапіона († г. 350), Дидима (г. 392), изобличителя ереси манихейске, св. Кирилла александрійскогъ, бившегъ предсѣдателя у Халцидонскомъ сабору, писавшегъ силно противу Несторіа, св. Амфилохіа, епископа иконійскогъ (г. 394), св. Прокла, патріарха цариградскогъ (г. 434—446) и т. д.

§. 189. б) На западу: св. Амвросій, епископъ медіоланьски (р. г. 338†397), писао є найвише изяснѣня и примѣтбе на поедине предмете изъ св. писма, као на пр. о раю, о Авраму, Исааку и о инимъ патріарсима, къ томе бесѣде на псалме и на нѣке празнике, три кньиге о дужности свештеника' и посланице. Но божествена она пѣсна: Тебе Бога хвалимъ, благочестиве душе нѣгове илодъ, найвише га є прославила. — Св. Августинъ (р. г. 354 † 430), епископъ иппонски у Африци, сачинитель є осимъ многихъ другихъ кньига великогъ и преважногъ дѣла de civitate Dei. У наша времена, вели Шатобріанъ, ушло є у обичай,

кадъ чуемо говорити о каквомъ светцу, да га већа часть люди себи представля као каква проста и фанатичногъ монаха, кои одъ невалялства своегъ предао се смѣха достойномъ суевѣрію. Па опетъ є Августинъ сасвимъ што друго; младъ, ватренъ и пунъ живости, онъ цѣлогъ себе предае своимъ страстима, па кадъ є све насладе окусіо, чуди се да любавь къ земальскимъ прелестима ніе могла попунити празноћу срдца нѣгова. Тада онъ смућену свою душу къ небу подиже; нешто му вели, да ондѣ горе пребива она врховна красота, за коіомъ онъ чезне и кида се. Богъ му у ухо удахне, и овай човѣкъ, когъ свѣтъ задовольити не могаше, налази найпослѣ покой свой и подпуно испунѣнѣ своихъ жеља у нѣдру религіе. Изъ исповѣди' (confessiones) св. Августина учимо се познати човѣка какавъ є у самомъ дѣлу, єръ овдѣ светитель не исповѣда се тобожъ земльи, — не, онъ се къ небу управля, и ништа не таи одъ Онога, кои све види. Онъ є христянинъ, кои клечећи предъ судиштемъ покаяня, оплакуе своя злочинства, и ньихъ одкрива, да би лѣкаръ похитіо рану излѣчити; нити се онъ страши, да ће своимъ дугачкимъ молитвама дотужати Ономъ, кои є трпѣльивъ, єръ є вѣчанъ. И какавъ описъ не твори намъ онъ о Богу, коме онъ исповѣда свое погрѣшке! „Ти си безконачно великъ (говори светитель), безконачно благъ, безконачно милостивъ, безконачно праведанъ; Твоя красота ни съ чимъ сравнити се не може, непредобитна є Твоя снага, сила неограничена. Увѣкъ у движеню и увѣкъ у покою, Ти држишъ, Ти пунишъ, Ти хранишъ васелену; любишъ безъ страха, ревньивъ си, а не смућуешъ се; Ти мѣняшъ дѣла твоихъ руку, ал' никадъ свое планове. — — Но о чему Ти я овдѣ бесѣдимъ, Боже мой, и шта се може казати, кадъ се о Теби говори!“ — Блажени Єронимъ († г. 420) есть у римской цркви то, што св. Златоустъ у нашой православной. Родіо се у Стридону на граници Панноніе и Далмаціе одъ христянскихъ родителя; у Риму учіо се грамматици, аритметици, геометріи, астрономіи и филозофіи. За тимъ буде адвокатъ, но дотужавши му судствена рѣчитость — пасія (canina) као што є самъ називаше, даде се крстити и отиде найпре у Антіохію, гдѣ га Аполлинарій у св. писму поучи, па одande у Палестину, и у пустиньи много година пробави. Будући вѣштъ єзицима еврейскомъ, грчкомъ и латинскомъ, превео є съ еврейскогъ под-

линика већи дѣо књига' старогъ завѣта на єзикъ латински, поправивши къ томе преводъ новогъ завѣта, кои преводи вулгату — versio vulgata seu communis — састављаю. У обште вредность нѣгова указуе се нарочито у ерменевтици, о чемъ списи нѣгови Epistola (101) ad Pammachium de optimo interpretandi genere; de nominibus hebraicis, de situ et nominibus locorum Hebraicorum, liber quaestionum hebraicarum in Genesin и т. д. најболѣ свѣдоче. Сврхъ тога написао е толкованя на многе књиге старогъ и новогъ завѣта, кратку біографію духовнихъ списателя съ назначенѣмъ њиховихъ списа, историю пустињика'. — Поредъ овихъ св. отаца заслужую да се овдѣ спомену Иларій, епископъ пиктавійски, Оптатъ, Африканацъ, св. Левъ папа римски (р. г. 405), Іоаннъ Кассіанъ, Вигилій, Гелазій и т. д.

§. 190. Супротъ овихъ великихъ мужева стаяо е Зимахъ и други язични философи, трудећи се безъ успѣха да уздржевѣру, коя люде, одъ како су велике идее Христовогъ ученя морални зрѣникъ то већма ширише, више задовољити ніе могла. Четврто столѣтіе біо е златни вѣкъ те духовне књижевности. Ереси, кое су оно време текъ рођену цркву яче но икада раздирале, подигну многе ратнике Христове цркве. Што су веће и сяйніе надъ лажномъ наукомъ Арія, Евтиха и т. д. биле њихове побѣде, све то више су ове ереси изчезавале, но съ њима умалявао се мало по мало и брой њиховихъ супарника тако, да е у почетку VI. столѣтія цѣо европейски западъ у тами највећегъ незнаня лежао. О дальой судби поменуте књижевности говоримо у слѣдующой части.

ПРИМѢТБЕ.

(1) Види: G. Cave, Antiquitates apostolicae or the history of the apostles. London. 1677. 8. — J. J. Hess, Geschichte und Schriften der Apostel Jesu. IV. Ausg. Zürich. 1820—22. III. Bde. 8. — C. Wilhelm, Christi Apostel und erste Bekenner oder die Geschichte der Apostel und deren Briefe in ihrem Zusammenhange und deren Zeitfolge. Heidelb. 1825. 8. — A. Neander, Gesch. d. Pflanzung u. Leitung d. christlichen Kirche durch die Apostel. Hamb. 1832—33. II. 8.

(2) Види: G. Cave, Apostolici or the history of the primitive fathers. London. 1677. 1682. fol. (нѣм. Lpz. 1724. fol.) Ауктор премда силнимъ критичкимъ умомъ надаренъ сматрао е развитакъ црквено-христянске изображености съ протестанскогъ гледишта, на што читателя православногъ овдѣ опоменути морамо. — V. A. Winter, Kritische Gesch. d. ältest. Zeugen u. Lehrer d. Christenthums nach den Aposteln. München. 1814. 8. — SS. Patrum, qui temporibus apostol. floruerunt, Barnabae, Clementis, Hermae, Ignatii, Polycarpi opera vera et supposita etc. ex mss. eruit et not. illustr. J. B. Coteler. Paris. 1672. II. fol. Ed. II. aucta. Amst. 1724. II. fol. — Th. Ittig, Biblioth. patr. apostol. graece et latine. Lipsiae. 1699. 8. — SS. PP. apostol. opera genuina illustr. Frey. Basileae. 1742. 8.— Gr. et lat. rec. C. F. Hornemann. Hafniae. 1828. II. 8.— Clement. Rom., Ignatii, Polycarpi, patr. apost. q. supersunt, illustr. G. Jacobson. Oxon. 1838. II. 8. — Patr. apost. opera ed. C. J. Hefele. Tubing. 1839. Ed. II. ibid. 1842. 8. — Die ächten Schriften d. apostol. Väter übers. u. mit Anm. von K. Unterkirchner. Lpzg. 1817. 8. — Сравни: Воскресное чтеніе. Кіевъ 1851—54, четіи Минеи и т. д.

(3) О кньижевности црквенихъ отаца — patres — види: R. Bellarminus, de script. eccles. lib. unus c. adj. indice. Lugd. 1663. 8. — Ph. Labbei Diss. phil. et hist. de scr. eccles. q. attigit Bellarminus. Paris. 1660. II. 8. — L. Ell. du Pin, Nouv. Bibl. des auteurs eccles. conten. l'histoire de leur vie, le catal. la crit. et la chronol. de leurs ouvr. etc. Paris. 1686—1711. XLVII. Amsterd. 1690—1715. XIX. 4. Paris. 1699—1736. LXI. 8. — R. Simon, Crit. de la Bibl. d. Aut. eccles. Paris. 1730. IV. 8. — R. Ceillier, Hist. gener. d. Auteurs eccl. etc. Paris 1729—63. XIII. 4. — Le Nain de Tillemon, Mém. p. servir à l'hist. eccl. des VI. prem. siécles. Paris. 1693—1712. XVI. 4. 1701—30. X. 4. — Pl. Sprenger, Thes. rei patristicae. Wir-

ceb. 1784—92. III. 8. — D. Schramm, Anal. op. SS. PP Augsb. 1780—92. XV. 8. — G. Lumper, Hist. theol. crit de vita, script. et doctr. SS. PP. aliorq. script. III. prior. saec. Augsb. 1783—99. XIII. 8. — F. W. Goldwitzer, Patrologie verbunden mit Patristik. Nürnb. 1834. II. 8. — Bibliogr. der Kirchenväter u. Kirchenlehrer v. 1 bis 13. Jahrh. Landshut. 1828. 8. — G. Cave, Script. eccl. hist. litt. a Chr. n. usque ad XIV. saec. Ed. novissima. Oxon. 1740—43. II. Basileae. 1741—45. fol. — J. A. Möhler, Patrologie od. Christl. Lit. Gesch. Regensb. 1839. II. 8. Сва дѣла црквенихъ отаца преведена су на нѣм. v. Georg Waitzmann. Kempt. 1837—41. XXV. 8. — Крађи изводъ учиніо е Rössler, Bibl. d. Kirchenväter. Lpzg. 1776.

(4) Види: Ad. Reichenberg, Diss. de apolog. doctorum eccles. Lips. 1685. 4. — H. G. Tzschirner, Geschichte der Apologetik. Lpzg. 1805. B. 1. 8.

(5) B. J. D. Michaelis de judiciis Gnost. Philosophiae etc. Gotting. 1759—67 II. 4. — F. Münter, Versuch üb. d. kirchl. Alterth. d. Gnostiker, Anspach. 1790. 8. — J. A. Neander, de fidei gnoseosque idea etc. Heidelb. 1811. 8. — Genetische Entwickel. d. vornehmst. gnost. Systeme. Berlin. 1818. 8. — Histoire crit. du Gnosticisme et de son. influence etc. Paris. 1826. (нѣм. v. Dörner. Heilbr. 1833. II. 8.); — Möhler, Versuch üb. d. Urspr. d. Gnosticismus. München. 1839. I. p. 403—435.

(6) Види: F. J. M. Helffrich, die christliche Mystik in ihrer Entwickelung u. in ihren Denkmälern. Hamb. 1842. II. 8. — J. v. Görres, die christl. Mystik. Regensb. 1837—42. IV. 8.

(7) В. о саборима: Conciliorum omn. coll. regia. Paris. 1644. XXXVII. fol. — Sacra concil. nova et ampl. coll. cura J. D. Mansi. Flor. et Ven. 1759. XXXI. fol.

(8) B. J. L. v. Mosheim, Vers. einer unparteiischen u. gründlichen Ketzergeschichte. Helmst. 1746. 4. — Chr. W. F. Walch, Entwurf einer vollst. Hist. d. Ketzereien, Spaltungen etc. Lpzg. 1762—85. XI. 8 (до 8-гъ вѣка).

(9) B. M. N. S. Guillon, Biblioth. chois. d. pères de l'eglise Grecque et Latine ou cours d'éloq. sacrée. Paris 1822—29. XXIV. 8. — 1828—32. XXXVII. 16. — J. Weissenbach, de eloquentia patr. lib. XIII. Aug. Vind. Vol. I—IX. 1775. 8. — H. Tzschirner, de clar. vet. eccl. orat. comm. I—IX. Lips. 1817—21. — A. Caillau, Introd. ad SS. Patr. lect. qua eor. scripta et concion. modus et praedicandi praecepta describ. Paris. 1825. 8.

ДОДАТЦИ,

примѣдбе и преводи.

§. 1. стр. 1. — Многи су о постаню єзика' писали, но я бихъ рекао, да є найпаметніе славни бечки Филозофъ Антоній Гинтеръ у „Peregrins-Gastmal“ Wien. 1830. стр. 254—269 и 313—325. Навесћу о томъ нѣколико нѣговихъ свѣстнихъ рѣчи:

„Ако є свако створенѣ условно (bedingt) у своме бићу, а ограничено у своме развіяню, то єсть, ако є одређено, да га друго кое суштество съ двора потиче, да изъ стања равнодушія, голе способности, или назвали то како му драго, у станѣ саморадиности или дѣланя преће: то први човѣкъ ніе никако могао да самъ одъ себе до мишлѣня и бесѣде дође. Онъ є требовао подстрекаваня съ двора, а ту му стояше супротъ природа и Богъ. Природа немаюћи бесѣде ніе му могла такову ни дати; зато є прачовѣкъ само чрезъ Бога мисао зачети, и ню изрећи могао. Но како є први човѣкъ съ помоћу божіомъ до мисли и израза нѣногъ дошао? Па ако є Богъ човѣку говоръ дао, то шта є Онъ нѣму говоріо? и садржай прве те бесѣде да ли се іошъ у људству налази? Питаня ова могу се одъ прилике овако рѣшити: Човѣкъ є органично слаганѣ (Synthese) духа и природе; духъ, кои є на нѣки начинъ огньиште мисли', скрива мисао, а природа човѣчія посредствуе ню съ двора, чему є она орудіемъ гласа (Stimmorgan) особито способна. Духъ є у своіой основной снази (Grundkraft) приміоница (Rezeptivität), есть своевольность (Spontaneität), а природа є човѣчія орудіе или органъ да производъ онихъ дваю сила' уплоти. Далѣ човѣкъ є опредѣлѣнъ да самогъ себе раствара и затвора; а растваранѣ мора свакако да затвораню предходи. Да би садъ на питанѣ одговорили, како є први човѣкъ посредствомъ божіимъ до мисли и до бесѣде дошао, треба пре свега да растваранѣ добро схватимо. Приміоница духа, на нѣки начинъ око нѣгово, упућена є као и телѣсно око на подстрекаваюћи изваньски зракъ свѣтлости, на себе познаваюће суштество, а то є кодъ првогъ човѣка само Богъ бити могао. Садъ є ли Богъ своіомъ само мислю, као на пр. кодъ нетѣлеснихъ духова, или людскомъ рѣчю Адама подстрекавао? Ми се морамо послѣднѣга придржавати, єръ Богъ не подстрекава

анђела но човѣка; слѣдовательно природу нѣгову онъ почитовати мора, почемъ є нѣга као такова створіо. Богъ є дакле истинито съ човѣкомъ, т. е. съ помоћу уплива физичнихъ сила на духъ човѣчіи, дакле не токоршньимъ, но управъ физичнимъ рѣчима говоріо. Па кое є то прво слово бити могло? Езикословна истраживаня показую, да се име врховногъ суштества — Бога — и имена древнихъ народа у томъ слажу, што имъ є коренъ заиме. Тако еврейско El (Богъ) држи се да є лат. ille и нѣм. Er, а грчко Ελλην и нѣм. Hermann да одъ туда произлазе. Курцманну є идеа личности (Ichheït) првобитно слово. Кадъ се съ овимъ сравни одговоръ, што га по Библіи Богъ даде Мойсею: Я самь, кои самь = я самь я, абсолутно лице, — то се одтудъ дае мислити, да є Я било прво Божіе слово къ човѣку, први за човѣка утисакъ (Eindruck), кои опетъ први противутискъ (Gegendruck) као варницу изъ кремена избія; а тай противутискъ изъ прачовѣчіихъ уста морао є гласити: и я самь (овдѣ су рѣчи бити = Я относителне, еръ самь тамо друго Я нашао, што моме Я супротъ стои). Къ овоме долази и то, да прва рѣчь по свой прилици ніе била слово поучно (Lehrwort); еръ поучаванѣ, као саобштай мисли' одъ себе знаюћегъ суштества, другоме, кое себе не познае суштеству, могло є едва спознанѣ (Erkennen), а не познанѣ (Kennen) произвести. Духъ познае текъ онда, т. е. познаня своя односи ньиховомъ основу, пошто є найпре себе самогъ као узрокъ (Causalität) познавати научіо се. Кадъ є дакле прва Божія рѣчь растворила човѣка, то съ тимъ ніе одмахъ качествено знанѣ (qualitatives Wissen) постало, но само се количествено знанство (quantitatives Wissen) растворило, будући да є човѣкъ тада найпре као суштество себе познао.

„Часъ затвораня (das Moment des Beschliessens) могао є стопрвъ съ искушанѣмъ човѣчіе слободе (Freiheitsprobe) настати; но кушаню томе говоренѣ є предходило. Чимъ є човѣку виши еданъ творацъ (Factor) релативногъ бића познатъ: искра та постае истинни отацъ свѣта за све друге просторе бића и знаня, а доцніе и за ньихова међусобна отношеня. Требовало є дакле само подстрекаваня одъ стране Божіе, да се прироћена човѣку вѣштина говора, т. е. првобитна моћь говора (Sprachvermögen) у лакоћу бесѣде (Sprachfertigkeit) претвори. А лакость ту не можемо држати за езикъ готовъ и савршенъ; као

што ни прва рѣчь Божія ніе могла друго садржавати него идеу Я. Одъ тада є Адамъ животиняма надѣвао имена по њиховимъ свойствима и по потреби (Мойсей 2. 20); па поредъ свега тога што му є Богъ у томе на руку біо, и животинѣ му доводіо, онъ є инакъ само мисао и рѣчь Єхове изговарао. Узто єзикъ, коимъ се Адамъ у самомъ почетку служіо, не можемо као грамматични какавъ єзикъ сматрати, као што є на пр. грчки или нѣмачки са именима суштествителнимъ и прилагателнимъ, глаголима и заименима; него само као єзгру и стихію говора, комъ су рѣчи кратке и одъ єдногъ слога биле. А за оваки говоръ доста є било, ако є имао обелѣжѣ поединихъ ствари, съ коима се свойство и другимъ стварма показивало; єръ знамо, да се говоръ изъ обелѣжя' састои, коя биће и разне начине бића, или промѣне у стварма изражаваю. Текъ є онда єзикъ Адамовъ могао постати єзикъ готовъ, кадъ є човѣкъ, искушавши свою слободу, до качественогъ познаня самогъ себе допро. Излишно є найпослѣ споменути, да є првобитни говоръ текъ съ временомъ, пошто се подъ различнимъ околностима обогатіо и усаврші̇о, до правогъ богатства и великогъ савршенства дошао.“

§. 8. стр. 7. — Африка. Єзици ове части свѣта подраздѣлюю се на петъ стабала, т. є. 1. стабло Нилско (langues de la région du Nil), на кое спадаю єзици стари египетски и коптски, Нуба, Бихаръ и т. д.; — 2. Атласко (de la région de l' Atlas), коме принадлежи Амазигъ, Ертана, Гиббо; — 3. Нигрско приморско (de la Nigritie-Maritime), съ мноштвомъ єзика, нарѣчія и поднарѣчія; — 4. Африканско источно (de l'Afrique-Australe) и 5. Нигрско унутрашнѣ (de la Nigritie-Intérieure).

Америка. Єзици американски дѣле се на 11 стабала, а свако опетъ на неброено мноштво єзика и нарѣчія, кое овдѣ назначити држимо да є излишно, — а исто тако и єзике пете части свѣта Оцеаніе или Аустраліе, у коіой су два главна стабла: Малайско (langues Malaises) и оцеанско у правомъ смислу (des Négres Océaniens et d'autres peuples).

§. 21. стр. 24. — Овдѣ є мѣсто да о поезіи у обште што годъ кажемо. Поезіа є найстарія умѣтность духа людскогъ, и найприроднія є човѣку. Она ніе (као што гдѣкои погрѣшно мисле) оно само, што се у стиховима излаже. Може творъ какавъ стиха

и складаня лишавати се, а слогъ опетъ пѣснички бити, ако су само чувствованя производъ живе ствараюће уображеня силе, коя се начиномъ новимъ и необичнимъ на више врлине и способности душе наше обраћа, те намъ свашто, и саме вѣчите идее истине, доброте и красоте предъ очи ставля, и бояма своимъ, као и съ чувствованѣмъ срдца оживлява. Найточніи размѣръ и найбольи нагласакъ (акцентъ), исто као и найзвучніи стихови, ако духа пѣсничкогъ немаю, нису поетични изразъ нити права поезіа. *) Безъ генія, вели умни Полевой, нѣтъ истинной поезіи, а гдѣ поэзія, тамъ геній. (В. Очерки рус. литтературы. С. П. Б. 1839.) Но како едно одъ найглавніихъ свойства поезіе есть музикални звукъ и благогласіе, а ову хармонію она добива съ помоћу стихова и складаня, то се у ужемъ смислу обичава само стихословне саставке поезіомъ називати; а у томъ погледу и ми е овдѣ сматрамо. Што годъ дакле у стиховима ніе писано, гдѣ се духъ човѣчіи начиномъ простіимъ развія и дише, а рѣчи природни свой звукъ у нагласку и саставу задржаваю, есть проза. По томе стихъ можемо назвати умѣтно и благогласно рѣчи' разрећенѣ. Правила, по коима су се кодъ Грка' и Римляна стихови правили, разликую се много одъ начина, коимъ ихъ новіи народи праве. Римски стихови састояли су се изъ нѣколико стопа', а свака опетъ стопа одъ два, три, четири до петъ слогова, кои су били дуги или кратки, или нешто дуги, а нешто кратки. Тако стихъ Виргиліеве Енеиде:

Arma virumque cano, Trojae qui primus ab oris

имао е шестъ овако разрећенихъ стопа:

Ārmă vĭ|rūmquĕ că|nō Trō|jæ quī|prīmŭs ăb|ōrīs

од коихъ се 1, 2 и 5 зову дактили, еръ е свака сложена одъ едногъ дугогъ и два кратка слога (—∪∪); трећа пакъ, четврта и шеста спондеи су, еръ два дуга слога садржаваю. Стихови су найобичніи били одъ два и три слога. На прве спада спондей

*) Ohne Geist
Reimen, heisst
Nur in süssen
Sing und Sang,
Kling und Klang
Sich ergiessen. (Grotefend.).

(— —), трохей (—∪) и ямбъ (∪—), а на друге дактилъ (—∪∪), трибрахъ (∪∪∪) и анапестъ, т. е. ямбъ и еданъ трохей (∪— —).

Слогове дуге и кратке, т. е. количество ньихово у свакой ръчи познавали су стари Грци и Римляни едино по изговору; еръ е по метрики ньиховой дуги слогъ двама краткимъ вазда еднакъ біо, т. е. да изговоре дуги слогъ употреблявали су исто време као за два кратка. Но о квантитету слогова, као и о брою и мѣри стопа' ніе намѣра моя овдѣ говорити. Младе мое учење се стопрвъ читателъ упућуемъ на књигу: „Regole della poesia latina di Antonio Mazzoleni, Parma. 1840“ (одъ скора и на нѣмачки преведена), коя у кратко и ясно за олакшанѣ памтења сва правила древне прозодіе садржава. Да би пакъ многима одъ те врсте читательима, а и другомъ можда науке любителю, саставъ грчке и латинске поезіе, о коіой се у књизи овой говори, ясніи біо, мислимъ да неће излишно бити, ако различне врсте древнихъ стихова овдѣ баръ именуемъ.

Поете латински употреблявали су найчешће екзаметра, пентаметра, фалеуція и ямбика. Први е одъ шестъ стопа'. Четири прве могу бити дактили или спондеи, пета е увѣкъ дактилъ, а шеста спондей. Примѣръ екзаметра имамо у еклоги Виргиліа:

Tītĭrĕ|tu pătŭ|lae rĕcŭ|bāns sŭb|tēgmĭnĕ|fāgi *)

Sīlvē|strem tĕnŭ|ī Mū|sam mĕdĭ|tārĭs ă|vēnā

Кадкадъ, да стихъ постане важніи, пета стопа претвара се у спондей и стихъ тада назива се спондаикъ:

Cāră Dĕ|ūm sŏbŏ|lēs mā|gnum Iŏvĭs|incrē|mentum.

Пентаметаръ садржава петъ стопа' и дѣли се на двѣ части, одъ коихъ прва има двѣ стопе дактиле или спондее и дуго усѣченѣ (cesura), а друга два дактила и едно усѣченѣ дуго или кратко, по вольи пѣсника, као у Тибуллу:

Pŏrtā|bāt nĭtĭ|dĭs|cūrrŭs ĕ|būrnŭs ĕ|quis

Pōmăquĕ|nōn nō|tĭs|lēgĭt ăb|ārbŏrĭ|bus.

Фалеукъ или ендекасиллабъ, еръ одъ еданаестъ (ἑνδεκα) слогова (συλλαβη) саставлѣнъ, брои такођеръ петъ стопа, одъ коихъ е прва спондей, друга дактилъ, а три остала трохеи, као у Катуллу:

---

*) Послѣдньи слогъ може по вольи пѣсника бити дугъ или кратакъ.

Passēr|mŏrtŭŭs|ēst mĕ|aē pŭ|ēllae.

Стихова ямбичних, тако названих, ер се найвише из ямба' састое, има од двѣ, четири, шест и осам стопа'. Ако у ком на краю само еданъ слогъ фали, то се стихъ зове каталектъ (*καταληκτικον*). Остале врсте стихова су:

Саффійски, стихотворкиньом Саффом изнађенъ, од петъ стопа', т. е. едногъ трохеа, едногъ спондеа, едногъ дактила и два трохеа као:

Ĭntĕ|gĕr vī|tae scĕlĕ|rĭsquĕ|pūrus

(Орац. Од. 22.)

Асклепіадъ, од четири стопе и дугогъ у среди усѣченя:

Maecē|nās ăta|vis|ēdĭte|regĭbus.

Алхаикъ, од Алцеа, едногъ од деветорице лирійских поета прозванъ, трострукъ е:

Први е од четири стопе съ дугимъ усѣченѣмъ у среди. Найпре еданъ спондей или ямбъ, па ямбъ, за овимъ дуго усѣченѣ, найпослѣ два дактила:

Vĭdes|ut al|ta|stet nĭve|candĭdum

Sora|cte nec|jam|sustine|ant onus

(Hor.)

Други е стихъ наликъ на први; но на краю мѣсто два дактила има два трохеа и дуго усѣченѣ.

Sў|lvae|lăbō|ran|tes gē|lūque.

Трећи има два дактила и два трохеа, као:

Flūmĭna|cōnstite|rint ă|cūto.

Алхманикъ е од четири стопе, еднаке четири послѣдньимъ стопама екзаметра, т. е. прве двѣ дактили или спондеи, трећа дактилъ, а послѣдня спондей, као у Орація оди 7.

Plūrĭmus|in Jū|nōnis ho|nōrem

Sic trī|stes ăd|fătus ă|mīcos.

Глихоній, од три стопе, т. е. едногъ спондеа и два дактила, као у Оди 3.

Quī vī|dit mare|tūrgĭdum.

Ферекратикъ, од три такођеръ стопе, спондеа, дактила и опетъ спондеа, као

Grātō|Pўrrha sŭb|āntro

(Од. 5)

Аристофаній, по изнаходнику свомъ Аристофану прозванъ, састои се изъ једногъ дактила и два трохеа, као у Оди 8.

Lȳdia|dīc per|ōmnes

Архилохій е други дво пентаметра, т. е. два дактила и једно усѣченѣ:

Pūlvis et ūmbra su|mus.

Адонiй е послѣдньи комадъ екзаметра, т. е. еданъ дактилъ и еданъ спондей, као у оди 2. кн. 1.

Tērrŭit|ōrbem.

Оставлямъ остале стихове, еръ су ихъ Грци, а особито Латини рѣђе употреблявали.

Пѣсме ироиске, еклоге, посланице, сатире писане су у екваметрима; у ямбима одъ 6 и 8 стопа' комедіе, трагедіе и друге кратке поезіе, као што су баснице Федра; нѣки имни у четиристопнимъ ямбима, а нѣке оде у асклепіадеима. У другимъ опетъ одама Орацievимъ двѣ и три врсте стиха мѣняю се, на пр. у оди 3. кнь. 1. глихоній измѣнюе асклепіадеа:

Sic te|Diva po|tens Cypri
Sic fra|tres Hele|nae|lucida|sidera.

У гдѣкоима екзаметру слѣдуе алхманикъ:

Lauda|bunt ali|i cla|ram Rhodon|aut Myti|lenen
Aut Ephae|sum, bima|risve Co|rinthi.

У трећима найпослѣ екзаметаръ мѣня се съ Архилохіомъ, као (кнь. 4 од. 7.)

Diffu|gere|ni|ves rede|unt jam|gramina|campis
Arbori|busque co|mae.

У одама саффійскимъ послѣ три саффійска стиха умеће се адоній као (кнь. 1. Од. 2.)

Jam sa|tis ter|ris nivis|atque|dirae
Grandi|nis mi|sit pater|et ru|bente
Dexte|ra sa|cras jacu|latus|arces
Terruit|urbem.

Међу сачинѣня одъ три врсте стихова иду оде алхаиске, саставлѣне одъ трострукогъ алхайскогъ стиха:

Vides|ut al|ta|stet nive|candidum
Sora|cte nec|jam|sustine|ant onus

Sylvae|labo|ran|tes ge|luque
Flumina|constite|rint a|cuto
(Or. lib. 1. od. 9.)

Противно сасвимъ обичаю старихъ Грка' и Римляна, новіи народи Французи и Таліани (да о другима не говоримъ) у стиху брое слогове, а не стопе, и къ томе на акцентъ пазе, ставляюћи га на одређена нѣка мѣста; одъ чега по правилима садашнѣ верзификаціе зависи оно благогласіе, кое є душа свакогъ стиха. Свойственость нове те поезіе єсть тако названо складанѣ (тал. rima, der Reim), кое одговара латинскомъ similiter desinens, а грчкомъ Homoeoteleuton. За изнаходнике складања нѣки држе Арапе, а Петрарка Сициліане. Оно се може назвати еднако рѣчи' окончанѣ, т. є. кадъ су одъ послѣднѣ безгласке акцентуованогъ слога писмена осталихъ слогова у обадвѣ рѣчи иста.

Поезіа та по разликости предмета' има и разне родове; она представля, повѣда, поучава или чувствова ня срдца изражава. По томе се и дѣли на драматику, епику, дидактику и лирику. — Драма у грчкомъ значи радню, одъ δϱαω радимъ, и представля дѣланѣ какво. Нѣне су найглавніе врсте: Комедіа, χωμωδια одъ χομη село и ωδη пѣвамъ, єръ су се у почетку комедіе по селима пѣвале. Тежня є нѣна да изсмѣяванѣмъ людскихъ мана и слабости' гледаоце морално поправи и зато предмете свое найвише изъ свакданѣгъ и Фамиліарногъ живота узимлѣ. Трагедіа (τϱαγωδια) найвиши є степенъ драматичне умѣтности, коя намъ човѣка у борби съ ужаснимъ околностима представля. Но ніе баш необходно потребито да свршетакъ трагедіе вазда несретно испадне. Доста є само да іой є исходъ озбилянъ, єръ би иначе промашила цѣль свою да у зрительима сажалѣнѣ и страхъ произведе, а крозъ то и на срдце ньихово успѣшно дѣйствуе. Ако су оба речена рода у лирійскомъ обзиру тако сачинѣна, да се съ музикомъ спроводити даю, онда се драма Оперомъ зове.

Епійска поезіа, στιχος επικος, одъ επος бесѣда, єръ се у ньой само описую или повѣдаю дѣла позориштнихъ лица, дочимъ у драматици иста лица сама раде и говоре. На врсту описующу спада: идиллій (ειδυλλιον), кратко стихотворіе представляюће поєдине сцене или раднѣ изъ простогъ невиногъ живота ниже

классе люди': пастира', ловаца, рибара' и т. д. Ако онъ повѣда дѣланѣ то, онда е епосъ идиллски, ако ли га представля, то е драматични. — Повѣдаюћой врсти принадлежи: басна, притча, легенда, приповѣдка, романсъ, баллада и епосъ. 1. Басна (απολογος) казуе измишлѣни какавъ догађай међу животиняма и додае свакоме практичну моралну науку. — 2. Притча — παραβολη одъ παραβαλλω споређуемъ, сравнюемъ — есть повѣданѣ или слово у аллегоріама. Найболѣ су притче у евангелію: о блудномъ сину, о посленицима у винограду, о невѣрномъ домостроителю и т. д. — 3. Легенда, поетична повѣсть чудногъ каквогъ религіозне врсте догађая (на пр. животъ каквогъ светца) или другогъ когъ му драго чудногъ небесногъ уплива. — 4. Приповѣдка (Erzählung), у стиховима сложено кратко прійчанѣ вѣроватногъ каквогъ случая. — 5. Романсъ и баллада повѣдаю намъ са жаркоћу чувствованя и у лѣпой пѣсничкой форми догађай какавъ, кои се на казиваню народномъ или на правой исторіи оснива. Баллада е живља, краћа и бржа; романсъ напротивъ само чудноватe предмете узорито и у шаровитой разнообразности романтичнимъ образомъ описуе. — 6. У епосу разликую се особито три рода: юначки, романтични и шальиви. Юначки или прави епосъ повѣда велико предузеће какве важне историйске особе, обузима готово све врсте поезіе и спада међу найвеће вѣштине ума людскогъ. Има уводъ, у комъ поета садржай твора своегъ у кратко казуе, те се краткомъ молитвомъ на небо обраћа, да га у пѣваню подкрѣпи; повѣда за тимъ частне догађае или епизоде, кои съ главнимъ приключенѣмъ треба да су свезани. Због велике обширности обичай е дѣлити га на више разреда', кои се пѣваня зову. — Предмети су романтичногъ епоса едино предузећа узета изъ приповѣдки' среднѣгъ вѣка. Юнаци подъ обраномъ преконаравскихъ сила боре се ту съ чудовиштима, те ихъ надвлаћую у разнимъ биткама. Амо иду поеме: „Oberon“ Виланда, „Doolin von Mainz“ Алксингера; Шиллеровъ „Kampf mit dem Drachen.“ — Шальиви или комични епосъ у сяйну споляшню одѣћу облачи незнатно по себи дѣланѣ какво, одъ куда се разнообразіе — контрастъ — раћа, чимъ онъ нарочито цѣль свою, да читателя увеселява, постиже.

Дидактична или поучна поезіа зове се тако, вр іой е задатакъ поучаванѣ у пѣсничкой форми. Обузима гномъ, епиграммъ,

посланицу и сатиру. Гномъ є кратка, танкоумна, често алегорички изражена изрека, коя у себи какву науку, правило или начело садржава. — Посланица (Epistel) излаже понайвише науку какву, но често се и у одѣћу епійску и лирійску облачи. Тако Овидіеве посланице de Ponto приближаваю се више къ елегіи, а Ораціеве епистоле къ сатири. — Епиграммъ (*επιγραμμα*) кратко є такођеръ стихотворіе, изражаваюће какву оштроумну науку, чувствованѣ, похвалу или умни прикоръ. — Сатира казни блуднѣ и погрѣшке людства, шальиво ругаюћи се или оштро шибаюћи; ако напада поєдина лица онда є пасквилла.

Лирика, названа одъ туда, што су се стихови нѣни кодъ Грка' узъ лиру (*ληρα*) пѣвали, родъ є онай поезіе, коимъ пѣсникъ унутрашньи узбунѣни животъ свой непосредно представля. Мудро о ньой вели Н. Полевой: Она есть самая древная у всѣхъ народовъ: это отливъ разгоряченнаго духа, отголосокъ растроганныхъ чувствъ, упоеніе, изліяніе восторженнаго сердца. Человѣкъ, изъ праха возникшій, восхищенный чудесами міроздання, первый гласъ радости своей, удивленія и благодарности, долженъ былъ произнести лирическимъ воскликновеніемъ. Все его окружающее: солнце, звѣзды, моря, горы, лѣса и рѣки, напояли живымъ чувствомъ, и исторгали гласы его. (Очерки рус. литературы. С. П. Б. 1839. Часть I. стр. 86.) — Найвиши душевногъ тога станя степенъ зове се одушевлѣнѣ (ентузіазмъ). На поезію лирійску спада: Пѣсна, стихотворіе одъ три до двапаестъ строфа', духовногъ или свѣтскогъ садржая. Прва излива чувства богопреданости; друга осѣћаня тихе радости, шале или озбильности изражава; — Кантата є за музику у стихове сложена пѣсна; — Ода є изразъ високогъ одушевлѣня за какови предметъ; — Имнъ, ода къ Богу, светима, или на друго кое виспрено суштество. Кодъ древнихъ Грка имнъ біяше хвалопѣніе, пѣвано узъ музику и илѣсъ на честь богова и ироя' при светковинама и народнимъ празницима; — Елегіа (*ελεγεια* одъ *ελεγος* плачъ, жалость) изразъ є туге за изгубленимъ добромъ. — Манѣгъ су простора: сонеттъ, састоећи се изъ 14 стихова у 4 строфе, одъ коихъ двѣ прве има свака четири, а двѣ послѣднѣ три стиха; — Ироида врста чувствапуне посланице, — мадригалъ, рондо, тріолетъ и т. д.

§. 24. стр. 27. — Казали смо, да є било списателя', кои су Мојсеа съ Омиромъ сравнити хтѣли. Шатобріанъ пакъ, сачинитель Атале, пѣвацъ „мученика'“ (les Martyrs) у своме изредномъ твору духъ христянства (Génie du Christianisme) споређујући Библію съ поемама Омировимъ овако о томъ говори:

„La simplicité da la Bible est plus courte et plus grave; la simplicité d'Homère plus longue et plus riante. La première est sentencieuse, et revient aux mêmes locutions pour exprimer des choses nouvelles. La seconde aime à s'étendre en paroles, et répète souvent dans les mêmes phrases ce qu'elle vient déjà de dire. La simplicité de l'Ecriture est celle d'un antique prêtre qui, plein des sciences divines et humaines, dicte du fond du sanctuaire les oracles précis de la sagesse. La simplicité du poëte de Chio est celle d'un vieux voyageur qui raconte au foyer de son hôte ce qu'il a appris dans le cours d'une vie longue et traversée. — Les fils des pasteurs d'Orient gardent les troupeaux comme le fils des rois d'Ilion; mais lorsque Pâris retourne à Troie, il habite un palais parmi des esclaves et des voluptés. Une tente, une table frugale, des serviteurs rustiques, voilà tout ce qui attend les enfants de Jacob chez leur père. Un hôte se présente-t-il chez un prince dans Homère, des femmes, et quelquefois la fille même du roi, conduisent l'étranger au bain. On le parfume, ou lui donne à laver dans des aignières d'or et d'argent, on le revêt d'un manteau de pourpre, on le conduit dans la salle du festin, on le fait s'asseoir dans une belle chaise d'ivoire, ornée d'un beau marchepied. Des esclaves mêlent les vin et l'eau dans lescoupes, et lui présentent les dons de Cérès dans une corbeille: le maître du lieu lui sert le dos succulent de la victime, dont il lui fait une part cinq fois plus grande que celle des autres. Cependant on mange avec une grande joie, et l'abondance a bientôt chassé la faim. Le repas fini, on prie l'etranger de raconter son histoire. Enfin, à son départ, on lui fait de riches présents, si mince qu'ait paru d'abord son équipage; car on suppose que c'est un dieu qui vient, ainsi déguisé, surprendre le coeur des rois, ou un homme tombé dans l'infortune, et par conséquent le favori de Jupiter.

„Sous la tente d'Abraham, la réception se passe autrement. Le patriarche sort pour aller au-devant de son hôte, il le salue et puis adore Dieu. Les fils du lieu emmènent les chameaux, et les filles leur donnent à boire. On lave les pieds du voyageur: il s'assied à terre, et prend en silence le repas de l'hospitalité. On ne lui demande point son histoire, on ne le questionne point; il demeure ou continue sa route à volonté. A son départ, on fait alliance avec lui, et l'on élève la pierre du témoignage. — — Remarquez que l'hôte inconnu est un étranger chez Homère, et un voyageur dans la Bible. Quelles différentes vues de l'humanité! Le grec ne porte qu'une idée politique et locale où l'hébreu attache un sentiment moral et universel!“ — Прекрасно заиста и вѣрно успоређенъ вѣкова патріархалнихъ съ Омирскимъ свѣтомъ!

§. 91. стр. 94. — Омиръ починѣ дивни свой епосъ Одиссею призиванѣмъ музе. Затимъ описуе састанакъ богова, на комъ буде заключено, да се тумараюћи по пучини морской Улиссъ у отечество врати. Минерва подъ видомъ Ментіа, краля Тафскогъ, силази на острово Итаку, и савѣтуе Телемаху да иоће у Пилосъ и у Спарту не би л' што за родителя обазнао. Слѣдуе гостба просіоца' Пенелопиних у двору Улиссевомъ. Фемій пѣва несрећни повратакъ Грка' съ Трое, и Пенелопа чуюћи пѣванѣ слази изъ своихъ соба къ пѣвачу, те га моли, да окрене другу пѣсму. Телемахъ говори тадъ снажно матери и позивлѣ просце, да му сютраданъ на састанакъ доћу, па оде у собу да почива. То в садржай прве пѣсме, кою овдѣ по преводу Госп. О. Ночића (съ малимъ нѣкимъ измѣнама) саобштавамо.

Пой ми, вило, досѣтногъ човѣка,
Кои много по свіету страда,
Како Трое свети градъ обори,
Многихъ види народа градове
И упозна многе людске ћуди;
Много душомъ на мору онъ пати,
Не би л' себи животъ испросіо
И дружину здраво допратіо:
Ал' му више труди за бадава,
Онъ спасити никога не могне,
Єръ будале изгибоше лудо,
Изиевши воле вишнѣгъ сунца,

Те се смркне њима данъ повратка.
Дед' и нама садъ одъ тога дѣо,
Ти богиньо, Зевса кћери, кажи.
Кои лютой избѣгоше смрти,
Веће мора и боя слободни,
Сви кодъ куће сѣђаху остали,
Само іоште силногъ Одиссіа,
И невѣсте лишена и двора,
Тамномъ спиломъ сакрива Калипсо,
Частна вила и богиня дивна,
Те га хоће себи за супруга.
А кадъ приспѣ наконъ много лѣта
Осуђено одъ богова доба,
Да се дома у Итаку врати,
Ни тадъ іошъ му не доспѣше труди,
Премда своихъ дразіехъ у крилу.
Сви се њему бози смиловаше,
Самъ безкрайнимъ Посидаонъ гнѣвомъ
Свудъ проганя дивногъ Одиссіа,
Да се свое землѣ не дохвати.
Већъ оне пође къ дальнимъ Етіопамъ,
(Етіопи, найкрайніи народъ,
Разлучени на два дѣла живу
Кодъ истока и запада сунца)
Сву стотину бика и овнова
Ту дочека и радо се гости.
А остали до Олимпскихъ двора
Сви кодъ Зевса богови се скупе,
Се ту њима стаде бесѣдити
И бозима и людима отацъ,
Споменувъ се славногъ Егистіа,
Когъ Орестій Агамненовъ уби;
То мислећи безсмртнима вели:
„Луда челядъ све богове криви,
И све каже, да су одъ насъ зледи,
Када сама прот' удесу куе
Властитіемъ безумѣмъ си яде;
Ето сада прот' удесу узме
Егистій си Атревчеву жену,
И ту њега удомлѣна уби,
Премда свою знадіяше срећу.
Єръ біясмо њему поручили
Вид-Ерміономъ, Арговъ убоицомъ:
„Не уби га нит' му узми жене,
„Єръ ће' Орестій ответит' Атревца,

„Кадъ дорасте и зажели с' землѣ.“
Свѣстно тако Ерміонъ му рече,
Ал' му зато не углави паметь,
Те онъ плати све одъ едногъ пута.“

А вели му модр'ока Атина:*)
»Вишњи кралю, Кроніевића сине,**)
Онъ прикладномъ смрти ту погине,
Погинули сви што тако раде!
Но за бойнимъ Одиссіомъ гине
Мое срдце; гле! бѣданъ, одалѣнъ
Одъ своихъ дразихъ, сваке пати муке
Средъ морскога шумната отока,
Гдѣно море у пупакъ се віе,
И гдѣ дворе богиня сагради
Велезнаногъ кћерца Атлантіа,
Кои знаде све дубине морске,
И високе те ступове носи,
Чимъ се дѣли одъ небеса земля.
Кћи нѣгова, несрећника тужногъ
Силомъ држи и смртномъ га рѣчи
Блудно нука, да с' Итаке маше.
Ал' Одиссій єдино то жели,
Баремъ видѣт' димъ одъ свое куће,
Па смрть воли; и на то се неће
Пригнут' твое, Олимпіе, срдце?
Ніе л' ти доста кодъ Аргивскихъ лађа,
Испредъ Трое простране, Одиссій
Посветіо миленіехъ жертва'?
Са шта дакле нань се срдишъ, Зевсе?“

А ньой Зевсе, кой облаке збія:
„Кћери моя, какове то рѣчи
Изъ зубова ограде ти лете?
Как' бихъ дивногъ пустіо Одиссіа,
Што памећу люде надмудруе
И найболѣ слави светковине
Безсмртніемъ на часть боговима,
Кои живу на високомъ небу?
Али люто іоште нань се срди
Посидаонъ, кои землю држи,
Рад' Циклопа, ока когъ ослѣпи,
Полифема, богу приличнога,

---

*) Т. є. Минерва.
**) Кроніевићъ, т. є. Сатурнъ.

Што Циклопе силомъ надсилуе;
Тооса га роди вила, кћерца
Форција, краля неплоднога мора,
Кою наће у отчевимъ спилам'.
Одиссіа тада не погуби
Посидаонъ, кои земльомъ тресе,
Него свуда скитавца га тѣра
На далеко одъ свогъ завичая.
Но ми хајд'мо, те иштимо скупа,
Како да се онъ до куће врати
И да пусти Посидаонъ срчбу;
Ништ' не сміе супротъ свимъ безсмртнимъ
Онъ ударит', нит' се самъ инадит'."

А вели му модр'ока Атина:
„Вишњи кралю, Кроніевићу отче,
Є л' по вольи светимъ боговима,
Да Одиссій бѣдни кући поће?
А ми шаљ'мо тада посланика
Ерміона, Арговъ убоицу,
Брже болѣ на Оћићинъ отокъ,
Да навѣсти плетикоси вили
Непокретну осуду богова,
Некъ є' Одиссій бойни кући врати;
А я у то идемъ до Итаке,
Да му болѣ ослободимъ сина
И крѣпость му у срдцу намѣстимъ
Зборъ да скупи коснатихъ Ахеа'
И истѣра просіоце съ дома,
Кои свећ' му многе овце колю
И волове мрке кривоноге.
Пакъ до Спарте и до кршногъ Пила
Послаћу га да разбира рѣчи,
Милогъ отца неби л' чуо гласа,
Теръ постане на гласу међ' людма."

Как' дорече, на ноге привеже
Безсмртне си одъ злата опанке,
Што є носе на крилима вѣтра
И по црномъ копну и по мору.
Бойно коплѣ, оштро сковато,
Тежко, крѣпко, велико, прихвати,
Коимъ чете одъ юнака' кроти,
Кадъ ню, породъ отца свогъ, разлюте;
Те се одмахъ съ врхъ Олимпа спусти,
А устави с' кодъ Итачкогъ пука,

Та на прагу Одиссина двора;
У рукама бойно коплѣ носи,
Наликъ госту Мент'ю, Тафскомъ кнезу.
Ту охоле нађе просіоце,
Гдѣ с' предъ вратим' забавляю пѣскомъ
На кожама одртихъ волова,
И гласници и лагане слуге
Чашам' вино и воду имъ служе,
А трпезе шупльикастимъ спугам'
Други тару и накићу еломъ,
И мноштво си лѣпа меса дѣле.
Ню ти тада найпрви одъ свію
Богослични Телемахъ угледа:
Онъ стаяше смућеніемъ срдцемъ
Просіоца' у веселомъ скупу,
А свећ' душомъ на отца својъ мисли,
Неби ли се одкудъ показао,
Просіоце съ дома отѣрао,
Часть добіо и биће си стек'о. —
У толико угледа Атину,
И къ ньой одмахъ на полѣ изађе,
Стидно бо е да гостъ дуго чека.
Кадъ се сближи за десну е хвати
И узме іой то гвоздено коплѣ,
Те іой тако брзомъ рѣчи вели:
„Здраво, госте, побратимъ намъ біо,
За вечеромъ, кадъ умиришъ глада
Казаћешъ намъ, коя ти е брига.“
Тако рече, па улѣзе први,
А за ньиме та Палласъ Атина.
Како уђе у біеле дворе,
Спрема коплѣ до високогъ стуца
У пресвѣтлой ситной оружници,
Гдѣ су копля силногъ Одиссіа;
Те ню водећ' до стола посади,
Подстере іой ћилимъ-шареницу,
Изаткану, дивно навезену,
А подъ ноге бѣше подножница;
Себи таки шаренити столацъ,
Просіоцим' на далеко метне,
Да му госта не увређи бука
И охола гостба недодіе;
Те га пита о далекомъ отцу.
Ту робиня изъ кондира златногъ
Воду ліе у сребрни леђенъ

И чисту имъ трпезу приближи:
Хлѣбъ донесе стидна газдарица
И готова мноштво другогъ ѥла;
А зділе свакоякогъ меса
Куваръ стави, и златніемъ чашамъ
Гласникъ вино у около служи.
Тад' улѣзу просіоци холи
И сви сѣдомъ на столове сѣдну,
Воду гласникъ на руке имъ лѣва,
А робинѣ пуне коше хлѣбомъ,
Те сви срну на готово ѥло,
И дѣтићи у врхъ лію вино.
А кадъ жеђу и гладъ умирише,
Тад' зажеле просіоци друго,
Плѣсъ и пѣсме, те насладе гостбе;
И Фемію, што имъ силомъ двори,
Одмахъ гласникъ лѣпе гусле пода,
Те у струне онъ дирати стане,
Пре нег' вачне гласно завіяти.
А Телемахъ модр'окой Атини,
Пригнувъ главу, да други не чуе,
Тадъ пришапта: „Мой милени госте,
Нешъ се срдит' да т' истину кажемъ?
Спѣвъ и гусле, то ѥ њима стало,
Ѳръ слободно ждеру туђе биће,
Биће мужа, когъ біеле кости
Ил' на копну киша гдѣ пребія,
Ил' по мору валови премећу:
А да пѣга у Итаци виде,
Волѣли би брзе ноге имат',
Нег' одѣћу богату и злато;
Но худомъ намъ онъ погину срећомъ,
Нит' уфанѣ друго намъ остае,
Башъ да ткогођъ одъ земальскихъ люди
И рече намъ: онъ ће вамъ се вратит';
Ѳръ нѣгова данъ повратка зађе.
А садъ реци и право ми кажи:
Ти, тко си намъ? одъ коіехъ люди?
Гдѣ ѥ мѣсто, гдѣ родбина твоя?
На коіой си пребродіо лађи,
И како те довозе бродари,
А коя се челядъ они зову?
Ѳръ не мислимъ, да пѣшице дође.
Све то мени истинито кажи,
Да я тіемъ моћ' будемъ познати,

Єси л' новакъ, ил' отчинъ ми госте:
Често тадъ насъ похођаху люди,
Єръ свакому миланъ онъ бияше.«
А богиня модр'ока Атина:
»Право ћу ти све слободно рећи,
Я се Ментій по имену славимъ,
Синъ бойнога Анхіала кнеза,
Што Тафіамъ любопловцемъ *) влада.
Садъ се возимъ съ дружиномъ и съ лађомъ
До Темеса, до туђіехъ люди,
Црнимъ моремъ за добити бакра,
А уза се носимъ свѣтла гвожђа.
Лађа ми є на полю предъ градомъ
Дол' у Ретру подъ листнатимъ Неіомъ;
А одъ давна отчини ти гости
На кући се до садъ ми зовемо;
Само о томъ ти упитай старца,
Кадъ посѣтишъ витеза Лаерта.
О кому намъ показаше люди
Да већъ старацъ къ граду не долази,
Ма на селу саморанъ се рани,
Са старицомъ своіомъ робиньицомъ,
Коя ѥшу и пиће му спрема,
Када силе тѣла га оставе
По плодному ходећ' винограду.
А дођохъ ти, єръ рекоше люди,
Да ти с' отацъ вратіо до куће,
Но бози га іошъ на путу држе:
Не погибе Одиссій намъ дивни,
Него живе срѣдъ дебелогъ мора,
На отоку каквомъ задржани,
Дивльи люди тѣраю га силно.
А садъ ћу ти право пророковат',
Как' м' у срдцу надахну безсмртни
И к'о мислимъ, да с' испунит' мора,
Премда гатаръ и да вѣштацъ нисамь.
Нећ' онъ дуго милогъ завичая
Стат' далеко, да г' и ланцимъ вежу,
Єръ є доста за извућ' се лукавъ.
Но реци ми и право ми кажи,
Єс' толики ти синъ Одиссіа?
Управъ главомъ и очима краснимъ
Пуки с' отацъ! К'о садъ съ тобомъ, често

*) Тафяни или Тафіи, народъ, кои радо по мору пловляше.

Ми с' виђасмо пре негъ къ Трои поће,
Камо многе, на дубокимъ лађамъ
Отиђоше грчке поглавице,
Па одъ тада већъ никада послѣ
Ни я виђохъ нѣга, ни онъ мене."
А говори Телемахъ іой мудри:
„Све ћу т', госте, истинито рећи,
Мати вели, да самъ нѣговъ породъ,
Я пакъ не знамъ, човѣкъ бо не сміе
Самъ познати своегъ родителя.
Ахъ, да ми є срећомъ синомъ б'ти
Благогъ коегъ на свіету мужа,
Кога старость достигне кодъ куће!
Нег' одъ люди' найнесретніега
Одъ тог' кажу, да се я породихъ:
Ет' о чему пита' си ме, госте."
А вели му модр'ока Атина:
„Стидно т' племе не дадоше бози,
Кадъ те таквогъ Пенелопа роди.
Но реци ми и право ми кажи:
Кое є веселѣ, ткои с' ово люди?
Коя ти є потреба до тога?
Гостба? свати? еръ за шалу ніе,
Тако бо се преко мѣре срамно
Ова челядъ по кући ти гости,
Да тко доће и срамоту види,
Изъ дна срдца мора се разлютит'"
Одговара Телемахъ іой мудри:
»Зашт' о томе, госте, ти ме питашъ?
Ова нѣгда богата и цѣла
Видяше се, докъ онъ бѣше, кућа;
Ал' богови другак' одлучише
И на штету намъ га оградише
Найстидніемъ на свіету мужемъ,
Не би тако мртва га жаліо,
Да і' предъ Троіомъ пао кодъ друзіехъ,
Или, како славно бой довршн,
Да є у своемъ роду приминуо,
Єрбо тада сви Ахеи скупомъ
Били би му подигли гомилу
И сину му би остала слава.
Али ружно отму намъ га Граблѣ,
Одъ никога ни виђенъ ни чувенъ
Онъ погибе, и остави мени
Свакояке туге и неволѣ.

Али нѣга сама садъ неплачемъ,
Друге яде бози ми дадоше:
Што кнезови владаю острвимъ
Дулимъ, Самомъ, шумнатимъ Зацинтомъ,
И властела одъ Итаке кршне,
Свиколици матерь ти ми просе
И у то ми разсипляю куѣу;
А нит' она мрску сватбу тѣра,
Нити може да іой даде конца.
А куѣу ми гостбам' сву размеѣу
И скоро ће и мене ти смирит'."
Жалећи га тадъ Палласъ Атина:
„Богме много дальногъ Одиссіа
Ти требуешъ да на срамне просце
Махне рукомъ. — — Ой да сада доће,
И на прагу двора си устане
Са кацигомъ, штитомъ и два перца,
Как' найпріе я га нѣгда виѣохъ,
Гдѣ кодъ куће руйно піе вино,
Када къ нама съ Ефира се врати:
(Тамо бѣше къ Мермерићу Илу
Брзомъ лаѣомъ Одиссій отиш'о,
Да добіе смртоносна биля
За помазат' стрѣле оковате;
Али му га онъ несміе дати
Боећи се вишніехъ богова;
Но отацъ ми тада му га даде
Каконо га силно любіяше)
Да с' Одиссій садъ прикаже таки
Просіоцимъ, свимъ би скоро била
И кобь кратка, и судбина горка.
Ал' то стои на божѣму скуту,
Хоће ли се или не до куће
Опъ повратит' и освѣтлат' лице.
Па би хтѣо, да се и ти бринешъ
За истѣрат' како просіоце;
За то чуй ме и помньиво слушай,
Зови сутра на саборъ Ахеѳ,
Те имъ кажи, а бози свѣдоци,
Да се куѣам' просіоци врате,
А матери є л' у глави сватба?
Та да иде къ силномъ своме роду,
Они ће іой уготовит' сватбу,
И спретити дарове богате
Како милой кѣери си приличи.

А и тебе свѣтоваћу мудро;
Ти си узми попайболю лађу
И двадесетъ у њој возіоца
И отиди испитиват' људе,
Неби л' чуо гдѣ одъ отца гласа,
Неби л' ріечь Зевса послушао,
Што највеће дава людим' славе.
Упути се најпрво ка Пилу
И ту питай дивнога Нестора,
Одтле къ Спарти, плавомъ Менелаю,
Кои кући најзаднія доће
Одъ Ахеа гвожђемъ оружанихъ.
Ако тамо штогођъ ти обазнашъ
О животу отчиномъ и ходу
Премда труданъ, іошъ годину чекай;
Ако пака ти почуешъ тамо,
Да га ніе, и да већъ не живе,
Врни с' одмахъ къ милой отачбини,
Те му славни споменикъ подигни
И частну му слави задужбину,
А матеръ си подай заручнику.
На кадъ будешъ све то довршіо,
Тадъ промисли срдцемъ и памећу,
Как' по двору побит' све те просце
Или силомъ или на превару.
Већъ ти ніе дѣтински се играт',
Кадъ ніеси више лудо дѣте.
Да л' не зачу, какво име стече
Међ' људима дивни си Орестій,
Кадъ уморі лукавогъ Егиста,
Што му славногъ уби родитеља?
Де постани и ти већъ юнакомъ,
Врло бо си угледанъ и красанъ,
Па ће хвалит' и тебе потомци.
А до дружбе и до брзе лађе
Я се враћамъ, биће бо имъ много
Досадило дугачко чеканѣ:
Ти остани и свѣте ми памти."
А говори Телемахъ іой мудри:
„Благомъ душомъ, госте, ти ми зборишъ,
Кано отацъ рођеному сину,
Я то нећу нигда заборавит',
Ама сада іошъ постани мало,
Премда с' желянъ продужити пута,
Докъ с' окупашъ, развеселишъ срдце:

Па радостно до лађе ћешъ поћи,
Богатіемъ обдарованъ даромъ,
Што одъ мене спомена ти буде,
Как' домаћинъ мила госта части."
Вели нѣму модр'ока Атина:
»А шта ћешъ ме придржават' далѣ
Када самь се пута зажеліо?
А те даре што сердцемъ ми нудишъ,
Ти м' ихъ спреми, кадъ се кући вратимъ,
Тадъ ћу лѣпе дарове примити
И прикладну захвалу ти дати."
Модроока то рече Атина
И к'о птица кадъ одлети прхне,
А крѣпость му нода и слободу
И отца га жельніегъ учини,
Те онъ стаде размишляти мисли,
Савъ зачуђенъ, ер га богомъ цѣни.
Одмахъ къ просцим' богосличанъ пође,
Што у коло до пѣвача славна
Посађени, сви слушаху мукомъ,
Гдѣ имъ пѣва трудни путъ Ахеа'
Како Палласъ съ Трое имъ осуди.
А помньиво на горнѣму кату
Слуша гласе те блажене пѣсме
Кћерь Икара, Пенелопа свѣстна,
Те низъ ступе високіехъ двора
Долѣ сиђе, ал' не сиђе сама,
Нег' е прате до двіе дѣвойке;
А кадъ красна невѣста приспіе
Къ просіоцим', устави с' на прагу
Своихъ лѣпо сагражених двора
Са тананимъ до ягода рубцемъ,
А поредъ нѣ до двіе дѣвойке;
Плачно вели дивному пѣвачу:
„О Феміе, ти насладе людске
Све знашъ лѣпо што пѣваю пѣвци
Славна дѣла люди и богова:
Садъ намъ стани и о томе пѣвай,
Докъ сви мукомъ руйно пію вино,
А окан' се те жалостне пѣсме,
Што ми кида сердце у прсима;
Я бо више тугуемъ нег' итко
Жельомъ желећ' таквогъ господара,
Коегъ име широко се віе
По Еллади и по сріедъ Арга."

А говори Телемахъ іой мудри:
„За што, мати, веселомъ пѣвачу
Забранять да по вольи пѣва?
Зевсъ є тому, а не пѣвачъ криваць,
Єръ онъ мудре надахнюе люде,
Све свакому по хотѣню своме:
Па ни овогъ корити несмiешъ
Што Даная' худу срећу пѣва,
Єръ ту пѣсму найвећъ хвале люди,
Коя имъ се найновія каже.
И ти зато ослободи срдце,
Єръ се нису самогъ Одиссіа
Испредъ Трое трази изгубили,
Него мноштво ту погибе люди'.
Но садъ лѣпо кући се поврати
И покућствомъ помньиво ми владай,
Преломъ, тканѣмъ и млаћiехъ радньомъ,
А остави мисли одъ говора
Свiемъ людма, навластито мени,
Ком' се кућомъ владати пристои."
Зачуђена тад' се она врне,
И послуша мудру рiечъ сина,
Те кадъ доће съ дворкиням' до собе
Стаде плакат' милогъ Одиссіа,
Докле сладка на трепаве санка
Ньой не посла модр'ока Атина.
Али у то по тамноме двору
Разлегне се буна просіоца,
Єръ сви пѣне постелъ с' зажеле;
А говори Телемахъ имъ мудри:
»Ой несносни материни просци,
Весел'мо се мирно сада гостбомъ,
Складно бо є слушати пѣвача,
Кои гласомъ богосличнимъ пѣва,
А сви сутра хайд'мо до сабора,
Те ћу вама слободно навѣстит',
Да се мога ви манете двора,
И на друго да падпете благо,
Докъ прождрете сва богатства ваша
Єданъ другогъ редомъ гостiюћи.
Но, є ли вамъ слаће и миліе
Пролабати све єдному биће?
А ви нос'те, я ћу бозим' вапит',
Да васъ за та Зевсе казни дѣла
И у моме одлучи вамъ двору

Погинути свіемъ безъ осветe?“
Тако рече, и слободно рече,
Те сви гризеѣ уста чуде му се.
А Антиной Евпитеовъ вели:
„Врло су те, Телемаше, бози
Научили рѣчитјемъ бити
И слободно тако говорити;
Не пустіо Зевсе тебе вигда
Надъ Итакомъ, моремъ заточеномъ,
Кралѣвати, надъ отчинствомъ твоимъ.“
А одвраћа Телемахъ му мудри:
„Нешъ се срдит', на што ћу ти рећи?
Я б' одъ Зевса и то радъ приміо,
Да л' на свѣту шта худега незнашъ?
Єръ кралѣват' ніе сасвимъ грубо,
Кућа ти се одмахъ обогати
И славніи и ти самъ постанешъ;
Ал' Итака моремъ заточена
Много има ахейскихъ кнезова
Младихъ, старихъ, те и њима може
Иза смрти дивногъ Одиссіа
Допаднути така часть у дѣо,
Али кућомъ я ћу владат' ваѣда
И робовим' дивногъ Одиссіа.«
А тад' њему Еврімахъ Полибићъ:
„То боговим' на колѣну стои,
Тко кралѣват' буде одъ Ахеа
Надъ Итакомъ, моремъ заточеномъ,
Али биће и кућу си твою
Држ' и владай; па силу ти нитко
Докле люди' у Итаци буде
Неће нигда робити имања.
Ал' самъ желянъ едно т' упитати,
Добри кнеже, о твоему госту,
Одкле ти е? съ когъ се края слави?
А племе му и баштине гдѣ су?
Те т' одъ отца онъ донесе гласа,
Или дође да му наямъ платишъ?
Как' устаде и отиде брзо,
Не допусти да га тко упозна,
А зао човѣкъ по образу ніе.«
А говори Телемахъ му мудри:
»Еврімаше, слободно погибе
Моегъ отца повратакъ до куће,
Нит' вѣстницим' я вѣруемъ више,

Нити хаемъ на што врачаръ рече,
Кадъ когъ мати призивне и пита.
Оно съ Тафа отчинъ ми є госте,
Ментій, сине бойногъ Анхіала,
Што Тафіамъ любопловцемъ влада,
А зна срдцемъ безсмртнога бога.“
У то плѣсомъ и миленимъ пѣсмам'
Остали се радостно веселе
И чекаю да се вечеръ стисне,
А што с' они радостно весели
И мрко се захвати сумрачѣ,
Те свакъ пође спати своме двору.
А Телемахъ средъ двориштa лѣпа,
Гдѣ висока ложница се диже,
На видику легне у постелю
И у глави све размишля мисли.
Стидна нѣга са свѣћама прати
Кћи Опіе Писапоровице,
Евриклеа, што млађану нѣгда
Своимъ благомъ Лаертъ себи купи,
И да за ню двадесетъ волова,
Те і' узчасти како саму жену,
Али съ њоме нигда лећ' не сиђе,
Боећи се супружине срчбе.
Та му носи садъ жежене свѣће
(Єръ га више иег' икоя люби
И дѣтешцемъ нѣгда га напита),
Те раствори лѣпе собе врата,
На сплетену онъ постелю сѣдне
И танану хальину си свуче,
Те в преда старици помньивой.
Прегиба є она и начиня
И вѣша є на чав'о кодъ одра,
Па поспѣши изиђи изъ собе
И сребрнимъ колутомъ притегне
Къ себи врата, а и резу спусти.
И ту сву ноћь подъ овновимъ руномъ
Онъ размишля ердцемъ путованѣ,
Како му га нареди Атина.

(Дубровникъ, цвѣтъ народногъ
књижества. 1849. стр. 185.)

§. 96. стр. 100. — Ево іошъ едне лѣпе Анакреонтике, у коіой се непостояна и чудноваста моралъ Теоскогъ пѣвца найболѣ огледа:

Благо, злато, кадъ би могло
Продульиват' смртним' животъ,
Я би г' онда тек'о, чув'о,
Да кадъ смрть ми за вратъ дође,
Платимъ іой, па да ме с' мане!
Али, кадъ є немогуће
Смртну благомъ животъ купит',
Што залуду за ньимъ хучемъ,
Што ли тол'ке носимъ бриге?
Било каде, мора с' мрети,
Па одъ злата коя полза?
Зато, Бого! дай ми здравля,
Да я могу винце пити,
Съ пріятель'ма вес'о бити,
И у мекомъ одмориштy
Бавити се съ любкомъ Пенкомъ.

(Голубица. 1839.)

§. 155. стр. 210. — Навесћу овдѣ изъ Срб. Лѣтописа 3. части за г. 1831 преводъ почетка Енеиде, кои се своіомъ лакосћу, благогласнимъ звукомъ и чистотомъ єзика изредно отликує:

Оружіе и юнака пѣвамъ,
Што 'но бѣгунъ одъ судбине гнѣва
Први доспѣ у землю Талію,
И брегове увиди Лавинске.
Много врли претрпи на суву
И на мору немилицомъ божіомъ
И яросћу божице свирѣпе;
Да колико іошъ у рату исти,
Докъ чувена онъ подиже града
И богове у Лаціюмъ смѣсти:
Одъ кудъ племе постаде Латинско
И Албански отци започеше,
И ограде великога Рима.
Музо, кажи, кои поводъ томе,
У кое ли опъ божество дирну?
Шта л' зажали кральица богова
На юнака у побожю прва,
Да се бори са толико зала?
Єда л' грдна ярость у богова?
Одъ старине моћни градъ біяше,
По именце Картаго названи,
А одъ Тира населѣнъ изнайпре,
Преко лежећ' одъ Таліе землѣ,
Дужъ утока одъ Тибера рѣке,

И богатствомъ и ратомъ опасанъ,
Драже мѣсто божици Юнони,
Нег' све землѣ да и Самосъ мили;
Овдѣ кола и оружѣ нѣно,
Ово царство іоште онда хтѣде
Да подигне кральица богова,
Нека свима народима влада,
Ванъ ако се судбе узпротиве.
Ал' є чула, да ће племе доћи
Одъ Троянске куће и порекла,
Што ће Тирске разорити граде,
Одкуда ће народъ произићи
Ратне крви и господаръ дальни,
Предъ њиме ће и Либіа пасти;
'Вако да су одсудиле Парке.
То се бои и ратъ у памети
Што є прва водила кодъ Трое
Да б' любиме одбранила Арге;
Како гнѣва заборавит' старогъ?
Како л' люту преболѣти болю?
А Париса судъ є у памети,
И неправда лѣпоти нанета,
Нити мрски породъ заборавля,
Ни почести Ганимеда лѣпогъ.
Е уврока' што богиню люте;
Те Троянце по мору разбія,
Што іошъ мало одъ Данаа оста,
И одъ руке бѣсногa Ахилла,
Не да люта у Лаціюмъ доћи,
Већъ ихъ пуди толико година,
Да у округъ по морима блуде.
Тако тешко би Римляне дићи. —
Єдва што се одъ сицилске землѣ
Отиснуше на пучину морску
И почеше таласе просѣцат',
Али вѣчну у прсима рану,
Стаде Юно 'вако бесѣдити:
Я да натрагъ немоћна уступимъ,
Ни да могу уставити краля
Теукрискогъ, кудъ є науміо?
Єръ баяге судба є на путу!
А Палласъ є могла сжећи флотту
Грка, и њихъ поклопити моремъ,
Сбогъ Аякса бѣноће и кривде?
Іоште силну Юпитера стрѣлу

Муню врже она изъ облака
И разбаци лађе, и равнине
Морске вѣтромъ поремети бурнимъ,
Нѣму прси са муньомъ протура,
И вихоромъ занетога силно
У оштрлю удари га стѣну.
А я тобожъ кральица богова,
Юпитера сестра и любовца,
Векъ ратуемъ толико година
На Троянце, ни одолѣт' могу;
Па да мое ко божество мари
И поднесе жертвене почести? —
Тако сбори распалѣнимъ срдцемъ,
Па се баца у Еолску землю,
Домовину уећихъ вихора,
Кое Еолъ у шупльини грдной
Вольно гнѣчи и подъ заптомъ држи,
Они с' люте са великимъ шумомъ,
И успиню с' противу затвора;
Еолъ сѣди на високомъ врху,
И са моћнимъ скиптромъ заповѣда;
Ѳръ иначе и море и суво
И висока небеса однеше
Крозъ просторе воздушнихъ празнина.
Зато отацъ свемогућ' ихъ баци
У дубоки мракъ овихъ ямура,
И тежину одъ толикихъ стѣна
И толике брегове набаца,
Да имъ краля, кои по прилици
Ил' да стегне ил' да пусти узде.
Овомъ Юпо садъ понизно рече:
Еоле, (ѳръ теби дићи волне
И мирити даде царъ богова)
Народъ плови по мору Тиренскомъ,
Мени мрзакъ, кои Трою мисли
Да пренесе у землю Талію
И прогнане богове домаће:
Пусти силу буре и вѣтрова,
И потопи све до ѳдне лађе,
Некъ се тѣла по мору не нађу;
А я имамъ двапутъ седамъ Нимфи,
Даћу теби за услуге твое
Деіопею лѣпу за любовцу,
Да ѳ имашъ кодъ тебе на вѣки,
Скоро отацъ лѣпогъ пороћая.

На то Колъ: Ти, кральице, реци,
Што зажелишъ, а я чинит' готовъ.
Одъ тебе є цѣла моя влада;
Юпитера ти ми ублажавашъ,
Ти допушћашъ са богови сѣсти.
Ти ме чинишъ господаромъ моћнимъ,
Надъ облаци и надъ непогодам'. —
Текъ што рече, па шупльину брега
Врхомъ силно у слабину удри.
Ал' буица вѣтрова навали
И вихори по земляма пире,
На равно се палѣгоше море,
И до дна га узбунише цѣло,
Одъ истока и юга се стреме,
Ал' и кривацъ честихъ непогода
Африкански мировати неће,
Већъ таласе грдне на брегъ валя.
Стаде вика одъ люди' на лађи,
И ужета шкрипати почеше;
Данъ и небо покрише облаци,
И ноћь мрачна на море полеже.
Грмлявина Полусе затреса,
И крозъ воздухъ честа ватра сѣва;
Пропасть зія, съ кое хоћешъ стране.
У Енеа заладнила крвца,
Кадъ погледа жалость око себе;
Онъ уздану и подиже руке
Къ небу обѣ, и овако вели:
Трипутъ срећни и четири пута,
Коима є допустила судба,
Изданути предъ оцева лицемъ,
Подъ високимъ зидовима Троє!
О Титиде, народа Данайскогъ
Најхрабрији! зашт' да я немогохъ
На польима остати Троянскимъ
И одъ твое деснице умрети?
Гдѣ одъ копля Еациде паде,
Люти Екторъ, гдѣ Сарпедонъ силни;
Гдѣ Симоисъ подъ волнама валя,
Храбра тѣла, шлеме и оклопе.

§ 161. стр. 222. — Ставлямо овдѣ дубокоумну Ораціеву оду (кнь. II. 18.) по преводу милогъ нашегъ пѣсника Г. Светића.

Не кость слона, нити златно
У момъ дому скровиште почива;
Нити греде Иметиске
На стубови леже, усѣчени
Чакъ на край Африке: нит' самь
Я незнани дворе Атталове
К'о наслѣдникъ дочепао,
Нит' ми с' вуче багорскутъ лаконскій
За честнима питомицам'.
Ал' є вѣра, ума жила блага,
Богатъ тражи убога ме:
Не пенѣмъ се я више богова;
Нит' одъ друга богатога
Ишта молимъ, доволянъ Сабиномъ.
Данъ сзе дана отискуе,
Нови мѣсецъ иде да опада:
Ти мраморе за сѣченѣ
Предъ самъ погребъ спремашъ, и не мислишъ
На гробъ, вечъ ти куће зидашъ;
Самогъ бурногъ да мора краине
Къ Баямъ додашъ, навалюешъ,
Мало ти є сува имат' брега.
Iошъ краине ти закидашъ
Одъ сусѣдне њиве, и пружашъ се
Преко бразда питомаца
Чезнући за солю; бѣжи жена,
И мужъ бѣжи, у крилу имъ
Бози отца, и дѣца прлява!
Своегъ новчатогъ господара
Примит' неће дворъ ни єдапъ, као
Станакъ Орка граблъивога.
Кудъ си наги'о? Та єдна се земля
За убогу, и за царску
Отвора намъ дѣцу: Орковъ другъ є
Подмићенъ са златомъ, али
Прометеа лукава не врати.
Овай кроти родъ Танталовъ
И Тантала горда: званъ и незванъ
Свагда чуе, утруђеногъ
Сиромашка одъ посла опраштa.

(Срб. Лѣт. за г. 1828. Ч. II.)

Прекрасна є и друга пѣсма, књиге V. „Похвала польскомъ животу изъ уста лихоимца,“ коју г. С. Лазићъ у „Седмици“ за г. 1855. бр. 16. вѣшто преведе:

Ахъ! та блаженъ ти є онай,
Кой удалѣнъ одъ послова',
Као древно племе смртнихъ,
Ради њиве самъ отчинске,
Свое њиве, своіомъ марвомъ,
Рѣшенъ свакогъ лихоимства.
Ніе войникъ, да га буди
Гласъ ужасне одъ сна трубе,
Не страши га бѣсно море,
И клони се одъ судишта;
Горде праге не полази
Онъ силніихъ сугражана.
Веѣъ одрасле онъ лозице
Положницу сачетава
Са високимъ тополама,
И ялове подкресава
Све косиромъ гранчице,
Па калами младице;
Ил' у дольи, што с' извія,
Свое сматра чопорове,
Како ричу, како скачу;
Ил' оцѣђенъ медъ оставля
У опране судове;
Ил' неяке стриже овце;
Ил', кадъ єсень по польима
Увѣнчану главу дигне,
Увѣнчану плодомъ зрелимъ,
Каква радость обимлѣ га,
Кадъ узкине крушке оне,
Што є самъ онъ каламіо,
Кадъ узкине руменику,
Руменику, дивно грожђе,
Съ руменъ-боіомъ што с' надмеће,
На даръ теби, о Пріапе,
И теб', отче нашъ Силване,
Што намъ међе наше чувашъ.
Часъ онъ воле, кадъ ти лежка
Подъ листнатимъ дебломъ раста,
Часъ на густой, свѣжой трави.
Докъ међутимъ међъ високимъ
Бреговима вода пада,
У шумици птице пою,
Птице пою, ядикую,
Изворъ тихо жубори
Къ лакомъ сану говори.

А кадъ доба зимнѣ ступа
Юпитера, громовника,
Собомъ кишу, снѣгъ доводи,
Или люте вепре, онда
Напустивши многе кучке,
Са свихъ страна натѣруе
На запету за ньихъ мрежу;
Илʼ рашляма углаѣенимъ
Рѣдку мрежу онъ подиже,
Да лакоме дрозде свара;
Те ухвати на ту замку
Зеца вавѣкъ страшльивога,
И дошляка птицу ждрала,
Башъ повольну за се плату.
Ахъ! ко не би у овоме
Заборавіо на зле бриге,
Што у себи любавь скрива?
Ако сʼ притомъ честна жена
И одъ свое стране брине
За домъ и за сладку дѣцу,
Кʼо Сабинка права врѣдна,
Илʼ Апулца люба живогъ,
Што іʼ одъ сунца поцрнила,
Те наслаже дрва сува
На огньиште свето Ларʼ
За уморногъ дочекъ мужа,
Па веселу садъ затвараˊ
У оплетенъ оборъ марву,
Те вимена пуна музе;
А изъ сладкогъ ливаюћи
Ново винце ардова
Часть готови некуплѣну;
Ни Лукринске школьске не би
Болѣ сʼ мени допадале,
Ни иверакъ, деверика,
Морске рибе пуносластне,
Кадъ би бура громовита
Изъ источнихъ вала какве
Намъ у море бацила;
Не би сишла у мой трбу
Слаѣе птица африканска,
Ни петао дивльи іонски,
Негʼ оливка узабрава
Съ наймастніе дрва гране,
Негʼ киселякъ, польска трава,

И та здрава слезовача,
Врло здрава тежкомъ тѣлу,
Ил' заклано младо ягнѣ
За свечаность Терминову,
Ил' ма яре какво лѣпо.
Што і' отето одъ куряка.
Кодъ оваке садъ трапезе
Какву радость причинява,
Видит' овце, како с' паше
Сите дому своме хите!
Видит' воле утруђене,
Како рало изврнуто
О уморномъ врату вуку!
Видит' челядъ домородну,
Богатога дома ято,
Гдѣ є тамо око банка,
Свѣтлихъ Лара посѣдала!
Кадъ є тако бесѣдіо
Нашъ Алфій лихоимацъ,
Већъ у духу польодѣлацъ,
Таки почне средъ мѣсеца
Савъ свой новацъ купити;
А с' почеткомъ опетъ стане
Подъ интересъ давати.

§. 167. стр. 241. — Француски критици сравняваюћи Димостена съ Цицерономъ обично предпоставляю овога првоме. Вредно е знати, како о той славной двоици суди учени Фенелонъ, кои у томе мнѣніе своихъ земляка не дѣли. Ово су властите нѣгове рѣчи: „Je ne crains pas de dire que Démosthene me parait supérieur à Cicéron. Je proteste que personne n' admire plus Cicéron que je fais. Il embellit tout ce qu'il touche. Il fait honneur à la parole. Il fait des mots ce qu'un autre n'en saurait faire. Il a je ne sais combien de sortes d'esprit. Il est même court et véhément toutes les fois qu'il veut l'être, contre Catiline, contre Verres, contre Antoine. Mais on remarque quelque parure dans son discours. L'art y est merveilleux; mais on l'entrevoit. L'Orateur en pensant au salut de la république ne s'oublie pas, et ne se laisse pas oublier. Démosthene parait sortir de soi, et ne voir que la patrie. Il ne cherche point le beau; il le fait sans y penser. Il est au dessus de l'admiration; il se sert de la parole, comme un homme

modeste de son habit pour se couvrir. Il tonne; il foudroye. C'est un torrent qui entraîne tout. On ne peut le critiquer parce qu'on est saisi. On pense aux choses qu'il dit, et non à ses paroles. On le perd de vue. On n'est occupé que de Philippe qui envahit tout. Je suis charmé de ces deux Orateurs: mais j'avoue que je suis moins touché de l'art infini et de la magnifique éloquence de Cicéron, que de la rapide simplicité de Démosthene.“ — (Види: François de Salignac de la Mothe, Fénélon, Oeuvres etc. Paris. 1829. 8.)

§. 167. стр. 242. — Одговоръ Цицерона на писмо Сервіа Сулпиціа, коимъ га є овай ради смрти кћери нѣгове тѣшіо.

И я бихъ, Сервіе, желіо, као што ми и самъ пишешъ, да би ти при момъ тужномъ догађаю у Риму могао бити! Да би ми твое присуство користило и одъ утѣхе бити могло, и што би ме тѣшіо, и што би заедно са мномъ тугу мою дѣліо, изъ тога могу примѣтити, што самъ се послѣ читаня твога писма подоста умірio. Єръ си ми оно писао што є у станю тугу мою одузети, и што ми показуе, да при моіой болѣтици ниси равнодушанъ. Особито пакъ твой синъ Сервіусъ у свимъ послугама, кое ми є у оно време принети могао, показао є и колико ме онъ самъ почитуе, и колико є увѣренъ, да съ таквихъ ради мене показанихъ чувствованія и теби міо бити мора. Нѣгове послуге су ми заиста често миле биле, али ме никадъ више што тада не обвезаше. Мене пакъ не тѣше само твое рѣчи и живо твое участѣ, него и почитанѣ, у коме кодъ мене стоишъ. Єръ бихъ за срамоту држао, да тако не подносимъ мою несрећу, као што тако мударъ човѣкъ, као што си ти, мисли да се може поднети. Али ме кадкадъ изненада нападне болѣтица, и єдва іой противустати могу, будући да самъ онихъ утѣха лишенъ, што онима, кое я мени за примѣръ узимамъ, у разнимъ случаима нису фалиле. Єръ К. Максимъ, кои є сина као консула, славногъ мужа, и велика дѣла починившегъ, изгубіо; и Л. Паулусъ, кои є у седамъ дана два сина, и вашъ Галлусъ, и М. Като, кои є сина изгубіо пуногъ духа и добродѣтельи, живляху у времена, кадъ ньино одъ Републике добіено достоянство ньихъ за сваку увреду утѣшаваше. Мени пакъ, пошто самъ изгубіо сва знатна отличія, коя ти опоминѣшъ, и коя самъ съ найвећимъ трудомъ стекао, остаяше іошъ єдина утѣха, коя ми є сада одузета; мое мисли

не занимаху се више съ дѣлима моихъ пріятеля, или съ послови-ма Републике; я не усхтѣхъ више съ форумомъ посла имати, нити могохъ више курію видѣти; я држахъ (као што и есть) савъ плодъ доякошнѣгъ могъ труда и среће изгублѣнъ. — Али кадъ мишляхъ, да ово заедно съ тобомъ и другима трпимъ, и када се силовахъ, да то све прегоримъ; имао самъ гдѣ прибѣћи, гдѣ одпочивати, имао самъ онога, у чіемъ говору и пріятности сву мою бригу могахъ скинути. Садъ пакъ како самъ тако тежку рану добіо, као да се и оне, кое се виђаху већъ зараштене, опетъ позлѣдише. Єръ нисамъ више у станю, као пре, кадъ ме Република жалостна одъ себе пушташе, да би ме мой домъ приміо и утѣшіо, тако исто и сада кадъ изъ куће жалостанъ изиђемъ, да къ Републици прибѣгнемъ и у нѣномъ благостаню се ублажимъ: тимъ начиномъ нисамъ ни кодъ куће, ни у форуму више, будући да ме нит' кућа за ону жалость, кою ми Република проузрокуе, утѣшити може, нит' Република за кућевну. Я те што брже очекуемъ, и желимъ што скоріе се съ тобомъ видѣти; єръ мени ништа ніе у станю веће олакшанѣ дати, као пріятельски обхођай съ тобомъ и узаймни наши разговори. Твой долазакъ држао самъ, као што су ми казали, за много ближи. Я те дакле изъ многихъ узрока што брже овдѣ видѣти желимъ, а найвише зато да би се између насъ договорити могли, коимъ начиномъ да се у садашнѣмъ времену владамо, кое већъ морамо по вольи едногъ самцитогъ (Юліа Цезара) уредити, и кои е иначе мударъ и великодушанъ, и, као што мислимъ, мени привржен, а теби сасвимъ пріятель. Будући дакле да то тако есте, потребно е да се добро промислимо, какви начинъ да изберемо, не да што-годъ дѣламо, но да съ нѣговимъ допуштенѣмъ и благоволѣнѣмъ почивати можемо.

§. 168. стр. 243. — Посланице Плиніа Цециліа Секунда у многомъ су обзиру знамените — primas, вели учени Француз E. Gros, ut in orationibus, sic in epistolis Tullio tribuendas laudes peritissimi judices, optimo jure, censuerunt; secundas autem Plinius haud immerito sibi vindicat — єръ изъ ньихъ любитель римске старине доста важнога и занимльивога, особито што се судбеногъ пословања, закона' и грађанскогъ права тиче, поцрпсти може. Знаменита е у томъ смислу и посланица нѣгова ради христяна императору Траяну, у коіой се између

осталихъ ствари и велика ревность писца за народну религію видити дае. Ево є овдѣ у преводу као и одговоръ Траяна Плинію.

„Мой є обичай, господару, да ти являмъ за свашто, о чему се сумнямъ. Єръ тко болѣ одъ тебе може подупрети мою неизвѣстность или просвѣтити мое незнанѣ? Я никадъ не біяхъ при парницама Христяна', и зато не знамъ, о чему и колико се обичава ньихъ казнити или обтуживати. Нити могохъ іошъ познати, има ли коя разлика у годинама, и еда ли се у чему разликую нѣжна дѣчица одъ снажніихъ; треба ли опраштати ономе, кои се кае, или еда ли є користно што ономе, кои съ почетка бяше Христянинъ, па ніе више; треба ли казнити ради самогъ имена, ако и нема злочинства, или злочинства, коя су скопчана съ именомъ онимъ. Међутимъ ево како самь се я владао са онима, кое ми обтужише да су Христяни. Я ихъ питахъ, „єсу ли Христяни.“ Ако би исповѣдили да єсу, два пута или три, опетъ би ихъ то исто запитао, претећи имъ одсудомъ; ако би при томъ остали, осудіо би ихъ. Єрбо не сумняхъ, ма шта они исповѣдили, да треба свакояко казнити тврдоглавство и неодољиво упорство. Біяше другихъ истомъ лудосћу зараженихъ, кое, єръ су граћани римски, заключихъ да ихъ у Римъ одправимъ. Па као што се обично догаћа, пошто су се кровъ парнице и тужбе умножиле, догодише се различни случаи. Єданъ данъ буде приковано єдно писмо, кое садржаваше имена многихъ, кои отрицаху да су, или да су икадъ били Христяни, єръ су по моме примѣру призвали Богове, принели тамянъ и вино на жертву твоіой прилици, кою самь на тай конацъ заповѣдіо да се донесе съ киповима богова, и проклиняли узто Христа (говори се бо, да они, кои су прави Христяни, не могу се къ ничему одъ свега тога принудити); съ тога судіо самь да ихъ одпустимъ. Други одъ доносителя' явлѣни, рекоше да су Христяни, а послѣ отрекоше то; да су истина били, али да престадоше бити, нѣки одъ три, нѣки одъ више, а нѣки іошъ одъ двадесетъ година'. Сви се кланяху твоіой прилици и киповима богова, и шта више проклиняху Христа. Говораху пакъ, да се у томе састояла кривица ньихова или погрѣшка: што су обичавали скупляти се у одређени данъ пре сунца; пѣвати узаймно и у скупу пѣсме Христу као Богу; завѣравати се клетвомъ да неће чинити икое злочинство,

него да ће се чувати одъ крађе, разбойништва, прелюбе, да ће држати задату вѣру, и упитани да неће аманетъ затаити; послѣ тога да имъ є био обичай разићи се, затимъ се опетъ сабрати на обѣдъ явни и невини, одъ кога су се ипакъ чували послѣ мое наредбе, коя по твоіой заповѣди забранюе свакій састанакъ. Зато тимъ више држао самъ да є потребно да сазнамъ истину одъ дваю служавки, кое су се строительке називале, ставивши ихъ на тай конацъ на муке. Али друго не нађохъ него развратно и претѣрано суевѣріе; и зато обуставивши далѣ извиђенѣ, обраћамъ се теби за савѣтъ. Єръ чини ми се, да є ствaрь врѣдна савѣта, особито ради множине обтуженихъ. Има ихъ бо много свакогъ узраста, свакогъ реда, па и одъ обоега пола кои су позвани, или кои се имаю позвати на судъ. Зараза суевѣрія овогъ распростpла се не само по градовима, него іошъ и по варошима и селима, а чини ми се да би се могла обуздати и поправити. Истинито є пакъ да се скорозапушћени храмови опетъ почеше полазити, да се светкую празници, кои одъ дуго времена бяху оставлѣни, и да се посвуда продаю жертве, кое досадъ врло рѣдко купаца' налазаху. Одъ куда лако є судити, колико се народа поправити може, ако се покаяню мѣста даде."

Траянъ Плинію.

Ти си радіо, мой Секунде, као што си морао, уређуюћи парнице онихъ, кои су кодъ тебе тужени били као Христяни. Зато ніе могуће опредѣлити обште правило, и тако да кажемъ непромѣньиво. Не треба ихъ истраживати, него ихъ казнити када су обтужени и убѣђени, (*) али тако да кои одриче да є Христянинъ и дѣломъ то освѣдочи, кланяюћи се нашимъ боговима, прими опроштенѣ, єрбо се покаяо, макаръ да є пре онѣму сумня била. Што се безименихъ писама тиче, та не треба да служе за доказъ ни о каквомъ злочинству, єръ є то найхуђи изгледъ, нити є за наше време.

§. 171. стр. 252. — Важность и вредность Плиніеве натуралне историе достойно є оцѣніо славни природописацъ Биффонъ у своемъ изврстномъ дѣлу: Histoire naturelle générale et particu-

---

(*) Ово Траяново начело, кое се и по законима строгогъ правосуђя и правичности оправдати може, дало є поводъ учителю црквеномъ Тертулліану да узвикне: Si damnas, cur et non inquiris? Si non inquiris cur non et absolvis?

lière. Tome I. Paris. 1774. Онъ вели: Pline a travaillé sur un plan bien plus grand et peut-être trop vaste, il a voulu tout embrasser et il semble avoir mesuré la nature et l'avoir trouvé petite encore pour l'étendue de son esprit; son Histoire Naturelle comprend, indépendamment de l'histoire des animaux, des plantes et des minéraux, l'histoire du ciel et de la terre, la médecine, le commerce, la navigation, l'histoire des arts libéraux et mécaniques, l'origine des usages, enfin toutes les sciences naturelles et tous les arts humains, et ce qu'il y a d'étonnant, c'est que dans chaque partie Pline est également grand, l'élévation des idées, la noblesse du style relévent encore sa profonde érudition; non-seulement il savait tout ce qu'on pouvait savoir de son temps, mais il avait cette facilité de penser en grand qui multiplie la science, il avait cette finesse de réflexion de laquelle dépendent l'élégance et le goût, et il communique à ses lecteurs une certaine liberté d'ésprit, une hardiesse de penser qui est le germe de la Philosophie.

§. 182. стр. 280. — Године 1839 ископанъ е близу града Autun (Отенъ) древногъ Augustodunum у Француской слѣдующи грчко-христянски епиграммъ на мермерной плочи урѣзанъ, кои по суду вѣштака спада у 2 или 3 столѣтіе христове цркве:

ΙΧΘΥC, patre Deo Deus, immortalia sancto
Mortales inter corde locutus ait:
Rite sacris anima sepelitor, amice, sub undis;
Dives ab aeternis mente redibis aquis:
Sume cibum, sanctis quem dat Servator alendis;
Mande, bibe, amplectens ΙΧΘΥΝ utraque manu;
Orba viro mater galilaeo pisce, Redemtor,
Cernere te prece me petiit, lux luce carentum.
Ascandee pater, vita mihi carior ipsa,
Te cum matre mea, nato lacrymante, piatus
Pectorii, pater, ispe tui memor esto precantis.

Симоличку ръчь ΙΧΘΥC о. Петаръ Секки Єзуитъ толкуе: Piscis, figura di Cristo Salvatore, коегъ писмена одговараю начелнимъ грчкимъ ръчма: И. Х. синъ Бога створителя. Томъ приликомъ поменути толкователь вели и доказуе, да е пре тога грчка црква била првенствующа у Галліи, те угасивши се около

250 год. измѣни є римска, и заключуе да є грчки епиграммъ морао бити написанъ іошъ за првогъ періода православне галлійске цркве, по свой прилици одъ свршетка II. до средине III. столѣтія. Налази у нѣму вѣрно огледало догмата' и обреда католичке цркве, па додае къ томе чистосрдачно: Видимо изъ тога стихотворія и васеленски тада царствуюћи обичай: la presenza reale di Gesù Cristo sotto ambedue le specie. Види: Epigramma greco cristiano dei primi secoli trovato non ha guari presso l'antica Augustoduno oggi Autun in Francia, supplito dove era d'uopo e commentato dal P. Giampicho Secchi della compagnia di Gesù, socio ordinario e censore della pontificia accademia Romana d'antichità. Roma 1840. 8. con tavola litografica. —

§. 184. стр. 284. — Неправде и насилія, коя трпляху христяни, растужише яко душу ревностногъ поборника Христове цркве Тертулліана, кои видећи свирѣпство мучителя' а преданость христяна' немогаше му се на ино да се не гнѣви на оне, а да се овима не диви. Башъ у найвећой ватри гоненія' и лютихъ мученя христяна', ево како онъ силномъ своіомъ рѣчитошћу грми на мучителѣ:

„Ако ви слободни нисте, говораше онъ у почетку свога слова, ви врховни судіе царства римскогъ, кои изричете судъ вашъ явно и съ узвишенихъ мѣста овогъ поглавитогъ града; ако ви нисте слободни, да предъ очима народа точно испитате стварь христяна'; ако васъ страхъ или аторъ людски наводи да се у овой пригоди удалявате одъ тѣсногъ извршиваня закона правде; ако мрзость противу имена христянскогъ, коя, као што се ту одскора догоди, врло радо прима домаће тужбе, чини те нећете да слушате никакву закониту обрану: допустите да продре до васъ истина, баремъ крозъ тайни путъ посланица' нашихъ (occulta via tacitarum litterarum). Она не тражи одъ васъ милость, премда є прогонство не плаши; туђинка будући на земльи, она се зато и нада да ће наћи на ньой и непріятеля'; она є небесна кћерь, тамо є нѣно постояно престолѣ, нѣна узданя, нѣна цѣна и слава нѣна. Она на едно само тежи, да є не осуде пре него што є преслушаю. Чега се имате бояти за ваше законе, ако допустите истини да говори на сѣдишту ньиховомъ? Вальда зато што би се іошъ сяйнія показала моћь ньихова када би се

осудила истина а не преслушала? Али осимъ мржнѣ, кою навлачи на васъ тако явна неправда, ви сотимъ повода даете свѣту сумняти се, да ви ню зато нећете да слушате, єрбо знате, да када бисте ю єдномъ чули, не бисте ню могли осудити. Неправедна мржня кою сте зачели противу имена христянскогъ, ето то є прва ваша кривица. Само незнанѣ ваше, за кое рекло би се да мржню вашу извинити мора, башъ є оно доказъ неправде те, и чини да є то кривлѣ. И заиста, коя є стварь неправеднія, него мрзити оно што се не познае, пакъ макаръ оно што се не познае и било по случаю мрско? Ніе доиста стварь него познаванѣ злочинства, кое повода дати може мржньи вашой и ню оправдати; безъ овога познаваня како є могуће ню оправдати? И тако када ви мрзите зато што непознаете, зашто се догодити неби могло да мрзите на оно, што башъ нимало не заслужуе да се мрзи? И по томе ми заключуемо, да ви насъ не можете познати, доклегодъ на насъ мрзите, и да ви на наєъ неправедно мрзите, доклегодъ насъ не познате.

§. 188. стр. 290. — Архимандритъ Иннокентій у своіой „Исторіи церковной. Москва. 1847.“ говори о св. Златоусту овако: „Неудовольстіе клира за строгое исправленіе нравовъ, ненависть Евтропія за обличеніе въ беззаконіяхъ, и Гаина Скиѳа, главнаго военачальника, за посрамленіе Аріанства, зависть Ѳеофила Александрійскаго въ Константинопольскомъ архіепископствѣ, и на конецъ гнѣвъ Евдоксіи, супруги императорской, за сопротивленіе ея требованіямъ, послѣ шестилѣтняго правленія церковію, низвели его въ заточеніе. Народъ, вознегодовавшій на то, мятежемъ принудилъ правительство съ почестію возвратить Іоанна; но въ тотъ же годъ враги его довершили свою побѣду. Осудивъ соборомъ всѣхъ послѣдователей его, какъ еретиковъ, заставили самаго Іоанна подъ стражею воинскою 70 дней идти въ Кукузъ, безплодное мѣстечко въ Арменіи. Впрочемъ слава сопровождала его и на пути въ изгнаніе. Въ Каппадокіи епископы, пустынники, дѣвы и народъ во многочисленности срѣтали его со слезами и восклицаніемъ: лучше бы солнце скрылось отъ насъ, нежели умолкли уста Іоанновы: враги же преслѣдовали и въ изгнаніи, чрезъ три года изъ Кукуза низвели въ Питіунтъ и довели до смерти. Свида почитаетъ сочиненія его неизчислимыми; Кассіодоръ — заключающими изъясненіе на

всѣ книги писанія. Созоменъ находитъ въ нихъ ясность, блескъ и силу, тайно движущую сердце; Фотій обиліе примѣровъ; Филоѳей Константинопольскій Патріархъ, сладость въ толикомъ же избыткѣ, сколько воды въ морѣ, обиліе высокихъ и отборныхъ мыслей, превышающее силы ума человѣческаго: а нѣкоторые новѣйшіе думаютъ усвоить себѣ славу судомъ и даже осужденіемъ его сочиненій за неправильное расположеніе мыслей, такъ какъ враждебные современники усвояли право осуждать его и въ заблужденіяхъ."

Ставлямъ овдѣ уломакъ изъ гласовите Златоустове бесѣде сврху несреће Еутропіа. Еутропій біо е велики и моћни љубимацъ Цара Онорія. Али какогодъ што слаби владатель овай ласно награђиваше чиновнике свое, тако ихъ е опетъ лако и оставляо, кадъ би ихъ бѣда каква снашла, те съ тога буде принуђенъ да и љубимца своѓъ одпусти. У тренъ суноврати се тадъ Еутропій съ највеће славе у најгрђу потребу, и текъ кодъ св. Златоуста, коѓъ е пре више пута злоставляо, и кодъ црквенихъ олтара, кое е одъ пре разнимъ законима гледао да понизи, прибѣжиште нађе. Сутра данъ, у кои се Божія служба свршивати имала, слеже се силни народъ у цркву да види у Еутропію ясни примѣръ непостоянства земальске среће, и како су ништетна људска величанства. Томъ приликомъ изрече св. Іоаннъ Златоустъ тако живу и трогаваюћу бесѣду, да е сву мржню народа противу Еутропіа обратіо у чувство сажалѣня, и да су сви слушатељи проплакали:

Ако се игда праведно завапити могло: Суета суетствій, и всяческая суета, то се може доиста у пригоди овой. Куда оде она сяйность найвишихъ достоянства? Гдѣ су сада они знаци чести и узвишености? Гдѣ ли оно богатство гостба' и светковина'? Куда се изгубише она честа узвикиваня, она прекомѣрна улагиваня цѣлогъ народа скуплѣногъ у циркусу на позоріе? Єданъ само ударъ вѣтра лиши поносито то дрво свію своихъ грана, и задрмавши га само єданпутъ, до корена га у тренъ на землю свали. Гдѣ су садъ они лажни пріятељи, они подли ласкатељи, они чанколизи, кои се стараху да дворе, да рѣчма и дѣломъ освѣдоче робску привржености свою? Све неста, све изчезну као савъ, као цвѣтъ, као осѣнъ. Зато не можемо довольно да повторимо ону изреку Духа Светога: Суета суетствій и всяческая су-

ета. Да, ню би требало уписати сяйнимъ словима на свакомъ явномъ мѣсту, на вратима кућнимъ, и у свима нашимъ становима; али іошъ више требало би е урѣзати у срдцама нашимъ, те ю изабрати свагда за предметъ свакогъ нашегъ разговора.

Пакъ (обраћаюћи се св. витія къ Еутропію) нисамь вальда имао право, што самь ти представляо непостоянство и ништетность твоихъ богатства? Сада познаешъ искуствомъ да те она оставише као одбѣгле служкинѣ, и шта више она су на нѣки начинъ постала окрутна и убитачна за тебе, будући главни узрокъ несреће твое. Сѣћаешъ се како самь ти често говоріо да више пазишъ на мое укоре, ма ти се они и горки чинили, него на луда ласканя, коима су те твои удворице обасипали, ербо слаће су ране онога кои те люби, него издайнички полюбци онога кои ти зло жели. Зато, чини ли ти се да самь се преваріо када самь ти тако говоріо? Гдѣ е сада сва она гомила удворица? Распрши се, и побацивши на страну пріятельство твое, ни о чемъ се другомъ не брину они, него како да себе спасу, стараюћи се само о своіой користи. Нисмо ми тако радили; него претрпѣвши у миру срчбу твою у време славе и господства твога, сада кадъ си сбаченъ помажемо ти са своимъ снагомъ нашомъ; црква коіой си онако много зла починіо отвора ти сада нѣдра своя да те прими, докъ позоришта у коима си сву насладу налазіо, позоришта коя су толико пута' гнѣвъ твой на насъ привукла, оставише те и изневѣрише.

Не говоримъ я то да врећамъ несрећу падшегъ сиромаха, нити да позледимъ и ожестимъ іошъ крваве ране нѣгове, него да исправимъ оне кои су іошъ на ногама, и да ихъ научимъ, да избѣгаваю подобне опасности. Начинъ пакъ да ихъ избѣгну есть тай, да тврдо себи у главу заврте падљивость и сует у людскихъ величанства. Назвати таште те славе да су цвѣтъ, трава, димъ, санъ, и то е іошъ много, єръ су оне іошъ манѣ него ништа. Ми имамо предъ очима у срдце дираюћи о томе доказъ. Тко е до веће славе доспѣо одъ овога? Ніе ли онъ найвећа добра имао? Бяше ли у царству достоянства', што ихъ онъ ніе покривао? Ніе ли га се сваки по цѣломе царству бояо и кланяо му се? А сада е оставлѣнъ и дркће више него найпослѣдньи несретникъ, него найпрезреніи робъ, него сужань баченъ у мрачну тамницу, кои не види до мачева, кои му се надъ главомъ дижу, до мука',

до мучителя'; лишенъ свѣтлости дана у средъ подне онъ очекуе сваки часъ смрть, нити га та часком̀ еднимъ оставля. Ви сами очима своима видисте юче, када доћоше да га на силу изъ палате овамо довуку, како онъ потрча къ светимъ сасудима савъ дркћући; лице му бяше блѣдо и промѣнуто, гласъ ослаблѣнъ и испрекиданъ еданѣмъ; бяше више мртавъ него живъ. Опетъ велимъ, я не говоримъ овако да вређамъ несрећу нѣгову, него да васъ ганемъ, представляюћи вамъ неволѣ нѣгове, и да побудимъ у вама чувство милости и сажалѣня спроћу несретника овогъ.

Али као да чуемъ нѣкое, кои тврдогъ срдца и немилостиви, жалећи се што смо му отворили прибѣжиште цркву, вичу: Заръ ніе то онай, кои бяше найокрутніи непріятель цркве, и кои разнимъ законима затвори свето ово утѣциште? Истина е то; али башъ ово треба за насъ да буде други силни узрокъ да славимо Бога, што е принудіо овако страшногъ непріятеля да самъ главомъ доће поклонити се власти цркве и милости нѣной: власти цркве, еръ онъ паде у такову несрећу, што е противъ нѣ устао біо; милости нѣной, ербо поредъ свію зала, што е она одъ руке нѣгове поднела, заборавивши прошлость, она отвора му нѣдра своя, сакрива га подъ крила своя, покрива га као штитомъ своимъ окрилѣмъ, и прима га у пресвето уточиште олтара, у оно уточиште, кое е онъ више пута настояо да сруши. Не, нема побѣде, нема побѣдногъ знака кои би вишу почесть цркви учинити могао као овай. Нека се застиде Юдеи и невѣрници прама толикомъ великодушію, кое е само њой свойствено. Обранити явно очевидногъ непріятеля падшегъ у несрећу, когъ сви оставише, когъ сви презиру и мрзе; показати му нѣжность више него материнску; противустати у исто време ярости царевой и слѣпомъ бѣснилу народа: ово е оно што дичи нашъ свети законъ.

Ви расрђени велите да е онъ разнимъ законима затворіо ово уточиште. О човѣче, ма кои біо, вальда ти е слободно да се сѣћашъ неправда', кое ти се чине? И нисмо ли ми слуге распетога Бога, кои издишући вапіе: Отче мой, опрости имъ не вѣдятъ бо что творятъ. Пакъ овай човѣкъ кои сада предъ олтаремъ пада, те постаде руго цѣломе свѣту, не побія ли онъ самъ сада свое законе, и не признае ли неправду? Какова честь за олтаръ овай, и како е страшніи и почитаня достойніи онъ,

одъ када предъ нашимъ очима везана држи лава овогъ! Ніе престолъ, порфира или круна коя намъ сяйніи и већи показуе образъ царевъ него то, када видимо предъ ногама нѣговимъ побѣђене и сужнѣ.

Таково вићамъ я данасъ у храму нашемъ мноштво народа као на велику светковину Пасхе. Велика є дакле за све насъ наука призоръ овай, коимъ се сви бавите, и само мучанѣ човѣка овогъ, кои є зло дочекао као што видите, есть много рѣчитіе него икоя моя бесѣда! Богати када овдѣ уђе нека само отвори очи и познаће истину онихъ рѣчи: Всяка плоть яко трава, и всяка слава человѣча яко цвѣтъ травный: изше трава, и цвѣтъ ея отпаде. И сиромахъ учи се овдѣ да мисли о своме стаю сасвимъ другачіе него обично што мисли, и мѣсто тужбе да благосивля свою сиротиню, коя му служи мѣсто прибѣжишта, пристаништа и тврђе: коя га чини да є спокоянъ и безопасанъ, те га ослобоћуе одъ страха и подозрѣваня, видећи да су свему томе први узрокъ и почетакъ управо богатства.

Є ли истина да самь я умиріо духъ вашъ? да самь прогнао и укротіо ярость вашу? угасіо свирѣпость? побудіо сажалѣнѣ? Ахъ, єсамь доиста; и станѣ у коме васъ видимъ, и оне сузе кое вамъ изъ очію теку, ясно ми то потврђую. Сада, будући да є душа ваша тронута, а топла любавь растопила ледъ и омечала тврдоћу срдца вашегъ, айдмо сви заєдно да паднемо предъ ноге цареве, или болѣ помолимо се Богу милосрђа да га ублажи, те ад опетъ несретника савршено помилуе.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Погрѣшке.

Страна	редакъ	наштампано	треба
21	31	начиню	начиняю
22	2	граммачичне	грамматичне
—	9	видъ	уреси
30	1	есте	є
32	23	господь	господь
35	26	мѣсо:т	мѣсто:
54	29	песмама	поемама
62	18	волхвъ	врачъ (волхвъ)
91	29	учаше	учаше є
97	23	послѣ	послѣднѣ
98	19	физозофскогъ	филозофскогъ
105	36	векихъ	великихъ
112	6	Не вали	Не валя
131	34	нѣнѣ	нѣну
154	18	познате	позната
156	14	нѣно	нѣгово
178	7	високопросвѣѣеномъ	високопросвѣштеномъ
185	6	те одустану	те не само што одустану
—	—	те и Римъ	но и Римъ
—	14	Крассина	Крассина,
202	18	imagini'	imaginis
226	36	Calpunirus	Calpurnius
237	1	Вописъ	Вопискъ
242	10	обилию	обилую
—	34	скокойство	спокойство
250	17	Корбуби	Кордуби
273	20	го год.	до год.
278	27	радость	радиность
298	5	Езикословна	Єзикословна
300	10	поезіи	поэзіи
309	29	Се ту	Те ту
—	45	ответит'	осветит'
311	13	ударит'	урадит'
316	44	спретити	спремити
328	33	школьске	школьке
336	20	неудовольстіе	неудовольствіе

Осимъ тога валя свуда ставити: характеръ. отличанъ, отношенѣ, друштво, тежко, мноштво, на мѣсто: карактеръ, одличанъ, одношенѣ, дружтво, тешко, множтво. Остале погрѣшке сваки ће ласно поправити.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Р 19 Срп 764/1.1